

Száműzetés, fogság, szabadulás a középkori és koraiújkoriban Európában

Debrecen
2021

SZÁMŰZETÉS, FOGSÁG, SZABADULÁS A KÖZÉPKORI
ÉS KORAÚJKORI EURÓPÁBAN

Szerkesztette

BÁRÁNY ATTILA – PÓSÁN LÁSZLÓ

Debrecen
2021

Sorozatszerkesztő: BÁRÁNY ATTILA

A TKP–DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport kiadványa. A kutatást az Innovációs és Technológiai Minisztérium által meghirdetett Tématerületi Kiválósági Program (TKP2020-IKA-04), illetve a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal „A középkori magyar hadsereg forrásai Európában (1301-1437)” c. projektje (NKFIH K 131711) támogatta.

<http://memhung.unideb.hu/>

A kiadvány megjelenésében közreműködött:
Járom Kulturális Egyesület

A szerkesztő munkatársa:
VIRÁGH ÁGNES
NOVÁK ÁDÁM

Technikai szerkesztő:
LAPIS-LOVAS ANETT

A borítót tervezte:
NOVÁK ÁDÁM

ISBN 978-963-490-354-3
ISSN 2498-7794 (Print)
ISSN 2786-1163 (Online)

© 2021, DE–TKP Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport
© Szerzők

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Nyomta a Printart-Press Kft., Debrecen 200 példányban.
Felelős vezető: Szabó Balázs

A borítón:
Ilsvai Leusták nádor nagypecsétje (1394)
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár HU-MNL-OL-DL 42564.

TARTALOM

Előszó	6
Font Márta: A dinasztikus küzdelmek vesztesei a 11–12. századi Kijevi Ruszban: a polocki Vseszlav és Ivan Berladnyik	7
Hunyadi Zsolt: Templomos és johannita lovagok a hitetlenek fogságában	19
Bárány Attila: Oroszlánszívű Richárd fogsága	32
Pósán László: Kęstutis litván fejedelem szökése a Német Lovagrend rabságából	84
Veszprémy László: „Hol vannak a katonák?” A nikápolyi csata (1396) hadifoglyai	96
E. Kovács Péter: Foglyok a velencei háborúban (1411–1412)	121
Árvai Tünde: Foglyok és túsok a Garai család történetében	144
Novák Ádám: Hungarikák V. László gyámságának időszakából	159
Györkös Attila: I. Ferenc francia király spanyol fogsága (1525–1526)	186
Tózsá-Rigó Attila: Egy önkéntes „fogságba” vonulás története. V. Károly lemondásának és visszavonulásának körülményei	197
Hiller István: Emigráció, avagy út a hatalomba. Illésházy István	214
Bozzay Réka: Hadifogság a holland aranykor idején	226

ELŐSZÓ

A középkori és kora újkori Európa politikai, hatalmi küzdelmei, fegyveres konfliktusai gyakran azzal a következménnyel jártak, hogy a fontosabb résztvevők, meghatározó szereplők közül – ha nem esetek el az események során – voltak, akik száműzetésbe kényszerültek, vagy fogságba esetek, rabláncra kerültek. További sorsuk nagyon változatosan alakulhatott. Egyesek vissza tudtak térni a száműzetésből, mások nem. Voltak, akik politikai engedmények, területekről, jogcímekről stb. történő lemondás fejében megszabadulhattak a rabságból, másoknak súlyos váltságdíjat (is) kellett fizetni. Az is előfordult, hogy az előkelő vagy fejedelmi foglyot végül kivégezték, de néha-néha sikeres szökésre szintén volt példa. Jelen tanulmánykötet 12 különböző történetet mutat be kronologikus sorrendben ebből a témakörből. Közöttük vannak viszonylag jól ismert esetek, mint például Oroszlánszívű Richárd angol, és I. Ferenc francia király fogsága, vagy a magyar főrendi Illésházy István emigrációja, de olvashatók kevésbé ismert történetek is. Ez utóbbiak közé tartoznak azok az írások, amelyekben arra kapunk választ, hogy mi lett a sorsa a dinasztikus küzdelmek veszteségeinek a 11-12. századi Kijevi Ruszban, a szaracén fogságba esett templomos és johannita lovagoknak, vagy hogyan szökött meg Kęstutis litván fejedelem a Német Lovagrend rabságából. Három tanulmány is foglalkozik a csatákban, háborúkban hadifogságba esettekkel, de megismerhetjük V. Károly német-római császár lemondásának, kolostorba történő visszavonulásának, „önkéntes fogságának” körülményeit, vagy az V. László király feletti gyámságért, felügyeletért folytatott hatalmi, politikai küzdelmeket. A magyar történelemből ismert Hunyadi, Zrínyi, Frangepán vagy Rákóczi családokról köztudott, hogy egyes tagjaik voltak börtönben. Volt aki kiszabadult, volt akit kivégeztek, de az már kevésbé ismert, hogy a Garai család történetében ugyancsak előfordultak foglyok és túszok.

A tanulmányok szerzői a középkor és kora újkor történetének kutatásával foglalkozó hazai központok mindegyikét képviselik. Budapesti, debreceni, miskolci, pécsi és szegedi kollégák vállalkoztak arra, hogy személyes sorsok bemutatása révén emberközelibb megvilágításba helyezzenek bizonyos eseményeket, történéseket. A kötet tizenkét tanulmánya (hét európai, öt pedig magyar vonatkozású), arra nem vállalkozhatott, hogy a középkori és kora újkori történelem szélesebb körben ismert száműzetéseinek, fogságainak történeteit mind feldolgozza, de jelen kiadvány kedvező fogadtatása, az iránta megnyilvánuló nagyobb érdeklődés esetén a szerkesztők és a szerzők nem fognak elzárkózni ettől a kihívástól.

A szerkesztők

A DINASZTIKUS KÜZDELMEK VESZTESEI A 11–12. SZÁZADI KIJEVI RUSZBAN: A POLOCKI VSZESZLAV ÉS IVAN BERLADNYIK

A Rurik dinasztia történetének kezdeteit a 12. század elején született *Poveszty vremennih let*-ből (PVL) ismerhetjük meg, amely Vlagyimir Monomah (1113–1125) kijevi nagyfejedelem uralkodása idején keletkezett.¹ Szerzője az a Szilveszter apát, aki Vlagyimir apja által alapított Vidubicsi monostor előjárója volt.² Ebből a helyzetből következett, hogy a krónikáíró elsősorban annak szentelt figyelmet, ami az aktuálisan regnáló nagyfejedelem egyenesági felmenőivel kapcsolatban fontos és kiemelendő volt. Értékkitétele is ezen az állásponton keresztül ragadható meg: Vlagyimir Monomah³ és közvetlen hozzátartozóinak tetteit kedvező színben tüntette fel, az ellenfeleikét negatívan ábrázolta. Az ellenfelekről szóló történetek szűkszavúak, többnyire az ellentétek kiemelésére szolgáltak. A dinasztikus harcok veszteseiről kevés, és az ellenfelek szempontjai szerint megszürt adattal rendelkezünk.

A Kijevi Rusz társadalmában fejedelem volt mindenki, akinek az apja is fejedelem volt, ezzel jogot formált arra, hogy egyszer akár nagyfejedelem is legyen, de

¹ Повесть временных лет. ч. I. Текст и перевод. Подготовка текста, перевод, Дмитрия С. Лихачева и Бориса А. Романова. ч. II. Примечания, статьи, комментарии Дмитрия С. Лихачева. Под ред. Варвары П. Адриановой-Перетц. Санкт-Петербург, 1999.² (a továbbiakban: PVL) Itt: I. 110–111.; magyar fordítása: Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ford. Ferincz István. A jegyzeteket írták: Balogh László – Ferincz István – Font Márta et al. Tanulmányok: Balogh László – Ferincz István – Font Márta – Kovács Szilvia. Szerk. Balogh László és Kovács Szilvia. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. Sorozatszerk. Zimonyi István) Bp. 2015.

² Font Márta: A „Poveszty vremennych let” szerkezete és hitelessége. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk. Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2010. 307–325.

³ Vlagyimir Monomah nem véletlenül viselte dédapja, a kereszténységet felvevő fejedelem nevét. Nemcsak a szokásos dinasztikus névadásban, hanem a keresztény névadás szerint is (Vaszilij). Lásd Анна Ф. Литвина – Федор Б. Успенский: Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропоники. Москва 2006. 37–40., 65–68.; A kereszténységet felvevő Vlagyimir kanonizációjára csak a 13. század végén került sor, kultusza a PVL szerzőjének szemléletét nem befolyásolta.

mindenképpen részesüljön azokból a javakból, amellyel a dinasztia rendelkezett.⁴ Ez a részesedés nem birtok formájában történt, hanem egy területről befolyt jövedelem átengedését jelentette, amit a források *voloszty*-nak neveznek. A *voloszty* nem fejedelemség, de nem is birtok. Megtartása ideiglenes, elvileg bárki rendelkezhet vele és birtoklójával, aki a *senioratus* rendje szerint fölötte áll. A *voloszty*-tyal rendelkező fejedelmeknek volt saját jövedelmük, amiből kíséretet tudtak eltartani. Akinek viszont nem sikerült *voloszty*-ot szerezni, az deklaszálódott, kihullott a dinasztia számon tartott tagjai sorából és származása ellenére csak kísérettág lehetett belőle. Ha hadba vonultak, akkor a nagyfejedelem parancsára, minden *voloszty*-tyal rendelkező fejedelemnek mennie kellett „földje egész lakosságával”.⁵

A Kijevi Ruszban a nagyfejedelemi státusz a *senioratus* sorrendjében öröklődött, elvben mindenkiből lehetett nagyfejedelem, aki a dinasztia tagjaként született. A számos testvér közt és az utódok népes táborán belül ez aligha volt realitás. Ugyanez érvényesült a kisebb területek feletti uralom *senior* státuszának megszerzésekor is. Ez a helyzet a dinasztian belül állandó konfliktusok forrásává vált, a jogoknak hadak segítségével kellett érvényt szerezni. A fejedelmi státuszt biztosító kíséret nem volt elegendő a katonai fölény megszerzéséhez, szükség volt a szomszédságból alkalmanként verbuválódott seregre és / vagy a terület hadakozó népességének támogatására (*vecse*).⁶

A Kijevi Rusz mint keresztény állam megszervezése Vlagyimir nagyfejedelem (978–1015) nevéhez köthető. Vlagyimirnak, a pogány és keresztény világ határán álló fejedelemnek, több felesége és számos utóda volt. Fiaira támaszkodva tudta működtetni országát a jelentős területi növekedés ellenére.⁷ Az öröklés szempontjából nem volt jelentősége annak, hogy a leszármazottak keresztény házasságából születtek-e. Vlagyimir halála után négy évig tartó küzdelemben dőlt el, hogy ki lesz a következő nagyfejedelem. A 11. század végétől a Rusz perifériáján gyökeret vert Rurik ágakon belül hasonló hatalmi küzdelmek alakultak ki. A dinasztikus küzdelmek veszteségeinek helyzetét és későbbi sorsát két példán keresztül mutatjuk be.

A polocki Vseszlav

A kereszténységet felvevő Vlagyimir nagyfejedelem útja is küzdelmeken keresztül vezetett a kijevi trónig. Novgorodi székhelyéről kezdett szervezkedni testvére, a Kijevben uralkodó Jaropolk (972–978) ellen. A délre induló hadjárathoz meg akarta

⁴ *Font Márta*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Bp.–Pécs 1998. 53–54.; *Антон Горский*: Русь. От славянского расселения до Московского царства. Москва 2004. 130–146.

⁵ A „*voloszty*” a korabeli szóhasználat, a „fejedelemség/részfejedelemség” a történettudomány kategóriája. A mai szóhasználat szerint a fejedelemség több *voloszty*-ból állt, illetve akkora terület volt, hogy több *voloszty*-ot lehetett kialakítani belőle.

⁶ Kijevben az első említése 1068. évi felkelés történetéhez kapcsolódik. Régmúlt idők elbeszélése i. m. 134.; a hadakozásra lásd *Simon Franklin – Jonathan Shepard*: The Emergence of Rus' 750–1200. London–New York 1996. 250–252.

⁷ *Font M.*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. i. m. 41–46.

nyerni a környéken élő más varég csoportok vezetőit is, elsősorban a polocki Rogvolodot.⁸ A közös cél érdekében feleségül akarta venni Rogvolod leányát, Rognyedát. A PVL története szerint Rognyeda ódzkodott a házasságtól Vlagyimir alacsony származása miatt. Vlagyimir bosszút állt: jelentős seregével legyőzte és megölte Rogvolodot és fiait, Rognyedát pedig erőszakkal feleségévé tette.⁹ Rognyedától született Izjaszlav nevű fia, akit Vlagyimir 988 után Polock élére állított. Nincs adat arról a PVL-ben, hogy Vlagyimirnak ezzel a fiával konfliktusa lett volna. Izjaszlav 1001-ben meghalt, és Polockot egyetlen ismert fiának, Brjacsiszlavnak adta át. Brjacsiszlav ugyancsak egyetlen ismert fia volt Vszeszlav, aki 1044–1101 között volt Polock fejedelme.

Polock és Kijev érdekeinek megkülönböztetése, az élükön álló fejedelmek szembenállása a fenti történetre vezethető vissza, amely több, hitelesnek nem tekinthető elemet tartalmaz. Vlagyimir származása nem ellenőrizhető, az indoklás a keresztény krónikás gondolata. Rognyeda ellenállása a korszak viszonyai közt szintén elképzelhetetlen. Ez a történet is a skandináv mitológia elemeit tartalmazza, ami a PVL más történeteiben is fellelhető.¹⁰ A szimbolikus történet valószínűsít, hogy az északi térségben több, egymással rivalizáló vagy ellenérdekelt varég csoport telepedett meg. Meg kell különböztetnünk a novgorodiaktól nemcsak a pszkoviakat, hanem a Nyugati Dvina mellett élő polocki népességet, és a Pripjaty mentén élő turoviakat is.¹¹

Polock különállása tetten érhető a Vlagyimir halálát követő harcokban (1015–1019) is. Vlagyimir 12 fiát sorolja fel a PVL a megkeresztelkedés alkalmával.¹² Ha a sorrend az életkorukat tükrözi, akkor apjuk halálakor életben lévők közül Jaroszlav volt a legidősebb, de ennek ellentmond a következő mondat, amikor a nekik juttatott terület megnevezésekor Szvjatopolk után áll Jaroszlav neve. Az évekig tartó harcokban Vlagyimir menekülni kényszerülő fiai segítséget reméltek a szomszédos uralkodóktól. A menekülés útvonala alapján gondolhatunk arra, hogy a segítség reményét táplálta a rokoni kapcsolat, egy dinasztikus házasság (saját felesége rokonsága, vagy külhonba férjhez adott leánytestvére). Talán emiatt menekült a Magyar Királyság felé Szvjatoszlav Vlagyimirovics, de céljához nem jutott el, mert a Kárpátokban megölték.¹³ A harcok során életüket vesztették a később szent-

⁸ Алексей Толочко: Очерки Начальной Руси. Киев – Санкт-Петербург 2015. 111.

⁹ Régmúlt idők elbeszélése i. m. 70.

¹⁰ Rognyeda történetére lásd: Мария Н. Самонова: Рогволод и Рогнеда: скандинавские корни полоцкой княжеской династии. In: Alba Russia: белорусские земли на перекрестке культур и цивилизации (X–XVI вв.) под ред. Алексей Мартынюк. Москва 2015. 8–26., itt: 23.; Hasonlóan skandináv eredetű az „Olga bosszúja” történet, lásd: Владимир В. Мильков: «Гармоничное» взаимодействие языческой и христианской традиции Древней Руси. In: Древняя Русь: Пересечение традиций. Москва 1997. 310–324.

¹¹ Régmúlt idők elbeszélése i. m. 70. (245. és 246. jegyz.); Самонова, М. Н.: Рогволод. i. m. 10–14.

¹² Régmúlt idők elbeszélése i. m. 97.

¹³ PVL I. 94.; Régmúlt idők elbeszélése i. m. 108.

ként tisztelt Borisz és Gleb,¹⁴ valamint a már említett Szvjatoszlav. Két testvérük, Szugyiszlav és Sztanyiszlav hatalmi ambícióiról nem tudunk semmit. Három küzdő fél maradt a porondon: Szvjatopolk, Jaroszlav és Msztyiszlav. A PVL Borisz és Gleb meggyilkolásában Szvjatopolkot marasztalta el, a skandiváv sagák története pedig egyértelműen a győztes Jaroszlavot tartja felbújtónak.¹⁵ A PVL a győztes Jaroszlav (a krónika keletkezése idején regnáló fejedelem nagyapja) szemszögéből írta meg a hatalmi harcok történetét. Szvjatopolknak lengyel felesége volt, és Bátor Bolesław-tól (992–1025) kapott segítséget, felvette a harcot Jaroszlavval, de alulmaradt és elmenekült. Msztyiszlav Tmutarakanyban vetette meg a lábát és a steppei harcosok segítségével szállt szembe Jaroszlavval. 1024-ben Csernyigov mellett győzött és 1026-ban megegyezett Jaroszlavval, aminek értelmében Csernyigov és Tmutarakany Msztyiszlav kezében maradt egészen 1036-ban bekövetkezett haláláig.

A Kijevért folyó küzdelemtől Polock távol maradt. Az 1020-as években, Jaroszlav és Msztyiszlav küzdelmét kihasználva Brjacsiszlav az északi régióban próbált terjeszkedni, Novgorod megszerzésére 1021-ben indított hadjáratot.¹⁶ Jaroszlavnak ezt sikerült megakadályozni, de vélhetően arra nem futotta katonai erejéből, hogy Polock ellen vonuljon. 1038–1040-es években Jaroszlav északi hadjáratai a litván és finn törzsek ellen irányultak,¹⁷ Polockot nem érintették. 1044-ban meghalt Brjacsiszlav. Vszeszlav utódlását Jaroszlav tudomásul vette, szándékot sem látunk arra, hogy Polockot saját fiai kezébe akarta volna adni.

Bölcs Jaroszlav (1019–1054) is fiai segítségével kormányozta országát. Legidősebb fia, Vlagyimir (szül. 1020) 1043-ban, a Bizánc ellen indított támadás idején Novgorodban képviselte Kijev érdekeit. Ebből az időből a többi fiáról (születésük sorrendje szerint: Izjaszlav 1024, Szvjatoszlav 1027, Vszevolod 1030) nincs adatunk. Vlagyimir 1052-ben meghalt, valószínű ez az esemény késztette Jaroszlavot arra, hogy országa további sorsáról intézkedjék. Ezt a PVL Bölcs Jaroszlav halálához kapcsolódóan közli, ezért szokták „végredeletként” is említeni.¹⁸ Legidősebb, életben lévő fia, Izjaszlav kapta a legjelentősebb központokat, Kijevet és Novgorodot Pszkovval együtt, valamint Turov-Pinszket (a drevljanok földjét); Szvjatoszlavé lett Csernyigov és Tmutarakany, Vszevolodé pedig Perejaszlav és Rosztov–Szuzdal;

¹⁴ A Rusz elsőként kanonizált szentjei (1072). Életrajzukat a PVL tartotta fenn: Régmúlt idők elbeszélése i. m. 104–107.; lásd még: *Az orosz irodalom kistükre*. Ilariontól Ragyiscsevig. Vál., ford., szerk. Iglói Endre. Bp. 1981. 45–58; *The Hagiography of Kievan Rus'*. Trans. with an introduction by Paul Hollingsworth. Harvard 1992. xxvi–lvii; *Gail Lenhoff: The Martyred Princes Boris and Gleb: a Socio-Cultural Study of the Cult and the Texts*. Slavica, Columbus, Ohio 1989.

¹⁵ *Савва М. Мухеев: «Святополкъ съде в Киевѣ по отци». Усобица 1015–1019 гг. в древнерусских и скандинавских источниках*. Москва 2009. 149–150., 264.; *Vikings in Russia. Yngvar's Saga and Eymund's Saga*. Trans. and introduced by Hermann Palsson and Paul Edwards. Edinburgh 1989. 46–47., 81–84.

¹⁶ Régmúlt idők elbeszélése i. m. 112.

¹⁷ Régmúlt idők elbeszélése i. m. 118.

¹⁸ PVL I. 125–126; *Font Márta: A keresztény nagyhatalmak vonzásában*. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században. Bp. 2005. 155–157.

Igoré a volhíniai Vlagyimir; Vjacseszlavé Szmolenszk. A három Jaroszlav-fiú között a legidősebb *primus inter pares* rangja érvényesült. Ezt a rendelkezést egy korlátozott *senioratus* bevezetésének tarthatjuk, hiszen kizárta az öröklésből a regnáló nagyfejedelem testvéreit és azok leszármazottait, valamint saját fiai közül is csak hármat juttatott tényleges hatalomhoz.¹⁹ Polockról nem esett szó, ami azt jelzi, hogy nem tartozott Jaroszlav uralma alá.²⁰

Vszeszlav nem került szembe Jaroszlavval, de kihasználta az 1060-as években a legidősebb három Jaroszlav fiú („triumvirátus”) – vélhetően nem egységes – irányítását,²¹ és a polocki érdekek nyomán Novgorod megszerzésére törekedett. Vszeszlav hadai 1065-ben lendültek támadásba, nemcsak bevonult Novgorodba, hanem ki is rabolta a várost. A három Jaroszlav fiú 1066/1067 telén vonult ellene. Az összecsapás március 3-án a Nyemiga folyónál (Minszk folyója) zajlott, ahol Vszeszlav vereséget szenvedett, de el tudott menekülni a csata helyszínéről. A győztesek a békekötés szándékát színélve, a sértetlenségre esküt téve magukhoz hívták Vszeszlavot. A találkozó a polocki föld határán, a Dnyeper felső folyása mentén fekvő Orsánál történt július (vagy június) 10-én. Az ígélet ellenére Vszeszlavot elfogták, Kijevbe vitték és börtönbe vetették fiaival együtt.²² A következő évben a Rusz ellen támadó kunoktól az Alta folyó mentén (a Dnyeper bal oldali mellékfolyóinak egyike, vize a Trubezszen keresztül folyik a Dnyeperbe) a három Jaroszlav fiú együttes serege alulmaradt a kunokkal szemben, akik a győzelmük után nem vonultak vissza, hanem Kijev és Csernyigov környékét fosztogatták.²³ A védelem nélkül maradt Kijevben szeptember 14-én felkelés robbant ki, kiszabadították Vszeszlavot a börtönből és kijevi nagyfejedelemmé tették.²⁴ Uralma mindössze hét hónapig tartott és a Lengyelországból visszatérő Izjaszlav ura lett a helyzetnek. Vszeszlav elmenekült Kijevből, de Polockban megtámadta őt a novgorodi fejedelem és elűzte. A kijevi „triumvirátus” az 1070-es években felbomlott, és az egymás elleni küzdelemmel volt elfoglalva. Vszeszlav 1072-ben visszaszerezte Polockot, 1078-ban, a kijevi fejedelemváltkozás idején (Vszevolod 1078–1093) Szmolenszk felé próbált terjeszkedni, de sikertelenül. Valószínű nem hagyott fel ezzel a tervvel, mert 1084-ben Vlagyimir Monomah az apja megbízásából hadjáratot vezetett ellene, és jelen-

¹⁹ Font M.: Oroszország, Ukrajna, Rusz. i. m. 46–50.

²⁰ Леонид Алексеев: Полоцкая земля IX–XIII вв. Москва, 1966.; Hartmut Rüss: Das Reich von Kiev. In: Handbuch der Geschichte Russlands. I. Hrsg. Manfred Hellmann – Klaus Zernack – Gottfried Schramm. Stuttgart 1981. 200–429. (326.); Franklin, S. – Shepard, J.: The Emergence of Rus'. i. m. 250.

²¹ 1057-ben meghalt Vjacseszlav Szmolenszkben, 1060-ban pedig Igor is, aki a nyomába lépett, és az övé lett Volhínia mellett Szmolenszk is. Lásd Régmúlt idők elbeszélése i. m. 127.; A voloszyok újraosztásának lehetősége aktivizálta a következő generáció tagjait.

²² Régmúlt idők elbeszélése i. m. 131.; Az eset közvetett módon mutatja Vszeszlav lépésének súlyát, és a kijeviekre nézve veszélyes voltát.

²³ Régmúlt idők elbeszélése i. m. 131.; Kovács Szilvia: A kunok története a mongol hódításig. Bp. 2014.

²⁴ Олег М. Ратов: Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. Москва 1977. 53–54.

tós pusztítást végzett a polocki területen.²⁵ Ezt követően csak Vszeszlav 1101. évi halálát említi a PVL, az 1084–1101 közötti időszakban, úgy tűnik, háborítatlanul uralkodott Polockban.

Vszeszlavra és Polockra vonatkozó elszórt információkat összekapcsolva azt kell megállapítanunk, hogy Vszeszlav a kijevi uralkodók egyik jelentős ellenfele volt. Vszeszlav a Rurikoknak azon ágát képviselte, amelyik már Vlagyimirtól kezdve elvált a később dominánssá váló Bölcs Jaroszlav – Vlagyimir Monomah ágtól. Brjacsiszlavnak, Vszeszlav apjának és magának Vszeszlavnak a célja az északi régióban való terjeszkedés volt, Novgorod és Szmolenszk megszerzésére, azaz a Baltikum feletti ellenőrzésre törekedtek.²⁶ Velük szemben a PVL mindig a kijevi fejedelmek jelentős győzelmeiről számol be, de ennek ellentmond, hogy Vszeszlavnak újra és újra sikerült talpra állnia, és az elűzetésekből is sikeresen visszatérnie. A PVL jelentéktelennek tűnő beállítása ellenére sokkal komolyabb ellenfele volt a kijevi fejedelmeknek, mint a szöveg sugallja. Fontos körülmény, ami Vszeszlavnak segített pozícióját megőrizni, hogy a Kijevi Rusz érdeklődése egyre inkább déli irányba, a steppe és Bizánc felé fordult.²⁷

Vszeszlav és Polock valós jelentőségére utal, ahogyan Vszeszlav születése körülményire figyelmet fordított a PVL szerzője. „Vszeszlav [...], akit anyja varázslat által szült e világra. Amikor az anyja megszülte, a gyermek fején egy seb volt, és a varázslók így szóltak az édesanyjához: «Ezt a sebet kösd be neki, hadd viselje egészen haláláig.» És magán viseli ezt Vszeszlav mind a mai napig.”²⁸ Vszeszlav története mély nyomot hagyott a szóbeli hagyományban, hiszen a 12. század végi Igor-ének is ismeri, utal Vszeszlav természetfölötti erejére, állítva, hogy farkassá tudott változni.²⁹ A hagyomány fennmaradása jelzi a kereszténység lassú terjedésének folyamatát, a pogány kultuszokban a fejedelem szerepét.³⁰ A pogány hiedelemvilág és Polock környéki események összekapcsolása a 11. század végéről adatolható.³¹ Vszeszlav története alkalmat kínált a krónikásnak arra, hogy kritikát mondjon a Jaroszlav fiakról. Megszegték a Vszeszlavnak tett esküjüket: megcsókolták a keresztet, de nem aszerint cselekedtek. Ezért isteni büntetésként zúdult a Ruszra a kunok serege, és mért rájuk jelentős vereséget. Vszeszlavnak is „igazságot szolgáltat” azzal, hogy jogosnak állítja be a börtönből való szabadulást és nagyfejedelemmé választását. Vszeszlavról itt olvasható az egyetlen pozitívum a PVL-ben.

²⁵ Régmúlt idők elbeszélése i. m. 183.; a datálásra lásd Панов, О. М.: Княжеские владения. i. m. 54.

²⁶ Franklin, S. – Shepard, J.: The Emergence of Rus'. i. m. 250–256.

²⁷ Vlagyimir megkeresztelkedésének szerepét lásd: Franklin, S. – Shepard, J.: The Emergence of Rus'. i. m. 151–169.; Толочко, А.: Очерки Начальной Руси. i. m. 300–301.

²⁸ Régmúlt idők elbeszélése i. m. 119–120., az értelmezésre lásd a 472. jegyzetet.

²⁹ Ének Igor hadáról. Ford. Képes Géza. In: Az orosz irodalom kistükré. i. m. 94–124.

³⁰ Горский, А.: Русь. От славянского расселения. i. m. 125–126.

³¹ Régmúlt idők elbeszélése i. m. 159. 664. jegyzet: az ördögök megjelenése a szláv hiedelemvilágban járványos betegségekre utal. 1092. évben felbukkant jelenség.

Végül fel kell tennünk a kérdést: vesztese volt-e Vszeszlav a kijevi hatalmi harcoknak? Abban az értelemben igen, hogy a Vlagyimir fejedelemtől származó polocki ág teljesen kiszorult a kijevi fejedelmi hatalomból. De az események arról is tanúskodnak, hogy sem Vszeszlav, sem elődei, sem utódai³² nem törekedtek erre. Vszeszlav tiszavirág életű kijevi fejedelemsége annak volt köszönhető, hogy az 1068. évi felkeléskor ő volt a dinasztia egyetlen Kijevben „tartózkodó” tagja. Emiatt szabadították ki a börtönből. Kijev ellen nem vezetett hadjáratot, terjeszkedési kísérletei az északi régióra korlátozódtak. Másik oldalról úgy tűnik, hogy Vlagyimir fejedelem, de később Bölcs Jaroszlav is tudomásul vette Polock különállását, csak további terjeszkedését akadályozta. Polock korán különváló egyedi útját a domináns skandináv kapcsolatoknak tulajdoníthatjuk.³³ A Kijevi börtönből megszabadult Vszeszlav Polockot meg tudta tartani. Utódairól nem sokat tudunk, de több generáción keresztül ismerjük a leszármazottak nevét.³⁴ A 13. század közepétől a polocki terület volosztjai szmolenszki, majd litván kézbe kerültek. A kezdeti különállás a későbbi belarusz csíráját jelentette.³⁵

Ivan Berladnyik

Ivan Berladnyik helyét keresve a Rurikok családfáján Bölcs Jaroszlav legidősebb fiáig, Vlagyimirig kell visszatekintnünk. Ő volt az, aki apjánál korábban távozott az élők sorából, ami utódait nehéz helyzetbe hozta. Ez az ág – annak ellenére, hogy Bölcs Jaroszlav legidősebb fiától származott – hátrányba került, és Bölcs Jaroszlav halálát követően kiszorult a Rusz törzsterületéről, amelyen az életben lévő legidősebb fiúk, Izjaszlav, Szvjatoszlav és Vszevolod osztoztak.

A Rusz központi területeiről kiszorult Rosztjiszlav Vlagyimirovics délkeleti irányban próbálta megvetni lábát, célja Tmutorokany megszerzése volt, amely a kazárok legyőzését követően (965) a Kijevi Ruszhoz tartozott. Korábban sikerült itt megkapaszkodnia Bölcs Jaroszlav Msztjiszlav nevű testvérének is. 1064-ben „*Rosztjiszlav, Vlagyimir fia, Jaroszlav unokája Tmutorokanyban menekült (szökött?), és vele együtt menekült Porej és Vysata, Ostromir novgorodi hadvezér fia. Odaérkezve elűzte Glebet Tmutorokanyból és maga ült a helyébe.*”³⁶ A novgorodi hadvezér fiának szerepeltetése azt sugallja, hogy Rosztjiszlav Novgorodból menekült ide, de erre nincs adatunk, korábbi tartózkodási helye ismeretlen.³⁷ Rosztjiszlavnak a térség-

³² Vszeszlav fia, Gleb minszki fejedelem (1101–1119) ugyancsak az északi régióban akart terjeszkedni. Glebet 1119-ben Vlagyimir Monomah zárta börtönbe, ahol meg is halt. Lásd Régmúlt idők elbeszélése i. m. 225–226.

³³ Самонова, М. Н.: Рогволод, i. m. 25–26.

³⁴ Рапов, О. М.: Княжеские владения, i. m. 52–66.

³⁵ Ігар А. Марзалиук: Людзі Даўняй Беларусі: этнаканфесійныя і сацыякультурныя стэрэатыпы (X–XVII стст). Маглёў 2003. 152–157.; Franklin, S. – Shepard, J.: The Emergence of Rus'. i. m. 251.

³⁶ Régmúlt idők elbeszélése i. m. 128.

³⁷ Rosztjiszlav tartózkodási helyét 1052 (apja halála) és 1064 között nem ismerjük. Rapov feltételezése szerint Rosztov–Szuzdalból menekülhetett. Lásd Рапов, О. М.: Княжеские

ben más riválisai is akadtak, a közeli Csernyigovból,³⁸ ellene fordult a kijevi nagyfejedelem, akinek fiát elűzte, és konfliktusa támadt a korszunyi bizánci elöljáróval is. A PVL története szerint Rosztizslavot a görög elöljáró (kotopan) mérgeztette meg 1067 elején.³⁹

Rosztizslavnak három fiát ismerjük: Rurikot, Volodart és Vaszilkót.⁴⁰ Volodar és valamelyik testvére (a másikat név szerint nem említik, csak két Rosztizslavicsról van szó) az 1080-as évek elején a Tmutorokany körüli küzdelmek résztvevői voltak, itt kerülhettek kapcsolatba a steppén megjelenő kunokkal.⁴¹ A kun hadakra támaszkodva⁴² sikerrel kapaszkodtak meg a Rusz délnyugati szegletében. Rurik 1086-ben Peremislt tartotta kezében, ahol 1092-ben meghalt.⁴³ Ekkoriban szerezhatték meg testvérei, Volodar Zvenyigorodot és Vaszilkó Tyerebovlt, mivel a kun hadakkal Lengyelország ellen támadtak, és 1091-ben Magyarországra is betörték.⁴⁴

Rurik 1092-ben meghalt és Volodar lépett helyébe Peremislből (1092–1124), amit a ljubecki gyűlésen létrejött kompromisszum jegyében meg is tarthatott. A Rosztizslavicsok súlyos árat fizettek helyi befolyásuk megőrzéséért, Vaszilkót (Tyerebovl 1084–1124) az ellenfeleik megvakították. Története részletesen olvasható a PVL-ben.⁴⁵ A Rosztizslav-fiak küzdelmének köszönhetően kialakult a Rurikoknak egy helyi ága, amely a 12. század folyamán meg tudta őrizni terrénumát. A Rusz déli területeinek 12. századi eseményeiről az 1198/1199-ben keletkezett Kijevi Évkönyv (KÉ)⁴⁶ tudósít. A KÉ keletkezésének helyszíne ugyanaz a Vidubicsi monostor, ahol a PVL-t kompiláló Szilveszter is működött. A 12. század végi krónikás,

владения. i. m. 68.; A korábbi tartózkodási helyet illetően Rapov közli az ún. „tatyiscsevi” adatokat. Ezek hitele azonban kétséges, amennyiben nincs olyan, a Rusz határain kívül keletkezett feljegyzés, amellyel a feltevés alátámasztható lenne. Tatyiscsev kritikáját lásd Алексей Толочко: «История Российской» Василия Татищева: источники и известия. Москва–Киев 2005. 518–523.

³⁸ Font M.: Oroszország, Ukrajna, Rusz. i. m. 68–70.; Franklin, S. – Shepard, J.: The Emergence of Rus’. i. m. 329–330.

³⁹ PVL I. 110–111.; Régmúlt idők elbeszélése i. m. 128–131.; Franklin, S. – Shepard, J.: The Emergence of Rus’. i. m. 327–328.

⁴⁰ Рапов, О. М.: Княжеские владения. i. m. 69–72.

⁴¹ Kovács Sz.: A kunok története. i. m. 48–64.

⁴² Márta Font: Old-Russian Principalities and Their Nomadic Neighbours: Stereotypes of Chronicles and Diplomatic Practice of the Princes. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae 48 (2005) 3. sz. 267–276.

⁴³ Régmúlt idők elbeszélése i. m. 154., 160.

⁴⁴ Régmúlt idők elbeszélése i. m. 160.; Font Márta: A Kijevi Rusz és nyugati szomszédai Szent László korában. In: Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk. Bárány Attila – Pósnán László. Debrecen 2017. 159–176.

⁴⁵ PVL I. 171–174.; Régmúlt idők elbeszélése i. m. 194–197.

⁴⁶ Полное собрание русских летописей (a továbbiakban: PSZRL) т. II. Ипатьевская летопись. изд. Михаил Б. Клосс. Москва 2001.² 285–715.; magyar vonatkozású részeinek fordítását lásd Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. 77–273.; bővebben: Magyarok a Kijevi évkönyvben. Ford., bev., komment. Font Márta. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 11.) Szeged 1996.

Mojszej apát, a Monomah leszármazottak szemszögéből ítélte meg az eseményeket. A halicsi ellenfelekről szóló helyenként pozitív megjegyzések alapján feltételezhető, hogy léteztek – mára elveszett – helyi feljegyzések is.⁴⁷

A 11. század végére kialakult kisebb központokat (Peremisl, Tyerebovl, Zvenyigorod) Volodar fia, Vlagyimirko Volodarevics (1124–1153) egyesítette. 1124-ben elején halt meg Volodar és Vaszilko, ekkor Zvenyigorod és Belz volt az övé. 1125–1126-ban testvérétől, Rosztjiszlavtól el akarta venni Peremisl, de csak a testvére halála (1143) után sikerült megszereznie, miután kitúrta innét testvérének fiát, Ivant. 1141-ben unokatestvére, Igor Vaszilkovics halálával lett az övé Halics, ahová fejedelemsége központját is helyezte (1141). Tulajdonképpen ettől kezdve van létjogosultsága a Halicsi fejedelemség elnevezésnek.⁴⁸ Vlagyimirko a szűkebb családon belüli konfliktusok során sikerrel állította félre testvérét és unokaöccsét, így fia, Jaroszlav (1153–1187) és unokája, Vlagyimir (1187–1199) meg tudta őrizni uralmát a halicsi területen.

Volhínia és Kijev összekapcsolásán kívül (mindkettő a Monomah ághoz tartozó fejedelmek kezén volt) veszélyessé váltak Vlagyimirko számára a Csernyigovból érkező Vszevolod Olgovics nagyfejedeleme (1139–1146) lengyel kapcsolatai is. A krakkói II. Władisław, *dux totius Poloniae* (1138–1146) fia 1141-ben Vszevolod leányát, Zvenyiszlavát vette feleségül.⁴⁹ E szövetség értelmében Władisław kijevi segítséget kapott fivéreivel szemben, ezt viszonzta Vszevolodnak 1144-ben Halics ellenében.⁵⁰ Vlagyimirko magyarokat hívott segítségül. Összecsapásra nem került sor, ezért mondja a Kijevi Évkönyv, hogy a magyarok „nem voltak hasznára” Vlagyimirkónak. A csata részben az alkalmatlan csatahely miatt maradt el, de a harc elkerülését Vlagyimirko saját emberei szorgalmazták attól való félelmükben, hogy Vszevolod a védelem nélkül maradt Halics várát elfoglalja. A békekötés Vlagyimirko ügyes diplomáciájának köszönhető, amellyel Vszevolod táborát megosztotta: Vszevolod testvérének, Igornak támogatást ígért a kijevi nagyfejedelmi pozíció megszerzéséhez. De Vlagyimirko segítségére voltak anyagi erőforrásai is, 1400 grivna ezüstöt fizetett a béke fejében.

Vlagyimirko testvérének (Rosztjiszlav) a fia volt Ivan (Ioann), akit Vlagyimirko 1143-ban Peremislből elkergetett. Ivan a Berladnyik melléknevet kapta, mivel az 1130-as években (még apja életében) a Dnyeszter, a Szeret és a Prut alsó

⁴⁷ *Font Márta*: Az „eltűnt” halicsi évkönyvírás nyomai. In: A pécsi ruszisztika szolgálatában: Bebesi György 60 éves. Szerk. Bene Krisztián – Huszár Mihály – Kolontári Attila. Pécs 2018. 293–302.

⁴⁸ *Font M.*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. i. m. 68–70.; *Franklin, S.* – *Shepard, J.*: The Emergence of Rus'. i. m. 329–330.

⁴⁹ PSZRL II. 313.

⁵⁰ PSZRL II. 308., 315.; PSZRL t. XXV. Московский летописный свод конца XV века. изд. Михаил Б. Клосс. Москва 2004. 36.; Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. Liber V–VI. (1140–1240). Ed. Marian Plezia. Varsaviae 1973., itt: V. 26.; Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum. ed. Marianus Plezia. (Monumenta Poloniae Historica. Nova Series. t. XI.) Kraków 1994. 120. (III. 28,2); *Stanisław Szczur*: Historia Polski. Średniowiecze. Kraków 2002. 132–134.

folyása mentén szerzett kisebb volosztjokat: Berlad, Malij Galics, Tyekucs. Berlad település a nevét a Szeret bal parti mellékfolyójáról kapta, majd az elnevezés a Dnyeszter alsó folyása menti területet is jelentette. Ivan Berladnyik nevét egy 1134-re datált oklevél is említi, amelyről Alekszandr Majorov bizonyította, hogy a 14–15. században, vélhetően Moldvában készült hamisítvány.⁵¹

Az 1144. évi események után kezdődött a halicsi bojárok és Vlagyimirko konfliktusa. Vlagyimirko távollétében unokaöccsét, Ivan Berladnyikot hívták fejedelemnek.⁵² Ivan élt a lehetőséggel, és megjelent Halics vára alatt, ahol hadaik összecsaptak. *„Ugyanazon a télen Vologyimir Tiszmjanyicába ment vadászatra. Ugyanebben az időben a halicsiak elküldtek Ivan Rosztjiszlavicsért Zvenyigorodba és bevezették magukhoz Halicsba. Vologyimir pedig hallván összegyűjtötte a kíséretét és ellen jött Halics felé és ott táborozott a város mellett. És ki-kitámadva a városból keményen harcoltak és sokan elesetek mindkét oldalon. Három hétig harcoltak, amikor húshagyó vasárnapra virradó éjjel Ivan kijött ellenük a halicsiakkal és hosszan harcoltak. Ivan kíséretéből sokakat megöltek. És elvágták őt a vártól és nem lehetett visszamennie a várba. A csapatokon áttört a Duna felé, onnét a steppén át elmenekült Vszevolodhoz Kijevbe. A halicsiak pedig még egy álló hétig harcoltak Ivanért Vologyimirral. Vajhagyó vasárnap kényszerrel megnyitották a kapukat, és Vologyimer bement Halicsba, sok embert megölt, másokat gonoszul kivégezt.”*⁵³

Ivan Berladnyikot tehát Vlagyimirko kiszorította Halicsból.⁵⁴ Ivan ezt követően a Rusz területén vándorolt, mindig ott bukkant fel, ahol segítséget remélhetett. Az előzmények ismerete nélkül csak feltételezhetjük, hogy valamilyen kudarc után kerülhetett Jurij Dolgorukij fogságába, aki börtönbe vetette és ki akarta adni vejének, a halicsi Jaroszlavnak. *„Ugyanabban az időben Gjurgyi vezette a Berladnyiknak mondott Ivan Rosztjiszlavicsot Szuzsdalból megbilincselve, át akarva adni Jaroszlavnak, a vejének. Jaroszlav már elküldte Berladnyikért Szvjatopolk fejedelmet és Konsztantyin Szeroszlavicsot nagyszámú kísérettel. És a metropolita és az apátok mind mondani kezdték Gjurgyinak, mondván: «Bűnös vagy, keresztet csókolván neki ily fogságban tartottad, és még ki akarod adni, hogy megöljék.» Ő pedig meghallgatván őket ismét Szuzdalba küldte megbilincselve. [...] Így mentette meg Isten Ivant ettől a nagy bajtól.”*⁵⁵ Ivan valószínűleg megszökött Jurij fogságá-

⁵¹ Александр В. Майоров: Галицко–Волынская Русь. Очерки социально–политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. Санкт–Петербург 2001. 211–240.

⁵² PSZRL II. 316–317.; Олександр Б. Головки: Корона Данила Галицького. Волинь и Галичина в державно–політичному розбітці Центрально–Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ 2006. 157–158.; Alekszandr Majorov „obszina forradalmat” említi a konfliktus kapcsán, lásd Майоров, А. В.: Галицко–Волынская Русь. i. m. 190–210.

⁵³ Magyarok a Kijevi évkönyvben i. m. 73., 75. Az esemény 1145. február elején történt, a nagybőjt két vasárnapjára utalás: február 18. és február 25.

⁵⁴ PSZRL II. 316–317.

⁵⁵ Magyarok a Kijevi Évkönyvben i. m. 273., 275. A kijevi metropolita Konsztantyin (1156–1159) volt, az említett Konsztantyin Szeroszlavics halicsi bojár lehetett, ez az egyetlen említése.

ból és jelentős kun hadat gyűjtött az Al-Dunánál, illetve a Dnyeszter alsó folyása mentén. 1158-ban támadást indított a halicsi terület déli határa mentén. Elfoglalta Kucselmint, de Usica alatt Jaroszlav Oszmomiszlától vereséget szenvedett. A csata helyszínéről Kijevbe menekült. Ezért fordult 1159-ben II. Gézához Jaroszlav Vlagyimirovics halicsi fejedelem.⁵⁶ Nagylétszámú követséget küldött Izjaszlav Davidovics nagyfejedelemhez (1157–1159) Kijevbe, amelynek tagjai voltak a magyar király küldöttei is.⁵⁷ A nagyfejedelemtől a Kijevben tartózkodó Ivan Rosztiszlavics kiadátását kérték. A követség nem érte el célját. A nagyfejedelem „*hadat küldött a halicsi Jaroszlav ellen, hogy volosztjot szerezzen a Berladnyiknak mondott Ivan Rosztiszlavics számára.*”⁵⁸ A nagyfejedelem azonban nem tudott hathatós támogatást nyújtani Ivannak, mert saját kijevi uralma is veszélybe került. Ivan az Al-Dunához ment, ahol „*szétvert két hajót és elvett sok zsákmányt, és kárt okozott a halicsi halászoknak.*”⁵⁹ Végül Bizáncban talált menedéket, és 1162-ben bekövetkezett haláláig ott is maradt.⁶⁰ Emiatt Jaroszlav és Bizánc viszonya megromlott. Ennek tudható be, hogy III. István (1162–1172) király, amikor sereget gyűjtött a bizánci segítséggel érkező IV. István ellenében, halicsiak is álltak mellette.⁶¹ Az esetről, valamint III. István és Jaroszlav leánya közt tervezett házasságról sem magyar, sem keleti szláv forrás nem maradt fenn, a bizánci kútfő pedig – e számára „mellékes” ügyben – szűkszavúnak bizonyul.⁶² A magyar–halicsi szövetség küszöbön álló megerősítését (azaz a házasságkötést) megghiúsították Mánuel ellenlépései, Halicsot sikerült a maga pártjára visszatéríteni.⁶³

Két példánkat a Rurik dinasztia egy-egy leszakadó ágából merítettük. A látszólagos hasonlóság (harcok a kijevi uralkodóval, vereség, börtön, sikeres szabadulás) ellenére két eltérő fejedelmi sorsot mutattunk be. A polocki különállás sikerrel zárult,

⁵⁶ PSZRL II. 497–498.; a kronológiára lásd *Николай Г. Бережков*: Хронология русского летописания. Москва 1963. 161.; a politikai viszonyokra: *Николай Ф. Котляр*: Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси в X–XIII вв. Киев 1985. 85.; *Майоров, А. В.*: Галицко-Волынская Русь. i. m. 226–227.; Головки, О. Б.: Корона Даниила Галицкого. i. m. 179.

⁵⁷ PSZRL II. 505.; Magyarok a Kijevi Évkönyvben i. m. 277.

⁵⁸ Magyarok a Kijevi évkönyvben i. m. 279.; *Головки, О. Б.*: Корона Даниила Галицкого. i. m. 179–182.

⁵⁹ Uo. 279.

⁶⁰ PSZRL II. 519.

⁶¹ *Владимир Т. Пауто*: Внешняя политика Древней Руси. Москва 1968. 179. (Москва 2019.² 220.); *Ferenc Makk*: The Árpáds and Comneni. Bp. 1989. 79–95.

⁶² Ioannesz Kinnamosz: Epitome rerum. In: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Ford., szerk., komment. Moravcsik Gyula. Bp. 1988. 194–246., itt: 217.

⁶³ *Paul Stephenson*: Byzantium's Balkan Frontiers. A Political Study of the Northern Balkans. Cambridge 2000. 255–256.; *Михаил В. Бибииков*: Византизм и славянские земли на Балканах. Свод византийских свидетельств о Руси. Москва 2004. 211.

az utódok generációkon keresztül megőrizték Kijevtől való függetlenségüket. A Rusz régiókra bomlása a nyugati szomszédságban élő litvánokkal való kapcsolatot erősítette, és a litván uralom alatt élő keleti szláv népességen belül egy új identitás kialakulásához vezetett. A másik példánk keretei mások. A Rusz délnyugati részén gyökeret vert dinasztia-ágon belüli konfrontációt mutatják be, ahol az északi résztől eltérő körülményeket eredményezett a steppe és Bizánc közelsége. A dinasztia-ágon belüli konfliktusban vereséget szenvedett Ivan Berladnyik voloszty nélküli, ún. „knyaz-izgoj”⁶⁴ lett, aki minden lehetséges próbálkozása ellenére sem tudott fejedelmi egzisztenciát teremteni.⁶⁵ Vélhetően Bizáncban katonai szolgálatot vállalt. Ivannak egyetlen fiáról tudunk (Rosztyiszlav), aki a szmolenszki fejedelem kíséretének tagja volt, amikor 1189-ben a magyar András herceggel szemben hívták uralkodónak Halicsba.⁶⁶ Rosztyiszlav életét vesztette ebben a küzdelemben, utódai ismeretlenek. Ivan és fia valódi vesztesei a dinasztikus küzdelmeknek.

⁶⁴ Az „izgoj” a saját társadalmi közegéből kiszakadt személy. A „knyaz-izgoj” a fejedelmi dinasztia azon tagja, akinek nem sikerült volosztyra (azaz jövedelemre) szert tenni, és nem tudott kíséretet tartani, hanem maga volt kénytelen más fejedelem kíséretébe állni.

⁶⁵ Működése teljesen sikertelennek minősíthető. Lásd *Franklin, S. – Shepard, J.*: *The Emergence of Rus'*. i. m. 348.

⁶⁶ Magyarok a Kijevi évkönyvben i. m. 303–307.; *Font Márta*: *Árpád-házi királyok és Ruriki-da fejedelmek*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) Szeged 2005. 179–187.

Hunyadi Zsolt

TEPLOSOS ÉS JOHANNITA LOVAGOK A HITETLENEK FOGSÁGÁBAN*

Fogságba esni a legtöbb ember számára olyan esemény, amelynek pusztája eshetőségre is félelemmel gondol. Nem volt ez másként a középkorban sem, még akkor sem, ha alapvetően katonák, vagy hadi tevékenységet folytatók kerültek az ellenség kezei közé. Az alábbi tanulmány azt próbálja körbejárni, hogy a középkori lovagrendek közül Salamon templomának szegény lovagjai, azaz a templomosok, illetve Szent János ispotályos testvérei, vagyis a johanniták hogyan viszonyultak a középkori fogsághoz. A vizsgálat elsősorban a fogságba esett rendtagok sorsát igyekszik nyomon követni, de egyúttal a lovagrendek fogolykiváltásban játszott szerepét is körüljárja, mindenekelőtt a Szentföldön és a hispán félszigeten. A történetek értelmezéséhez azonban nélkülözhetetlen megrajzolni a kontextust, azaz a két nagy lovagrend létrejöttének rövid történetét.

Salamon templomának szegény lovagjai egy világi lovagokból verbuválódott keresztény milíciaként (konfraternitás) tűnt fel szinte egyidőben Jeruzsálem keresztény kézre kerülésével (1099).¹ A keresztes lovagok, esküjüket teljesítve hazatértek szülőföldjükre, így az I. keresztes hadjárat (1096–1099) során elfoglalt szentföldi területek (várak, városok, birtokok) feletti folyamatos ellenőrzést, illetve a nagy számban érkező zarándok védelmét egy többnyire állandóan hadra fogható testületre kellett bízni. Leginkább ez az igény terelte a keresztény milícia tagjait az autonóm egyházi renddé válás útjára, amely 1119/20-ra vált kézzelfoghatóvá. Ebben a „terelésben” persze komoly szerepet játszott a befolyásos ciszterci apát, Clairvaux-i Bernát, aki az alapító lovagok egyikével rokoni kapcsolatban is állt. A korszak egyik meghatározó klerikusaként, Bernát nemcsak a pápai *protectió*t járta ki az új testületnek, de az 1129-re elkészült regula² megszövegezésében is komoly szerepet vállalt, sőt, ezt követően komoly erőfeszítéseket tett, hogy Európa

* A kutatást a Horvát Tudományos Alap (HRZZ) *Razvoj i naslijeđe viteških redova u Hrvatskoj* (milOrd) IP-2019-04-5513 sz. programja támogatta.

¹ A templomosok és johanniták középkori történetéről magyar nyelven legutóbb lásd: *Hunyadi Zsolt – Pósn László: Krisztus katonái. A lovagrendek a középkorban.* Debrecen 2011. A téma idegen nyelvű szakirodalmi könyvtárnyi méretű, de a releváns munkák szerepelni fognak az alábbiakban.

² *Stossek Balázs: A templomos lovagrend regulája.* Bp. 2002.

keresztényei értesüljenek Krisztus katonáinak (*milites Christi*) tevékenységéről.³ A zarándokok védelmén túl a rend tagjai nagyon korán bekapcsolódtak a Szentföld katonai védelmébe, bár ez több évtizeden keresztül elsősorban nem fegyveres aktivitást jelentett, hanem elsősorban logisztikai szempontból fontos helyek kialakítását és azok őrzését. A II. kereszties hadjárattól (1147–1149) kezdve azonban végérvényesen szerepet követeltek és kaptak a keresztény államalakulatok védelmében.⁴ Minden jelentős ütközetben (pl. 1187 Hattín, 1244 La Forbie) jelen voltak nemcsak lovagjaik és szolgálótestvéreik révén, hanem a helyben toborzott könnyűlovasaik (turkopolok) és az általuk fizetett zsoldosok révén is. Tevékenységüknek nem a Szentföld 1291-es eleste, hanem IV. (Szép) Fülöp vetett véget, aki elérte, hogy a rend tagjait 1307-ben letartóztassák, majd hosszú raboskodás után, a vienne-i zsinaton (1311–1312) felszámolják rendjüket. A hitetlenek ellen harcoló templomosok egy része keresztény börtönökben halt meg, néhányuk pedig, élükön a nagymesterrel, Jacques de Molay-vel, máglyán végezte 1314-ben.⁵

Keresztelő Szent János ispotályos testvéreinek megjelenése ugyan valamivel a templomosok elé tehető, de lovagrenddé válásuk jóval hosszabb folyamat volt. A szintén laikus testvérületként megszerveződő közösség az 1070-es évektől vendégház (*hospitale*) működtetett Jeruzsálem Montmusard negyedében elsősorban dél-itáliai kereskedők számára. Az ispotály tevékenysége Jeruzsálem keresztény kézre kerülésével (1099) változott meg, amikor a Szent Városba érkező zarándokok száma rohamosan nőni kezdett. Az eredendően bencések felügyelete alatt működő közösség 1113-ban lépett az önállósodás útjára, amikor elnyerte első kiváltságait. A rend karaktere azonban – regulájukkal együtt – csak második vezetője, a provençe-i Rajmund de Puy (nagy)mestersége (c.1120–1160) idején alakult ki: ekkor még a johanniták legfőbb vállalása a zarándokok igényeinek kiszolgálása volt. A militarizálódás útján már az 1120-as évek második felében elindultak, de aktív katonai szerepben csak az 1160-as évektől találjuk őket,⁶ egy évtizeddel később pedig már

³ *De laude novae militiae*. Magyar fordítása: *Szent Bernát: A templom lovagjainak ajánlott könyv az új lovagság dicséretéről*. In: Az első és második kereszties háború korának forrásai. Vál., ford., jegyz., utószó: Veszprémy László. Bp. 1999. 167–205.

⁴ Legutóbb átfogóan, a lovagrendek szerepét szem előtt tartva lásd *Malcolm Barber: The Crusader States*. New Haven 2012.; *The Crusader World*. Szerk. Adrian J. Boas. (The Routledge Worlds) New York 2016.

⁵ *Alain Demurger: The Last Templar. The Tragedy of Jacques de Molay*. London 2009. 193–204.

⁶ A szakirodalomban jó ideje vita folyik ennek a folyamatnak az állomásairól. Lásd: *Alan Forey: The Militarisation of the Hospital of St. John*. *Studia Monastica* 26. (1984) 1. sz. 75–89.; *Alain Beltjens: Aux origines de l'Ordre de Malte. De la fondation de l'Hôpital de Jérusalem à sa transformation en ordre militaire*. Brussels 1995. 305–366.; *Luis García-Guijarro Ramos: La militarización de la Orden del Hospital, líneas para un debate*. In: *Ordens Militares. Guerra, religião, poder e cultura*. Actas do III Encontro sobre Ordens Militares. Ed. Isabel Cristina Ferreira Fernandes. Palmela 1999. 293–302.; *Jonathan Riley-Smith: The Knights Hospitaller in the Levant, c.1070–1309*. Houndmills–New York 2012. 27–37.; *Alain Demurger: Les Hospitaliers. De Jérusalem à Rhodes, 1050–1317*. Paris 2013. 75–104.

III. Sándor pápa *Piam admodum* kezdetű levelében⁷ figyelmeztette a rend előljáróját, hogy elsődleges feladatuk továbbra is szegények szolgálata és nem a hadakozás. A feddés ellenére már nem volt visszaút, a johanniták végleg elkötelezték magukat a hitetlenek (*infideles*) elleni aktív katonai szerepvállalás mellett. A templomosoktól eltérően „túléltek” a Szentföld elvesztését és a 14. század elejétől rodoszi, majd 1530-tól máltai központtal működtek tovább, bár utóbb a „hitetlenek” alatt már nem ajjúbidákat, mongolokat vagy mamelukokat kell értenünk, hanem oszmán törököket. Geopolitikai szempontból pedig már nem a levantei térség játszotta a legfőbb szerepet: a rend aktív szerepvállalása kiterjedt a Földközi-tenger keleti medencéjére.

A hadakozásnak természetes velejárója volt mindig is az embervesztés, gyakran nem is csatákban vagy vár(os)ostromok során, hanem járulékos veszteséggént: időnként járványok tizedelték a sereget, vagy akár egy-egy csata, illetve ostrom túlélői kerültek az ellenség kezére. Az ún. korai keresztes hadjáratok idején (c.1060–1274/1291) a fogságba esett egyszerű katonákat és a hadakozásra alkalmatlan civileket nagyon gyakran kivégezték vagy rabszolgapiacon adtak túl rajtuk. Szaladin ajjúbida szultán (1174–1193) Jeruzsálem 1187. októberi elfoglalását követően váltságdíj fejében elengedte a város keresztény lakosságának nagy részét, de a magukat kiváltani képtelen szegények közül sok ezren a damaszkuszi és egyiptomi rabszolgapiacokra kerültek.⁸ Ugyanakkor a (hadi)foglyok egy része kifejezetten értékes lehetett a fogva tartók számára. A keresztes államok létrejöttét követően szinte azonnal, már 1105-ben⁹ megjelent egy új fogalom a muszlimok és keresztények közötti viaskodásban: a váltságdíj. Értékes foglyokkal jelentős összegeket lehetett kicsikarni az ellenségtől, vagy fogolycsere révén komoly helyzeti előnyhöz juthatott egyik vagy másik fél. John France hadtörténész szerint¹⁰ kiépült a fogolycserek egyfajta infrastruktúrája, amelyben – értelemszerűen – az értékeesebb (azaz a magasabb rangú) foglyokat jobb körülmények között tartották,¹¹ mint azokat, akik révén kevesebb hasznot reméltek a fogva tartók.

Szomorú történelmi tapasztalat, hogy a foglyok időnként a pszichikai nyomás-gyakorlás eszközeivé, s ennek következtében, áldozataivá váltak. Már a Jeruzsálem 1099-es elfoglalását kísérő mészárlás is súlyos történelmi precedenst teremtett,¹²

⁷ c.1178–1180. Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem. I–IV. Ed. Joseph Delaville Le Roulx. Paris 1894–1906. (a továbbiakban: Cartulaire) 527. sz.; Vö. Hunyadi Zsolt: ...contra Dei adversarios et hostes crucis Christi... A johanniták katonai tevékenysége a XIII–XIV. századi Magyarországon. Hadtörténelmi Közlemények 124. (2011) 3. sz. 827.

⁸ Jonathan Phillips: The Life and Legend of the Sultan Saladin. New Haven 2019. 196.

⁹ Alan V. Murray: Captivity. In: The Crusades. An Encyclopedia. I. Ed. Alan V. Murray. Santa Barbara 2006. 1. k. 205.

¹⁰ John France: Western Warfare in the Age of the Crusades, 1000–1300. (Warfare and History). London 1999. 139., 229.

¹¹ Carole Hillenbrand: The Crusades. Islamic Perspectives. New York 1999. 571.

¹² Benjamin Kedar: The Jerusalem Massacre of July 1099 in the Western Historiography of the Crusades. Crusades 3. (2004) 15–75.; Thomas F. Madden: Rivers of Blood. An Analysis

amelyre még 1187-ben is élénken emlékeztek és hivatkoztak a muszlimok. Alig kisebb ellenérzést váltott ki a korabeli érintettekől Akkó 1190–1191-es ostrománál a több mint 2000 muszlim fogoly kivégzése a város falai előtt.¹³ A foglyok nyilvános kivégzése legtöbbször az ellenfél pszichés megtörését célozta, nemegyszer látványos eredménnyel. Ez a kérdéskör ugyanakkor kétségtelenül átvezet bennünket a lovagrendek szerepére a fogság kapcsán.

Amint korábban szóba került, a II. keresztes hadjárat katonai műveleteit megelőzően lovagrendi érintettség alig kimutatható. A 12. század közepe azonban fordulópontot hozott a keresztesek, s velük együtt a lovagrendek számára. A rendkívül tehetséges zangida Nur-ad-Dín, Aleppó (1146–1174) és Damaszkusz (1154–1174) fiatal emírje rátalált a „betolakodó” frankok ellenszerére. A szétagolt szíriai emírségek egyesítésében látta az iszlám hatékony fegyverét a „franjok” ellen. Bár a helyzet csak utódja, Szaladin uralkodása idején vált kritikussá, a lovagrendek számára már Nur-ad-Dín uralkodása jelezte a mélyreható változásokat. A templomosok nagymestere Bertrand de Blanchefort 1157-ben esett muszlim fogságba a Galilea-i tónál, és több mint három éven át volt kénytelen szabadságától megfosztva élni.¹⁴ Szabadulását követően néhány évvel, 1164-ben templomos és johannita lovagok estek Nur ad-Dín fogságába az artah-i csatát követően, ahonnan Aleppóba vitték őket.¹⁵ A rendtagok státuszáról nem tudunk, de az bizonyos, hogy esetük jóval kisebb port vert fel, mint másfél évtizeddel később, az 1179-ben muszlim fogságba esett templomos nagymester, Odo de St. Amand esete. Ekkor már Szaladin fogta össze a muszlim emíreket, és Damaszkuszban tartotta fogva az értékes foglyot. A szultán komoly váltságdíjat követelt, de a nagymester ragaszkodott hozzá, hogy rendje nem fizethet a hitetleneknek. Azt hangoztatta, hogy testvérei legfeljebb szimbolikusan egy övet és egy tört kínálhatnak szabadságáért cserébe.¹⁶ Az ajjúbida uralkodó elutasította az ajánlatot,¹⁷ s bár a részleteket homály fedi, Odo 4 hónappal később fogságban vesztette életét.

of One Aspect of the Crusader Conquest of Jerusalem in 1099. *Revista Chilena de Estudios Medievales* 1. (2012) 25–37.

¹³ *John D. Hosler*: The Siege of Acre, 1189–1191. Saladin, Richard the Lionheart, and the Battle That Decided the Third Crusade. New Haven–London 2018. 151.

¹⁴ *Jochen Burgdorf*: The Central Convent of Hospitallers and Templars. History, Organization, and Personnel (1099/1120–1310). (History of Warfare 50.) Leiden–Boston 2008. 241–242.

¹⁵ *Alan J. Forey*: The Military Orders and the Ransoming of Captives from Islam. (Twelfth to Early Fourteenth Centuries). *Studia Monastica* 33. (1991) 260–261.

¹⁶ *Forey, A. J.*: The Military Orders i. m. 263.

¹⁷ *Yaacov Lev*: Treatment of Prisoners of War During the Fatimid-Ayyubid Wars with the Crusaders. In: Tolerance and Intolerance. Social Conflict in the Age of the Crusades. Eds. Michael Gervers – James M. Powell (Medieval Studies) Syracuse 2001. 14.; *Burgdorf, J.*: The Central Convent i. m. 243–244.; *Philippe Goridis*: Gefangen im Heiligen Land. Verarbeitung und Bewältigung christlicher Gefangenschaft zur Zeit der Kreuzzüge. (Vorträge und Forschungen / Konstanzer Arbeitskreis für Mittelalterliche Geschichte Sonderband 57) Ostfildern 2015. 287.; *Joachim Rother*: Das Martyrium im Templerorden. Eine Studie zur

Bertrand sorsához képest valamelyest nagyobb ismeretségnek örvend Gerard de Ridefort templomos nagymesteré, aki néhány évvel később, az 1187. július 4-én lezajlott hattíni csatában, számos más keresztény fogollyal együtt, esett muszlim fogságba.¹⁸ Gerard sorsa, illetve szabadulása azért lett közbeszéd tárgya, mert szabadságáért cserében a templomosok jó néhány szentföldi várat adtak át a muszlimoknak, mi több, a templomos nagymesternek szabadulása zálogaként meg kellett ígérnie, hogy nem fog többé harcolni Szaladin ellen. Hattín kapcsán a foglyok kivégzésére még vissza fogunk térni, de szigorúan a fogságba esést illetően az V. keresztes hadjáratig (1217–1221) nincs hírünk lovagrendi érintettségéről. 1218-ban Ramlánál fogságba esett templomosokról értesülünk,¹⁹ egy évvel később pedig a johannita marsall veszítette el szabadságát vagy talán életét is Damietta közelében.²⁰ A hadjárat során a muszlimok 1221-ben az egyiptomiak kairói keresztény foglyokon – köztük johannitákon és templomosokon – keresztül próbáltak egyezkedni a keresztesekkel és a pápai legátussal.²¹ A lovagrendek támogatták a felkínált egyezséget, de a pápai legátus elvetette a 30 éves tűzszünettel kecsegtető ajánlatot.

Másfél évtizeddel később templomos lovagok az aleppói emír fogságába estek Darbsaqlnál,²² és mindez még a bárók keresztes hadjáratának intenzív szakaszát (1239–1241) megelőzően történt. Nincs érdemi információnk arról, hogy hány templomos lovag lehetett ekkor fogságban, de a feljük irányuló figyelemről tanúskodik IX. Gergely pápa oklevele, amely engedélyezte, hogy a muszlim fogságban lévő templomosok gyónhatnak a domonkosoknak.²³ A korszak legfontosabb nívumát azonban nem a pápai hozzájárulás, hanem a dinasztikus szerepvállalás erősödése jelentette. 1241-ben Cornwalli Richárd, III. Henrik angol király fia, nem mellékesen II. Frigyes császár sógora, tűzszünetet kötött az ajjúbida al-Salih (1240–1249) egyiptomi szultánnal, amely egyezség révén számos keresztény fogoly nyerte vissza a szabadságát, köztük jó néhány templomos, bár utóbbiak kitartottak a frankok Damaszkusszal kötött megállapodása mellett, és nem csatlakoztak az egyezséghez.²⁴

historisch-theologischen Relevanz des Opfertodes im geistlichen Ritterorden der Templer. (Bamberger historische Studien 16.) Bamberg 2017. 378–379., 457–458.

¹⁸ *Forey, A. J.*: The Military Orders i. m. 259., 264.; *Malcolm Barber*: The New Knighthood. A History of the Order of the Temple. Cambridge–New York 1994. 113–119.; *Burgtorf, J.*: The Central Convent i. m. 74., 76., 78., 235., 362, 542., 662–663.; *John C. Carr*: The Knights Hospitaller. A Military History of the Knights of St. John. Barnsley 2016. 101.

¹⁹ *Forey, A. J.*: The Military Orders i. m. 261.

²⁰ *Burgtorf, J.*: The Central Convent i. m. 122.

²¹ *Riley-Smith, J.*: The Knights Hospitaller i. m. 89.

²² *John J. Robinson*: Dungeon, Fire and Sword. The Knights Templar in the Crusades. Lanham 2009. 274.

²³ *Jochen Schenk*: Aspects and Problems of the Templars' Religious Presence in Medieval Europe from the Twelfth to the Early Fourteenth Century. *Traditio* 71. (2016) 280.

²⁴ *Marie-Anna Chevalier*: The Templars and the Rulers of the Christian East. Collaboration or Conflict of Interest? In: The Templars. The Rise, Fall, and Legacy of a Military Religious Order. Eds. Jochen Burgtorf – Shlomo Lotan – Enric Mallorquí-Ruscalleda (The Military Religious Orders) London–New York 2021. 68.

A közelgő veszélyt azonban a lovagrendek szentföldi vezérkara nem látta előre. 1244 őszén a keresztény erők, köztük a lovagrendek színe java megsemmisítő vereséget szenvedett a gázai La Forbie-nál. A veszteség szinte leírhatatlan volt: számítások szerint a keresztény sereg 16 000 tagja vesztette életét. A korábbi szakirodalom 500-ra tette a lovagrendi veszteséget, de újabb értékelések 1000-nél több lovag (325 johannita, 312 templomos és 397 német lovag) halálát valószínűsítik.²⁵ A johannita Guillaume de Châteauneuf-t és a templomos Armand of Périgueux nagymestereket fogolyként Egyiptomba vitték. Armand fél év múlva életét vesztette a fogságban, de a johannita Guillaume életben maradt. 1250-ig raboskodott, és egy fogságból írott levele Mathieu de Paris révén az utókorra maradt.²⁶ Guillaume hatéves egyiptomi rabságát követő szabadulása részben a szerencsének volt köszönhető. Hatalmas váltságdíj fejében a szintén fogságba esett IX. Lajossal²⁷ együtt számos keresztény fogoly nyerte vissza szabadságát. Nemcsak olyan foglyok, akik a francia uralkodóval együtt estek fogságba al-Manszúránál 1250 áprilisában, például a templomos rend marsallja néhány rendtársával, illetve a johannita nagy-preceptor,²⁸ hanem olyanok is, mint Guillaume, akik évek óta sínylődtek egyiptomi börtönökben. Váltságdíjuk jelentős részét a francia anyakirályné által szervezett gyűjtés és a templomosok által kölcsönzött összegből fedezték,²⁹ de erre a kérdésre alább még visszatérünk.

²⁵ Forey, A. J.: *The Military Orders* i. m. 261–262., 265–266.; Yvonne Friedman: *Encounter between Enemies. Captivity and Ransom in the Latin Kingdom of Jerusalem. (Cultures, Beliefs and Traditions. Medieval and Early Modern Peoples 10)* Leiden–Boston 2002. 95.; Burgtorf, J.: *The Central Convent* i. m. 244.; Ilya Berkovich: *The Battle of Forbie and the Second Frankish Kingdom of Jerusalem. The Journal of Military History* 75. (2011) 9–44.; Riley-Smith, J.: *The Knights Hospitaller* i. m. 64., 83.; Goridis, P.: *Gefangen im Heiligen* i. m. 288.; Hunyadi Zsolt: *Az elfeledett gázai csata. La Forbie (1244). In: Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok, 6–16. század. Szerk. Pósn László – Veszprémy László. Budapest 2016. 65–78.; Shlomo Lotan: *Descriptions of Fighting, Captivity, and Ransom in the Writings of Robert of Nantes, Patriarch of Jerusalem, in the Mid-Thirteenth Century. In: The Templars, the Hospitallers and the Crusades. Essays in Homage to Alan J. Forey. Eds. Helen J. Nicholson – Jochen Burgtorf. (The Military Religious Orders) London–New York 2020. 75–76.**

²⁶ Burgtorf, J.: *The Central Convent* i. m. 112., 244., 443., 677.; Goridis, P.: *Gefangen im Heiligen* i. m. 289.; Lotan, S.: *Descriptions of Fighting* i. m. 76.; *Matthew Paris: Alia epistola de eodem evidentior, magistri scilicet Hospitalis Jerusalem. In: Chronica majora. IV. Ed. Henry Richards Luard. London 1877. 307–311.*

²⁷ Jean de Joinville: *Szent Lajos élete és bölcs mondásai. Ford. Csernus Sándor – Csernusné Tóth Annamária. Budapest 2015. 106., 191–193. említve Guillaume de Châteauneuf-t is. Vö. Hillenbrand, C.: *The Crusades* i. m. 571.*

²⁸ Judith Bronstein: *The Hospitallers and the Holy Land: financing the Latin East, 1187–1274. Woodbridge–Rochester 2005. 25.; Burgtorf, J.: *The Central Convent* i. m. 125.; Rother, J.: *Das Martyrium im Templerorden* i. m. 449.*

²⁹ Jean de Joinville: *Szent Lajos* i. m. 144. A templomosok évtizedekkel későbbi feloszlásának gyökerei is itt keresendők.

1250-ben azonban nem a keresztesek veresége jelentette a legfontosabb fordulópontot, hanem a mamelukok hatalomra kerülése Egyiptomban. Ettől a pillanattól kezdve, egészen a 14. második feléig, amikorra az oszmán törökök megerősödtek, a Földközi-tenger keleti medencéjében a legtöbb keresztény foglyot a mindenkori mameluk szultán ejtette.³⁰ Ebben élen járt Bajbarsz (1260–1277), aki már uralkodása elején elfogta a templomos nagypreceptort, Mathieu Sauvage-t egy, a Galileai-tónál lezajlott rajtaütés során.³¹ A részletekről alig maradt egykorú híradás, de az feltételezhető, hogy Mathieu hamar visszanyerte a szabadságát, mert 1263-ban már Ciprus preceptoraként tűnt fel a forrásokban. A történet jóval később vett érdekes fordulatot. A 14. század elején letartóztatott templomosok egyike, egy bizonyos Hugo de Narsac 1311 májusában az vallotta, hogy Mathie nemcsak személyesen találkozott a mameluk szultánnal, de azt is, hogy Bajbarsz vértestvére lett.³² Nem zárható ki, hogy a vallomást felvevő írnok kiszínezte a szerfelett érdekes történetet, de a tömeges vallomások sablonszerű megfogalmazásaitól határozottan elüt.³³

A 13. század közepétől egyre gyakoribbá váló fogság a lovagrendek működésére is kihatott. Bár már az 1187-es hattíni mészárlást követően is felmerült, hogy a mindenkori rendi vezetésnek fel kell készülnie a nagymester hirtelen halálára vagy huzamosabb ideig tartó fogságára. A johanniták és templomosok strukturális működését legalaposabban feldolgozó Jochen Burgtorf egészen odáig megy a következtetéseiben, hogy bizonyos helytartói (*locumtenens*), illetve helyettesi méltóságokat éppen a tartósan távol lévő rendi előjárók miatt alakították ki a lovagok.³⁴ Ezt szinte követelte a La Forbie-t (1244) követő időszak, amikor a johannita nagymester 6 évig volt fogságban és ez idő alatt nem választottak új előjárót, hanem helyettes vette át funkcióját: Guillaume de Châteauneuf-t Jean de Ronay helyettesítette. A Bajbarsz-vezette mamelukok hatalmas lendülettel kezdték kiszorítani a keresztényeket a Szentföldről, így a fogság veszélye mindennapossá vált. Erre reflektálva a johanniták 1262-es generális káptalanja, azaz a rend legfőbb döntéshozó szerve egy új statútumot cikkelyezett be, amely kimondta, hogy „ha a (nagy)mester muszlim fogságba esik, akkor a rendtagok, az adott tartomány előjáróinak (*prudhommes*)

³⁰ Hitetlenek fogságába esni persze a Mediterráneum másik végében is lehetett, amit jelez Petrus de Moncada templomos tartományi mester és rendtársainak fogságba esése a Valenciai Királyságban 1276-ban. „frater Petrus de Moncada ... magister sive preceptor in Aragonia et Catalonia.” Vö. Forey, A. J.: *The Military Orders* i. m. 261.; Burgtorf, J.: *The Central Convent* i. m. 615.

³¹ Burgtorf, J.: *The Central Convent* i. m. 299., 451.

³² Burgtorf, J.: *The Central Convent* i. m. 452.

³³ Vö. Betty Binysh: *Massacre or Mutual Benefit. The Military Orders' Relations with Their Muslim Neighbours in the Latin East (1100–1300)*. In: *The Military Orders. Culture and Conflict in the Mediterranean World*. Eds. Jochen Schenk – Mike Carr (*Military Orders* 6.1.) London–New York 2017. 38.

³⁴ Burgtorf, J.: *The Central Convent* i. m. 98–101., 110., 243–244.

tanácsát megfontolva válasszanak valakit a nagymesteri feladatok ellátására, aki nek megbízatása a soron következő generális káptalanig tart”.³⁵

A fogságba esés veszélyének növekedése igazolni látszott a lovagrendi félelmeket. A johanniták kezén lévő Arsuf 1265-ös ostrománál Bajbarsz több mint 1000 foglyot ejtett,³⁶ köztük legalább 180 johannitával volt (jóllehet ezek között zsoldosok és vazallusok is lehettek), nem beszélve arról a kb. 80–90 ispotályosról, aki az ostrom során vesztette életét.³⁷ Szent János lovagjai alig ocsúdtak fel a sokkból, Bajbarsz 1268-ban Antiókhia ostromolta és a citadellát védő johannita helyőrség szinte minden tagját elfogta.³⁸ Azt is fontos hangsúlyozni, hogy ezek a veszteségek rendkívül érzékenyen érintették a lovagrendek szentföldi tevékenységét, hiszen a humán erőforrást volt a legnehezebb pótolni. Különösen fontos ez annak fényében, hogy folyamatosan csak néhány száz lovag állomásozott a levantei térségben, így 80–90 rendtag elvesztése napi szintű működési problémákhoz vezethetett. A muszlimok által követelt hatalmas váltságdíj pedig a rendi kincstárat meríthette ki. Fent említést tettünk Odo de St. Amand templomos nagymester szimbolikus váltságdíjáról, amely talán Mathieu de Paris félreértéséből született történet. Arról is szóltak legendás történetek, hogy a lovagrendi szabályzatok tiltották váltságdíj fizetését a rendtagok szabadságáért, de ennek a regulákban, statútumokban nem találjuk nyomát.³⁹ A fogságban raboskodók reménykedhettek esetleges fogolycserében, de legtöbbjük számára mindössze vagy a muszlimok hitére való áttérés vagy a biztos halál, azaz a vértanúság lehetősége kínálkozott.

Nur-ad Dín már 1157-ben tömegesen végzett ki foglyokat, amiért a templomosok és johanniták megszegették a békét és Banyas közelében megtámadták a muszlimokat.⁴⁰ A keresztény foglyok elleni leghírhedtebb vérengzést azonban Szaladin hajtotta végre hattíni győzelmét követően 1187 nyarán. A szultán nemcsak az általa elfogott keresztesekeket végeztette ki, hanem a csatában részt vevő emírektől kb. 100–200 foglyot, köztük számos templomost és johannitát megvásárolt, fejen-

³⁵ § 10/1262. Cartulaire 3039. sz. Vö. *Burgtorf, J.*: The Central Convent i. m. 244.; *Riley-Smith, J.*: The Knights Hospitaller i. m. 128. Ennek a szabálynak még bő egy évszázaddal később is nagy hasznát vették, amikor 1378 elején a johannita nagymestert, Juan Fernandez de Herediát egy albán hadúr elfogta, és csak súlyos váltságdíj fejében engedte el. Az egyházszakadástól egyébként sújtott johannita rendnek nagy próbatételt jelentett a helyettesítés. Vö. *Anthony T. Luttrell*: Intrigue, Schism, and Violence among the Hospitallers of Rhodes. 1377–1384. *Speculum* 41. (1966) 32–34.; *Henry J. Sire*: The Knights of Malta. New Haven 1994. 44–45.

³⁶ *France, J.*: Western Warfare i. m. 228.

³⁷ *Bronstein, J.*: The Hospitallers and the Holy Land i. m. 38.; *Riley-Smith, J.*: The Knights Hospitaller i. m. 83.

³⁸ *Bronstein, J.*: The Hospitallers and the Holy Land i. m. 44.

³⁹ *Edwin J. King*: The Rule, Statutes and Customs of the Hospitallers 1099–1310. London 1934.; *Judit M. Upton-Ward*: The Rule of the Templars. The French Text of the Rule of the Order of the Knights Templar. (Studies in the History of Medieval Religion 4) Woodbridge–Rochester 1992.

⁴⁰ *Forey, A. J.*: The Military Orders i. m. 259.

ként 50 dinárért. A lovagrendek tagjainak állítólag felajánlotta, hogy áttérhetnek az iszlámra, de ezzel a lehetőséggel egyikőjük sem élt, így mindannyiukat lefejeztette. Korábban a történészek úgy vélték, hogy Szaladin annak tudatában cselekedett, hogy úgyszemint kap váltságdíjat a lovagrendi foglyaiért, míg mások úgy vélték, hogy a szultán vérszomjas természete motiválta szörnyű tettét. Ma már azonban egyre markánsabb az az álláspont, miszerint Szaladin célja hideg és számító volt: pszichésen próbálta megtörni ellenfeleit, és a tömeges kivégzéssel nem pusztán a johannitáknak és templomosoknak, hanem a latin államalakulatok minden lakójának „üzent”.⁴¹

A keresztény hit elhagyásának lehetősége rendszeresen felmerült a mamelukok elleni küzdelem évtizedeiben is. Szafed várának 1266-os elfoglalása után Bajbarsz kb. 80 templomosnak ajánlotta fel, hogy térjenek át az iszlámra, de ezt mindannyian megtagadták, így a szultán egytől egyig lefejeztette őket.⁴² Akadtak persze kivételes esetek is. Szintén a templomosok perében elhangzott egyik vallomásból ismert Hugo de Ampurias története, aki állítólag 1289-ben elhagyta Tortosza várát, és hitét megtagadva átállt a muszlimokhoz. A valóság azonban sokkal prózaibb: Hugót Tripolisz ostromakor fogták el a mamelukok és vélhetően a fogságban lett hitehagyó, így menekülve meg a kivégzéstől.⁴³ Általánosnak sokkal inkább tekinthető – a maga nemében persze rendkívüli – a johannita Roger Stanegrave⁴⁴ fogságának története, amely néhány évvel korábban, 1281-ben a homsz-i csatában kezdődött. Roger súlyosan megsebesült a mamelukokkal vívott csatában, de túlélte az ütközetet. Félholtan Egyiptomba hurcolták, ahol nem kevesebb, mint 34 évet raboskodott.⁴⁵ Története azért is tanulságos, mert sokat elmond a korabeli „börtönviszonyokról” vagy a foglyokkal való bánásmódról. A hosszú rabság alatt öt különböző helyen tartották: hét éven keresztül egy kairói torony alagsorában, majd 14 éven át magában a toronyban, újabb három éven keresztül a kairói citadellában (a több mint 80 torony egyikében), ezután hét éven át Alexandriában,

⁴¹ A történeteket és annak motivációit az utóbbi két évtized szakirodalmja alaposan rekonstruálta: *Lev, Y.*: Treatment of Prisoners i. m. 13.; *Friedman, Y.*: Encounter between Enemies i. m. 92.; *Murray, A. V.*: Captivity i. m. 205.; *Goridis, P.*: Gefangen im Heiligen i. m. 288.; *Binysh, B.*: Massacre or Mutual Benefit i. m. 31–32.; *Rother, J.*: Das Martyrium im Templeorden i. m. 408–409., 418.

⁴² *Forey, A. J.*: The Military Orders i. m. 259.; *France, J.*: Western Warfare i. m. 228.; *Binysh, B.*: Massacre or Mutual Benefit i. m. 35., 39.; *Rother, J.*: Das Martyrium im Templerorden i. m. 483.

⁴³ *Forey, A. J.*: The Military Orders i. m. 259.; *Alan J. Forey*: Desertions and Transfers from Military Orders. (Twelfth to Early-Fourteenth Centuries) *Traditio* 60. (2005) 168.

⁴⁴ *Timothy Guard*: Sir Roger Stanegrave (fl. 1280s–1331). In: *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford 2005. <http://www.oxforddnb.com/view/article/92443> letöltve: 2021. máj. 21.

⁴⁵ Élete végén megírta fogsága történetét, bár memoárjának vannak nehezen hihető elemei, ezek inkább a kiszabadulás és az Angliába való visszatérést érintik. Vö. *Jacques Paviot*: Projets de croisade. (v. 1290–v. 1330) (*Documents relatifs à l'histoire des croisades* 20.) Paris 2008. 293–387.

és végül a rabság utolsó két évére újra visszakerült Kairóba.⁴⁶ Fogva tartásának körülményeiről nemcsak saját visszaemlékezései, de egy 1280-ban született, a hadifoglyok tartására vonatkozó mameluk rendelkezés részletei is árulkodnak. Eszerint a foglyok nem viselhetek szakállat, így egyértelműen meg lehetett őket különböztetni a helyiektől. Látszólag értelmetlennek tűnő rendelkezés, hiszen bilincsbe verve, cellák mélyén aligha kellett megkülönböztetni őket a szabadoktól. A rendelkezés további pontjai azonban világosan rámutatnak, hogy a rabok napközben kimehettek a városba, jellemzően munkát vállaltak, és éjszakára vissza kellett térniük a fogvatartás helyszínére. Bizonyos helyeket (templomok, fürdők, nyilvános rendezvények) persze még napközben sem látogathattak. A keresztény foglyoknak külön temploma működött a kairói citadellában már a 14. század elején.⁴⁷ Természetesen Roger fogva tartásának körülményeit csak nagyon óvatosan lehet általánosítani. A foglyokat sokszor embertelen körülmények között tartották hosszú időn keresztül: talpig vasban, nem megfelelően táplálva, és gyakran megkínózva őket.⁴⁸ Ezt példázza a templomos Gerard de Châtillon esete is, aki a börtönben vesztette életét,⁴⁹ de intő példa annak a 40 templomosnak a sorsa is, akik a Szentföldről folytatott küzdelem utolsó felvonásában, a Tortosza partjainál fekvő Ruad szigetén estek fogságba. A mameluk szultán megtiltotta, hogy kellő élelemhez jussanak, így mindannyian életüket vesztették a fogságban, köztük a rend marsallja is.⁵⁰ A Saône várában kialakított börtönkörülmények is arra utalnak, hogy az itt fogvatartottak sem maradhattak életben hosszú időn keresztül. 1227-ben éppen a johanniták próbálták váltságdíj fejében kiszabadítani egy keresztény foglyot, de mire a tárgyalások sikerre vezettek volna, Guillaume de Queivillers életét vesztette.⁵¹ A korabeli börtönviszonyokra némi fényt vethet II. Edvárd angol uralkodó (1307–1327) rendelkezése 1310-ben, amikor az angliai templomosokat bebörtönözték. A király külön kiemelte, hogy megfelelő módon és ne durván tartsák őket a fogságban (*dura et vili prisiona*) a vizsgálat idejére.⁵²

⁴⁶ Julien Loiseau: Frankish Captives in Mamlūk Cairo. *Al-Masāq* 23. (2011) 1. sz. 43.; Rory MacLellan: An Egyptian Jew in King Edward's Court. Jewish Conversion, Edward II, and Roger de Stanegrave. *Crusades* 19. (2020) 143.

⁴⁷ Loiseau, J.: Frankish Captives in Mamlūk i. m. 43–44.

⁴⁸ Piers D. Mitchell: The Torture of Military Captives in the Crusades to the Medieval Middle East. In: *Noble Ideals and Bloody Realities. Warfare in the Middle Ages*. Eds. Niall Christie – Maya Yazigi. Leiden–Boston 2006. 108.

⁴⁹ Forey, A. J.: The Military Orders i. m. 279.

⁵⁰ Burgtorf, J.: The Central Convent i. m. 299.; Alan Forey: Notes on Templar Personnel and Government at the Turn of the Thirteenth and Fourteenth Centuries. *Journal of Medieval History* 35. (2009) 2. sz. 153.

⁵¹ Hugh Kennedy: *Crusader Castles*. Cambridge 1994. 96.; France, J.: Western Warfare i. m. 229.; Friedman, Y.: Encounter between Enemies i. m. 112.

⁵² Alan Forey: Fugitives during the Templar Trial. In: *The Templars. The Rise, Fall, and Legacy of a Military Religious Order*. Eds. Shlomo Lotan – Enric Mallorquí-Ruscalleda. (The Military Orders) London–New York 2021. 196.

Annak is csak elvétve látjuk nyomát, hogy a keresztény foglyokat kényszer munkára fogták volna a muszlimok. Bár éppen Kairóban van adat arra, hogy keresztények dolgoztak a város építkezésein,⁵³ de vélhetően ezzel teremtették elő fogvatartásuk anyagi fedezetét. Sajátos módon használta foglyait Bajbarsz, aki Arsuf 1265-ös sikeres ostroma után a fogságba esett johannitákkal bonttatta el a vár még épen maradt védműveit.⁵⁴ Sokkal több példát találunk arra, hogy a szentföldi keresztények dolgoztatták a muszlim rabokat az építkezéseken, ahogyan ezt tették például a templomosok számos fogollyal Szafed átépítésénél.⁵⁵ Mindkét oldal kapcsán megállja a helyét az állítás, hogy a képzett vagy nyelveket beszélő foglyok kifejezetten értékesnek számítottak, sőt, keresztény foglyok esetében arról is van adat, hogy a fogságban megtanultak arabul.⁵⁶

Természetesen a foglyok többsége nem fogságban akarta leélni az életét és bízott abban, hogy előbb-utóbb kiszabadul a rabságból. Ennek egyik fontos csatornája volt a szervezett fogolykiváltás, amelynek gyökerei leginkább a hispán félszigeten zajló *reconquista* mozgalomban keresendő, ahol előbb laikus konfraternitások, majd irgalmas renddé szerveződő közösségek adományokat gyűjtöttek keresztény foglyok kiváltására a hitetlenek fogságából.⁵⁷ Fontos tisztázni, hogy a lovagrendek alapvetően nem folytattak irgalmas-rendi tevékenységet, de keresztény foglyok kiváltásában a templomosok és a johanniták is rendszeresen szerepet vállaltak. Forrásaink szerint az elsőség a johannitáké, akik 1174-ben váltották ki a tízéves fogságból Tripolisz grófját, III. Rajmundot, akit még Nur ad-Dín fogott el Artahnál 1164-ben.⁵⁸ A váltságdíjból 37 000 bizánci aranyat a johanniták fizettek, míg a hiányzó összeget a jeruzsálemi király, Rajmund unokaöccse, I. Amalrik (1163–1174) állta, aki egyúttal helyettesítette rokonát a fogság éve alatt.⁵⁹ Tevékenységük rendszerességét jelzi, hogy a rend 1182-es generális káptalanján elfogadott statútumok között szerepel, hogy a fogságból kiszabadított minden egyes keresztény fogolynak 12 dénárt adtak, vélhetően a hazajutásukat vagy az újrakezdést elősegítendő.⁶⁰

⁵³ Hillenbrand, C.: The Crusades i. m. 479.

⁵⁴ Riley-Smith, J.: The Knights Hospitaller i. m. 208.

⁵⁵ Friedman, Y.: Encounter between Enemies i. m. 115.

⁵⁶ Amint ezt Tripolisz-i III. Rajmund esete is példázza. Hillenbrand, C.: The Crusades i. m. 333.

⁵⁷ Összefoglalóan lásd James W. Brodman: Ransoming Captives in Crusader Spain. The Order of Merced on the Christian–Islamic Frontier. Philadelphia 1986.; Jarbel Rodriguez: Financing a Captive's Ransom in Late Medieval Aragon. Medieval Encounters 9. (2003) 1. sz. 164–181.; James W. Brodman: Charity and Religion in Medieval Europe. Washington 2009.

⁵⁸ Carr, J. C.: The Knights Hospitaller i. m. 88–89.

⁵⁹ Cartulaire 1031. sz.; Friedman, Y.: Encounter between Enemies i. m. 161.

⁶⁰ „Idem etiam elemosinarius cuilibet capto cum primo a iugo captivitatis evellebatur, duodecim denarios de consuetudine erogavit.” Cartulaire 627. sz.; Forey, A. J.: The Military Orders i. m. 274.; Friedman, Y.: Encounter between Enemies i. m. 200. Jóval későbbi példák arra utalnak, hogy a foglyok egy része vélhetően menlevelet is kapott a rendtől. Vö. Gregory O'Malley: Some Developments in Hospitaller Inceptive Concerning the Turks, 1407–1530. In: The Military Orders. Culture and Conflict in the Mediterranean World. Eds. Jochen Schenk

Ezt követően egy ideig hallgatnak forrásaink bármilyen konkrét lovagrendi fogollyszabadításról, de az ebbéli tevékenységükkel bizonyosan nem hagytak fel, mert egy 1201-ben kelt oklevél éppen ennek gyakoriságára utal.⁶¹ E meggyőződésünket erősíti III. Ince pápa (1198–1216) 1212. január 19-i bullája, amelyben a világiak, például uralkodók mellett a johanniták és templomosok szerepét hangsúlyozta a keresztény foglyok kiváltásában.⁶² Amint fent láttuk, ez a tevékenység nem mindig járt teljes sikerrel, hiszen 1227-ben a tárgyalások közben elhunyt a Saône várában szabadulásra váró keresztény fogoly. Érdekes ugyanakkor, hogy a fiaskó ellenére a család kifejezetten hangsúlyozta a johanniták erőfeszítéseit.⁶³ A La Forbie-nál zajlott 1244-es ütközet elhurcolt keresztény foglyainak kiszabadítására 1246-ban templomos és johannita követeket mentek Egyiptomba,⁶⁴ de a tárgyalások nem jártak sikerrel, s amint fentebb láttuk, a keresztény raboknak egészen 1250-ig várniuk kellett, hogy visszanyerjék szabadságukat.

Ugyanakkor sikertörténeteket is fel tudnak mutatni a lovagrendek a fogollyszabadításban. Roger Stanegrave történetével párhuzamba állítható Renaud de Dampierre kiszabadítása egy 30 éves fogságból, ahol a johanniták fizették a váltásdíjat 1237-ben.⁶⁵ Ebbéli tevékenységükben a nagylelkű támogatóik is segíthettek a lovagrendeket. Erre egy 1264-es végrendelet is utal, amelyben a johanniták Akkóban élő tehetős *confratere* 475 bizánci aranyat hagyott a rendre, vélhetően keresztény foglyok kiváltására.⁶⁶ Persze a foglyok kiszabadítása nem mindig tárgyalásos úton zajlott, különösen is, ha a váltásdíj előteremtése kudarcba fulladt, vagy a fogvatartók elzárkóztak bármiféle egyezkedéstől.⁶⁷ 1264-ben a templomosok és johanniták egyaránt részt vettek egy fegyveres akcióban Aszkalon közelében, amelynek során kiszabadították Jaffa várnagyát, Gerard de Picquigny-t.⁶⁸

Akár egyetlen sikeres fogollyszabadítás is növelhette a lovagrendek presztízsét, a fogságba esés réme és terhe ugyanakkor folyamatosan Damoklész kardjaként lebegett a johanniták és templomosok feje felett. Az elfogott nagymester vagy ma-

– Mike Carr. (Military Orders 6.1.) London–New York 2017. 160–161.; *Nicholas Coureas: The Grant of Hospitaller Safe-Conducts in the Fifteenth Century to Recipients on Rhodes and Cyprus. Their Function and Effectiveness. Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica: Yearbook for the Study of the Military Orders* 25. (2020) 194–195.

⁶¹ *Friedman, Y.*: Encounter between Enemies i. m. 200: „captivis jugiter irrogantur”.

⁶² *Brenda M. Bolton: Setting the Prisoners Free. Innocent III's Papal Leadership in Action.* In: *Medieval Italy, Medieval and Early Modern Women. Essays in Honour of Christine Meek.* Ed. Conor Kostick. Dublin 2010. 84.

⁶³ *France, J.*: Western Warfare i. m. 229.

⁶⁴ *Forey, A. J.*: The Military Orders i. m. 261.; *Lotan, S.*: Descriptions of Fighting i. m. 77.; *MacLellan, R.*: An Egyptian Jew i. m. 149.

⁶⁵ *Friedman, Y.*: Encounter between Enemies i. m. 203–204.

⁶⁶ Cartulaire 3105. sz. Vö. *Friedman, Y.*: Encounter between Enemies i. m. 199–200.

⁶⁷ Erre egyébként a „másik oldalon” is találunk példát. 1263-ban Bajbarsz próbált muszlim foglyokat kiváltani templomosok fogságából, de az építkezésben jártas rabokról a rend vezetése nem volt hajlandó lemondani. *Friedman, Y.*: Encounter between Enemies i. m. 115.

⁶⁸ *Forey, A. J.*: The Military Orders i. m. 278.

gas rangú rendi előjáró a hitetleneknek kezén komoly zsarolópotenciált jelentett, és időnként a rendek működését is veszélyeztette. A muszlimokkal való egyezkedés, vagy a keresztény hívek adományaiból származó közvetlen vagy közvetett jövedelmek váltságdíjként való felhasználása komoly kritikát válthatott ki Európában. Különösen is a 13. század utolsó harmadától, amikor már a lovagrendek tevékenységét és hatékonyságát rendszeresen bírálták világiak és egyháziak egyaránt. Azzal is számolnunk kell, hogy a forrásaink nem feltétlenül segítenek hozzá bennünket, hogy kellő pontossággal rekonstruáljuk a történeteket. A fogságból ugyanis ritkán jutottak ki hírek, több évtizedes fogság után pedig az emlékek könnyen megfakultak vagy megszépültek. A johannita Roger Stanegrave 1281 és 1315 között töltötte egyiptomi rabságát, de emlékeit csak 1330 körül vetette papírra angliai otthonában, és fél évszázad, bizony, hosszú idő. De a pontos és teljes rekonstrukciót nem pusztán a források töredékes volta, vagy a memoárok apologetikus jellege akadályozza, hanem egy manapság is gyakori jelenség: a sikeres túsz tárgyalások után a megzsarolt fél minden erővel tagadja, hogy fizetett váltságdíjat a foglyok szabadon bocsátásáért: hogy ezzel ne ösztönözze a potenciális túszszedőket újabb foglyok ejtésére.

Bárány Attila

OROSZLÁNSZÍVŰ RICHÁRD FOGSÁGA

„Nem az igazat mondja a fogoly”

Az angol történelem élő legendája I. (Oroszlánszívű) Richárd (1189–99). *Cœur de Lion* fogságáról egy egyedülálló művel is rendelkezünk, hiszen a trubadúrköltő király maga énekelte meg „szomorú sorsá[t]”.¹ Mítoszának része az, ahogyan kiszabadul németföldi fogságából, és a „velejéig romlott” János herceg kiszipolyozta szászok, élükön Robin Hooddal várják, hogy uralkodójuk visszatérjen. Annak a Richárdnak a nevével mentek angol katonák tízezrei az yperni frontra, akit fogvatarzott a Reich ura, s aki ki tudott szabadulni a Kaiser fogságából. Egyfajta heroikus idealizálás vette körül már életében a „fékezhetetlen bajnokot” – „Ricardus [...] qui cor leonis dictus”.² Sokan egyszerűen nem hitték el, hogy egy földi lélek egyáltalán kezdet emelhet az emberek világának „nemes vadjára”, hogy emberfia kordába zárhatja. A Plantagenet-birodalom fejének foglyul ejtése 1192-ben megrengette a politikai konstellációt. Erre felfigyeltek mind a Kúriában, mind Velencében, mind a Szaladin halálát követően trónra lépő új szultán udvarában. A Pireneusoktól Skóciáig, Toulouse-tól Írorszáig terjedő hűbéres konglomerátum ura, a Becket Tamás halálát okozó, „megátalkodott” zabolátlan II. Henrik fia – több mint egy évre – „rács mögé” került.

Lipót zászlója

Ahhoz, hogy megértsük, miért esett fogságba Richárd Ausztriában, vissza kell mennünk az Akkon bevétele utáni napokhoz 1191-ben. Azzal is magyarázhatnánk V. Lipót osztrák herceg tettét, hogy egy személyes sérelem miatt állt bosszút. Richárd, amikor a győztesek kitűzték zászlóikat St. Jean d’Acre falaira és tornyaira, meglátta a Babenberg herceget is, leszakította azt, s megtapostatta a porban, mivel úgy gondolta, Lipót nem méltó erre, mert nem játszott elégséges szerepet a város

¹ *Oroszlánszívű Richárd: Nem az igazat mondja a fogoly.* (Illyés Gyula ford.) In: Trubadúrok és trouvère-ek. Az udvari szerelem költészete. Összeáll. Szabics Imre. Bp. 1998. 44.; *Richard Cœur de Lion: Jà nus hons pris ne dira sa raison* (Rotrouenge du Captif). In: La Fleur de la poésie française depuis les origines jusqu’à la fin du XVe siècle. Éd. Mary (André). Paris 2014. 196–198.

² A királynak a roueni Notre Dame Székesegyházban eltemetett szíve fölé emelt síremlék felirata.

ostromában. Ennél azonban bonyolultabb a történet – több kortárs, többnyire első kézből származó közlésekből is dolgozó krónikást megvizsgálva – több olvasata is létezik, s nem is biztos, hogy csak két ember személyes viszála áll mögötte. Annál többről van szó, hogy a vérig sértett herceg bosszút esküdve hazatért, majd várta, hogy Anglia királya éppen az ő hercegségén keresztül utazzon haza a Szentföldről. Sok véletlennek kellett együtt állnia, hogy úgy alakuljon, hogy a kor legtekintélyesebb uralkodója seregét maga mögött hagyva, szinte egymagában, gyalogosan meneküljön az Alpokon keresztül. Az is elképzelhetetlen lett volna pár hónappal korábban, hogy egy birodalmi herceg kelepécét állítson és egyáltalán eszébe jusson foglyul ejteni a keresztény világ lovagságának „virágát”. Babenberg Lipót ekkoriban még nem volt akkora tényező, hogy ezt egyedül kivitelezni tudja. Az „oroszlánt” sokkal fajsúlyosabb szereplők, Fülöp Ágost és VI. Henrik császár csalták csapdába, a herceg sértettsége pedig jó ürügyül szolgált. Lipót nagyon egyszerűen elégtételt vehetett volna a sérelemért: akár aznap kihívhatta volna párviadalra a királyt. Vagy, ha a keresztésekre és zarándokokra vonatkozó egyházi szabályokat nem akarták megsérteni, akkor hazatérésük során, akár már Cipruson rendezhették volna a becsületbeli ügyet. Tagadhatatlan azonban, hogy e megoldást már azért sem különösebben szívlelhette Lipót, mert ő még vélhetően élni akart. Richárd párviadalaiból nem sokan „jöttek ki” szerencsésen. Mégis, ez az incidens olyan súlyúvá növekedett a későbbi hónapok során, hogy az ember kénytelen politikai motívumot is keresni mögötte. Nehéz elhinni, az Oroszlánszívűt egy ilyen affér miatt tartsák láncon hónapokon keresztül, s csupán egy ilyen lovagias ügy miatt rendüljön bele egész Európa. Azt kell gondolnunk, hogy a király ellenfelei csak valami olyan ürügyre vártak, amivel egy időre leköthetik az „angol fenevadat”.

A heves vérmérsékletű Richárd könnyen összetűzésbe kerülhetett bárkivel. Nem valószínű azonban, hogy rossz viszonyt ápolt volna vele az osztrák herceg, csak azért, mert az anyja révén rokona volt Komnénosz Izsáknak, akit az angol király eltávolított Ciprus éléről.³ Akkon bevételekor, 1191. július 12-én Richárd hosszú ideje betegeskedett. Valószínűleg a skorbut döntötte le a lábáról. A város falaira az ostromot irányító Montferrati Konrád, Türosz ura tűzette ki az uralkodók zászlóit. Lipót részt vett az ostromban, de viszonylag későn ért oda, az év tavaszán. Mivel Barbarossa Frigyes után fia, Sváb Frigyes is meghalt, a német erőknél ő lett a vezetője. Az is kétségtelen, hogy akkor, amikor Konrád nem volt a táborban, 1191 márciusától Lipót lett a keresztények *de facto* vezetője. Ehhez képest maga Richárd is csak június 8-án érkezett, jöllehet olyan haderőt hozott, amivel döntésre lehetett vinni az ostromot. Anglia királya sem harcolt még egy hónapig sem, így furcsa az a beállítás, hogy számonkérte volna Lipótot, hogy nem vett részt tevőlegesen a harcokban.

A források nem egyértelműek, ki és hogyan tűzette ki az osztrákok zászlóját és hová. Vannak, akik úgy tudják, a citadella tornyaira csak a királyokét tűzték

³ *Heinrich Fichtenau*: Akkon, Zypern und das Lösegeld für Richard Löwenherz. Archiv für österreichische Geschichte 125. (1966) 11–32.

ki, Lipótét pedig a város épületeire.⁴ Egy kútfő úgy tudja, Lipót maga tűzte ki.⁵ A jól értesült *Itinerarium* szerint Fülöp és Richárd zászlóit kitűzték, majd többet is, de éppen a viszályról nem mond semmit!⁶ Van, aki szerint Lipót, arra hivatkozva, hogy ő régóta harcolt, rögtön Richárd mögött vonult a városba, kibontva zászlóját,⁷ amiért a király mélységesen felháborodott. Égbekiáltó sértésnek tekintette, hogy ő ugyanolyan részt kapjon a dicsőségből, ezért levetette a herceg zászlóját, amit porba dobtak és megtapostak.⁸ Devizes-i Richárdnál emberei nem is a király parancsára tették így.⁹ St. Blasien-i Ottó szerint Lipót egy olyan toronyra tűzte ki zászlóját, amit az ő emberei vettek be, de Richárd leszakíttatta és beledobatta a sárba. Csak az ő zászlóit lehetett kitűzni, egyedül magának vindikálta a győzelmet.¹⁰ Talán az volt a gond, hogy a herceg zászlója a város legelőkelőbb palotáján lobogott, s ezért Richárd maga tépte le.¹¹ Mások szerint össze is törte és a pöcegödörbe hajította.¹² A jól értesült Canterburyi Gervasius – s utóbb Guillaume le Breton is – úgy tudja, Ausztria ura a sátrait állította fel rossz helyen, a „győztesek”, az angolok táborához túl közel, s a király a sátrakat rombolta szét.¹³ Egyedül St. Blasien-i Ottó vihet közelebb a megoldáshoz: az ellenségeskedés oka az is volt, hogy Anglia királya maga akarta a zsákmányt elosztani, a saját szabályai szerint. A németek és az itáliaiak kardot

⁴ *Knut Görich*: Verletzte Ehre. König Richard Löwenherz als Gefangener Kaiser Heinrichs VI. *Historisches Jahrbuch* 123. (2003) 65–91. Itt: 70–71.

⁵ *Chronica regia Coloniensis*. *Monumenta Germaniae Historica* [MGH] *Scriptores rerum Germanicarum* [SS rer. Germ.] 18. Hrsg. Georg Waitz. Hannover 1880. 154.

⁶ „Regum in altitudine murorum et turrium praefiguntur baneriae, et vexilla multiformia.” – *Itinerarium peregrinorum et gesta regis Ricardi*. In: *Chronicles and Memorials of the Reign of Richard I*. Ed. William Stubbs. (Rolls Series, 38.) London 1864–65. I. 233–234. Richard de Templo az ismeretlen szerző első könyvét beépítette a *Gesta regis Ricardi* c. művébe. *Szovák Kornél*: Szent László alakja a korai elbeszélő forrásokban (A László-legenda és a Képes Krónika 139. fejezete forrásproblémái). *Századok* 134. (2000) 1. sz. 117–145. Itt: 122.

⁷ „[...] si non de precepto, de voluntate tamen” – *Devizes-i Richárd*: *Chronicon Ricardi Divisensis de rebus gestis Ricardi Primi, Regis Angliae*. Ed. Joseph Stevenson. London 1838. 52.

⁸ *James A. Brundage*: *Richard Lion Heart. A Biography*. New York 1974. 125.

⁹ „[...] dejectum est vexillo ducis in coenum” – *Devizes-i Richárd*: *Chronicon* i. m. 52.

¹⁰ *St. Blasien-i Ottó*: *Chronica*. In: *Die Chronik Ottos von St. Blasien und die Marbacher Annalen*. Hrsg. Franz-Josef Schmale. Darmstadt 1998. 15–158. Itt: 105.

¹¹ [*Canterburyi Gervasius*] *Gervasius Cantuariensis Opera Omnia*. *Historical works, the Chronicle of the Reigns of Stephen, Henry II, and Richard I*. Ed. William Stubbs. I–II. (RS, 73.) London 1879–1880. *Chronica*. I. 514.

¹² „[...] ducis vexillum [...] cuidam principi abstulit et in cloacam profundam, in opprobrium ducis et dedecus vilissime confractum dejecit” – *Rigord*: *Gesta Philippi II Augusti regis Francorum*. *Histoire de Philippe Auguste*. Éd. Élisabeth Carpentier – Georges Pon – Yves Chauvin. Paris 2006. 309.

¹³ *Canterburyi Gervasius*: *Gesta regum*. In: *Opera omnia*. II. 88.; *Guillaume le Breton* [Guillelmi Armorici]: *La Philippide* [Philippidos Libri XII]. In: *Œuvres de Rigord et de Guillaume le Breton historiens de Philippe Auguste*. Publiées ... par H. E. Delaborde. I–II. Paris 1882–85. I. 3–385. Itt: 110. v. 334.

is rántottak volna vele szemben, csak a templomosok mentették meg a helyzetet.¹⁴ Sokkal súlyosabban esett latba, hogy Richárd szinte mindent magának akart. Az, hogy még a szavaival is megsértette a herceget, pedig arra semmi szükség sem volt, arra utal, hogy kereken meg is mondta neki, hogy egy herceg ne is számítson sokra a zsákmányból, és annak nagy részét az embereinek juttatta.¹⁵

Maga a zászló kitűzése nem csupán ceremoniális célokat szolgált, a zsákmány felosztásában valódi jelentősége volt.¹⁶ Nem önmagában Ausztria zászlója dühítette fel Richárdot, hanem az, hogy Lipót nagyobb részt szeretett volna magának. Azt akarta, a felosztásról csak a királyok – Fülöp, Konrád és ő – döntsenek. A zászlók kitűzése – és a sarc felosztása – ügyében Richárd és Fülöp már a Szentföldre vezető úton összekülönbözött. Messzinában például az, hogy „Richard zászlóit és jelvényeit látták a városfalakon, [...] a francia királyt oly szörnyen megrázta, hogy egy életre gyűlölet ébredt benne”.¹⁷ A „gonosz csak hazugságot szült”, s csak „egy alkalmas pillanatra” várt, „amit fel is fedett, mikor Normandiára támadt”.¹⁸ „Franciaország királya féltékeny volt, amiért csak az angol király zászlói vannak a tornyokon. [...] emésztette az irigység”. „Elviselhetetlennek találta” Richárdot.¹⁹ De a viszály gyökere a sarc: „Kifogásokat emelt [...] a zsákmány kapcsán, és az egyezés szerinti részét követelte.”²⁰

Az éles eszű francia király eleve számíthatott is konfliktusra Anglia uralkodója és a többi keresztes vezér között Akkonnál. Aki ismerte Richárdot, előre láthatta, hogy ő akar az elosztásnál bábáskodni. Mintha Fülöp a „karosszékből” nézte volna, hogy mi lesz a vita vége, s már azon gondolkodott, hogyan fogja ezt ő majd a maga hasznára fordítani. Hiszen a francia király volt az első, aki maga is felháborodott Richárd tettén, és olyannyira méltatlannak tartotta az osztrák herceg megségényítését, hogy hazaindult. „Hivatalosan” a betegsége miatt távozott, de az

¹⁴ *St. Blasien-i Ottó: Chronica* i. m. 104–105.

¹⁵ „[...] vexillum turre dei conculcare precepit, insuper ducem verbis contumeliosis affectum sine causa iniuravit” – *St. Blasien-i Ottó: Chronica* i. m. 104.; *Reichersbergi Magnus: Chronicon Magni Presbyteri*. MGH Scriptores in Folio [SS] 17. Hrsg. G. H. Pertz. Hannover 1861. 476–523. Itt: 519.; *Newburgh-i Vilmos: Historia Rerum Anglicarum*. In: *Chronicles of the reigns of Stephen, Henry II and Richard I.* I–IV. Ed. Richard Howlett. (RS, 82) London 1884–1890. I–II. I. 383. Lásd: Az oroszlának fogai vannak, a sasnak pedig karmai (*Walter Scott: A talizmán*).

¹⁶ *Görich, K.: Verletzte* i. m. 71–72.

¹⁷ „[...] viderunt Franci subito vexilla et signa Regis Richardi super muros et turres civitatis; unde Rex Francie acriter commotus, vitae suae coevam concepit invidiam” – *Itinerarium* i. m. 164.

¹⁸ „[...] pro tempore peperit iniquitatem, quam contestatus est natam, dum percussit Normanniam” – *Itinerarium* i. m. 164.; Lásd: Zsolt 7,14.; „Eurent ja li Franceis veu // Noz penoncels e noz banieres // Sor les murs de plusors manières, // Dont li reis de France ot envie // Qui lui dorra tote sa vie, // E la fud la guerre engendrée // Dont Normendie fut gastee” – *Ambroise: L'Estoire de la Guerre Sainte*, publiée par Gaston Paris. Paris 1897. 23. vv. 824–830.

¹⁹ *Itinerarium* i. m. 164–165.; *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 325.

²⁰ *Itinerarium* i. m. 165.; *Ambroise: L'Estoire* i. m. 23. vv. 831–863.

Ansbertnek tulajdonított *Historia de expeditione Friderici* ki is jelenti, nem bírta tovább elviselni az Oroszlánszívű felfuvalkodott és lekezelő magatartását. Szerinte Richárd elfogásának az oka is a király öntelt viselkedése volt.²¹ Az angol király Lipótot is lebecsülte, méla undorral tekintett a németekre is, de a francia királyt ugyanúgy megvetette, ahogyan Montferrati Konrádot is lenézte. Ki akarta sajátítani magának a hadjárat vezetését.²² Maga „szította a békétlenséget” a Szentföldön.²³ Sokakat „vérig sértett”, akiktől azután félve, „hazafelé elrejtőzött”.²⁴ Richárd elfogásának az oka nem csupán a zászló kitűzése volt. Maga a tett ugyan szimbolikus volt, de ténylegesen érintette a korabeli politikai konstellációt is.

Hazaút szárazföldön

Richárd a korát meghaladóan megfontolt, körültekintő hadszervező volt. Előrelátó volt mindenben, így amikor a hazaútját szervezte meg, akkor is minden körülményt mérlegelt, minden eshetőségről tájékozódott. A még mindig jelentős erőt képező hadseregének hazajuttatása is óriási logisztikai feladat volt, a lassan beálló tél közepette nagy szervezőképességet kívánt. Folyamatosan részletes tájékoztatást kapott mindenről, ami otthon, Angliában és a kontinensen történt. A hajóútja során is információkat szerzett a látótérbe kerülő hajók legénységétől, s ahol lehetett, kémeket küldött ki a közeli kikötőkbe. A kíséretében számosan voltak, akik ismerték a Levantét, Szicília, Bizánc, Ciprus és Palesztina között a tengert. Egy-egy követ többször is megjárta az Anglia és Akkon közötti utat, oda s vissza. Angol hajóseit már ekkor sem lehetett „eladni”, még a Földközi-tengeren sem. Egy angol sereg hozzá volt szokva ahhoz, hogy átkeljen a La Manche-csatornán. Egyszerűen nehéz elhinnünk, hogy a dölyfös, mindenki becsületébe gázoló királyt az isteni retribúció juttatta esküdt ellensége, az osztrák herceg karmaiba, miután egy viharban éppen Ausztria határaitra vetődött, így nyerve el méltó büntetését. Fogságba esése mögött azonban még az angol krónikások jó része is Isten kezét látta, hiszen apja, II. Henrik úgy halt meg, hogy fia háborút vívott ellene.

Richárd 1192. október 9-én indult el Akkonból, és Szent Márton ünnepén Korfu szigetén találjuk.²⁵ Az *Itinerarium* szerint „elege lett” a viharos tengerből, és kikötött az első szárazföldön, ami meglátott.²⁶ Mindazonáltal a krónikásunk azt sugallja, hogy nem a vihar vetette partra a szigeten, hanem az ő döntése is volt,

²¹ [Ansbert] *Historia de expeditione Friderici*. MGH SS rer. Germ. N. S., 5. Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I. Hrsg. Anton Chroust. Hannover 1928. 1–115. Itt: 100–101.

²² „pro abiecto reputavit” – Ansbert: *Historia* i. m. 98.

²³ *Rigord*: *Gesta* i. m. 314.

²⁴ *Guillaume le Breton*: *La Philippide* i. m. I. 110. vv. 331–332.

²⁵ *Dicetói Radulf*: *Ymagines historiarum*. In: Radulphi de Diceto decani Lundoniensis Opera Historica. I–II. Ed. William Stubbs. (RS, 68.) London 1876. II. 106.

²⁶ „[...] ex diutina tumultuantis pelagi jactatione jam pertaesus navigationis, quam citius potuit applicuit terrae primo visae” – *Itinerarium* i. m. 442.

hogy kikössön. Nincs szó arról, hogy a vihar megtépázta volna a hajóját. Arról sem tudunk, hogy az előtte egy vagy két nappal – vélhetően lassabban – haladó flottája is viharba került volna. Úgy is tűnhet, Korfu eleve kitérő volt, s a király nem a „rendes” úton ment.²⁷ Az, hogy a flotta nagyobb része máskor indult útnak, arra enged következtetni, hogy Richárd eleve külön úton kívánt járni. Ha elült volna a vihar, a flotta bevárhatta volna a királyt, akár a szárazföldön, Brindisiben vagy Messinában. Érthető is lett volna, ha hátraküldenek egy hajót, hogy megtudakolják, mi történt a királlyal. Korfu nincs messze Itália kikötőitől, nem lehetett volna nehéz kiküldeni néhány embert. Erről azonban nem tudunk, úgy tűnik, a partra szálló flottában senkit sem érdekelt a király holléte. Felesége, Navarrai Berengária, és húga, Johanna, szicíliai királyné, az udvartartás és a hadsereg vezető tisztségviselői is mennek tovább Rómába vagy Angliába, mintha mi sem történt volna. Furcsa, hogy nem ütköznek meg azon, hogy Richárd nem ért be a kikötőbe. Mintha azt sugallnák a források, Richárd kitérője egy előre eltervezett lépés volt. Még akkor sem kezdenek a király után kutakodni, amikor „nagy hajója” novemberben befut Brindisibe.²⁸ Nem foglalkoztat senkit, miért nincs rajta a király?

Sok forrásunk egyáltalán nem szól viharról. A részletesen beszámoló Ambroise szerint viszont olyan erejű volt, hogy a flotta szétszóródott és sokan a tengerbe vesztek. Richárd hajója nagyon gyorsan messze sodródott.²⁹ Coggeshalli Radulf igen hosszan beszél a viharról, de jóval a korfui partraszállás előtt. Azt nem említi, hogy a király a vihar miatt kötött volna ki, vagy azért, mert megsérült volna a hajója. Az uralkodó hat hétig hajózott, „Berberföld felé tartott”, s azt is tudni véli, hogy háromnapi távolságra megközelítette Marseille-t.³⁰ Ha ilyen közel jutott volna a kontinenshez, akkor hogyan került később Korfura? Valami arra készítette, hogy eltérjen az Adria felé? Úgy tűnik, nem csak arról van szó, hogy Richárd Korfura sodródott, hanem ő választotta a *nem* megszokott utat. A „természetes” az lett volna, ha egy jól ismert itáliai kikötőben köt ki, Brindisiben, mint a legtöbb zarándok és keresztes, vagy Messinában. Az előbbiből szárazföldön is mehetett volna Itálián keresztül. Coggeshalli Radulf tudni véli, hogy a király úgy döntött, titokban Németföldön át megy haza, *ezért* fordult Korfu felé.³¹

Kitől vagy mitől tarthatott Anglia királya? Nyilvánvalóan a francia királytól: a király maga is úgy hitte, még foglyul ejtése mögött is Fülöpöt kell látni. Sokatmondó volt, hogy már hónapokkal a hazatérése előtt híreket kapott arról, hogyan háborgatja országait öccse, János – akinek a fülébe „jóakarója”, a francia király

²⁷ *Lionel Landon: The Itinerary of King Richard I.* London 1935. 69.

²⁸ *Albert Schreiber: Drei Beiträge zur Geschichte der deutschen Gefangenschaft des Königs Richard Löwenherz.* Historische Vierteljahrschrift 26. (1931) 268–294. Itt: 276.; *Ulrike Kessler: Richard I. Löwenherz. König, Kreuzritter, Abenteurer.* Graz 1995. 249.

²⁹ *Ambroise: L'Estoire i. m.* 327. vv. 12200–12210.

³⁰ [*Coggeshalli Radulf*] Radulphi de Coggeshall Chronicon anglicanum. Ed. Joseph Stevenson. (RS, 66.) London 1875. 53.

³¹ „[...] disposuit per Teutonicam latenter repatriare, retortisque velis, apud Covrefo insulam applicuit” – uo.

duruzsolt.³² Többen arról győzködték Richárdot, ideje, hogy hazatérjen.³³ Fülöp Ágost sietett VI. Henrik császár és Lipót herceg elé tárni, hogy „biztos forrásokból” tudja, Richárdnak része van Montferrati Konrád meggyilkolásában.³⁴ Már a Szentföldön megrágalmazták a királyt az ott maradt franciák. Fülöp terve már ekkor körvonalazódni látszott: „saját hittestvérei” eszelték ki Franciában, hogyan csalják csapdába Richárdot.³⁵ Ágost még tovább ment: azzal vádolta Anglia urát, hogy asszaszinokat küldött Franciaországba az ő megöletésére is.³⁶ Anglia is kénytelen volt védekezni: utóbb Lipót is kapott egy levelet a montferrati őrgróf haláláról „a Hegyek Öreg Emberétől”, aki megesküszik, hogy Richárd „nem bűnös”. Bevallja, hogy ő gyilkoltatta meg Konrádot.³⁷ Jóllehet a „Hegyek Öregjének” levelei az angol diplomácia koholmányai lehetnek,³⁸ a francia király szívest-örömost ragadta meg az alkalmat, és „úgy tett, mintha félne”, testőrökkel kísértette magát. Még egy krónikás is úgy vélte, hogy a királyt azért ejtették fogságba, mert merénylőket fogadott fel Fülöp életének kioltására.³⁹ A francia uralkodó addig-addig győzködt a császárt Richárd álnokságáról, hogy előbb 1191 decemberében Milánóban Anglia-ellenes szövetséget kötött vele,⁴⁰ majd VI. Henrik elrendelte Birodalom-szerte, hogy tartóztassák fel az angol királyt, akár fegyverrel is, s adják át neki, élve vagy halva. Aki nem engedelmeskedik, az bűnhődjék, mint a birodalom ellensége (*publicus hostis imperii*).⁴¹ Az angol krónikások szerint egyértelműen Fülöp áskálódása miatt fordult Henrik Richárd ellen.⁴²

³² Itinerarium i. m. 358–359.

³³ Uo. 126.

³⁴ Kessler, U.: Richard i. m. 267–268.; *John Gillingham: Coeur de Lion in Captivity. Quaestiones medii aevi novae* 18. (2013) 59–83. Itt: 60.

³⁵ „[...] circumventus nefarie a sua fidei fratribus” – Itinerarium i. m. 443–444.; *Badford B. Broughton: The Legends of King Richard, Coeur de Lion. A Study of Sources and Variations to the Year 1600.* Hague–Paris 1966. 124.

³⁶ Itinerarium i. m. 341.

³⁷ Rashīd ad-Dīn Sinān: Itinerarium i. m. 444–445.; *Dicetói Radulf: Ymagines* i. m. II. 127–128.; *Thomas Rymer: Foedera, conventiones, literae, et cujuscunque generis acta publica inter reges Angliae.* I–XVI. London 1816. I/1. 61.

³⁸ *Dicetói Radulf: Ymagines* i. m. II. 127.

³⁹ „Par la treason porpensee [...] // En France al roi des Hausasis. // Por quoi il fud jeté et pris // El conduit Deu et el veage” – *Ambroise: L’Estoire* i. m. 330. vv. 12305–12309.

⁴⁰ 1191. dec. 4–8.: *Regesta Imperii* (a továbbiakban: RI) IV/3,3. Dritte Abteilung: Die Regesten des Kaiserreiches unter Heinrich VI. 1165 (1190)–1197. Nachträge und Ergänzungen, bearb. Katrin und Gerhard Baaken†. Elektronische pdf-Ressource. Mainz, 2015. http://www.regesta-imperii.de/fileadmin/user_upload/downloads/Baaken_Heinrich_VI.pdf letöltés: 2021. júl. 28. (a továbbiakban: RI IV/3,3.) 192. sz.

⁴¹ RI IV/3,3. 193. sz.; *Hoveden Roger: Chronica magistri de Houdene.* Ed. William Stubbs. I–IV. (RS, 51.) London 1868–71. III. 167.; *Peter Csendes: Heinrich VI.* Darmstadt 1993. 122.; *Kessler, U.: Richard i. m. 176. 348.; Dieter Berg: Richard Löwenherz.* Darmstadt 2007. 175.

⁴² *Devizes-i Richárd: Chronicon* i. m. 75.; *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 167.; *Alexander Thon: ...wo Hochverräter gegen das Reich auf ewig dem Kerker übergeben werden. Die Gefangenschaft König Richards I. von England 1192–1194 in Österreich und Deutschland und*

Richárd valóban tartott Fülöp ármánykodásától. Lübecki Arnold tudni véli, hogy eleve más úton szándékozott hazamenni, mert félt attól, hogy Fülöp zokon vette, hogy nem vette el a leányát, jegyesét, Alais-t (Alys).⁴³ Ansbert fogalmazza meg, hogy a király azért nem is egyszerre indult útnak a seregével, mivel félt Franciaország királyától.⁴⁴ Azzal is tisztában volt, hogy Normandiában több várát el is foglalták, jóllehet II. Fülöp szavát adta, hogy Richárd földjeire nem támad, amíg ő a keresztet viseli. III. Celesztin pápa meg is tiltotta, hogy Fülöp haddal menjen a Plantagenet-tartományok ellen.⁴⁵ A leendő Augustus – újra – megkörnyékezte János herceget és jónéhány normandiai bárót, hogy álljanak az ő táborába. Fennállt annak a veszélye, hogy Angliát is támadás éri.⁴⁶ Nyilván, ha Richárdnak nem kellett volna tartania Franciaország királyától, akkor Brindisibe vagy Messinába ment volna, onnan pedig vagy Itálián keresztül a szárazföldön, vagy Messinából Marseille-be tengeren. Ez utóbbi azonban nehezen lehetett volna kivitelezhető, hiszen beleszaladtak a télbe, nemsokára december volt, s ilyen távon a mediterrán vizeken nem hajóztak, legfeljebb a part mentén. A király hadserege, kísérete és Berengária királyné valóban így is tettek, novemberben kikötöttek Brindisiben. A királyné ezután a szentatyánál tett látogatást.⁴⁷ A karácsonyra Angliába érkező keresztések a királyról nem tudtak semmit, de elmondásuk szerint a hajóját – később – látták is Brindisinél.⁴⁸

A természetes, logikus lépés az lett volna, ha Richárd hajója viharba keveredik, s kénytelen például Korfun kikötni, hogy kapcsolatba lép Tankréd szicíliai királlyal, hogy akár a sérült hajókat kijavítva is átkelhessen Apuliába. Ez lett volna a megszokott. Brindisiből hozhattak volna segítséget. 1191-ben a császárné, Konstancia Tankréd kezébe került, és VI. Henrik hadjáratot tervezett Szicília ellen, vagyis a király rá volt utalva Richárd támogatására. A császár bevonta a ghibellin Pisát és Genovát is, a flottáik pedig ekkor a Mediterráneum nyugati medencéjében

insbesondere auf Burg Trifels. In: Politik und Kultur der Staufer. Hrsg. Andreas Imhoff. Annweiler 2016. 53–176. Itt: 130.

⁴³ „[...] nec reversus est via qua venerat. Timuerat enim regem Francie” – *Lübecki Arnold: Chronica Slavorum*. MGH SS 21. Hrsg. J. M. Lappenberg. Hannover 1869. 115–250. 149.

⁴⁴ „timore regis Francie” – *Ansbert: Historia* i. m. 101.

⁴⁵ *Itinerarium* i. m. 224., 443.; *Peterborough-i Benedek: Gesta regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*. I–II. Ed. William Stubbs. (RS, 49.) London 1867. II. 229.

⁴⁶ *Itinerarium* i. m. 351.

⁴⁷ 1193 januárjában ért Rómába. *Hovedeni Roger: Chronica* i. m. III. 194., 228–229.; *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 52.; *Landon, L.: Itinerary* i. m. 69., 74.; RI IV. Lothar III. und ältere Staufer 1125–1197. Hrsg. Johann Friedrich Böhmer. IV/4. Vierte Abteilung. Papstregesten 1124–1198. Teil 4.: 1181–1198. Lieferung 5.: 1191–1195. Cölestin III. Bearb. Ulrich Schmidt. Köln 2018. 688.; 846. sz. 1193. ápr. 9. Laterán: Berengária oklevele: *Calendar of Documents Preserved in France 918–1206*. Ed. J. Horace Round. London 1899. (a továbbiakban: Cal. France) 95. 278. sz.

⁴⁸ *Landon, L.: Itinerary* i. m. 69.; *Hovedeni Roger: Chronica* i. m. III. 194.; *Kessler, U.: Richard* i. m. 249.

cirkáltak. Így ha Richárd Brindisiből vagy Messinából akarta volna folytatni útját Marseille felé, akkor farkasszemet nézhetett volna gályáikkal.

Anglia királya már a Szentföldön is, és a hajóútja során is kapott híreket arról, hogy Marseille-ben vagy bárhol máshol Provence-ben nem tanácsos kikötnie, mert ha szárazföldön folytatja az útját, Toulouse grófja, V. Rajmund „feni a fogát” rá. A gróf 1192-ben szembekerült az angol királlyal, mert Richárd távollétét kihasználva rá akarta tenni a kezét néhány Plantagenet-területre. Hadat indított, de egészen Toulouse falaiig verték vissza. Richárd nem lett volna biztonságban, ha Toulouse befolyási övezetén utazik keresztül.⁴⁹ Sőt, ha Toulouse-on túl is jut, a saját tartományaiban sem lehetett biztonságban, hiszen II. Fülöp Ágost immár nyílt háborút indított ellene, s még vazallusai egy részét is szembefordította vele. Mi több, a Rhône-től keletre, a Rajna-vidék Lotaringiával, Elzásszal, Burgundiával határos részein sem mehetett keresztül, mert itt a Capetingek egyrészt befolyásosabbak voltak, másrészt a Birodalom határvidékére elért a Staufok keze. VI. Henrik sem volt naiv: érzékelte, hogy a Palesztinában harcoló Richárddal szemben a francia királynak *most* van szüksége a támogatására, hogy megvalósítsa régi álmát, és rátegye a kezét a Plantagenetek birtokaira. A császárnak pedig az kellett, hogy támaszra leljen a tervezett, szicíliai hadjáratában.

Landon szerint Richárdnak sokáig az volt a szándéka, hogy Marseille-be megy, de amikor már Tunisz felé közeledett, a toulouse-i gróftól és II. Fülöptől tartva meggondolta magát, és Korfu felé fordult. A tengeribetegség is kínozza, ezért is utazott mindig egy masszív, nagytestű hajón.⁵⁰ Az ősz vége közeledett, s ebben az időben kevesen mertek kimerészkedni a nyílt tengerre. Magam azonban nem gondolom, hogy csak emiatt változtatott volna irányt és kötött volna ki Korfun, azt pedig egyáltalán nem tartom valószínűnek, hogy emiatt nem horgonyzott le a közeli Brindisi kikötőjébe. Ha pedig valóban megviselte a tenger, miért ment tovább az Adrián?

Az angol király ellenfelei mindazonáltal arra is fel lehettek készülve, hogy Richárd, Toulouse-t elkerülendő, partra száll Brindisiben, és szárazföldi úton, az Alpokon átkelve megy észak felé. Azt Fülöp sem hihette, hogy egyszer csak megfordul, és az Adrián végighajózva száll partra Friaulban. Sőt, még ha erre az eshetőségre is számított, akkor is az lett volna az ésszerű, hogy Richárd velencei területen át haladjon majd észak-nyugat felé. De hogy egyszeriben Görzben és Karintiában tűnik fel, a Birodalom szíve felé tartva, majd keletre fordulva Bécsbe megy, az még a sokat látott Capet-uralkodót is meglepettette, aki nyilván a Brenner- és Szent Bernát-hágók másik oldalán várta. Az is elképzelhető, hogy Richárd eleve erre tervezte meg a hazaútját, s így akarta kikerülni ellenfelei kelepcéjét: Németföldön keresztül megy, hiszen a legkevésbé itt fogják keresni. Coggeshalli Radulf természetesnek vet-

⁴⁹ Landon, L.: *Itinerary* i. m. 69.; Brundage, J.: *Richard* i. m. 174.; Gillingham, J.: *Richard* i. m. 220.

⁵⁰ *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 382.; *Itinerarium* i. m. 442.; Brundage, J.: *Richard* i. m. 175.

te, hogy titokban Némethonon át készül hazatérni.⁵¹ Ezért is tervezte, hogy kisebb hajókra száll át, hogy minél kevésbé legyen feltűnő.⁵² Lehet, a vihar még jól is jött, hiszen annak ürügyén elrejtőzhetett az Adrián, miközben a francia király kémei Brindisiben csak arra vártak, mikor fut be a flotta után a „nagy hajóján” a király.

A király körülbelül november 20-án érkezett meg Korfura. A sziget bizánci territórium volt, a király „nem akarta, hogy őt itt lássák, mivel [...] gyanakodott a görögök ravasz császárára”.⁵³ Igaz, Ciprus elfoglalása és a sziget urának, Komnénosz Izsáknak a fogságba vetése konfliktust eredményezett Anglia és Konstantinápoly között, a király úgy is érezhette, hogy nem veszélytelen, ha Bizánc hatalmi övezetében tartózkodik, de nem valószínű, hogy csak e miatt távozott volna gyorsan Korfuról. A trónharcoktól megtépázott Császárság nem volt a hatalma tetőpontján, s a császárnak nem is igazán ért el a keze a nyugati tengerpartjaira. Anglia királyának a baszileusztól nem kellett tartania, mellette volt a keresztes flotta, attól védelmet kérhetett volna, ha a szigetre sodródik, csak ezért nem kellett volna lóhalálában északra menekülnie, végig az Adrián, eltérve a megszokott útvonaltól. Több krónikásunk szerint a király néhány emberével átszállt egy (vagy két, vagy három) kalózhajóra. Coggeshalli Radulf szerint először a kalózok megtámadták a hajóját, de egyikük felismerte a királyt, és egyezséget kötöttek. A király két kalózhajót kibérelt, hogy vigyék őt a szárazföldre.⁵⁴ Itt Richárd már arra törekszik, hogy álcázza magát.⁵⁵ Azt akarja, ellenfelei higgyék csak azt, hogy a flottával van. Útnak indul az Adrián – csak éppen az ellenkező irányba, mint a hajóhada. A szinte legjobban értesült Hovedeni Roger nem tud sem viharról, sem arról, hogy Korfun emiatt kellett volna kikötni, sem kalózokról. Annyit közöl, hogy Richárd visszafordul, s néhány emberével három, a bizánci partról („Rumania”) érkező gályára száll át, és 200 márkáért a partra viteti magát. A Roger által közölt, VI. Henrik II. Fülöpnek írott levele szerint Richárd a francia király országa felé indult, de a vihar megtépázta a hajóját, és hajótörést szenvedett. A császár sem tud azonban sem kalózokról, sem más hajó(k)ra való átszállásról.⁵⁶

⁵¹ „disposuit per Teutonicam latenter repatriare” – *Coggeshalli Radulf*: Chronicon i. m. 53.

⁵² *Gillingham, J.*: Richard i. m. 222.

⁵³ *Itinerarium* i. m. 442.

⁵⁴ *Coggeshalli Radulf*: Chronicon i. m. 54.

⁵⁵ „[...] regem dissimulans, piratis crudelibus se commisit intrepidus, habitu mutato sed non animo” – *Itinerarium* i. m. 442.; „multis se dissimulabat” – *Guillaume le Breton*: La Philippi-de i. m. I. 110. v. 334.

⁵⁶ *Hovedeni Roger*: Chronica i. m. III. 185.; 195–196.; Die Regesten des Kaiserreiches unter Heinrich VI. 1165 (1190)–1197. Nach Johann Friedrich Böhrer neuarbeitet von Gerhard Baaken. Köln 1972–79. (a továbbiakban: RI IV/3,1.) 271. sz.; *Rymer, T.*: Foedera i. m. I/1. 55–56.

A partraszállás

Arról, hogy a korfui tartózkodást követően Richárd hol szállt partra – *Sclavoniában*, Raguzában, Zarában, Polában – külön tanulmányban keresem a választ. Ennek forrásanyaga bőséges, és a számos elmélet fogalmazódott meg. Másrészt a kérdés – ti. az, hogy több kútfőnk is Magyarországot nevezi meg, ahol a király a partraszállása után járt – a korabeli angol-magyar kapcsolatokat is érinti, nevezetesen a III. Béla kori nyugati és keresztes kontaktusokat. E helyütt a fogságra koncentrálok, a fenti kérdések vizsgálata szétfeszítené e dolgozat kereteit. Így kénytelenek vagyunk elköszönni királyunktól, s akkor csatlakozunk újra hozzá, amikor a partraszállása után a Birodalom felé indul.

Több angliai forrásunk tudni véli, hogy a király egy újabb viharba került, és úgy vetődött a partra Itáliában, hogy hajótörést szenvedett. VI. Henrik fenti levele is arról szól, hogy Isztriában ér partot.⁵⁷ Mások, mint például Coggeshalli Radulf nem tud sem újabb viharról, sem újabb hajótörésről: a kalózok kitették a partra.⁵⁸ Az *Itinerarium* tömören számol be arról, mi történt az után, hogy a király elhagyta Korfut. Partra szállt, majd az osztrák hercegségben elfogták.⁵⁹ Dicotói Radulf úgy tudja, két gályára szállt át, de ő sem tud kalózokról, sem viharról, sem hajótörésről. Richárd partot ér, krónikásunk legközelebb csak Ausztriában ér a nyomába, és arról, ami Richárddal Görzben és Karintiában történik – amint majd alább látni fogjuk – egy szót sem szól.⁶⁰ Canterburyi Gervasius még ennél is szűkszavúbb: egy esetleges hajótörésre legfeljebb csak hipotetikusán lehet következtetni abból, hogy „szerencsétlen módon ér” Ausztria földjére. Kalózokat, más hajókra való átszállást nem említ. Jelentőségteljes azonban, ahogyan mintha tudni vélné, hogy Richárdot ügyei Némethonba szólítják.⁶¹ Newburgh-i Vilmos sem Korfuról, sem kalózokról, s arról sem tud, hogy a király átszállna más gályákra. A hajót a vihar a Jón-tengerről egyből az Adria északi partjára sodorja.⁶²

A kontinentális kútfők még ennél is kevesebbet tudnak. Nem említeneek sem korfui kikötést, sem kalózokat, sem kisebb hajókra való átszállást. Az egyébként jól értesült Ansbert itt nem megbízható: azt írja, hogy Richárd az isztriai partoknál vált el feleségétől és a háztartásától, s folytatta útját Friaulon keresztül.⁶³ A szöveg azonban nem mond ellent annak, hogy Richárd mintha előre

⁵⁷ *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 195.

⁵⁸ *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 54.

⁵⁹ *Itinerarium* i. m. 442.

⁶⁰ „[...] applicuit in Romania [...] Cuurefy [...] duas galeas ascendit [...] transisset Venetiam et Aquileiam, terram ducis Austriae subintravit. A quo captus est in [...] Wena” – *Dicotói Radulf: Ymagines* i. m. II. 106.

⁶¹ „[...] dispositisque rebus in Alemanniam, et in terram ducis Ostrici tristi infortunatio apulsus est” – *Canterburyi Gervasius: Chronica* i. m. I. 513.

⁶² „[...] inter Aquileiam et Venetiam naufragium passus” – *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 382.

⁶³ „Ubi uxorem et familiam totam [...] relinquens ipse per Forum Iulii” – *Ansbert: Historia* i. m. 101.

eltervezte volna, hogy néhány főnyi kísérettel a szárazföldön folytatja útját. A krónikás nem szól a más kútfőknél részletesen bemutatott állomásokról Görzben és Friesachban, hanem rögtön Ausztriában találjuk a királyt. Más német szerzők is szűkszavúak. Reichersbergi Magnus úgy tudja, a vihar a király hajóját Aquileia környékén vetette partra.⁶⁴ Az Admonti és a Marbacher Évkönyvek is arról szólnak, hogy a Jón-tengerről közvetlenül sodródott ide, majd folytatta útját Friaulon és Karintián keresztül. (Görzről nem tudnak.)⁶⁵ A francia kútfők közül Rigord tud viharról és hajótörésről Velence és Aquileia között.⁶⁶ Guillaume le Breton nem tud sem viharról, sem hajótörésről, nála viszont Richárd a Jón-tengerről eleve az Adriára fordult: az a terve, hogy a Birodalmon keresztül, „titokban” térjen haza, „királyi méltóságát leplezve”.⁶⁷ Ernoul is azt sejteti, hogy Richárd eleve Némethonon át akart hazatérni: aquileiai területen kötött ki és elindult a Birodalom felé. Nem a vihar vetette ide, nem szállt partra Korfun, nem bérelt kalózhajókat.⁶⁸ Hasonlóképp fogalmaz az Estoire d’Eracles is.⁶⁹

Álruhában – a zarándok és templomos

Richárd december 10. körül érhetett partot.⁷⁰ Azt, hogy a király álruhát öltött több forrásunk is megerősíti. Az *Itinerarium* szerint már Korfun álruhát viselt.⁷¹ Newburgh-i Vilmos szerint már a hajótörés után közvetlenül titokban akarta tartani, ki ő.⁷² Hovedeni Rogernél Richárd nem akarta senki tudomására hozatni, hogy ő Anglia királya, hanem azt akarta érzékeltetni, hogy ő egyszerű zarándok, sőt, a helyi közrendűekre akart hasonlítani a ruházatában is.⁷³ Az álcában menekülő királynak

⁶⁴ „[...] proiectus est in partes vicinas Aquilegensibus” – Chronicon Magni Presbiteri i. m. 520.

⁶⁵ „[...] in Ionium mare delatus, et ad terram egressus, [...] Forum Iulii et Karinthiam [...] transivit” – Continuatio Admuntensis. MGH SS 9. Hrsg. G. H. Pertz. Hannover 1851. 579–593. Itt: 587.; Annales Marbacenses. In: Die Chronik Ottos von St. Blasien, 159–254. 186.; Thon, A.: ...wo Hochverräter i. m. 162.

⁶⁶ Rigord: Gesta i. m. 315–317.; *Csákó Judit*: Az Árpád-kori Magyarország a francia területen keletkezett elbeszélő kútfők tükrében. PhD-értekezés. Budapest ELTE 2015. 371.

⁶⁷ „Dissimulat regem [...] // [...] Ionie progressum denique ponto // Adria suscepit; a dextro remige littus // [...] navibus ille relictis // Imperiale [...] intrat” – Guillaume le Breton: La Philippide i. m. I. 109. I. vv. 326–331.

⁶⁸ „Il ariverent priés d’Aquillée [...] si est l’entrée d’Allemagne, par devers de mer de Gresse” – Chronique d’Ernoul et de Bernard le Trésorier, publiée par L. de Mas Latrie. Paris 1871. 297.

⁶⁹ L’Estoire de Eracles Empereur. In: Recueil des historiens des Croisades. Historiens occidentaux. I–V. Paris 1844–95. II. Paris 1859. 201–202.

⁷⁰ Landon, L.: Itinerary i. m. 70.

⁷¹ „[...] se regem dissimulans, habito mutato sed non animo” – Itinerarium i. m. 442.

⁷² „[...] pro tempore propter casus incertos inter ceteros naufragos celans personam” – Newburgh-i Vilmos: Historia i. m. I. 383

⁷³ „[...] noluit indicare quod esset rex Angliae, sed peregrini essent: [...] vestes et omnia caetera ad similitudinem gentis terrae illius” – Hovedeni Roger: Chronica i. m. III. 186.

a híre mindazonáltal rohamosan terjedt a környéken és Lipóthoz is eljutott. Többen peregrinus áruháról írnak, de szép számmal vannak, akik templomos öltözekről írnak,⁷⁴ Lübecki Arnold azonban mindkettőről.⁷⁵ Az egész kíséret álcázta magát. Tudatosságra utal, hogy „valódi” templomosokat is vitt magával. Esetükben nem is tűntek volna fel a magukkal vitt értékek és egy nagyobb összegű pénz sem. Mivel lovakat is vittek magukkal, eleve készültek a hosszú szárazföldi útra Németországon át.⁷⁶ Guillaume le Breton meg is jegyzi, hogy a templomos rend öltözeke nagyobb biztonságot adott a Birodalomban.⁷⁷ (Igaz, másik munkájában már nem templomos áruháról ír.⁷⁸) A fráterek közül egy, Richárd hú társa végig is kíséri a királyt, Ernoul még Richárd szájába is adja, hogy azzal bízza meg, „vezess az országomba, úgy, mintha én is templomos lennék”.⁷⁹

Felvetődik – még a Capeting-párti Rigordnál is –, hogy Richárd valóban zarándok volt. Keresztes lovagként mindvégig olyan védelem alatt állott, ami mindenkit megilletett, aki Krisztus sírjához indult.⁸⁰ Alávaló módon ejtették rabul, jóllehet Istennek fogadott engedelmességet zarándokként.⁸¹ Coutances-i Valter canterburyi érsek is azt emelte ki, hogy „Isten védelmét érdemli”.⁸² Newburgh-i Vilmos is panaszkodik, hogy a zarándok érinthetetlen, amíg „az Úr jegyét viseli magán”, amíg haza nem tér.⁸³ A Staufokhoz hajló St. Blasien-i Ottó is elismeri, hogy a pápa joggal közönsítette ki Lipót a zarándok elfogása miatt, azzal magyarázva, hogy nem lehet

⁷⁴ „[...] mutato habitu incenderet ut Templarius” – *Canterburyi Gervasius: Chronica* i. m. I. 513.; quidam fratres Templi” – *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 54.

⁷⁵ „[...] peregrino more nam Templariorum habitu se suosque induerat” – *Lübecki Arnold: Chronica* i. m. 179.

⁷⁶ „[...] si entra en une galee la ou li Templier estoient et prist conge a sa feme et a sa maisnee. [...] avec lui en la galee por faire le prendre [...] il porquistrent chevaus asses et monterent sus et alerent par Alemaigne.” – *L’Estoire d’Eracles* i. m. 201–202.; „Li Templier et li rois [...] pourquisent cevauçeures assés, et montèrent sus et alerent par Alemaigne.” – *Ernoul: Chronique* i. m. 297–298.

⁷⁷ „Imperiale solum cultu Templarius intrat // Privato ut tectus habitu securior iret” – *Guillaume le Breton: La Philippide* i. m. I. 110. I. vv. 331–332. Lásd *Csákó J.: Az Árpád-kori* i. m. 306.

⁷⁸ „[...] dissimulavit et habitu et splendore quantum potuit eminentiam regale” – *Guillaume le Breton: Gesta Philippi Augusti*. In: *Œuvres de Rigord et de Guillaume le Breton*: II. 168–333. II. 195.; *Csákó J.: Az Árpád-kori* i. m. 306.

⁷⁹ „aussi comme je soie un Templiers” – *Ernoul: Chronique* i. m. 296.

⁸⁰ „[...] contra morem omnium peregrinorum per quascumque terras christianorum secure transeuntium” – *Rigord: Gesta* i. m. 314.; *Csákó J.: Az Árpád-kori* i. m. 371. Lásd *St. Blasien-i Ottó: Chronica* i. m. 113.

⁸¹ „in obsequio Dei et laboriosa peregratione” – *Itinerarium* i. m. 442.

⁸² „protectionem Die merebatur” – Hugó durhami püspöknek: *Rymer, T.: Foedera* i. m. I/1. 59.; *Hoveden Roger: III.* 196.

⁸³ „[...] ad propria pro tempore cum pio proposito remeans, characterem adhuc Dominicum portans” – *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 387.

a Szent Sírhoz zarándoklókat fenyegetni, mert akkor hogyan is keljenek útra az egyház és a hit védelmében.⁸⁴

A király fogságba esik

A kortárs angliai elbeszélő források jól értesültek Richárd elfogásának körülményeit illetően. Coggeshalli Radulf és Hovedeni Roger első kézből szereztek információkat, szemtanúktól, egyrészt a király káplánjától, Anselmtől,⁸⁵ másrészt Poitiers-i Fülöp magisztertől, Richárd egyik nótáriusától, aki gyakorta volt az uralkodó társaságában némethoni fogsága során.⁸⁶ A király nem teljesen egyedül raboskodott: megillette, hogy saját káplánja, gyóntatója, saját apródjai és szolgálói legyenek. Hovedeni Roger – aki máshol fenn nem maradt leveleket is beillesztett krónikájába – számol be arról, hogy a császár értesült a király partraszállásáról, mivel sokan gyanították, hogy Richárd lehet a titokzatos utazó, aki több helyen megfordult. A Roger által is közölt császári levél szerint elterjed, hogy egy fejedelmi személy szállt partra, így Görz grófja is keresteti, kíséretéből nyolcat el is fog.⁸⁷ Newburgh-i Vilmosnál elterjed a hír, hogy egy jeles hajótörött rejtőzködik az országban, akinek a keresésére indulnak.⁸⁸ Vilmos beszámol arról, hogy a királynak még inkább el kellett rejtőznie, mert „Anglia királyát a környék népe gyűlöli”, mivel őt okolták Konrád halála miatt.⁸⁹

A király észak felé akart menni, Friesachon át. Lehetséges, hogy tudatosan választotta a salzburgi érsekséghez tartozó várost. Mivel valóban tarthatott Lipóttól, Felső-Ausztriát el akarta kerülni. Ha egyenesen észak felé indult, Udinén keresztül a pontebbi hágón kellett átkelnie, Villach felé, ami nem kevés távolság, kb. 235 km, s télidőben nem könnyű terep.⁹⁰ Ezért lehetséges, hogy az alacsonyabb, könnyebb utat választotta, s keletről kerülte meg a Dolomitokat, ami megmagyarázná, miért került majdnem Meinhard gróf kezébe görzi területen. Ez esetben Görz irányába indult, majd Laibachon, Krainburgon és Klagenfurton keresztül megkerülhette a nehezebb terepszakaszt, s mivel Krajnában Meráni II. Berthold volt az őrgróf, Karinthiában pedig a Sponheim-házi II. Ulrik volt a herceg, nem keresztezte

⁸⁴ „pro captivacione peregrini regis” – *St. Blasien-i Ottó*: Chronica i. m. 112.

⁸⁵ *Coggeshalli Radulf*: Chronicon i. m. 53–55.; *Kate Norgate*: Richard the Lion Heart. London 1924. 268.

⁸⁶ *Hovedeni Roger*: Chronica i. m. III. 198–199.; *John Gillingham*: The Kidnapped King. Richard I in Germany, 1192–1194. German Historical Institute London Bulletin 30. (2008) 1. sz. 5–34. 19.; *Thon, A.*: ...wo Hochverräter i. m. 126. 123. j.

⁸⁷ „[...] Mainardus Gorzte et populus regionis [...] audito quod in terra Goritz erat, [...] insecuti sunt, [...] intendentes eum captivare. Ipso autem rege in fugam converso ceperunt de suis octo milites.” – *Hovedeni Roger*: Chronica i. m. III. 195.; *Rymer, T.*: Foedera i. m. I/1. 55.

⁸⁸ „Nam cito percrebruit insignem naufragum latere vel oberrare in terra illa. Mox nobilibus simul et populo ad vestigandum eum intentis” – *Newburgh-i Vilmos*: Historia i. m. I. 382.

⁸⁹ „[...] didicit regem [...] hominibus regionis illius ob necem Conradi marchionis, [...] esse invisum, nec posse ibidem tutum habere hospitium” – Uo.

⁹⁰ *Kessler, U.*: Richard i. m. 250.

a Babenbergekek felségterületét. Ez az út sem volt rövid, kb. 260 km. Ha Hovedeni Rogert veszük alapul, négy nap alatt teljesítette a király. Ez a korabeli viszonyok között csaknem lehetetlen volt. Ha a katonáskodáshoz szokott Richárd még hozzá is lehetett edződve a rohamtempóhoz, akkor is a napi több mint 80 km, télen, az Alpokban, hágókon át még őt is próbára tette. A forrásaink abban megegyeznek, hogy a királyt „szünet nélkül háborgatták”, s a II. Fülöp által felhergelt, s Konrád haláláért őt felelőssé tévő Montferrati örgrófok famíliája is üldözőbe vette, akiknek Itália északi részén is voltak birtokaik. Coggeshalli Radulf szerint Fülöp megtudta Richárd tervét, hogy álruhában utazik, ezért elhatározta, hogy csapdát állít neki.⁹¹

Coggeshalli Radulfnál a partot érő király elküldi kíséretének egy tagját a legközelebbi várba, hogy *salvus conductus*-t kérjen a tartomány urától – II. Meinhard görzi gróf –, aki „az örgróf”, Konrád rokona. (A gróf valóban rokonságban állott a Montferrati-házzal.⁹²) A király azzal bízta meg az emberét, hogy mondja azt, hogy Jeruzsálemből visszatérő zarándokoknak, a valóban a társaságában lévő Balduin de Béthune-nek, és egy vele utazó, Hugó nevű kereskedőnek kér menlevelet.⁹³ Még egy ékköves aranygyűrűt is ad követének, hogy azzal ajándékozza meg a vár urát, aki erre csak egy pillantást vetve már tudja is, hogy nem ő Hugó, s nem is kereskedő, hanem maga Richárd király.⁹⁴ A gyűrű-motívum, mint majd alább látni fogjuk, többször is előkerül.⁹⁵ Radulf színpadias beállításában Görz ura azt mondja, hogy jóllehet esküt tett, hogy minden zarándokot visszatart – ezzel utalva a montferratiak vagy akár II. Fülöp „megbízására” – de mivel ez az ajándék páratlan értékű, visszaadja és szabadon engedi távozni „Hugót”. A gyűrű-ajándék hozzájárult a legendához, hogy Richárdot azért is fogták el, mert túl pazarlóan bánt a pénzzel, ami jellemző is volt rá, de itt, útja során más forrás ezt nem alapozza meg.

Hihetetlennek tűnik, de Radulf szerint Görz ura útjára engedte, s Richárdnak még arra is volt ideje, hogy lovakat vegyen, s sietve, az éjszaka közepén továbbindult.⁹⁶ Radulf arról sem szól, hogy Meinhard üldözné a királyt, legfeljebb annyit mond, hogy kémeket küld ki, hogy figyeljék, merre megy. Titokban azonban hírt ad Ausztria hercegének is. Ugyancsak értesítette fivérét, a vele a grófi címet ez időben együtt viselő III. Engelbertet, akit a történetírás túlnyomórészt hajlamos azzal a Pettaui Frigyessel azonosítani, aki Richárd következő állomáshelyén, Friesachban

⁹¹ *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 53.

⁹² *Broughton, B.: The Legends* i. m. 112.

⁹³ *Thon, A.: ...wo Hochverräter* i. m. 72.

⁹⁴ „[...] nuncium ad castellum dirigunt, [...] conductum a domino provinciae illius [...] Rex [...] in reditu suo lapides pretiosos, [...] unum [...] in annulo aureo includens, annulum illum domino per [...] nuncium transmisit [...] respondit peregrinos esse a Hierusalem redeuntes. [...] dominus ille diutius annulum intuitus: „Non”, inquit, Hugo, sed rex Ricardus appellatur.” – *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 55.

⁹⁵ *Dicetói Radulf: Ymagines* i. m. II. 106.; *Thon, A.: ...wo Hochverräter* i. m. 73.; *Kessler, U.: Richard* i. m. 251.

⁹⁶ „[...] media nocte, comparatis equis, de villa occulte exeunt, sicque per terram illam diutius libere profiscuntur” – *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 55.

tűnik fel, mint a salzburgi érsek miniszteriálisa.⁹⁷ A Meinhardinereknek nem volt sem ebben az időben, sem máskor Frigyes nevű családtagjuk. A Marbach-i Évkönyvek viszont pontosan tudja, hogy előbb Engelbert gróf veszi üldözőbe a királyt, s a Friesachban szolgálatot tévő Pettaui Frigyes csak utána.⁹⁸

Coggeshalli Radulf úgy folytatja, hogy egy másik városban a gróf fivére már várta a Görzből távozó fejedelmi zarándok érkezését. Volt Engelbert gróf háztartásában egy normandiai származású lovag, Roger d'Argenton, akinek megparancsolta, hogy kutassa át azokat a *hospitium*okat, ahol peregrinusok szoktak megszállni, és ha felismeri a királyt, ha elfogják, hatalmas jutalomban lesz része. Ugyan Roger hamar felismerte a királyt, nem árulta el, hanem „könnyek között” könyörgött az uralkodónak, hogy meneküljön, még egy lovat is adott neki. Roger visszament, de azt jelentette, hogy nem Richárd király az. Ura azonban nem hitt neki, újabb embereket küldött ki a király keresésére. Elrendelte, hogy minden zarándokot tartóztassanak fel. Richárd már messze járt: hátrahagyta Balduin de Béthune-t. Hogy időt nyerjen, meghagyta, hogy szabadosan költse a pénzt, s ezzel is hívja fel magára a figyelmet, és ébresszen gyanút, hogy ők nem kereskedők, van köztük fejedelmi sarj is.⁹⁹

A Marbach-i Évkönyvekben III. Engelbert maga indul a király üldözésére és fegyveres összecsapásba is keveredik Richárddal, amelyben a király több embere fogságba esik vagy elesik, sőt, maga az uralkodó is sebesülten tud csak elmenekülni Stájerország határa felé.¹⁰⁰ Az ugyancsak kortárs Canterburyi Gervasius ugyan hallgat arról, hogy a király hogyan jutott el az osztrák hercegségbe. Sem Görzről, sem Friesachról, sem Bécsről nem tud: Ausztria hercegének a földjén „csatlakozunk” Richárdhoz.¹⁰¹

Richárd ezután mehetett Friesachba, azért is, hogy védelmet kapjon a Babenbergekkal szemben a Přemysl-házból származó III. Adalbert (Vojtěch) salzburgi érsektől, aki, mint fivére, I. Ottokár, szemben állt a Hohenstaufokkal. Newburgh-i Vilmos is fontosnak tartja, hogy Friesach a salzburgi érsek birtoka.¹⁰² Rigord is közli, hogy Meinhard görzi gróf üldözőbe vette a királyt, s azt is, hogy Pettaui Frigyes elfogta lovagjait, de kiemeli, Friesach a salzburgi érsekséghez tartozik, igazolva azon feltevésünket, hogy Richárd Salzburg felé akarta elkerülni az osztrák herceg-

⁹⁷ II. Friedrich von Pettau Friesach Vogt-ja volt, de Engelbert más személy. Többször szerepel „Fridericus de Betesow”-ként, mert Pettau urait így címzik: „de Bettowe”, „de Betho”, „de Bettowa”, a római névből (Poetovio) származtatott középkori elnevezést megtartva. *Kessler, U.*: Richard i. m. 251.

⁹⁸ *Annales Marbacenses* i. m. 186.

⁹⁹ *Brundage, J.*: Richard i. m. 179.; *Kessler, U.*: Richard i. m. 251.

¹⁰⁰ „[...] persecutus comes Engelhardus et cum eo pugna congressus, multis ex parte regis captis vel occisis, ipse fuga lapsus et vulneratus in Stirenssem.” – *Annales Marbacenses* i. m. 186.

¹⁰¹ Canterburyi Gervasius: *Chronica* i. m. I. 513.

¹⁰² „in archiepiscopatu Salburgensi” – *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 382.

séget.¹⁰³ Newburgh-i Vilmosnál is szerepel a következő állomásaként Friesach, de nem közli, hová ment innen tovább, azon kívül, hogy a város „grófja”, Frigyes több emberét elfogta, s menekülnie kellett.¹⁰⁴

A marbach-i kolostor annales-írója nem tud arról, hogy Friesach felé menne tovább a király, csak annyit közöl, hogy Pettau Frigyes, a salzburgi érsek miniszterialisa üldözte tovább. Ha Görzből Stájerország felé ment volna tovább, akkor előbb Krajnán kellett átutaznia, hiszen Görz nem is határos a stájer hercegséggel, így egészen más útvonalat kellett volna bejárnia, Friesachtól távol, sokkal keletebbre. Az is lehet, hogy a krónikás művébe azért került be Stájerország, mert maga Pettau ott fekszik, de az is elképzelhető, hogy a király Stájerország, s nem Karintia felé menekült. Richárd kényszerhelyzetben volt, s nem elképzelhetetlen, Stájerországon át jutott el utóbb Bécsbe: a Marbach-i Évkönyvek szerint a stájer határ után már Ausztria a következő állomás, ahová a többi forrással ellentétben nem két vagy három társával, hanem hatodmagával érkezik.¹⁰⁵ Reichersbergi Magnus nem tud arról, hogy a király hogyan jutott Bécsig, de úgy tudja, Karintiában elfogtak és meg is öltek néhányat az emberei közül. Neki sikerült elmenekülnie, s nem értek a nyomába, nem tudták, hogy Ausztriába távozott.¹⁰⁶

A legtöbb kútfőnk szerint Richárd Friesachból indulhatott útnak, december 17-én. Az „üldözői” miatt a király innen is lélekszakadva „futott” el, immár csak három, máshol két társával, és három éjjel s három nap alatt ért Bécsbe, rettenetesen kimerülve.¹⁰⁷ Még enni sem álltak meg, csak a külvárosokban, ahol úgy remélték, könnyebben elrejtőzhetnek.¹⁰⁸ Ha még a Mürz völgyében is mentek, roppant menetteljesítményt vittek véghez, ha Friesachtól Bécsig lovagoltak.¹⁰⁹ Ez 260 kilométer, ha valóban három-négy nap alatt megállás nélkül utaztak, s napi 85 km-t is megtettek, az borzasztóan kimerítő. A Semmeringen át kellett kelniük.¹¹⁰ Nem meglepő, hogy egyesek szerint Richárdot valamilyen láz fogta el, s azért is kellett megállniuk és valamiféle menedéket keresniük. Igaz, hosszú ideig beteg volt, mielőtt útnak indult.¹¹¹ Elgondolkodtató, hogy ha eddig erőltetett menetben vágatott a király, miért éppen az esküdt ellensége székvárosában állt meg. Vagy, az is lehet, éppen itt tudott a leginkább elrejtőzni, a piac környéki síkátorok között.

¹⁰³ „[...] Mainardus de Guorze [...] insecuti sunt eum, intendentes eum captivare [...] rege in fugam verso, [...] fecit transitum ad [...] archiepiscopatu Salisbergensi, qui vocatur Frisacum” – *Rigord: Gesta* i. m. 314.

¹⁰⁴ *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 382.

¹⁰⁵ „[...] insecutus a [...] Friderico, ipse fugiens in Austriam [...]” – *Annales Marbacenses* i. m. 186.

¹⁰⁶ „[...] occisi etiam et captivatis hominibus suis, per partes Karintiae” – *Chronicon Magni Presbiteri* i. m. 520.

¹⁰⁷ *Ansbert: Historia* i. m. 101–102.

¹⁰⁸ *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 56.; *Gillingham, J.: Richard* i. m. 224., *Kessler, U.: Richard* i. m. 251.

¹⁰⁹ *Gillingham, J.: Richard* i. m. 224.; *Kessler, U.: Richard* i. m. 250.

¹¹⁰ *Kessler, U.: Richard* i. m. 250.

¹¹¹ *Broughton, B.: The Legends* i. m. 113.

A megbízható Hovedeni Roger érdekes módon magáról a király foglyul ejtéséről kevéssé informatív. A király, kimerülve a több napon és éjjelen át tartó gyors lovaglástól, egy Bécs melletti falusi fogadóban lefeküdt és álomba merült. Elküldte élelemért a szolgáját, aki azonban felkeltette a helyiek, köztük Ausztria hercegének egy embere figyelmét, mert arannyal akart fizetni. A szolgát elfogták, kínzás alá vetették, amire elárulta a király bújóhelyét. Magáról arról azonban, hogyan fogták el Richárdot, Roger nem szól, pedig a német és francia krónikások igen színes beszámolókat közölnek. A krónikásnál Ausztria hercege is szerényebb szerepet kap: nem is neki adja meg magát az uralkodó, hanem elfogják és csak utána viszik Lipót színe elé.¹¹² Ennél még a császári levél is bővebben számol be. Lipót készült a király érkezésére, figyeltette az utakat. Bécs külvárosában, egy nyomorúságos házban fogják el.¹¹³ Newburgh-i Vilmos tömören annyit közöl, Friesachot elhagyva a király „egy város külvárosában” szállt meg. Nyilván a hercegi székvárosról lehet szó, hiszen Vilmos arról is szól, hogy a herceg kémeket küldött a hágókhoz. Végül a király egyik társa elárulta magát, mivel túlságosan is drágán vásárolt élelmet. Elfogták, s hogy életét mentse, elárulta, ki az ura, s hol szállt meg.¹¹⁴

Coggeshalli Radulf előadásmódja itt sem kevésbé teátrális. A város határában az éhség készítette őket megállásra.¹¹⁵ Az apródját kiküldi élelemért, aki bizánci arannyal akar fizetni, többet is ad, mint kellene, s mivel sok is van nála, feltűnik a városi tanácsnak is. A fiú, amellet, hogy költekezik, még fellengzősen is viselkedik és nem rejtje el kellően díszes ruházatát. Nem is hiszik el, hogy ő egy kereskedő szolgája, s ennyit rábízna, hogy vegyen maguknak kenyeret. Már a város népe feltartóztatja, és a tanácsosok színe elé viszik, akik először még elengedik. Az apród Richárdhoz siet, sürgeti, hogy meneküljön, az uralkodó azonban nagyon kimerült, s el kell hinnünk, hogy az is kifáradhat, aki magát az oroszánt is pusztá kézzel legyűri, hiszen miután újra elküldi apródját élelemért, mély álomba merült. A történet folytatása sem kevésbé *chanson de geste*-be illő: a fiú véletlenül az övébe

¹¹² „[...] velocibus equis ascensis, [...] properans die ac nocte venit prope Vienam et non longe ab ea, in [...] parva villa, ipse et comes suus hospitium ceperunt. [...] comes pergeret ad emendum cibum, rex ex labore itineris fatigatus [...] dormivit. [...] intenderet concambire denarios, [...] ductus ante ducem; [...] indicavit eis hospitium [...] invenerunt eum dormientem, et ceperunt.” – *Hovedeni Roger: Chronica* i. m. 186.

¹¹³ „[...] processit rex ad burgum in archiepiscopatu Salzbergensi, qui vocatur Frisorum, ubi Fridericus de Betesowe, rege cum tribus tantum versus Austriam properante noctu, sex milites de suis cepit. [...] dux [...] observata strata, impositis ubique custodibus, regem juxta Wenam, in villa viciniori, in domo despecta captivavit.” – *Hovedeni Roger: Chronica* i. m. III. 195–196.; RI IV/3,1. 271. sz.; *Rymer, T.: Foedera* i. m. I/1. 55–56.; *Gerhard Volging: Von Akkon nach Dürnstein. Herzog Leopold V. und König Richard Löwenherz. Wels – Salzburg* 2016. 87.

¹¹⁴ „[...] in suburbano [...] ex comitibus ejus, dum escas lautiores emeret, caute notati, et ad prodendum cuinam peregrino talia procuraret, intentata morte coacti, inventum er immissos satellites captivavit.” – *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 382.

¹¹⁵ „quandam villam nomine Ginanam” – *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 56.; *Thon, A.: ...wo Hochverräter* i. m. 128.

tűzve felejtí Richárd selyemkesztyűjét, amiről a bécsiek sem hiszik, hogy egy kalmáré. Újfent lefogják, a városi tanácsosok elé viszik, s itt már, különféle kínzások hatására elárulja urát és annak búvóhelyét. Lipót maga megy, hogy kézre kerítse. A király arra ébred, hogy körülveszik és nincs esélye, hogy védekezzen.¹¹⁶ A kardját azonban csak a hercegnek hajlandó átadni.

Newburgh-i Vilmosnál a király nem alszik, hanem megpróbál elrejtőzni, majd köti magát ahhoz, hogy csak a hercegnek adja meg magát, az odáig kint várakozó Lipót leszáll a lováról, és a király elébe megy. Vilmos sem kevésbé regénybe illően adja elő, ahogyan a herceg az uralkodóhoz szól: „hiába álcázod magad, az arcod elárul!” Amikor azonban a király a kardjához nyúl, így folytatja, „ne cselekedj meggondolatlanul”. Richárd ezután megadja magát.¹¹⁷ Canterburyi Gervasius több apródról is tud, akiket a király élelemért küldött. Az ifjak a gazdagságukkal hivalkodtak, miközben kereskedőknek mondták magukat, ami gyanút keltett. Kénytelenek elárulni urukat. A külváros népe között elterjed, hogy Anglia királya került a markukba, s ők maguk akarják kézre keríteni. Mi több, az összeverődött tömeg, mintha maguk is sértve éreznék magukat amiatt, hogy Richárd annak idején Ak-konnál megszégyenítette urukat, gyalázatosan bánik vele, árulónak bélyegzik. A királyt éppen csak a herceg embereinek az érkezése menti meg attól, hogy megkövezzék, vagy akár meg is lincseljék, majdhogynem ott tartanak, hogy akasztófát ácsolnak. A már-már az életét féltő uralkodót Lipót katonái mentik ki.¹¹⁸ Gervasius egy rövidebb munkájában (*Gesta regum*) egészen másképp fogalmaz. E szerint a király véletlenül köt ki Németföldön, s titokban Ausztriába megy. Csak egy alantas szállást talál magának, ahol leheveredik, miután apródját elküldi élelemért. A fiút itt is amiatt fogják el, mert hivalkodóan jár-ke, megkínózzák, így elárulja ura rejtékhelyét, és odavezeti a herceget.¹¹⁹

¹¹⁶ „[...] cum plures bisantios proferret, [...] pompaticae se haberet, a civibus illico comprehensus est, servientem cujusdam ditissimi mercatoris se esse respondit, sicque tunc ab eis dimissus, ad secretum regis hospitium clanculo regreditur, fugamque quantocius cohortatur, denunciando regi quae sibi acciderat. [...] per aliquot dies requiescere cupiens [...] puerumque torquent [...] ut se res habuit esidem innotescit. [...] hospitium regis circumvallans, et ut se sponte reddat acriter insistunt.” – *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 56.

¹¹⁷ „[...] frustra personam tuam pallias, facies tua manifestum te facit.” – *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 383–384.

¹¹⁸ „[...] puerique sui stomachantes nimis insolenter agerent et dicerent inquiringibus astute, quod homines essent mercatoris, compulsi sunt regis hospitium indicare. Nuntiatum est illico duci regem Angliae adesse, et missis nuntiis subito interceptus est. Dispersus est itaque rumor in populo de captione regia. Concurrente vulgo, turpiter et probrose ductus est, ab his et illis probitor appellatus est. [...] ab aliis lapidandus, ab aliis capite plectendus, a nonnullis patibulo suspendendus videbatur. [...] inimico suo duci [...] Ostrici praesentatus.” – *Canterburyi Gervasius: Chronica* i. m. I. 513.; *Gillingham, J.: Coeur* i. m. 67.; *Kessler, U.: Richard* i. m. 252.

¹¹⁹ „[...] et abiit secretus [...] applicuit rex et ex accidenti dux ilico subsecutus est. Rex autem in hospitio suo humillime recubans per puerum quandam pompose nimis ambulantiem [...] captus est.” – *Canterburyi Gervasius: Gesta* i. m. II. 89–90.

Az egykorú, a térségbeli, helyi osztrák évkönyvek igen szűkszavúan számolnak be Richárd elfogásáról. Mind a melki, a kremsmünsteri és az admonti évkönyvek meglehetősen tömören fogalmaznak: tudni lehet arról, hogy a király erre veszi az útját, s a császár figyelteti is a partvidéket, hogy megtudja, hol száll partra Richárd.¹²⁰ Ezzel ellentétben a kortárs német krónikások szinte tobzódnak abban, hogy minél jobban részletezzék, ahogyan az uralkodó egy nyomorúságos kunyhóban meghúzódva egy konyhai cseléd öltözkébe bújva próbál menekülni. Ansberrtnél Richárd Bécs környékét már csak két társával érte el, gyalogosan, lovaikat is elvesztve. Lipót kelepcét állított neki: az ő kémei fedezték fel egy rút, útszéli fogadóban, ahol az emberei elfogták.¹²¹ A Marbachi Évkönyvek szerint Bécsben egy kicsi, nyomorúságos kunyhóban fogták el.¹²²

A leghosszabb beszámolót Sankt Blasien-i Ottó írta, nagyjából 15 évvel az események után. Mivel a király tudta, hogy mennyire megsértette Lipótot, a legnagyobb titokban akart átutazni Ausztrián. Néhány társa tartott csak vele, de miután enniük kellett, Bécs mellett egy kis fogadóban megálltak. A király nem akarta, hogy felismerjék, így még arra is hajlandó volt, hogy a konyhán álljon munkába, és egyszerű cselédként dolgozzon. Maga főzött, saját kezével forgatta a nyársat, de elfeledkezett arról, hogy levegye a kezéről gyűrűjét. A herceg egy embere meglátta a gyűrűt a „királyi szakács” kezén, és felismerte. Értesítette a herceget, aki el is fogatta „sült csirkével a kezében”. Lipótot örömmel töltötte el, hogy gúnyt űzhet belőle.¹²³

Ez a motívum sokszor, hosszú idő után is előfordul a forrásokban, s a császárpárti, ghibellin propagandának is muníciót adott.¹²⁴ A szicíliai udvarban alkotó

¹²⁰ Continuation Mellicenses. MGH SS 9. Hrsg. G. H. Pertz. Hannover 1851. 501–535. Itt: 506.; Continuatio Cremifacensis. uo. 544–549. Itt: 548.; Continuatio Admuntensis i. m. 587.

¹²¹ „[...] licet incognitus esse cupiens, a pluribus tamen cognitus et in via suis aliquibus captis, [...] rebus etiam suis perditis, in Austriam [...] transivit. Ubi latenter transire volens et terram principis, quem prius [...] offenderat, incognitus exire volens [...] Circa Viennam siquidem latenter moratus, pedes, [...] in vili hospitio per exploratores inventus et captus est.” – *Ansberr*: Historia i. m. 101–102.

¹²² „[...] Ibi captus in parvo tuguriolo prope civitatem Wiene.” – *Annales Marbacenses* i. m. 186.; *Görich, K.*: Verletzte i. m. 65–67.; *Carl Pfaff*: Der gefangene König. *Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde* 71. (1971) 9–35. Itt: 10.; „Küchenversion”: *Kessler, U.*: Richard i. m. 251.

¹²³ „[...] in fines ducis [...] paucis comitatus devenit memorque iniuriarum eidem duci [...] a se exhibatarum ipsum nimis metuens, dimisso regali obsequio, [...] privato habitu furtime celeriterque transire cupiens, in quodam diversorium iuxta Viennam [...] necessitate prandii divertit [...] servili opere, ne agnosceretur, in coctione pulmentorum per se dans operam, altile ligno affixum propria manu vertens assabat, anulum egregium in digito oblitus. [...] egressus tabernam regali coco insignem intravit et [...] anuli ipsum respiciens et ex recognoscens agnitum dissimulavit concitoque cursu in civitatem reversus [...] dux accurrens regem frixam carnem manu tenentem captivavit irrisumque tali opere inventum.” – *St. Blasien-i Ottó*: Chronica i. m. 110.

¹²⁴ *Volfing, G.*: Von Akkon i. m. 88–89.

kortárs Pietro da Eboli VI. Henriknek ajánlott művében – *Liber ad honorem Augusti* – is kitér a „királyi kuktára”. A szerző szinte „lubickol” abban, hogy Richárdot megalázza: alantas, hitvány szolgaságra adta a fejét, hogy elmeneküljön a császár törvényei elől. Rongyos ruhában cselédnek állt, abban a hiú reményben, hogy elbújhat a nagy Caesar mindent látó szeme elől. De nem kerülheti el, hogy a Birodalom törvényei előtt adjon számot bűneiről. Richárd karddal akart megvívni igazáért, de az udvarban lekicsinylően illették közönséges, pórnépi ruházatát, ami méltatlan a lovagi párviadalhoz.¹²⁵ Eboli rajzokkal is illusztrálta a zarándoköltözékben menekülő Richárd elfogását.¹²⁶ A képek sokatmondóak: az „álnok” magát álcázva, kicsi, egy királyhoz méltatlan lovon menekül, s az ál-zarándokról maga a zarándoköltözet is lekíváncozik – a szerző azt is gondolhatta, a zarándoklat eszméjét csúfolta meg Richárd azzal, hogy így kívánt elrejtőzni a jogos felelősségre vonás elől –, s meg is fosztják peregrinus öltözkékétől.

Kevésbé érezhető a király megszégyenítésére való törekvés Reichersbergi Magnusnál: Bécs mellett egy szegény paraszt kunyhójában, a konyhában rejtőzködve találtak rá, ahol a saját kezével főzött magának és társainak.¹²⁷ Talán az egyedüli német történetíró, aki nem szól a „konyhajelenetről”, Lübecki Arnold. Ő viszont néhány keresztes, szentföldi-levantei krónikással egybehangzóan hangsúlyozza, hogy az uralkodó a keresztes eskü védelme alatt utazott, így nem lett volna szabad elfogni. Több csapdát is állítottak neki, de míg a franciaországit el tudta kerülni, az osztrák herceg állította kelepcébe beleesett.¹²⁸

A francia elbeszélő kútfők is átveszik a konyhai motívumot. Ernoul szerint a szárazföldre érve a király egyből Ausztria hercegének egy várában kapott szállást. A vár ura felismerte, elárulta Lipótnak, aki azon nyomban körbevette a várat. A király meglepetésében nem tudta, mitévő legyen: felvett egy rossz, mocskos kötetnyt, vagy egy silány, durva szövésű ujjast, majd bement a konyhára és forgatni kezdte a

¹²⁵ „Cesaris ut fugeret leges tuus [...] // Turpis ad obsequium turpe minister erat. // Quid prodest versare dapes, servire culine? // Omnia, que fiunt, Cesar in orbe videt. // Rex sub veste latens, male nam vestitus ut ospan, [...] // Quisquis erit, vires regis et arma probet. // Salva pace tua, veniat, qui pugnet et instet // [...] An pugnare meo solus cum Cesare veni? // Absit! In hac humili veste quis arma movet? [...] // Me tibi committens, tuus oro mitius in me, // Quam meritum nostri postulet, ensis agat.” – Des Magisters Petrus de Ebulo *Liber ad honorem Augusti*. Hrsg. Eduard Winkelmann. Leipzig 1874. 50–51. vv. 1047–1051.; 1074–1078.; 1081–1084.

¹²⁶ Bern, Burgerbibliothek, Cod. 120. II. 55 ff. ca. 1195 – ca. 1197. f. 36.: illustris Rex Anglie a Jerosolimis rediens captus presentatur augusto; Rex Anglie de morte Marchionis accusatur. Quod abnegans se ensiva manu excusaturum promittit; Tandem veniam petens liber absolvitur.

¹²⁷ „[...] profugus devenisset [...] inventus est apud Wienam, occultans se in tugurio cuiusdam pauperis, et cibos propriis manibus sibi et sociis [...] in officina rustica preparans” – Chronicon Magni Presbiteri i. m. 519–520.

¹²⁸ „[...] sibi precavisset hunc laqueum, incidit in alium” – Lübecki Arnold: Chronica i. m. 179.

nyárson sülő kappanokat.¹²⁹ Az Estoire d’Eracles is hasonlóan adja vissza az eseményeket, s abban is megegyezik Ernoullal, hogy nem a herceg fogja el Richárdot, ott sincs, s ha úgy tetszik, a fenséget „pór nép keze” ejti foglyul.¹³⁰

Guillaume le Breton a Fülöpöt dicsőítő költeményében élvezettel festi le a konyhai cselédnek öltöző király vesszőfutását: hogyan sülyyedhet a fenség odáig, hogy ilyen alantas, kétkezi munkát végez, csak hogy megmeneküljön? Hogyan űzhet így csúfot a királyi méltóságból? Mi végre alacsonyítja le saját magát, hogy a saját kezével dolgozik? Hogyan lapulhat meg szégyenszemre ily dicstelenül?¹³¹ Egy uralkodó nem bújhat el, nem tagadhatja meg ilyen módon a királyság tekintélyét. Éppen amiatt került fogságba, mert rejtőzködni akart, s így saját maga ellen hívta ki a sorsot.¹³² Még évtizedekkel később is, s még az uralkodó kiszabadításának énekét zengő reimsi trubadúr is kritikusan ír arról, hogy Richárd visszataszító öltözetet öltött, s a konyhai *garçontól* vette el a ruháját, így próbálva elrejtőzni.¹³³

Az egyedüli, aki mértéktartó, az Rigord: egy Bécs melletti faluban, egy szegényes, „megvetésre méltó” házban (*in domo despecta*) a herceg rátalált Richárdra, foglyul ejtette, és megfosztotta minden vagyonától – ez utóbbi csak nála szerepel, ami megerősítheti, hogy az uralkodó a kincseit magával vitte, s ezért is ismerhették fel.¹³⁴

Valószínűnek tűnik, hogy Richárd a császár és az osztrák herceg legádázabb ellenfeleihez remélt eljutni, Szászországba, a Welfek földjére – a rokonaihoz. Húga,

¹²⁹ „On fist asavoir al roi [...] c’on venoit en le maison pour lui prendre. Li rois fu souspris, si ne sot que faire. [...] Il prist une malvaise cote, si le jeta en son dos pour lui desconnoistre [...] si entra en le quisine, et si s’asist pour tourner les capons au fu.” – *Ernoul: Chronique* i. m. 298.

¹³⁰ „[...] il vindrent en un chastel dou duc dosteriche [...] Et si avint que li dus [...] estoit adonc a sejour ou chastel. [...] Il sarma et fist armer ses homes et ala al ostel ou il ert herberges [...] Li rois fu surpris si ne sot que faire. Il prist une mauvaise cote si la geta en son dos por lui desconnoistre; si entra en la cuisine et sasist por torner les chapons au fue.” – *L’Estoire d’Eracles* i. m. 201–202.

¹³¹ „Quid prodest versare dapes, servire culine? // Quid juvat officio dominum vilescere servi? // Quid flexisse viam, vestes mutasse, suoque // Se famulo regem finxisse minore minorem?” – *Guillaume le Breton: La Philippide* i. m. I. 111. vv. 343–346.; Igaz, szerzőnk történeti munkájában szűkszavúan csak arról ír, hogy Richárdot „felismerték és elfogták”: *Guillaume le Breton: Gesta* i. m. I. 195.

¹³² „Nec rex celatur, nec mons absconditur: ipsa // Regia majestas nunquam se passa latere, // Quicquid agat, regis persona patebat ubique; // [...] Ecce latens capitur, et ab illo quem metuebat // Ille magis, quem plus vitare volebat, ab illo // Ecce latens capitur, qui non querebat eumdem, // Dequo nulla sibi suberat spes inveniundo” – *Guillaume le Breton: La Philippide* i. m. I. 111. vv. 351–353., 356–359.

¹³³ „Quant il se perçut, si prist la robe à un garçon, et se mist en la cuisine à tourner les chapons” – *Recits d’un ménestrel de Reims au treizième siècle*. Éd. Natalis de Wailly. Paris 1876. 34–35.

¹³⁴ „[...] noctu proparante [...] observata strata et positis ubique custodibus, regem juxta Viennam in villa viciniore in domo despecta [...] captivavit et omnibus bonis suis exspoliavit” – *Rigord: Gesta* i. m. 316.

Matild, Oroszlán Henrik szász herceg, a Plantagenetek régi szövetségesének a felesége volt. Innét, egy északi kikötőből egy jó hajóval gyorsan Angliába érhetett volna. Hamburg és Lübeck hagyományosan jó kapcsolatot ápolt Angliával. Elképzelhető, hogy eleve ez állott amögött, hogy Korfun szállt partra, és az Adrián hajózott fel. A normandiai helyzet égető volta miatt a király „türelmetlen” volt, gyorsabban akart hazajutni, mint a főserég, és már alig várta, hogy újra hadba szálljon Fülöp Ágost ellen, ősei földjeiért. Newburgh-i Vilmos is erre utalhat: előreküldte hűgát és feleségét, és a lassú, hosszadalmas tengeri út helyett, sőt, a biztonságosabb nagyobb tengerjáró helyett egy gyorsjáratú hajóra szállva, egy kis, könnyebben felfegyverzett kísérettel indult útnak.¹³⁵ Eleve más úton akart menni, hogy időt nyerjen. A part-raszállás után már nem volt kitéve a természet viszontagságainak, a maga kezében volt a sorsa: lóháton, rohamtempóban akart átszárguldan Európán, ott, ahol senki sem várta volna. Ez Richárdra vallott volna. Semmiképpen sem akart késedelmet szenvedni a lassan haladó flottával.

A Welfekhez a legkönnyebben azok szövetségese, a cseh I. Ottokár országán vezetett az út. Richárd tisztában volt azzal, hogy a Přemysl hercegnek sem a legjobb a viszonya a császárral. Lehetséges, hogy eredetileg az volt a célja, hogy Ausztriát nyugatról, a salzburgi érsekség és Tirol felé megkerülve próbáljon eljutni Csehországba. Ez igazolhatja, miért ment Friesach felé. Az, hogy Friesachból salzburgi területen Csehországba eljusson, nem tűnt kivitelezhetetlennek. Innen már csak a passauai püspökség és Ausztria határán kellett átverekednie magát. Lehetséges azonban, hogy a tél is megakadályozta, hogy nyugatról kerüljön, vagy, az északra és nyugatra vezető utakat a Babenbergekek lezárták. Így egyedül csak az maradt szabad, amerre nem várták: a Bécs felé vezető. Ez esetben egy lehetőség maradt: Bécs mellett, de a várost elkerülve átkelni a Dunán, és eljutni Csehországba.¹³⁶ Mindez megmagyarázhatja azt, hogy Friesach után miért tartott keletnek. Egy-egy német és francia kútfő ki is mondja, hogy mivel a Montferratiak *interfectio*ja miatt Apulián át az út veszélyeket tartogatott, a király titkos úticélja eleve a sógorának az „országa”, Szászország volt,¹³⁷ Csehországon keresztül.¹³⁸ A morva-osztrák határtól már biztonságban érezhette volna magát. Gyorsan Brünnbe érhetett volna, ahonnan Meissen csak pár nap. Vladislav Jindřich későbbi morva őrgróf, I. Hermann

¹³⁵ „[...] cum paucis expeditioribus agiliori navigio sequebatur [...] Impatientior quippe taedii, dum lentum et morosum latissimi aspernaretur, pelagi transitum, tutiorem gravioris navigii, et suo pondere minus timentis spiritus procellarum, evectionem recusavit” – *Newburgh-i Vilmos*: Historia i. m. I. 382.

¹³⁶ Kessler, U.: Richard i. m. 250.; Schreiber, A.: Drei Beiträge i. m. 281.

¹³⁷ „[...] ut secretius ad nepotem suum ducem Saxonie pervenire posset” – Az Anchini Évkönyvek [Andreas Marchianensis?]: Continuatio Aquicinctina a. 1149–1237. MGH SS 6. Hrsg. G. H. Pertz. Hannover 1844. 405–438. Itt: 430.; „s’en venir en tapigane de Sassoigne – [Sarrazin] Histoire des ducs de Normandie et des rois d’Angleterre, publiée ... suivie de la relation du tournoi de Ham, par Sarrazin.” Éd. Francisque Michel. Paris 1840. 87.; Kessler, U.: Richard i. m. 249.

¹³⁸ „[...] ad terram egressus [...] ignotus et profugus transivit [...] per Austriam fines Bohemiae intrare vellet” – Continuatio Admuntensis i. m. 587.

tübingiai tartománygróf, valamint I. Albert meissenai őrgróf is a Staufok ellenfele volt. Ha Richárd továbbra is ilyen menettempót diktál, már akkor Angliába érkezhetett volna, amikor ellenfelei még azt hihették, Marseille felé vitorlázik. A többi hajója is csak novemberben kötött ki Itáliában és hadserege úton volt hazafelé.¹³⁹

Richárd Bécset nyilván el akarta kerülni, de a legjobban úgy tűnhetett el a tömegben, ha csak a külvárosba megy be, élelmet ugyanis mindenképpen kellett szerezniük. Egyes források egészen pontosan lokalizálják, hogy hol volt a fogadó, ahol Richárdot elfogták.¹⁴⁰ A melki és zwettli évkönyvek is egyöntetűen a ma már a várossal egybeépült, de az akkor városfalaktól mintegy öt km-re fekvő Erdberget nevesítik („Erpurch”, „Ertpurch”), ahol a király megszállt.¹⁴¹ Később a helyi legendáriumban még az is elterjedt, hogy Richárd a Babenbergekből későbbi vadászházában (Jägerhaus, Jagdschloss, Rüdenhaus) járt, de azt egyértelműen Harcias Frigyes építtette, évtizedekkel később. A király ottjártáról több emléktábla is tanúskodott, amelyeket az egyes épületek lebontása után újabbakra és újabbakra helyezte át. Erdberg mindenesetre Béctől délkeletre feküdt, s ha valaki el akarta kerülni a várost úgy, hogy nem kelt át a Dunán, s keletnek tartott, erre volt célszerű jönnie. Ha feltesszük, a király a várost elkerülve akart Morvaországba jutni, s nem kockáztathatta meg, hogy nyugatabbra, a Duna nyugatabbi szakaszának az átkelőhelyein (Klosterneuburg, Tulln) kelljen át, érdemes volt tovább mennie keletre, és a kevésbé zsúfolt Hainburgnál átkelnie, ahonnan a Morvamezőn át, Marchegg felé hamarosan cseh területre juthatott. A zwettli ciszterci kolostor évkönyvei igazán mérvadóak jelen esetben, hiszen a monostor szoros kapcsolatot ápolt azzal az osztrák nemessel (II. Hadmar von Künring), aki a dürnsteini vár ura is volt, s aki maga szállította Richárdot börtönébe.¹⁴² Erdberg tehát „beleillik a képbe”: ahhoz, hogy Richárd Bécset elkerülje, a Bécsi-medence elérése után kelet felé kellett volna továbbmennie, mivel az úttól nyugatra fekvő hegyek miatt arra, legalábbis télen, hogy innen Morvaország felé vegye az irányt, nem volt lehetőség.¹⁴³

Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy lehetséges, azért is nehéz követni a források sokszor valóságértelmennek tűnő, olykor egymásnak is ellentmondó adatait a király hollétéről, mert a király maga is tudatosan változtatott útvonalán, s az állandóan változó körülményekhez igazította terveit. Azt sem tudjuk, hogy pontosan hol ért partot, lehetséges azért, mert inkognitóban kívánt maradni. Elképzelhető, hogy az az igen szűk időintervallum, ami alatt a tengerpartról Bécsbe ért, sokkal tágabb, s azok az adatok, amelyek bekerültek a krónikások műveibe, azokból az elejtett (dez)információkból táplálkoztak, amelyek inkább a király üldözésére in-

¹³⁹ Gillingham, J.: Richard i. m. 223.

¹⁴⁰ Kessler, U.: Richard i. m. 354.; Volffing, G.: Von Akkon i. m. 89.

¹⁴¹ Schreiber, A.: Drei Beiträge i. m. 279.; „in Erpurch prope Wiennam” – Annales Zwetlenses. MGH SS 9. Hrsg. G. H. Pertz. Hannover 1851. 677–687. Itt: 679.; „in Ertpurch” – Continuatio Praedicatorum Vindobonensium. uo. 724–732. 726.; Ferdinand Opll: Alte Grenzen im Wiener Raum. Wien 1986. 130.; Volffing, G.: Von Akkon i. m. 87–88.

¹⁴² Kessler, U.: Richard i. m. 251.; Thon, A.: ...wo Hochverräter i. m. 74.

¹⁴³ Schreiber, A.: Drei Beiträge i. m. 282 skk.

dítottakat voltak hivatva megtévesztetni. Hozzá kell tenni, Richárdról el tudjuk képzelni, hogy valóban képes volt olyan menetteljesítményre, amit a krónikák időrendje behatárol. 2-3 emberrel utazott, nem kísérettel, vágtában, rohamtempóban haladt, amihez ő, a „kard fia” hozzá volt szokva. Sokszor hónapokig „a nyeregben élt” szakadatlan. Ha más nem is, Cœur de Lion képes lehetett lóhalálában pár nap alatt átkelni az Alpokon.

Richárdnak nehéz volt elrejtőznie. Nem sikerült álcáznia, hogy ő egy fejedelmi sarj, hiszen egy nem mindennapi jelenség volt. Nem volt hozzászokva ahhoz, hogy egyszerű zarándokként éljen hosszú heteken át. Igaz, hogy szolgálja bizánci aranypénzzel akart fizetni az élelemért, ami szokatlanul hathatott egy szegény zarándoktól, de ez még nem jelenti azt, hogy a király ügyet sem vetve arra, hogy felismerhetik, tékozlóan költekezett mindenhol, vagy bort hozatott, s hangosan mulatozott volna, mint ahogyan több történeti munkában szerepel.¹⁴⁴ Richárd rendkívüli önbizalma hiúsággal és büszkeséggel párosult, de az nem igaz, hogy ne lett volna kellően óvatos a háborúban, s ezért nem ügyelt volna az álöltözetére, vagy harsányan ordított volna. Nem ezért ismerték fel és fogták el. A menekülés, a rejtőzés számára a hadviselés része volt, úgy fogta fel, mint egy visszavonulást ellenséges területen, a háború szabályainak betartásában pedig megingathatatlan volt. A templomos öltözetet is elővigyázatosságból cserélte fel helyi kereskedőkhöz illő ruhákkal.¹⁴⁵ Ha valami miatt felismerhették, az maga a megjelenése, az alakja, a fellépése volt. A vállig érő vörös hajú, óriási termetű, harsány hangú Plantagenet minden ízében királyi jelenség volt, minden porcikájából áradt a „grácia”. Nehéz volt elrejtőznie hosszú szakállával és hajával.¹⁴⁶ A helyiek sem tudhatták azonban a falusi fogadókban, hogy a király valóban partot ért, s bár Európa-szerte jártak mendemondák arról, hogy a kontinensen fog hazautazni álöltözetben, december közepén még senki sem hihette, hogy minden idegenben Richárdot kell sejteni.

„Az oroszlán télen” – Dürnstein¹⁴⁷

A királyt december 21-én elfogták és Dürnstein (Tyernstein, Dirinstein) várába vitték.¹⁴⁸ A Duna wachau szorosában fekvő vár nehezen megközelíthető magaslaton feküdt.¹⁴⁹ Ha a király konfliktusba is került Lipóttal, benne megbízott, úgy is, mint

¹⁴⁴ Brundage, J.: Richard i. m. 176–179.; Thon, A.: ...wo Hochverräter i. m. 73.; Kessler, U.: Richard i. m. 252.

¹⁴⁵ „[...] mutato habitu incederet ut Templarius [...] dicerent [...] homines essent mercatoris” – *Canterburyi Gervasius: Chronica* i. m. I. 513.

¹⁴⁶ „[...] ipse barbam haberet prolixam, et capillos prolixos” – *Hovedeni Roger: Chronica* i. m. III. 186.

¹⁴⁷ Utalás II. Henrikre: *James Golden: The Lion in Winter* (1966). Filmváltozat: 1968. Rendezte: Anthony Harvey.

¹⁴⁸ *Annalium Salisburgensium additamentum*. MGH SS 13. Hrsg. Georg Waitz. Hannover 1881. 237–241. 240.

¹⁴⁹ *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 53.; *Hovedeni Roger: Chronica* i. m. III. 187.; *Landon, L.: Itinerary* i. m. 71.; *Annales Marbacenses* i. m. 186.; *Ansbert: Historia* i. m. 102.

a keresztesben, aki harcolt a Szentföldön, nem úgy, mint a vértől irtózó, számító Fülöpben, akinek a tömlőcében inkább lehetett attól tartani, hogy egyszer csak gyanús körülmények között elhalálozik. Azt sem katasztrófaként élte meg, hogy kiadathatják a császárnak. Nem volt rossz véleménynel VI. Henrikről sem, mégis csak a nagy Barbarossa fia volt, s katonaként is megállta a helyét.

Dürnstein a tél közepén nem volt egy fejedelmi lakosztály. Rosszul ismerjük azonban Richárdot, ha azt gondoljuk, elcsüggedt vagy kétségbe esett volna. Ő „a háború gyermeke” volt: fogságba esett ugyan, de ez a lovagi harc mindennapjainak a része volt, a *consuetudo* szerint majd megfelelő váltságdíjért cserébe ki fogja magát váltani. Richárd életének jó részét táborban töltötte, igen sanyarú körülmények között, a katonái mellett aludt, azt ette, amit ők, hozzá volt szokva az időjárás nehézségeihez, az éhséget, a szomjúságot jól bírta: egy pár hét – amire számított – várbörtön meg se kottyant neki. Bármilyen furcsán is hangozhat, nem a szabadsága elvesztése fájt igazán, hanem az, hogy nem hódolhatott kedvenc szenvedélyeinek, nem vadászhatott, nem törhetett kopját, nem viaskodhatott a harctéren. Jóllehet Lipótnak megvolt a személyes oka, hogy a saját sérelme miatt elégtételt vegyen, a király foglyul ejtése nem volt jogos, hiszen Ausztria hercege, sem hűbérura, a Német-római Birodalom uralkodója nem állt Angliával hadiállapotban. A királyt nem ejthették fogságba „hivatalosan”, a jog szerint nem lett hadifogoly.¹⁵⁰ Lipót párviadalra kihívhatta volna a királyt, de valójában csak az után, hogy a *miles Christi* hazatért, hiszen mindaddig védte a mellére varrt kereszt. Így elvileg nem emelhetett volna kezét a zarándokra. Aquitániai Eleonóra III. Celesztin pápának írt panaszleveleiben is azt emelte ki, hogy „a Megfeszített zarándokát” verték rabláncra.¹⁵¹ VI. Henrik viszont mindvégig hadifogolyként kezelte.¹⁵² Egyértelművé tette, hogy az angol király jogosan esett a fogságába, hiszen a „Birodalom ellensége”, „a béke megrontója” (*turbator pacis, inimicus imperii nostri*), immár a „hatalmában van” (*in nostra potestate*).¹⁵³

A császár sok választást nem engedett vazallusának, hiszen közvetlenül azután, hogy értesült a király fogságba eséséről, elrendelte a kiadatását.¹⁵⁴ Henriknek semmilyen személyes sérelme nem volt, s azt Lipót is tudta, hogy a jog az ő oldalán áll. A herceg tehát a továbbiakat feltehetően másképp gondolta. Mégis ő fogta el, s igaz, hogy akadt egy személyes megaláztatás, ami miatt elégtételt kellett vennie, de úgy véljük, ő tudta, hogy amit a császár tesz, az nem helyes, az Úr jelét viselő *miles* nem ezt érdemli. Ezért is, majd látni fogjuk, első, január eleji találkozójuk után

¹⁵⁰ Gillingham, J.: Coeur i. m. 60.; Volfig, G.: Von Akkon i. m. 93.

¹⁵¹ „[...] filium meum militem Christi, [...] peregrinum Crucifixi, vinculis alligatum Imperatori vendidit” – Rymer, T.: Foedera i. m. I/1. 58–59.; Petri Blesensis Bathoniensis archidiaconi opera omnia. Ed. J. A. Giles. I–II. Oxford 1847. II. Epistolae. 64. 145. sz.

¹⁵² RI IV/3,1. 271. sz.; Rymer, T.: Foedera i. m. I/1. 55–56.;

¹⁵³ Hartmut Jericke: Richard Löwenherz als Gefangener Kaiser Heinrichs VI. Ein Beitrag über die Hintergründe und Motive. Mitteilungen des Historischen Vereins der Pfalz 115. (2017) 115–139. Itt: 125.; Csendes, P.: Heinrich i. m. 124.; Berg, D.: Richard i. m. 192–196.

¹⁵⁴ Volfig, G.: Von Akkon i. m. 91.

több mint egy hónapig nem tárgyalta a király kiadatásáról Henrikkel, sőt, a február közepi würzburgi egyetetés is kudarcot vallott, s csak egy újabb bő hónappal később, Speyerben tárgyaltak újra. VI. Henrik is érezhette, hogy sántít a vád, ezért már a Fülöpnek küldött levelében megfogalmazta, hogy az angol király áruló is.¹⁵⁵ Azt majd ugyan csak a március végi speyeri találkozón mondja ki, miben követett el hűtlenséget: elárulta a keresztes eszmét Montferrati Konrád megöletésével.¹⁵⁶ Már 1191 decemberében, Henrik és Fülöp milánói egyezségében megfogalmazódott az igény, hogy Richárdot el kell távolítani, de ekkor még végképp nem volt azzal vádolható, hogy Konrád halálát okozta volna, hiszen őt csak 1192 áprilisában ölték meg; a muszlimokkal pedig még később kötöttek fegyverszünetet. Vagyis a vádirat előbb elkészült, mint maga a bűntény, amivel a királyt vádolták.

1192 december végén VI. Henrik felhívta Lipót herceget, hogy hozza a foglyát Regensburgba.¹⁵⁷ 1193. január 6-án meg is jelentek.¹⁵⁸ Henrikkel azonban nem jutottak egyezsége, mert például Ansbert szerint a császár, „gonosz tanácsadókra” hallgatva azt tervezte, hogy akár erőszakkal is „a hatalmába keríti” Anglia urát.¹⁵⁹ Így a királyt visszavitték a „keleti” *Ostarrich*-be.¹⁶⁰ Egy ilyen helyzetben Lipót nem kockáztathatta meg, hogy a újra a császár színe elé vigye a királyt – tudatában volt, mekkora summa ütheti a kezét – és sokáig csak közvetítők útján tárgyaltak.¹⁶¹ Február 14-ére jutottak el odáig, hogy újabb tárgyalásokat tartsanak Würzburgban.¹⁶² Itt már közeledtek Henrik és Lipót álláspontjai: kötöttek is egy előzetes megállapodást, de Anglia királyát a herceg még mindig nem adta át.¹⁶³

Természetesen a fortélyos Fülöp király sem tétlenkedett. Már január 8-án – amikor pedig még a regensburgi tárgyalások kudarcáról elvileg nem értesülhetett – felhívta Lipótot, hogy szigorú őrizet alatt tartsa és semmi szín alatt se engedje szabadon foglyát.¹⁶⁴ Mindemellett követeket küldött, hogy felmondja Richárdnak

¹⁵⁵ RI IV/3,1. 271. sz.; Rymer, T.: Foedera i. m. I/1. 55–56.

¹⁵⁶ *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 195.; *Gillingham, J.: The Kidnapped* i. m. 16.; *Norgate, K.: Richard* i. m. 271.

¹⁵⁷ RI IV/3,3. 214. sz.; *St. Blasien-i Ottó: Chronica* i. m. 110., *Thon, A.: ...wo Hochverräter* i. m. 73.; *Kessler, U.: Richard* i. m. 252.

¹⁵⁸ RI IV/3,1. 271a. sz.; *Landon, L.: Itinerary* i. m. 71.; *Chronicon Magni Presbiteri* i. m. 520.

¹⁵⁹ „[...] par consilia pravorum quorundam eum violenter rapere vellet et in suam potestatem redigere” – *Ansbert: Historia* i. m. 103.; „in potestatem imperatoris” – *Chronicon Magni Presbiteri* i. m. 520.

¹⁶⁰ „[...] reductus in Orientem” – Uo.; *Ansbert: Historia* i. m. 103.; *Landon, L.: Itinerary* i. m. 71.

¹⁶¹ *Gillingham, J.: The Kidnapped* i. m. 16.

¹⁶² *Ansbert: Historia* i. m. 103.; *Chronicon Magni Presbiteri* i. m. 520.

¹⁶³ RI IV/3,1. 280. sz.; *Ansbert: Historia* i. m. 115.; *Thon, A.: ...wo Hochverräter* i. m. 75.

¹⁶⁴ „[...] sub arta teneatis custodia nec aliquo modo eum liberetis” – *Ansbert: Historia* i. m. 105.; *Recueil des actes de Philippe-Auguste, roi de France, publié sous la direction de Élie Berger. Tome I. par H.-François Delaborde. Paris 1916. 528. 440. sz.; RI IV/3,1. 271. sz.; Landon, L.: Itinerary* i. m. 72.

a hűbéri esküt és hadat üzenjen neki, sőt, még egy szép summát is ajánlott, hogy minél szigorúbb őrizet alatt tartsák.¹⁶⁵

Szinte azután, hogy híret vették, hogy Richárd fogságba esett, az angliai kormányzat legmegbízhatóbb tagja, a király feltétlen bizalmát bíró Coutances-i Valter roueni érsek tárgyalásokat kezdeményezett az uralkodó szabadon bocsátásáról. Össze is hívta a királyi tanácsot.¹⁶⁶ A tanács tagja, Savaric de Bohun, Bath és Wells püspöke – aki távoli rokonságban is állott a Hohenstaufokkal – már ez előtt a császár udvarába utazott.¹⁶⁷

Blondel éneke

Érdemes szót ejteni „Blondel legendájáról”. Szívet-lelket gyönyörködtető történet, ahogy a király hű trubadúrja, a szóke hajáról Blondel melléknevet viselő, a pikárdiai Nesle-ből származó lovag fogadalmat tesz, hogy addig nem lel nyugodalmat, amíg meg nem találja, hol tartják titokban rabságban királyát. Bejárja egész Németföldet, szinte minden vár falainál elénekli egy olyan vers első versszakát, amit csak ő, s ura ismerhet, s végül siker koronázza szívósságát, hiszen egy dünnsteini várablakból valóban a király felel neki a következő strófával. A lovag azon nyomban Angliába vágat és hála neki, a Plantagenet-kormányzat immár megtudja, hol tartják fogságban Richárdot. A 13. század derekára datálható reimsi énekmondó (*Ménestrel de Reims*) művében fennmaradt történet azonban nélkülöz minden racionalitást.¹⁶⁸ Lipót, s utóbb Henrik császár is éppen, hogy nem tudtak betelni azzal, hogy uralmuk alatt áll a legyőzhetetlennek hitt király, büszkeségükben csak feljebb és feljebb akarták srófolni a váltságdíját, s éppen, hogy nem elrejteni akarták a világ szeme elől, hanem azt kívánták, minél többen lássák, hogy a hatalmukban van. Az, hogy a nesle-i trubadúr végül is létező személy lehetett, jelen munkánk szempontjából végül is irreleváns. Sajnos azonban, akire leginkább ráillhet Blondel alakja, az az énekmondó nem szerepeltetett semmi olyat költeményeiben, ami Richárdra, vagy a királlyal való kapcsolatára utalhatna. Esetleg néhány hetet kivéve az angliai kormányzat tisztában volt azzal, hol tartják fogva a királyt. Utóbb, a következő börtönéről, Trifelsről már jóformán mindenki tudott. Nem volt titok, amit egy rejtélyes trubadúrnak kell megfejtenie.¹⁶⁹ Az első angol követek, a később a speyeri tárgyalásokon is részt vevő ciszterciek, Boxley és Robertsbridge apátjai

¹⁶⁵ *Newburgh-i Vilmos*: Historia i. m. I. 389. Fülöpnek voltak vazallusi birtokai Aquitániában, Anjou-ban és Normandiában, amelyeknek a hűbérura az angol uralkodó volt.

¹⁶⁶ *Hoveden Roger*: Chronica, 196–197.; *Rymer, T.*: Foedera i. m. I/1. 59.

¹⁶⁷ *Hoveden Roger*: Chronica i. m. III. 197.; *Norgate, K.*: Richard i. m. 275.; *Kessler, U.*: Richard i. m. 256.

¹⁶⁸ „[...] li rois [...] voit Blondel. Et pensa comment il se feroit à lui connoistre; et li souvint d'une chançon qu'il avoient faite entr'eus deus, et que nus ne savoit que il dui. Si commença à chanter le premier mot haut et cler, [...] et quant Blondiaus l'oï, si sot certainement que ce estoit ses sires.” – *Recits d'un ménestrel de Reims* i. m. 41–44., 43.

¹⁶⁹ *Gillingham, J.*: Coeur i. m. 64.; *Kessler, U.*: Richard i. m. 354.

már március derekán Németföldre érhettek.¹⁷⁰ Annyiban lehet némi jogosultsága a Blondel-legenda magvának, hogy – Hovedeni Roger szerint – akkorra a követek már bejárták „egész Alemanniát”.¹⁷¹ De ez nem jelenti azt, hogy lázasan kutattak volna a titkos börtönben őrzött rab után. Ahhoz, hogy Lipót és VI. Henrik tetemes váltságdíjat követeljen nemes foglyáért, a potenciális „vevők” előtt be kellett mutatni az „árut”, s azt is, hogy ép testben s ép lélekben van. A ciszterek pár nap múlva, már Virágvasárnap (március 21-én) „megtalálták” Richárdot. A speyeri tanácskozássra – nyilvánosan, nem titkoltan – utazó királyukkal Ochsenfurtban – „Oxefer” – találkozhattak is.¹⁷² Nem véletlen, hogy ők is éppen akkor jártak itt, amikor a királyt Dürnsteinből Speyerbe kísérték. Az apátok nagy megelégedésére az uralkodót különösebben nem viselte meg a három hónapos fogság. Szót is vált-hattak, s a király érdeklődött is az ország helyzetről.

Egy kutató egy egész monográfiát szentelt „Blondel énekének”, szerinte a történetnek van hihető magva.¹⁷³ Az angol kormányzat propagandája „alkotta” meg, hogy leplezni tudja azt, hogy mivel Valter roueni érsek kezébe került VI. Henrik II. Fülöphöz írott levelének másolata, mindenről tudomásuk volt.¹⁷⁴ Ha viszont elterjesztik azt az álhírt, hogy fogalmuk sincs arról, hogy a király él-e, s ha igen, hol tartják fogva, a Stauf-kormányzat elbizhatja magát, s azt hiszi helyzeti előnyben van, miközben az angol politikai vezetés jár egy lépéssel előbb. Ha egy kóbor lovag trubadúrverseket szaval minden egyes német várnál, a Staufok, és talán II. Fülöp is azt gondolhatta, az angolok kétségbe vannak esve, még arról sincs fogalmuk, mi lett Richárddal a partra vetődés után, s így mindent megadnának, csak hogy visszaszerezzék hőn szeretett uralkodójukat – máskülönben fennáll a veszélye, hogy János herceg kezébe kerül az ország. Arra azonban, hogy Richárd hollétéről ilyen csavaros módon szerezzenek tudomást, nem volt szükség. A nesle-i trubadúr valóban létezett, de a király után nem kellett „titkos ügynököt” küldeni Angliából. Mégis kultusza ma is nagy, Dürnstein váránál szobrot is emeltek neki.

¹⁷⁰ *Hovedeni Roger*: Chronica i. m. III. 196–197.; *Canterburyi Gervasius*: Chronica i. m. I. 514.; *Norgate, K.*: Richard i. m. 276.; *Thon, A.*: ...wo Hochverräter i. m. 76.; *Kessler, U.*: Richard i. m. 354.

¹⁷¹ *Hovedeni Roger*: Chronica i. m. III. 198.

¹⁷² RI IV/3,3. 222. sz.; *Hovedeni Roger*: Chronica i. m. III. 197–198.; *Canterburyi Gervasius*: Chronica i. m. I. 514.; *Norgate, K.*: Richard i. m. 276.; *Thon, A.*: ...wo Hochverräter i. m. 76.; *Kessler, U.*: Richard i. m. 354.; *Hans Eberhard Mayer*: A Ghost Ship called *Frankenef*. King Richard I's German Itinerary. English Historical Review 115. (2000) 460. sz. 134–144. Itt: 136–137.

¹⁷³ *David Boyle*: Blondel's Song. The Capture, Imprisonment and Ransom of Richard the Lionheart. London 2006.

¹⁷⁴ *Hovedeni Roger*: Chronica, 196–197.; *Rymer, T.*: Foedera i. m. I/1. 59.; *Gillingham, J.*: Richard i. m. 227.

A király beszéde

Az újabb tárgyalásokra Speyerben az év Nagyhétjén került sor.¹⁷⁵ Az első napokban a felek korántsem tudtak megegyezni,¹⁷⁶ sőt, a császár előadta vádjait. Richárdra olvasta, hogy ő az oka, amiért elvesztette Szicíliát, hiszen az II. Vilmos halála után az örökösödési jog szerint őt illette volna.¹⁷⁷ Konrádot felbérelt orgyilkosokkal küldte a halálba és II. Fülöp meggyilkolására is merényletet szervezett. Azzal, hogy Ausztria hercege zászlóját a sárba dobta, az egész Birodalom népét gyalázta meg.¹⁷⁸ Érdekes, hogy itt már nem szerepel az, hogy Richárd elárulta a keresztes eszmét, amikor lepaktált Szaladinnal.¹⁷⁹ Figyelemreméltó, hogy a vádak jó részét még a német krónikások sem közlik az egyedüli Marbach-i Évkönyveken kívül.¹⁸⁰ A merénylet képtelen vádját a német kommentátorok sem hitték. Ez akkor kezdett igazán elterjedni, amikor a francia követek megérkeztek. A Tankréddal kötött megállapodást már csak azért sem lehet felhánytorgatni Richárdnak, mivel az nem sérthette sem Henrik uralkodói jogait, sem a Birodalom érdekeit, mivel Henrik nem volt Szicília koronázott királya, csupán felesége, Konstancia jogán fogalmazott meg igényt a trónra, másrészt a szicíliai monarchia a pápa főhűbérurasága alá tartozott.¹⁸¹ Mi több, Richárd Johanna özvegy királyné jogainak a képviselőjében lépett fel, aki a régensi pozíciót töltötte be.

Richárd király az első felindulásában mereven elutasította a megalázó vádakát.¹⁸² Fülöp Ágostot sejtette mögöttük, és kész volt kihívni párviadalra akár őt is.¹⁸³ Pietro da Ebolinál egyből kardot ránt, hogy párbajra hívja neve bemocskolóit – illusztrálja is az egyik rajzán.¹⁸⁴ Mindenesetre egy idő múltán a király lehiggadt, és előadta nagyhatású „védőbeszédét”. „Nesztór ékesszólásával”,¹⁸⁵ tiszteletet paran-

¹⁷⁵ Henrik Speyerben: márc. 23–29. között: RI IV/3,1. 285., 286. sz.; és márc. 31-től április elejéig: RI IV/3,3. 226. sz.

¹⁷⁶ *Hovedeni Roger: Chronica* i. m. III. 199.

¹⁷⁷ Henrik felesége, Konstancia, II. Roger leánya révén igényt tartott Szicíliára. II. Jó Vilmos 1189-es halála után Roger törvénytelen unokája, Tankréd kaparintotta meg a koronát. 1191-ben Richárd kiszabadította a hűgát, Vilmos özvegyét Tankréd fogságából, de a királyné jegyajándéka fejében elfogadta uralmát, szemben a Stauf-igényekkel. Megállapodása sértette a birodalom jogait: *Eboli: Liber* i. m. 50–51. vv. 1053., 1059–64.

¹⁷⁸ Márc 22.: RI IV/3,3. 225. sz.; *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 58.; *Hovedeni Roger: Chronica* i. m. III. 199.; *Berg, D.: Richard* i. m. 195.

¹⁷⁹ *Görich, K.: Verletzte* i. m. 81.

¹⁸⁰ *Annales Marbacenses* i. m. 180–182.

¹⁸¹ *Gillingham, J.: The Kidnapped* i. m. 19.; *Joseph P. Hufmann: The Social Politics of Medieval Diplomacy. Anglo-German Relations (1066–1307)*. Ann Arbor 2000. 134–138.

¹⁸² *Hovedeni Roger: Chronica* i. m. III. 199., *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 387–388., *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 58–60.; *Gillingham, J.: The Kidnapped* i. m. 19.

¹⁸³ „Arguat, armatus veniat, subeatque duellum // Me contra, si me super hoc convicere possit” – *Guillaume le Breton: La Philippide* i. m. I. 113. vv. 398–399.

¹⁸⁴ *Eboli: Liber* i. m. 51. vv. 1074–77.

¹⁸⁵ *Itinerarium* i. m. 143.

csolóan adta elő érveit.¹⁸⁶ Nem kevésbé dramatizálták a szinte szókratészi magasságokba emelt védőbeszéd hatását az angol történetírók, mondván, hogy a német udvar tagjai a könnyekig meghatódtak rajta, testvérükké fogadták az uralkodót, s a császár is igaz barátjaként emelte a mellére. Még azonban a ghibellin Ebolira is nagy hatást gyakorolt a király: úgy beszélt, mintha valóban egy oroszlán szíve dobogna a mellkasában, valódi uralkodóhoz méltóan. Mintha meg is feledkezett volna arról, hogy ő most rab, úgy beszélt, mintha csak „ősei trónján ülne Lincolnban vagy Caen városa közepén”.¹⁸⁷ A császárpárti krónikások a Stauf-uralkodó dicsőségét zengték azzal, ahogyan a nagy Plantagenet-birodalom feje kénytelen most a lábai elé borulni és csókkal illetni a lábát – Eboli rajza ezt is megörökítette (f. 36.). Sok vitát folytattak arról, hogy az Eboli illuminációján is látható lábcsök mennyiben értelmezhető megalázó behódolásként, a király uralkodói méltóságát lealacsonyító aktusként. Egyesek egyfajta proskünésziszt látnak bele.¹⁸⁸ Az angol krónikások legfeljebb egy szimbolikus gesztusként interpretálták.¹⁸⁹ A király nem hódol be, csak – ahogy Eboli szövege is visszaadja – meghajol és könyörög a császár jóindulatáért.¹⁹⁰ Van viszont, aki úgy véli, Richárd elismerte a birodalom főségét.¹⁹¹ Eboli szövege mindenesetre nem szól a leborulásról, csak arról, hogy „a foglyot a császár lábai elé” viszik.¹⁹²

Ugyan a beszámolók, főleg az angol kútfőké, igen teátrálisak, de kétségtelen, Richárd hatással volt a – császárral eleve feszült viszonyban lévő – hallgatóságra. Nem kevésbé tűnik beállítottnak és túldramatizáltnak, hogy az udvar népe „együtt érzett” a királlyal, nagyrabecsülésükről biztosították, „örömkönnyekkel a szemükben” méltatták ékesszólását,¹⁹³ mégis a császár kénytelen volt békejobbot nyújtani a „pillanat győztesének”. Richárd retorikai képességeit is latba vetette, és „alakítása” végére maga mellé állította a gyűlés nem kis részét, akik azonban maguk is méltatlannak tartották az inszinuációt – hozzá kell tenni, hogy a Staufok ellenzéke eleve helytelenítette a király foglyul ejtését és azért is érkeztek, hogy számonkérjék az uralkodót. A császár érzékelhette a helyzet pillanatnyi változását, mert őt is „olyan mélyen meghatotta” Richárd válasza, hogy magához emelte a térdelő királyt,

¹⁸⁶ RI IV/3,3. 223. sz.; *Coggeshalli Radulf*: Chronicon i. m. 59–60.

¹⁸⁷ „Innexus solio, vel in aula Linconiensis, // Aut medio Cadomi, quasi cultus immemor in quo // Captus habebatur, regaliter, ore deserto // Corde leonino, vocem prorupit in istam” – *Guillaume le Breton*: La Philippide i. m. I. 112. vv. 394–396.

¹⁸⁸ *Klaus van Eickels*: Vom inszenierten Konsens zum systematisierten Konflikt. Die englisch-französischen Beziehungen und ihre Wahrnehmung an der Wende vom Hoch- zum Spätmittelalter. Stuttgart 2002. 327.

¹⁸⁹ *Gillingham, J.*: Coeur i. m. 69.

¹⁹⁰ „Flectitur hac humili prece” – *Eboli*: Liber i. m. 52. v. 1087.; *Görich, K.*: Verletzte i. m. 80–82.

¹⁹¹ *Görich, K.*: Verletzte i. m. 81.

¹⁹² „Captus defertur Cesaris ante pedes” – *Eboli*: Liber i. m. 50. v. 1052.

¹⁹³ *Gillingham, J.*: The Kidnapped i. m. 20.; *Gillingham, J.*: Coeur i. m. 68.; *Kessler, U.*: Richard i. m. 263.; *Görich, K.*: Verletzte i. m. 80–84.; *Norgate, K.*: Richard i. m. 274.

és békecsókot nyújtott neki.¹⁹⁴ Henrik kénytelen volt taktikát és hangnemet változtatni: rögtön Richárd védelmezőjeként és barátjaként tündökölt. Vállalta, hogy egyezséget hoz tető alá a francia király és Anglia között. A szicíliai hadjárat előtt a császár nem hagyhatta hátra országát egy felpezsdült ellenzékkel és egy fogoly uralkodóval. A birodalmi ellenzék nem tudta megbocsátani Leuveni Albert liége-i püspök meggyilkolását 1192 novemberében, s Henrik nem tudta lemosni magáról a vádak, hogy része volt a büntettségben. Szövetkezett ellene I. Adolf kölni érsek, a Wittelsbach-házi I. Konrád, Mainz prelátusa, a hercegségétől megfosztott cseh I. Ottokár, Oroszlán Henrik szász herceg, s csatlakozott a néhai püspök bátyja és nagybátyja, Brabant és Limburg hercegei.¹⁹⁵ Henrik ezért is reménykedett abban, hogy Richárd elfogása a Capet-szövetség megerősítését hozza majd a konyhára, amit fel tud használni az ellenzék vészjósló fellépésével szemben. Félő volt, hogy a Rajna-vidék elégedetlensége utat talál a – Richárddal szimpatizáló – Welfek felé. Az alkalom kínálkozott, hiszen az érintettek mind ott voltak Speyerben. Az is felmerült, hogy kútba esik a megállapodás, a császár visszakozik, és visszaviteti a foglyot börtönébe. Richárd is tartott attól, hogy ha Henrik még inkább elszigetelődik, átadja őt a francia uralkodónak.¹⁹⁶ Oroszlán Henrik előtt kínálkozott a lehetőség, hogy fellépjen – zarándok – sógora védelmében. VI. Henrik változtatott is az álláspontján: immár az lett számára a legfontosabb, hogy minél előbb megszabaduljon az értékes, de kellemetlen tehertől. A fogoly jelenléte egyre kínosabbá válhatott. Minél tovább ott tartja Németföld mélyén, egy idő után az ellenzéknek is eszébe juthat, hogy ha kiszabadítanák, valódi ütőkártyát nyernének vele.

Bármennyire is kevésbé hihető ez a színpadias megbékélés, a valóság az, hogy tényleg közeledtek az álláspontok, de ez sokkal kevésbé Richárd drámai előadásának köszönhető, hanem annak, hogy a háttérben már jóval a Nagyhét előtt ott munkálkodtak a Stauf-udvarban Anglia megbízottai. Az angliai ciszterciak is úgy értékelték, hogy küszöbön áll a megegyezés.¹⁹⁷ Az Itáliából nem Anglia felé, hanem egyenesen a Rajna-vidékre utazó Hubert Walter salisburyi püspök tett talán a legtöbbet a kompromisszumos megoldásért.¹⁹⁸ Azt, hogy a főbb kérdésekben már jelentősen előrehaladtak, jelzi, hogy Walter hamarosan útra kelt Anglia felé, hogy előkészítse a király kiadatása feltételeinek a teljesítését.¹⁹⁹

Speyerben Nagycsütörtökön, március 25-én kötötték meg a szerződést a király kiadatásáról.²⁰⁰ Richárd vállalta, hogy 100 ezer márka ezüst váltságdíjat fizet,

¹⁹⁴ Levél: 1193. márc. 26.: *Epistolae Cantuarienses. Chronicles and Memorials of the Reign of Richard I, II.* (a továbbiakban: *Epp. Cant.*) 361–362. 398. sz.

¹⁹⁵ *Norgate, K.*: Richard i. m. 273.; *Jericke, H.*: Richard i. m. 132.

¹⁹⁶ *Landon, L.*: *Itinerary* i. m. 74.; *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 214.; *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 396–397.

¹⁹⁷ *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 204.; *Norgate, K.*: Richard i. m. 277.

¹⁹⁸ *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 389.

¹⁹⁹ *Landon, L.*: *Itinerary* i. m. 74.

²⁰⁰ *RI IV/3,1.* 284. sz.; *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 198–199., *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 388.; *Dicetói Radulf: Ymagines* i. m. II. 106.; *Norgate, K.*: Richard i. m. 274.

és egy egész évre kiállít a császárnak 50 gályát, teljes felszereléssel és 200 lovaggal, akik elkísérik majd szicíliai hadjáratára.²⁰¹ Richárd is ígéretet tett, hogy maga is csatlakozik a Tankréd elleni vállalkozáshoz.²⁰² Anglia királya vállalta, hogy 200 túszt bocsát a császár rendelkezésére, akik addig maradnak Németföldön, amíg Richárd felmentést nem szerez a pápánál Lipót kiközösítése alól.²⁰³ Az összegből 50 ezret szántak Lipótnak, olyan konstrukcióban, hogy Richárd unokahúgát – fivére, Gottfried (Geoffroi) leánya, Bretagne hercegnője – összeházasítják a Babenberg-örökös-sel, s Ausztria hercege a váltságdíj neki járó részét Eleonóra hitbére fejében (is) kapja. Ez a Babenberg-ház számára hatalmas presztízst jelentett, hiszen a Plantagenet-dinasztia élő tagjai közül sem Richárdnak, sem Jánosnak nem volt ebben az időben utódja, s a Plantagenet-birodalom egyetlen örököse Geoffroi fia, Artúr volt. Halála esetén pedig a húga, Eleonóra lett volna a prezumpatív örökös.

A császár nem volt hajlandó szót ejteni sem „barátja” váltságdíjáról, a dokumentumok nem is használták a *redemptio* kifejezést. Egyfajta „jótéteményként” interpretálta, amivel Richárd hozzájárul tervei megvalósításához.²⁰⁴ Azt is vállalta, hogy ha nem sikerülne békére bírnia Fülöpöt, maga adja vissza Richárd szabadságát.²⁰⁵ Speyerben a király látogatókat is fogadhatott és írhatott leveleket. Főként a váltságdíjának az összegyűjtésével megbízott Hubert Walter canterburyi érsekké való megválasztása foglalkoztatta.²⁰⁶ Anyjának is írt e tárgyban. Önös érdekek is vezették: amellett, hogy a püspököknek rá kellett bírnia a kormányzatot Anglia primásaként a váltságdíj előteremtésére, a pénz egy részét éppen Canterbury kincstárából remélte.²⁰⁷

²⁰¹ *Landon, L.*: Itinerary i. m. 72.; *Ansbert*: Historia i. m. 103–104. Würzburgban száz miles mellett ötven számszerűaszt kell kiállítania. *Ansbert*: Historia i. m. 103.; Veszprémy László: A ballista előfordulása Anonymusnál. A számszerű használatának kezdetei Magyarországon. *Hadtörténelmi Közlemények* 106. (1993) 2. sz. 3–19. Itt: 16.

²⁰² *Ansbert*: Historia i. m. 103.; *Gillingham, J.*: Richard i. m. 226.; *Jericke, H.*: Richard i. m. 132.; *Kessler, U.*: Richard i. m. 263.

²⁰³ A pápa panasszal élt, hogy a zarándokot feltartóztatták: *Chronicon Magni Presbiteri* i. m. 523. Március vége előtt háromszor szólította fel Lipótot, hogy engedje szabadon a királyt. RI IV/4,4,5. 729. sz. Kiközösítés: 1194. jún. 6.: RI IV/4,4,5. 1125., 1126. sz.; *St. Blasien-i Ottó*: *Chronica* i. m. 112.; *Coggeshalli Radulf*: *Chronicon* i. m. 65.; *Ansbert*: Historia i. m. 108.; *Rymer, T.*: *Foedera* i. m. I/1. 64.

²⁰⁴ A pápa szóhasználatában sem fordul elő, csak VI. Henrik halála után. *Gillingham, J.*: *Coeur* i. m. 58.; *Kessler, U.*: Richard i. m. 267–268.

²⁰⁵ *Hovedeni Roger*: *Chronica* i. m. III. 199.

²⁰⁶ *Epp. Cant.* 362–363. 399. sz. Aquitániai Eleonórának: *Epp. Cant.* 363. 400. sz. Valter érseknek és a királyi tanácsnak: *Epp. Cant.* 364. 401. sz.; a canterburyi apátnak: *Landon, L.*: *Itinerary* i. m. 74. 369., 370. és 371. sz.

²⁰⁷ *Landon, L.*: *Itinerary* i. m. 163. 368. sz.; *Epp. Cant.* 361–362. 368. sz.; *Canterburyi Gervasius*: *Chronica* i. m. I. 518.

Trifels

1193 április elején Richárdot Trifels (Trivellis) várába szállították. Amíg meg nem egyeztek a váltságdíj tényleges folyósításáról – és a speyeri pontokat nem szentesítette az angol tanács –, addig valóban fogságban tartották a királyt. Feltehetően azért, mert a váltságdíjról folytatott tárgyalások elhúzódtak, április-május folyamán szigorúbban bántak az angol uralkodóval, mint amit Ausztriában megszokhattott. Lipót úgy bánt vele, mint egy magát megadó lovaggal, de VI. Henrik már – a mai értelemben véve – politikai foglyként kezelte.

Trifels nem egy nemesúr vára volt, mint Dürnstein. Eleve börtönnek használták, és a Birodalom „árulóit” tartották itt fogva életfogytiglan.²⁰⁸ Magasan helyezkedik el, s még áprilisban mostoha az időjárás. A ki- és bejutás lehetetlen és kettőzött őrség vigyázta a rabokat. Annak, hogy egy ilyen „valódi” tömlöcbe hozták Richárdot, az is az oka lehetett, hogy minél előbb ki akarták préselni a váltságdíjat, de valószínűbb, hogy az ellenzéket akarták elrettenteni attól, hogy megforduljon a fejükben a fogoly kiszabadítása.²⁰⁹ Trifels mellett szólt, hogy a Stauf-földek közepén, miniszteriálisaihoz közel feküdt, nem messze a speyeri és worms-i udvaroktól, ha tehát egy akció indulna a király kimentésére, Henrik előbb érne oda.²¹⁰

Mindazonáltal VI. Henriknek nem az volt a célja, hogy embertelen körülmények között törje meg hírneves ellenfelét. Valójában Anglia még az ellenfele sem volt, a szicíliai konfliktus nem olyan súlyú volt, hogy azt ne lehetett volna rendezni, s Richárd sem támogatta nyíltan a Welfek ellenállását. A császárnak legfeljebb a Fülöp Ágosttal kötött szövetség okán jött jól a király foglyul ejtése, s ennek hátterében is a szicíliai korona megszerzéséért tett erőfeszítései álltak. A császár a váltságdíjjal egy időre szabad kezet kaphatott volna, megerősödhetett volna Németföldön, s így azt szorgalmazta, minél előbb fizessék ki, és mielőbb szabaduljon meg foglyától. Azok a „vádponatok”, amiket Speyerben megfogalmazott, kevésbé érdekelték. Az ő szemei előtt Szicília kincsei lebegtek. Éppen neki volt sürgetőbb, hogy kiadják a királyt. Nem akarta tömlöcbe elsenyveszteni Richárdot, el akarta távolítani a politikai színtérről, ezért vitette minél messzebbre, egy nehezen megközelíthető helyre – nehogy ellenlábasai kiszabadítsák. Addig, amíg meg nem jön a váltságdíj, ne érintkezzen se a Welfekkel, se a Stauf-ellenes prelátusokkal. Túl veszélyesnek ítéltette, ha a király az udvarban marad.²¹¹

²⁰⁸ „[...] ubi inter alios montes quidam mons naturali arduitate praeminet universis” – *Dicetói Radulf*: Ymagines i. m. II. 107.; *Norgate, K.*: Richard i. m. 273., *Gillingham, J.*: The Kidnaped i. m. 23.; *Thon, A.*: ...wo Hochverräter i. m. 79.

²⁰⁹ „[...] ad hoc ibi specialiter in loco munitissimo constitutum, ut illuc deportarentur et perpetuo traderentur carceri quicunque fuissent contra imperium de perduellione notati” – *Dicetói Radulf*: Ymagines i. m. II. 107., *Görich, K.*: Verletzte i. m. 76.

²¹⁰ Ma Annweiler fölött áll, Barbarossa Frigyes vadászkastélyától, a mai Kaiserslauterntól délre. *Görich, K.*: Verletzte i. m. 77.

²¹¹ *Gillingham, J.*: Richard i. m. 229.

Annak a megítélése, hogy hogyan viselte Richárd a rabságot, kettős. Az uralkodó „börtönéletéről” keveset tudnak a német krónikások, az angolok viszont annál többet.²¹² Az utókor legendáiban a daliás hőst az ínséges tömlőc sem rettenthette el. A korán kialakuló kultuszában nagy szerepet játszik az a mitikus történet is, amely szerint hiába küldtek ellene egy kiéheztetett oroszlánt, azt nemcsak pusztá kézzel a földre terítette, hanem a torkán lenyúlva kitepte a szívét. Hogy tudná megtörni a börtön azt, ki „az oroszlánt megrablá szívétől”?²¹³ A kellő hitellel bíró forrásaink másról tanúskodnak, de a magvukban az is ott van, hogy a király valójában nem érezte rosszul magát itt sem. Maga a király is írt trifelsi fogságáról, április 19-én anyjához címzett levelében.²¹⁴ Itt is igyekezett hangsúlyozni, hogy az egész egy „lovagias ügy”, tisztességgel bánnak vele. Ne úgy képzeljük, hogy a rabláncra fűzött Richárd egy penészes falú, dohos, nyirkos várbörtönben szenvedett. Összességében a fogsága 411 napjából börtönben csak nagyjából öt hetet töltött. Azzal is tisztában volt, hogy nem igazán bánhatnak vele rosszul, hiszen annyi pénzt ér, hogy nem kockáztathatják meg, hogy bármi baja essék, hogy ne lobogjon a tűz a kandallójában s véletlenül megfázzon és idő előtt meghaljon.

Mindemellett Richárd soha nem úgy élt, mint egy uralkodó: elsősorban katoná volt, pár hét nélkülözés mit sem számított számára. A karakteréhez hozzátartozott, hogy kedvét lelje abban, hogy közkatonákkal múlassa idejét, vaskos tréfákon hahotázzon, otromba játékokba kezdjen bele némi bor elfogyasztása után. Annak, aki annyi időt eltöltött táborban, mint ő, ez hozzátartozott a háború mindennapjaihoz. Még azt is meg lehet kockáztatni, élvezte is a durva, kocsmái hangulatot a pórnéppel karöltve. Csak úgy szórakozásból még birkózni is leállt az őreivel, pusztá kézzel. Az asztal alá itta őket, ahányan csak voltak. Állandóan tréfálkozott, felhőtlenül kacagott a faragatlan örök vicein, s olyan bárdolatlan stílusban ugratta őket, mintha csak régi cimborák lennének a helyi ivóból. Vélhetően ebben az is benne volt, hogy ne is remélhessék ellenfelei, hogy meg tudják törni, ne is láthassák gondterheltnék.²¹⁵ Más nézőpontból Richárd valóban ilyen volt. Számos történetet ismerünk róla, amikor így élte hétköznapijait. Mintha egy Falstaff „termett” volna ide a 15. századból. Szaladin seregeihez képest mi az, hogy pár hónapot el kell tölteni egy várban?

Kútfőink tanúsága szerint a királlyal tisztességesen bántak, fejedelmi személynek kijáró módon tartották fogva (*honorifice, reverenter*). Bécsben Lipót a köztük fennálló személyes ellentét ellenére illő tisztességgel vezettette el. Elfogásában

²¹² Gillingham, J.: The Kidnapped i. m. 18.

²¹³ William Shakespeare: János király. I felv. 1. szín (Arany János ford.)

²¹⁴ RI IV/3,3. 293. sz.; *Hoveden Roger*: Chronica i. m. III. 208–210.; *Dicetói Radulf*: Ymagines i. m. II. 107.; *Rymer, T.*: Foedera i. m. I/1. 60.; *Landon, L.*: Itinerary i. m. 163. 372. sz.

²¹⁵ „[...] hilaris et jocundus in verbis, [...] ferox et audacissimus in factis, prout tempus, locus causa, persona, exigebat, semper appareret. Quoties custodes suos per improbos irrisionum jocos deturpaverit seu molestaverit, quoties eos inebriando ludificaverit, quoties tam immanium corporum vires quasi ludendo aggressus fuerit, aliis narrandum derelinquo.” – *Coggeshalli Radulf*: Chronicon i. m. 58.

semmi megalázó nem volt, fejedelmi tekintélyét, királyi méltóságát megőrizte.²¹⁶ Még a Hohenstaufokhoz közel álló Ansbert is megjegyzi, hogy noha Ausztria herceget sok sérelem érte, „tisztességesen bánt [Richárddal], jobban, mint megérdemelte volna”.²¹⁷ A királyi személy fogsága a szokásjog szerint egyfajta *libera custodia* („sub honorabili custodia”;²¹⁸ „in libera clausus custodia”²¹⁹) volt. Őrizet alatt állt, de olyan szabadságok is megillették, amik más foglyokat nem. Látogatókat fogadhatott, leveleket írhatott, tárgyalásokat tarthatott, igaz, Dürnsteinben és Trifelsben valószínűleg még nem. A „szabad” őrizet viszonylag nagy mozgási szabadsággal járt együtt, a király feltehetően még Trifelsben is kijárhatott a cellájából. Dürnsteinben az osztrák herceg nem sértette meg személyét és szabadságát, pedig bosszút állhatott volna, ha akar. Ugyan Newburgh-i Vilmos úgy ír, hogy a királyi méltóságára való tekintet nélkül verték láncra,²²⁰ többek szerint csak a kezére tettek béklyót, a lábaira nem. Dicitói Radulf szerint nem alázták meg azzal, hogy lábait is vasra verjék, mint a latroknak.²²¹ Nem volt állandóan bilincsben, a kezét is csak akkor kötözték meg, ha utaztak.²²² Henrik viszont már vasra veretve vitette Speyerből Trifelsbe.²²³ Arról megoszlanak a források, hogy Trifelsben meg volt-e láncolva éjjel-nappal – a Salzburgi Évkönyvek túloz, amikor azt mondja, az egész évet láncra verve töltötte²²⁴ –, de az, hogy a források többsége úgy látta, tisztességesen tartják, azt jelzi, hogy egész nap semmiképpen sem volt rajta lánc. Még a béklyó sem volt szokásos a *libera custodiában*, de gondoljunk bele, itt a kor egyik leghíresebb harcosát kellett fogva tartani, s őrei sem tudták, miféle óvintézkedéseket kell tenniük, hogy ne szabaduljon ki. Vajon hány ember kell, hogy lefogja? Lehetséges, hogy legyűrt volna majd’ egy tucat őrt, és könnyen szerezhetett volna egy lovat, de más kérdés, hogy – ahogyan leveleiben maga is utalt rá – a lovagi becsületkódex alapján akkor sem szökött volna meg, ha tárva-nyitva van a várkapu. „Az igaz vitézség hordozója” az adott szavát soha nem szegte volna meg.²²⁵ A béklyó és az őrizet inkább *azoknak*

²¹⁶ „Duci illico adventanti rex aliquantulum obviam processit, seque ei cum gladio tradidit.” – *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 56.

²¹⁷ „[...] preter meritum ipsum honeste tractavit” – *Ansbert: Historia* i. m. 102.

²¹⁸ *Continuatio Aquicinctina* i. m. 430.

²¹⁹ [*Andreas von Marchiennes*] *Andree Marchianensis Historia regum Francorum. Continuationes I.* MGH SS 26. Hrsg. Georg Waitz. Hannover 1882. 204–212. Itt: 212.; *Görich, K.: Verletzte* i. m. 74.; *Pfaff, C.: Der gefangene König* i. m. 14.; *Norgate, K.: Richard* i. m. 275.

²²⁰ „[...] citra decus regium in vinculis servabatur” – *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 383.

²²¹ „Qui licet pedes regis in compedibus non humiliaverit, [...] quam si duris artasset in vinculis” – *Dicitói Radulf: Ymagines* i. m. II. 106.

²²² *Görich, K.: Verletzte* i. m. 75.

²²³ „[...] regem sibi presentari iussit presentatumque Wormaciam asportari vinctum ferroque honustum precepit” – *St. Blasien-i Ottó: Chronica* i. m. 110–112. Nem Worms, hanem Trifels.

²²⁴ „[...] regem [...] viculatum imperatori tradidit, quem imparatir toto illi anno vinctum tenuit” – *Annalium Salisburgensium additamentum.* MGH SS 13. Hrsg. Wilhelm Wattenbach. Hannover 1881. 236–241. 240.

²²⁵ *Gaucelm Faidit: Így nagy csapás, így szörnyű veszteség.* (Ford. Molnár Imre). In: *Klasz-szikus francia költők.* Szerk. Lakits Pál – Rónay György – Szegzárdy-Csengery József. Bp.

szolgált, akiknek eszükbe ötölhet a király kiszabadítása. Azt jelezte a Staufok ellenlábasaiknak, hogy Richárd „a mi hatalmunkban van”. Nem rabságban tartották, hanem *elzárva*. Az, hogy éjjel-nappal fegyveresek vigyázták,²²⁶ sőt, még szorosan az ágya körül is kivont karddal strázsáltak az őrök éjjel is, s azt sem engedték meg, hogy vele egy helyen aludjon bárki is a kíséretéből, azt szolgálta, hogy nehol valaki kapcsolatba léphessen a királlyal.²²⁷

Van, aki úgy látja, hogy VI. Henrik macska-egér játékot játszott a foglyával.²²⁸ Speyer után, 1193 áprilisában megrekedtek a tárgyalások, és elképzelhető, a császár még azon morfondírozott, hogy milyen további, előnyösebb feltételeket tudna kicsikarni Angliából, hiszen a kért óriási összegű váltságdíjat mintha túl könnyen és gyorsan megígérték volna. Richárd maga azt hitte, ha megjönnek a speyeri egyezmény szerint a túsok, elengedik, s ő az adott szavára távozhat. Ez a lovagi szabályoknak is megfelelt volna. Ehhez nagy reményeket fűzött, és már hajókat is küldött a kezesekért.²²⁹ A valóság az, hogy a speyeri színjátékot, azaz azt, hogy *amicitiát* kötöttek és *foedus*-ra léptek, Henrik nem gondolta komolyan. S nyilvánvalóan jelentkezett is egy kérő Richárdért, II. Fülöp, akitől Henrik úgy remélte, még a kialkudott váltságdíjnál is többet kaphat a fogolyért. Amíg a császár a franciákkal nem tárgyalt, addig elzárva kellett tartani a királyt, valóban szigorú, a korábbiaknál szorosabb őrizet alatt. Nehogy akkor szabaduljon ki, amikor küszöbön áll a megegyezés a Capet-uralkodóval. Ez lehet a háttérében annak, hogy egyes kútfők úgy látják, Trifelsben rosszabbul bántak Richárddal. Az angol kormányzatot maga Richárd is kérte, hogy – mivel a speyeri egyezséget nem követték újabb tárgyalások – újra találkozzanak Henrikkal. A császár viszont március 26-tól április 19-ig megtagadott minden további érintkezést.²³⁰ A császár barátsága, a békecsók csak illúzió lett volna? Mi több, hírek kezdtek keringeni, hogy Richárd fogságát meg fogják hosszabbítani.²³¹ A francia király hatalmas összeget ígért, hogy ne engedjék el a foglyot.²³²

1968. 101.; „Car cel q’era de valor caps e paire” – Fortz chausa es que tot lo major dan. In: *Les Poèmes de Gaucelm Faidit. Troubadour du XIIe siècle*. Éd. Jean Mouzat. Paris 1965. 50. sz. 415–419, 415.

²²⁶ „[...] manu militum armatorum die noctuque vicissim vigilantium sub artissima tentus custodia” – *Canterburyi Gervasius: Chronica* i. m. I. 516.

²²⁷ „[...] militum et servorum turbam [...] qui eum in omnibus locis die noctuque gladiis accincti comitarentur, et lectulum regis ambirent, neminem suorum cum eo pernoctare permittebant” – *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 58.; *van Eickels, K.: Vom inszenierten Konsens* i. m. 392.

²²⁸ *Gillingham, J.: Coeur* i. m. 63.

²²⁹ *Hovedeni Roger: Chronica* i. m. III. 205–206.

²³⁰ *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 58.

²³¹ „[...] rege [...] moram faciente in captione, mirati sunt universi de mora illius” – *Hovedeni Roger: Chronica* i. m. III. 207.

²³² „[...] misitque nuntios ad imperatorem cum infinita pecunia, rogans attentius ut regem [...] diutius retineret incarcerationum” – *Canterburyi Gervasius: Chronica* i. m. I. 516.; Lásd: *Ansbert: Historia* i. m. 105.

Ezért láthatja egy-egy kútfő sötétebben a trifelsi rabságot. A fogoly nem csak vidám élcelődéssel töltötte idejét. A király is úgy fogalmazott anyjának, hogy „királyi személyét megbecsülik,” de Trifelsről úgy szól, ahol „feltartóztatják”, de csak *később*, április közepén mondja, hogy „tisztességgel” bánnak vele. S csak akkor kezelik méltó módon, amikor már a császár udvarában van, s nem Trifelsben.²³³ Coggeshalli és Dicetói Radulf szerint fogvatartói „barbárok” voltak, olyanok, mint a „vadak”: tisztátalanok, bűzösek, piszkosak, a ruhájuk mocskos, s még ocsmányan is beszéltek. Lehetséges, ezt úgy érthetik, hogy a királyi vérré nem teheti rá közrendű a kezét, s az őreit ezért látják – Lipóttal szemben – „barbárnak”.²³⁴

Úgy tűnik, a francia „ajánlat” befutása után kútfőink még sötétebben látják a király sorsát. Egy ideig illő tisztességgel viseltettek személye iránt,²³⁵ de ebben változás állt be. Hivatalosan ugyan a Capet-uralkodó csak azt kérte, ne engedjék szabadon a foglyot, de mi van, ha mást is ajánlott? Lehetséges, hogy a király élete is veszélyben van? Kérhette-e Fülöp azt, hogy soha ne hagyhassa el Richárd a celláját *élve*? Nem tudjuk. A történetírók szerint a császár olyan követelésekkel állt elő, amelyeket Richárd az élete árán sem volt hajlandó elfogadni.²³⁶ Mi lehetett ez? Lehetséges, a király nem volt hajlandó beleegyezni, hogy átadják Fülöp Ágost kezébe. Még a haláltól sem riad vissza, de ebbe nem megy bele. Ez lehet az oka, hogy egy idő után szigorítottak a fogságán, egyre megalázóbb, alárendelt helyzetbe került.²³⁷ Ansbert szerint a császár „egyesek” gonosz tanácsaira hallgatva erőszakot is alkalmazott volna – hogy átadja foglyát Fülöpnek –, sőt, voltak olyanok is, akik azzal az ármánnyal sugdostak az uralkodó fülébe, hogy „vessen már véget az egész ügynek”.²³⁸ Ezt úgy is lehet érteni, a király kiadatása ügyének, de úgy is, hogy vessen véget magának a fogságnak, bármi más módon. Ansbert megjegyzése, miszerint Lipót „tisztességesen és jobban bánt” a királlyal, arra utalhat, hogy a Staufok kezében már nem bántak így vele.²³⁹ St. Blasien-i Ottó közlését – azaz, hogy Lipót úgy bánt vele, mint ahogy megérdemelte – úgy is lehet olvasni, hogy utóbb már a

²³³ „[...] quod de [...] Trivellis, in quo detinebamur, obviam venimus Imperatori apud Hagenou, ubi honorifice ab ipso Imperatore et tota Curia recepti fuimus. [...] Honestè autem circa ipsum Imperatorem moram facimus” – *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 208–210.; *Rymer, T.: Foedera* i. m. I/1. 60.

²³⁴ „[...] barbariem maxime redolentes, horrent verbis, habitu squalent, inmundiciis feculescunt, ut intelligas eorum cohabitationem ferinam potius quam humanam.” – *Dicetói Radulf: Ymagines* i. m. II. 106.; „Rex [...] ad tumultuantium vocum barbariem veluti imperterritus manens, suamque defensionis probitatem non apud tot barbaros praevalere sentiens” – *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 56.; *Gillingham, J.: The Kidnapped* i. m. 14.; *Görich, K.: Verletzte* i. m. 65–68.

²³⁵ „[...] respectu personae [...] mollius tractabar, et cum decenti honore servabar” – *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. II. 493.

²³⁶ *Görich, K.: Verletzte* i. m. 81.; *Norgate, K.: Richard* i. m. 273.

²³⁷ *van Eickels, K.: Vom inszenierten Konsens* i. m. 327.; *Gillingham, J.: The Kidnapped* i. m. 20. 63. j.

²³⁸ „[...] finem rei inponere non sinebant” – *Ansbert: Historia* i. m. 102.

²³⁹ „[...] tamen praeter meritum ipsum honeste tractavit” – *Uo.* 102.

császár *nem így* bánt vele, hanem rosszabbul.²⁴⁰ Mons-i Gilbert úgy látta, hogy Lipót aggódott Richárd életéért az átadásakor. Würzburgban ki is kötötte, hogy ne érje semmilyen testi sérelem.²⁴¹ Neki adta meg magát, s ha a haja szála is görbülne – amire, úgy tűnik, számít – akkor az ő lovagi becsületén esne csorba.

Felvetődött a kérdés, hogy a király tudatában lehetett-e e sötét ármányoknak? Voltak-e jelei, hogy Richárd kétségbeesett vagy reményvesztett lett volna? Valóban féltette-e az életét?²⁴² Ez a rendelkezésre álló forrásokból nem igazán érhető tetten. A kútfőink abban megegyeznek, hogy a király mindvégig megőrizte tekintélyét, méltóságát.²⁴³ A dürnsteini három hónap még nem viselte meg Richárdot, március végén Ochsenfurtban az angol követek még igen derűsnek és jó kedélyűnek látták.²⁴⁴ Vannak azonban olyan hangok is, amelyek szerint azért a mostoha börtönlét rányomta a bélyeget a király hangulatára, bármennyire is igyekezett azt palástolni. A würzburgi megállapodás szövegében mindenesetre benne van, hogy a király épsége, sértetlensége érdekében is köttetett.²⁴⁵ Newburgh-i Vilmos sejteti, hogy egészen a június végi wormszi egyezményig a királyt vasra verve tartották: a császár csak az után adott utasítást arra, hogy lánc nélkül őrizték, hogy megállapodtak a váltságdíj végleges összegéről.²⁴⁶ Az *Itinerarium* úgy fogalmaz, hogy a királyt szégyenletes módon tartották fogva, ha nem is volt láncra verve, hitvány örök kénye-kedve szerint kellett cselekednie.²⁴⁷ Még a német Ansbert is aláhúzza, hogy sosem hallott meg-aláztatásban volt része.²⁴⁸ A jogtudós Blois-i Péter szerint pedig nyomorúságosan

²⁴⁰ „[...] digna recompensatione reddens ei, quod meruit” – *St. Blasien-i Ottó*: Chronica i. m. 110.; *Gillingham, J.*: The Kidnapped i. m. 11.

²⁴¹ „[...] ea conditione ut proprii corporis malum non pateretur sed ad redemptionem compelli posset.” *Mons-i Gilbert* [Gisleberti]: Chronicon Hanoniense. MGH SS 21. Hrsg. G. H. Pertz. Hannover 1869. 481–601. Itt: 583.; *Werner Ogris*: King for Sale. Der Würzburger Vertrag zwischen Herzog Leopold V. und Kaiser Heinrich VI. über die Auslieferung König Richards I. vom 14. Februar 1193. In: Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám. Vyd. Ladislav Soukop. Praha 1995. 89–100. Itt: 95. 32. j.

²⁴² *Gillingham, J.*: Coeur i. m. 67.

²⁴³ *Görich, K.*: Verletzte i. m. 89–91.

²⁴⁴ „[...] praebuit se illis hilarem et affabilem” – *Hoveden Roger*: Chronica i. m. III. 198.; *Gillingham, J.*: Coeur i. m. 65.

²⁴⁵ „[...] super incolumitate et pace regis” – *Ansbert*: Historia i. m. 103.; *Kessler, U.*: Richard i. m. 258.

²⁴⁶ „[...] et summa redemptionis regiae declarata, imperator regem de cetero honestius, id est, sine catena, servari decrevit” – *Newburgh-i Vilmos*: Historia i. m. I. 398.; *Görich, K.*: Verletzte i. m. 75.

²⁴⁷ „[...] inclitus tractatur indignis, si non vinculis sed ineptis custodiis” – *Itinerarium* i. m. 443.

²⁴⁸ „inauditam humiliationem” – *Ansbert*: Historia i. m. 105.

vasra verték,²⁴⁹ sőt, kötelékein kívül az éhség is kínozza, „szép arca egyre sápadtabb lett”, a teste pedig erőtlén, mivel nem kapott enni.²⁵⁰

A király sorsának még rosszabbra fordulását egyes kútfők ahhoz kötik, hogy Fülöp Ágost unokafivére, Philippe de Dreux, Beauvais püspöke a császári udvarba érkezett. Királya azon óhaját tolmácsolta, hogy szigorúbban őrizték Richárdot, és semmi esetre se engedték szabadon.²⁵¹ Richárd fogsága, saját elmondása szerint inentől sokkal gyötrelmesebb lett, mert már olyan nehéz vasakkal volt megláncolva, „hogy egy ló vagy egy szamar is alig bírta volna el”.²⁵² Coggeshalli Radulf szerint a király egyre inkább elkeseredett. Egy alkalommal úgy fogalmazott, hogy az sem lett volna ehhez hasonlítható sorscsapás, ha Szaladin markába kerül. Még az is elviselhetőbb lett volna, ha a hitetlenek fogságából is kell kiváltani.²⁵³ Matthew Paris-hez is eljutott, hogy a király arról panaszkodott, hogy a keresztények úgy adták-vették, mint egy ökröt vagy szamarat, s a helyzete rosszabb, mintha a szaracénok fogták volna el.²⁵⁴ Ez a „barbár nép” nem tiszteli sem személyét, sem méltóságát.²⁵⁵ Ambroise is hangsúlyozza, hogy az Úr egyetlen szentje sem szenvedett annyit, mint ő, aki majdnem bele is halt.²⁵⁶ Nagy szükségét látott mindenben, igaztalanul, pedig zárandok volt, de keresztények kezében kellett szenvednie Istenért. Mi több,

²⁴⁹ „[...] catenis carceralibus [...] torquetur, ferrum pertransiit animam eius; sedet enim in mendicitate et ferro” – *Petrus Blesensis*: Epistolae i. m. II. 143. sz. 54–58. Itt: 57.; *Rymer, T.*: Foedera i. m. I/1. 59–60.; *Pfaff, C.*: Der gefangene König i. m. 12.

²⁵⁰ „[...] fame torquetur [...] pallescit in jejunio speciosa facies victualibus interdictis virtusque corporis in robur anime migratura et vernans in facie decor natura succumbente marcescit.” – Mainzer Urkundenbuch. Bearb. Peter Acht. Darmstadt 1971. Bd. 2/2: 1176–1200. 573. sz. 944–947, 947.; *Rymer, T.*: Foedera i. m. I/1. 59.; *Petrus Blesensis*: Epistolae i. m. II. 143. sz. 57.

²⁵¹ *Ansbert*: Historia i. m. 105.

²⁵² „Aggravata [...] super me manus imperatoris, tantoque mox oneratus sum ferro, quantum equus vel asinus ferre vix posset” – *Newburgh-i Vilmos*: Historia i. m. II. 493–494.; *Görich, K.*: Verletzte i. m. 75.; *Pfaff, C.*: Der gefangene König i. m. 12.

²⁵³ „[...] in manibus Saladini per simile infortunium decidisset, [...] mitiori eum poena forsitan afflisset, regnumque ejus tolerabiliore redemptionis jugo aggravasset, nimirum deferre sciens ejus [...] regiae majestati, quibus illa gens barbara deferre nescivit” – *Coggeshalli Radulf*: Chronicon i. m. 58.; *Görich, K.*: Verletzte i. m. 76–78., 89.

²⁵⁴ „[...] aliter quam tantum principem decuit, afflixit, imperatorique ac si bos esset vel asinus, vendidit; qui [...] ambo regnum ejus intolerabili redemptionis debito contriverunt. Ipsi insuper a Christianae fidei legibus alieni in tali casu regi detento graviora exercuerunt iudicia, quam ipse Salaadinus faceret, si in manibus ipsius per simile infortunium incidisset.” – *Matthew Paris*: Chronica Majora. I–VII. Ed. H. R. Luard. (RS, 57.) London 1872–83. II. 407–408.

²⁵⁵ „[...] nimirum deferre sciens ejus [...] regiae majestati, quibus illa gens barbara deferre nescivit” – *Coggeshalli Radulf*: Chronicon i. m. 58.; *Görich, K.*: Verletzte i. m. 76–78., 89.

²⁵⁶ „E il en iert si grant mestiers // Qu'onques n'ot Deu ne saint ne sainte, // Dont il i a ja maint e mainte, // Qui sanz morir onques soffrist // Plus mal por lui que li rois fisl // Dedenz la prison en Ostriche” – *Ambroise*: L'Estoire i. m. 330. vv. 12318–12324.

mialatt zárándokúton volt, ellenségei elfoglalták javait.²⁵⁷ Canterburyi Gervasius szerint az is megviselte a királyt, hogy hosszú ideig mezítláb kellett járnia, mint egy elítélt latornak, egy mocskos házban tartották fogva, és visszataszító sértéseket kellett hallgatnia.²⁵⁸ Dicotói Radulfnál a szálláshelye förtelmes volt, s sokkal inkább hasonlított vadállatok, mint emberek lakhelyére.²⁵⁹ Még a Plantagenetekkel nem igazán szívélyes viszonyt ápoló krónikások is méltatlannak tartották a király hosszú ideig tartó fogvatartását.²⁶⁰

Hagenautól Wormsig

Rouen érseke úgy fogalmazott, hogy a király fogsága nem kevés aggodalomra adott okot, s kiszabadítása igen nagy erőfeszítések árán sikerült.²⁶¹ VI. Henrik is csak sokára kezdte belátni azt, hogy Anglia királyának fogva tartása nem felel meg a *libera* vagy *honestia custodia* alapelveinek, továbbá az ellenlábasaival szembeni feszültséget sem enyhíti, ráadásul így nem is láthat hamarabb pénzt értékes foglyából. Richárd nem tört meg, sem a dürnsteini, sem a trifelsi tömlöctől. A császárnak be kellett látnia, hogy akit „Szaladin egyesített erői sem tudtak legyőzni”,²⁶² az szívósan viseli a viszontagságokat. Ráadásul a pápa kiközösítéssel fenyegette Henriket és a francia királyt.²⁶³ A császár engedni kényszerült. Egy ellenséges szentatyával a trónuson nem lehet végigvonulni Itálián egy kiközösítéssel fenyegetett uralkodónak.²⁶⁴ Mi több, Eleonóra sorozatosan kérte III. Celesztint, hogy tegyen végre tényleges lépéseket a fia, a Krisztus jegyét viselő keresztes kiszabadítása érdekében.²⁶⁵

Ely püspökét, William de Longchamp főbíró-t ugyan elűzte a közfelháborodás Angliából, de a király megtartotta hű legistáját a kancellári pozíciójában, s még jól

²⁵⁷ *Ambroise: L'Estoire* i. m. 330. vv. 12308–12310.

²⁵⁸ „[...] nocte dieque in domo luto referta steterit discalciatus [...] et quot quantasve sustinuerit injurias, fastidientibus auribus longum est enarrare” – *Canterburyi Gervasius: Gesta* i. m. II. 89.; *Görich, K.: Verletzte* i. m. 78.

²⁵⁹ „[...] importunitate tamen custodum plus ad malam mansionem perduxit [...] ut intelligas eorum cohabitationem ferinam potius quam humanam” – *Dicotói Radulf: Ymagines* i. m. II. 106.

²⁶⁰ „[...] a quo injuste fera per annum et dimidium carcere detentus” – *Rigord: Gesta* i. m. 316.

²⁶¹ „multas anxietates at labores” – *Dicotói Radulf: Ymagines* i. m. II. 112.; *Kessler, U.: Richard* i. m. 293.

²⁶² *Itinerarium* i. m. 443.

²⁶³ RI IV/4,4,5. 781., 782., 783., sz. RI IV/3,3. 293. sz.; *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 209. A pápa nem közösi ki Henriket, csak Rogernél nem részesülhetett egyházi temetésben. A kiközösítést valósnak véli: *Csendes, P.: Heinrich VI.* i. m. 193.; nem hiteles *Gillingham, J.: Coeur* i. m. 77. szerint. Lásd *Peter W. Edbury: Pope Celestine III, 1191–1198. Diplomat and Pastor.* In: *Celestine III, the Crusade and the Latin East.* Eds. John Doran – Damian J. Smith. Aldershot 2008. 129–144. Itt: 132.

²⁶⁴ *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 208.

²⁶⁵ *Rymer, T.: Foedera* i. m. I/1. 56–59.; *Petrus Blesensis: Epistolae* i. m. II. 58–74.; 145., 146. 147. sz.

is jött, hogy a kontinensre menekült, hiszen így gyorsan ott teremhetett a Stauf-udvarban. Ő még Trifelsbe is bejutott, és lázasan munkálkodni kezdett a megegyezésen. Áprilisban azt is elérte, hogy a király a császári udvarban töltsen fogságát.²⁶⁶ Április 19-én Richárdot már a hagenai udvarban találjuk.²⁶⁷ A tárgyalásokat a minden hájjal megkent Longchamp folytatta, és a császár sem akarta elkövetni azt a hibát, mint Speyerben, és az ártatlanul feltartóztatott zárándok a Stauf-kormányzat ellen szítsa a hangulatot. Sokkal szerencsésebb volt egy zárt tanácskozás.²⁶⁸ Egy ceremoniális aktusra került sor csupán az udvar színe előtt: a császár és a császárné – folytatván a békecsók színpadias jelenetét – illő tisztelettel fogadták és értékes ajándékokat adtak Richárdnak, *dilectus amicus noster*üknek, egy megbonthatatlan *foedus amoris* jegyében.²⁶⁹ A pénzügyekről a háttérben alkudoztak. Longchamp elérte, hogy Henrik megelégedett volna 70 ezer márkányi előleggel. Richárd még mindig úgy gondolta, hogy ha ez megérkezik a hazaküldendő kancellár közbenjárásával, akkor egyszeriben szabad lesz: az adott szava és kezesek fejében visszanyeri a szabadságát.²⁷⁰ Ha pedig mégsem érkezne meg a pénz, akkor saját magát veti zálogba – ezen sajátos értelmezése szerint ő maga még ekkor is jogtalannak tekintette a foglyul ejtését – és önszántából visszatér. Henrik azonban nem hitt ennyire a lovagi eszmében, nem szívesen engedte volna el foglyát.²⁷¹ A tárgyalások így csak részben hoztak sikert: Longchamp elindult Angliába a váltságdíjért, kevesebbet is alkudott ki, de Richárd fogoly maradt.²⁷²

Richárd hagenai, április 19-i írott levelében sürgette, hogy anyja maga is segítse ki a saját vagyonából, és bírjon rá másokat is, hogy kölcsönözzenek a számára, „s híveinknek példát mutathassanak”. Mindenki, a nemesek és a klerikusok is járuljanak hozzá a váltságdíj előteremtéséhez.²⁷³ A kancellárt utasította, hogy segédkezzen a váltságdíj összegyűjtésében és a kezesek, a túszok kiválasztásában. Mi több, egy listát is kért arról, melyik bárója mennyit adakozott önként – ter-

²⁶⁶ RI IV/3,3. 228. sz.; *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 205–209., *St. Blasien-i Ottó: Chronica* i. m. 58.; *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 388.

²⁶⁷ *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 58.; RI IV/3,3. 224. sz.; *Berg, D.: Richard* i. m. 197.; *Landon, L.: Itinerary* i. m. 74. szerint április elején visszatért Trifelsből Hagenaubá. RI IV/3,3. 287., 288. sz.

²⁶⁸ RI IV/3,3. 228. sz.

²⁶⁹ 1193. ápr. 19.: „[...] ubi honorifice [...] recepti fuimus [...] Honeste autem circa ipsum Imperatorem moram facimus” – *Rymer, T.: Foedera* i. m. I/1. 60.; *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 209.; RI IV/3,3. 229. sz.; *Pfaff, C.: Der gefangene König* i. m. 14.; *Görich, K.: Verletzte* i. m. 84.

²⁷⁰ „liber abire permittitur” – *Ansbart: Historia* i. m. 107.

²⁷¹ *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 209–210.

²⁷² *Canterburyi Gervasius: Chronica* i. m. I. 516.

²⁷³ „[...] de proprio nobis subveniatis [...] de his, quae de aliis mutuo accipere poteritis, et aliis [...] exemplum detis similia faciendi. [...] Universum autem aurum et argentum ecclesiarum diligenti observatione” – *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 208–210.; *Rymer, T.: Foedera* i. m. I/1. 60.; *Dicetói Radulf: Ymagines* i. m. II. 107.; *Landon, L.: Itinerary* i. m. 163. 372. sz.; RI IV/3,3. 293. sz.

mészetesen a fejadón kívül – azért, hogy tudjuk, kinek „hogyan fejezzük majd ki hálánkat”. Nyilván, aki ismerte a Plantagenetek kormányzását, úgy ítélhette meg, nem igazán jó annak, aki nem szerepel e listán.²⁷⁴

VI. Henrik is írt az angol klérushoz és bárókhoz, s kifejezte, hogy „amicitiában” van az angol királlyal.²⁷⁵ Richárd úgy érezte, közel a szabadulás órája. Megvalósulni látszott, hogy Henrik közbenjár azért, hogy Franciaország és Anglia békét kössön. A császár tárgyalásokat kezdeményezett II. Fülöppel, június 25-re egy találkozt tűzték ki.²⁷⁶ A császár engedékeny hangulatához az is hozzájárult, hogy ellenfeleinek „aknamunkája” nem lohadt. A Rajna-vidék nemessége csaknem a nyílt felkelés küszöbén állott. Még az uralkodó lemondatása is felmerült.²⁷⁷ A császár veszélyesnek tartotta, hogy fogságban legyen egy ilyen, nagy politikai haszonnal kecsegtető tús. Megelégedett volna egy előleggel is.

A hagenai találkozó után a királyt feltehetően visszavitték Trifelsbe, de inentől már a státuszának megfelelő udvari körülményeket biztosítottak számára. Nem őrizték éjjel-nappal, nem volt megkötözve, s elhagyhatta a várbéli lakosztályát. Május végén már újra a császár worms-i udvarában találjuk, lehet, a nála is vizitáló Bath püspöke közbenjárásának hála.²⁷⁸ Júniusban „beindult” a kormányzati gépezet a váltságdíj összegyűjtésére, adószedőket küldtek ki. Egy követség Németföldre készült utazni, az első részlet átadására.²⁷⁹

A Földnélküli

Henriknek nem sikerült közelebb jutnia az általa kieszközlendő angol-francia békéhez. A június végére tervezett találkozó Fülöppel kútba esett.²⁸⁰ S hogy mi volt ennek az oka? A történetnek van még egy szereplője, akit sosem szabad szem elől téveszteni: János, Mortain grófja. Most is, mint mindig, mögötte állt „a jó” Fülöp király. János sem volt azonban maga a megveszekedett ördög. Tört ki fegyveres viszály a király távolléte idején, de nem a herceg szította, hogy megkaparintsa a koronát, hanem az adóterhek ellen tört ki lázadás, amely eltávolította a gyűlölt Longchamp kancellárt.²⁸¹ Sőt, mivel Richárd nem Jánosra bízta a kormányt, a herceg nem is szipolyozhatta ki a szász parasztokat. János – hónapokkal a Longchamp elleni lázadás után – megpróbált a zavarosban halászni: ő is a bátyja váltságdíjára akart pénzt gyűjteni. Igaz, hamis pecséttel. Az országot azonban a Richárd távollétében is erős kézzel kormányzó

²⁷⁴ „[...] singulorum magnatum nomina, et subventiones, quae praesentialiter fient, [...] ut sciamus, quantum unicuique in gratiarum actionibus teneamur.” – *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 208–210.; *Rymer, T.: Foedera* i. m. I/1. 60.

²⁷⁵ RI IV/3,1. 293. sz.; *Rymer, T.: Foedera* i. m. I/1. 60.

²⁷⁶ RI IV/3,3. 227. sz.; *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 212.; *Jericke, H.: Richard* i. m. 123.

²⁷⁷ *Gillingham, J.: Richard* i. m. 225.

²⁷⁸ *Landon, L.: Itinerary* i. m. 74. 373. sz.; *Epp. Cant.* 364. 402. sz.

²⁷⁹ *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 212.

²⁸⁰ 1193. jún. 14–20.: RI IV/3,3. 234. sz.; *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 214.

²⁸¹ *Gillingham, J.: Richard* i. m. 218.

legisták rövid úton véget vetettek ténykedésének. A király azt üzenete haza, „öccsében ne bízzanak”.²⁸² Amikor még Richárd hazatérése fel sem merült, 1192 januárjában Franciaország királya felszólította Normandia nemeseit, hogy adják át az őt illető Eu és Aumale grófságát, valamint „szolgáltassák vissza” Alais-t, Richárd szomorú sorsú, soha el nem vett menyasszonyát. Jánost, akinek mindeddig az egész Plantaganet „tortából” csupán Mortain jutott, időtlen idők óta csábígtatta a Capet-uralkodó, álljon az ő pártjára, s tegyen esküt neki az Anjou-ház összes birtokaiért. A karizmatikus Aquitániai Eleonóra Jánost ekkor még vissza tudta tartani.²⁸³ Amikor azonban a herceg értesült bátyja fogságba eséséről, 1193 januárjában, nyomban Fülöphöz indult. A herceg már nem hallgatott az anyjára, hűbéri esküt tett, s fivérét „az ellenségének nyilvánította”.²⁸⁴ Normandia nemessége viszont természetes urainak az angol királyokat tekintette, kevés affinitást érzett a Capetingekhez. Az aquitániai, gaszkon, normandiai Richárdot tartotta urának: „Báróm, vitézem mind, [...] a gaszkon, angol, normand”.²⁸⁵ A Capetingek haddal támadtak, s 1193 áprilisában egy áruló átadta Gisors-t, Normandia egyik kulcsát.²⁸⁶ Április és május folyamán a Capet „győző” bevonult Vexinba és Aumale-be.²⁸⁷ Az *Augustust* nem feszélyezte, hogy megesküdtött Akkonban, miszerint „megtartja a békét Richárd földjei és népei között”, amíg ő a Szentföldön van.²⁸⁸

Nyitva állott az út Normandia szíve, Rouen felé, ami, ugyanakkor a győzedelmes Fülöp szándékán kívül meggyorsította Richárd szabadulását.²⁸⁹ Hiszen mindenki feltehetette a kérdést, hogy mi lett volna, ha a seregek élén Cœur de Lion áll? El meri-e árulni urát Gisors várnagya? A király szörnyű csapásként élte meg, hogy lovagjai sorra kénytelenek behódolni Fülöpnek, miközben ő nem segíthet rajtuk. Fájlalta, hogy lovagjai nem sietnek a kiváltására: „barátom sok van, váltságdíj sehol; [...] rabnak, halottnak nincs barátja”, „bajtársamat, [...] kiváltottam én rabláncából”.²⁹⁰ Panaszolja, hogy Fülöp ellene fordította hűbéreseit: „van ki földemre csap hadaival, // Kötésünkről, [...] tudni sem akar // Szeretnek, mondják; nincs rá semmi jel. // Touraine és Anjou ifjú népe // [...] Vérük nem buzdul harci zajra fel, // mióta

²⁸² *Ralph V. Turner – Richard R. Heiser: The Reign of Richard Lionheart. Ruler of the Angevin Empire, 1189–1199.* Harlow 2000. 110–140.

²⁸³ *Rymer, T.: Foedera i. m. I/1. 57.*

²⁸⁴ *Hoveden Roger: Chronica i. m. III. 203–204.; Newburgh-i Vilmos: Historia i. m. I. 384.; Rymer, T.: Foedera i. m. I/1. 56.*

²⁸⁵ „Ce sevent bien mi home et mi baron // Ynglois, Normant, Poitevin et Gascon” – *Richard: Rotrounge i. m. 197.; Oroszlánszívű R.: Nem az igazat mondja i. m. 44.*

²⁸⁶ *Rigord: Gesta i. m. 318.; Norgate, K.: Richard i. m. 280.; Gillingham, J.: Coeur i. m. 64.*

²⁸⁷ *Hoveden Roger: Chronica i. m. III. 206.; Coggeshalli Radulf: Chronicon i. m. 61–62.; Rigord: Gesta i. m. 323.; Ambroise: L’Etoire i. m. 330. vv. 12310–12312.*

²⁸⁸ *Itinerarium i. m. 238.*

²⁸⁹ *Hoveden Roger: Chronica i. m. III. 212.; Gillingham, J.: Richard i. m. 232.*

²⁹⁰ *Oroszlánszívű R.: Nem az igazat mondja i. m. 44.; „Mout ai amis, mais povre sont li don; // [...] Que morz ne pris n’a ami ne parent // Que je n’ai nul si povre compaignon // Que je lessaisse por avoir en prison” – Richard Cœur de Lion: Rotrounge i. m. 197.*

rab vagyok”.²⁹¹ A francia király aranya „mást javall”. „Hűtlenség”, amit „Caïeux” és „Perche népe most mivel”.²⁹² A Plantagenetek vazallusai azonban hallgattak a király siralmaira, és jó részük fegyvert fogott Normandiáért. Nem nézhették tétlenül, hogy eltékozzák Hódító Vilmos földjeit. S ha ehhez az kellett, hát adakoztak a váltságdíj összegyűjtése céljára. A Robin Hood-mítoszrendszer azon magva, hogy várva várták, hogy a király visszatérjen, kirajzolódni látszott. Szóbeszéd kelt szerte az országban. Álruhában, Scott szavával „ismeretlen lovagként” tér majd vissza, és győzelemre vezeti hadait az álnok Fülöp ellen. Az, hogy ki fog szabadulni, nem lehetett kérdéses.

Fülöpnek nem lehetett sok reménye, hiába álltak hadai normandiai várakban. János azt gondolta, hogy a francia sikerekre alapozva Angliában is támogatókra lelhet. Híveket toborzott Dél-Nyugat Angliában és rendeleteket bocsátott ki. De csak hétpróbás gazemberek álltak mellé a francia pénzen fogadott flamand és walesi zsoldosokon kívül. A diverzáns akció nem járt sikerrel, Anglia szilárdan tartott a királya pártján.²⁹³ Az agyafúrt Fülöp további katonai segítséggel ámitotta Jánost: ki is állította francia és flamand hajókból felállított flottáját Wissantnál, s egy angliai partraszállásra is felkészült, de a kihajózásra mindaddig nem adott parancsot, míg kedvező híreket nem kap.²⁹⁴ Képzeljük el, az egyébként is lobbanékony Oroszlánszívű mit tett a négy fal közé zárva, amikor mindennek hírét vette.

VI. Henriknek sem volt ínyére, hogy „szomszédja”, a francia király hatalma ily módon megnövekedjék. Ő ejtette fogságba Anglia királyát, de sohasem kívánta volna, hogy Fülöp rátegye a kezét a Plantagenetek örökségére. Ez hihetetlen módon megnövelte volna a Capetingek politikai befolyását. Ő akart nagyobb hatalomra szert tenni Szicília koronájával, s nem akarta, hogy a hátában a nagy territóriumokhoz jutó Fülöp tényező lehessen ellenlábasai szemében. Nem akaródzott neki egy angol-francia békét a tető alá hozni. Az is elképzelhető forgatókönyv volt, hogy Fülöp karolja fel Henrik ellenzékét, ha nem adja át neki Richárdot. Így az angol király érdeke is azt követelte, hogy Henrik és Fülöp ne kössön újabb egyezséget.²⁹⁵ Ezért puhatolózott a Welfek felé. Így a Vaucouleurs és Toul közé, június végére tervezett tárgyalásokat végül a császár mondta le. Minél inkább szabadult volna a nehéz terhétől. Csak fizetnének már az angolok, és a királyuk menne vissza, s verné

²⁹¹ *Oroszlánszívű R.*: Nem az igazat mondja i. m. 44.; „Quant mes sires met ma terre en torment. // S'il li membrast de nostre soirement // Quo nos feïsmes andui communement // [...] Ce sevent bien Angevin et Torain [...] // Forment m'amoient, mais or ne m'ainment grain. // De beles armes sont ore vuit li plain // Por ce que je sui pris” – *Richard Cœur de Lion*: Rotrouenge, i. m. 197.

²⁹² „Mes compaignons que j'amoie et que j'ain // Ces de Cahen et ces de Percherain // Di lor, chançon, qu'il ne sunt pas certain, // C'onques vers aus ne oi faus cuer ne vain [...] // Quant on me faut por or ne por argent” – *Richard*: Rotrouenge i. m. 197. Guillaume de Caïeux és III. Geoffroi, Perche grófja valóban hűtlen lett. *F. M. Powicke*: *The Loss of Normandy*: 1189–1204. Manchester 1913. 163., 363.

²⁹³ *Gillingham, J.*: *Richard* i. m. 227.

²⁹⁴ *Kessler, U.*: *Richard* i. m. 277.

²⁹⁵ *Hoveden Roger*: *Chronica* i. m. III. 214.

vissza a nagy étvággyal várakat foglaló francia királyt. Emellett azt is figyelembe kellett vennie a császárnak, hogy a tavasz folyamán nőtt a riválisainak a bázisa. Az Alsó-Rajna-vidék nemességéhez Meissen és Tübingia urai is csatlakoztak, valamint újult erővel lépett fel a Welfek új csillaga, Ottó – akinek az anyja a trifelsi rab húga volt, apja pedig a Staufok elől Angliába menekült. Richárd tudott hatni fiatal unokaöccsére is, a későbbi német király bálványozta angol nagybátyját.

Az a terv sem válhatott be, hogy a foglyot átadják Franciaország királyának, hiszen Fülöpnek nem volt annyi pénze, hiába is licitálta felül az angolok ajánlatait. Arra számított, majd János segítségével ráteszi a kezét az Anjouk tartományaira, valamint a herceg nagyobb területeket vesz ellenőrzése alá. Csapatai azonban megrekedtek Gisors-nál, János pedig kudarcot vallott. A herceg akcióját rövid úton leverte Eleonóra és Richárd kormányzata.²⁹⁶ Visszaszorult Tickhill és Nottingham váraiba, amiket hívei ugyan még sokáig tartottak, de János kénytelen volt fegyverszünetet kötni április 20-án.²⁹⁷ A francia flottát szélnek eresztették.

1193 június végén a császár immár végleges szerződést kötött Angliával Wormsban. A király 150 000 márka tiszta ezüstöt fizet – amiből 20 ezer az osztrák herceget illeti –, de 100 000 kifizetése és főrangú kezesek biztosítása után visszanyeri szabadságát. Unokahúgát feleségül adja Babenberg Frigyeshez.²⁹⁸ A császárnak a Welfek aktivizálódástól való aggodalmát jelzi, hogy hajlandó volt 50 ezer márkát visszafizetni Richárdnak, ha ő közbenjár az Oroszlán Henrikkel kötendő békéért.²⁹⁹ A birodalmi ellenzéket is valóban le lehetett csillapítani Richárd szabadon engedésével: Henrik békét kötött a liége-i püspök rokonaival.³⁰⁰

„Vigyázz magadra, mert az ördög elszabadult!”³⁰¹

Az Oroszlánszívű-legendáriumban ezt az üzenetet kapta János a wormsi egyezés után Fülöptől. Meghült a vér az ereiben, hiszen Richárd is megírta haza, hogy rövidesen kiszabadul.³⁰² A francia király sem aludhatott a legjobban. A szerződés az ő vitorlájából is kifogta a szelet. Ismerte az Anjouk kormányzatának hatékonyságát, nem lehetett számára kétséges, hogy ki fogják préselni a mégoly hatalmas váltásdíjat is. Ő is hajlott a békére. Július 9-én Mantes-ban Anglia minden feltételt elfogadott és a status quo alapján békét kötöttek. Minden francia kézen lévő várat

²⁹⁶ *Newburgh-i Vilmos*: Historia i. m. I. 389.

²⁹⁷ *Hoveden Roger*: Chronica i. m. III. 214.; *Dicetói Radulf*: Ymagines i. m. II. 110.

²⁹⁸ RI IV/3,1. 302a., 305. sz.; *Hoveden Roger*: Chronica i. m. III. 215–216.; Másnál 140 ezer: *Ernoul*: Chronique i. m. 229.; 200 ezer: *Rigord*: Gesta i. m. 316.

²⁹⁹ *Gillingham, J.*: Richard i. m. 234.

³⁰⁰ 1193. jún. 14–20.: RI IV/3,3. 233. sz.

³⁰¹ Look to yourself, the devil is loose! (*Scott*: *Ivanhoe*). „ut ipse sibi caveret, quia diabolus jam solutus erat.” – *Hoveden Roger*: Chronica i. m. III. 2167–217. Scott előtt is ismert az angol szövege, sőt, a francia is: Prendre garde à soi, car le diable étoit déchaîné. Lásd *Jean-Charles-Léonard Simonde de Sismondi*: Histoire des Français. I–XVIII. Paris 1821–44. VI. Paris 1823. 147. Más változatokban: „a sátán széttörte láncát”.

³⁰² *Rymer, T.*: Foedera i. m. I/1. 62.; *Landon, L.*: Itinerary i. m. 81. 389. sz.

átadtak Fülöpnek, sőt, még 20 ezer márkát is ígértek.³⁰³ Ez annyira elképzelhetetlen volt, hogy maga a francia király sem akart hinni a fülének. Ismerte Richárdot, tudta, soha nem egyezne bele egy ilyen megalázó egyezségbe. De Fülöp kénytelen volt belemenni, mert tudta, csak idő kérdése, „az ördög” mikor ront rá hadaival.

A király helyzete még a korábbi „szabad őrizetnél” is jobb lett. A wormszi és speyeri udvarban biztosítottak számára lakrészt.³⁰⁴ Rabságának azon – az irodalomban elterjedt – képei, melyek szerint folytathatta lovagi időtöltéseit, fogságának csak ezen időszakára igaz.³⁰⁵ Együtt töltötte az idejét a császárral, mint egy fejedelmi vendég. Együtt vadásztak. Richárdnak arra is volt gondja, hogy sólymokat hozasson.³⁰⁶ A két lovag együtt verselt és játszott lanton. Henrik is írt trubadúrverseket, s csodálta az aquitániai udvarban felnőtt Richárdot, akit „évezre senki sem látott // s aligha lészen méltó párja még”.³⁰⁷ Henrik ázsiója is nőtt azzal, hogy udvarában tudhatta. Remélte, hogy Némethonba hozza a minnesängerek legkiválóbbjait. Több dalnok valóban csatlakozott Richárd „börtönbéli” udvarához, aki maga is úgy találta, a dal „vigaszul száll ajkairól”.³⁰⁸ A kiadatás részleteiről a további egyeztetéseket már Longchamp és Bath püspöke végezték, a fejedelmek a lovagság örömeinek hódoltak.³⁰⁹

A király szinte teljes udvartartást rendezhetett be magának, írnokokkal, káplánokkal, gyóntatókkal, kamarásokkal, s sűrűn megforduló kormányzati tisztségviselőkkel. Szinte egy utazó kancellária működött, a kancellár, Ely püspöke több időt töltött itt, mint Angliában. A király okleveleket adott ki, adományokról döntött, vitás ügyekben ítélkezett. Van, amikor csaknem az egész királyi tanács felkereste. Szinte természetessé vált, hogy ha valaki ki akart járni valamit, felkereste a királyt – Németföldön.³¹⁰

³⁰³ Recueil des actes du Philippe-Auguste, I. no. 454.; Catalogue des actes de Philippe-Auguste, par Léopold Delisle. Paris 1856. 400. sz.; Rymer, T.: Foedera i. m. I/1. 61.; Kessler, U.: Richard i. m. 277–279.

³⁰⁴ Mayer úgy véli, Frankfurtban is járt: egy oklevél kiadási helye „apud Frankenef” nem a hajójára, a városra vonatkozik. A „Frankenef” végződése lemaradt: ‘Frankenefort’ lehet. Így közelebb került a Welfek bázisához. Mayer, H. E.: A Ghost Ship i. m. 135–136.; Landon, L.: Itinerary i. m. 69., 163. 367. sz.

³⁰⁵ Novemberig Wormsban: Landon, L.: Itinerary i. m. 164. 378–383., 386. sz.; Böhmer, J. F. – Baaaken, G.: Regesten i. m. 237. sz. November 20-ától újra Speyerben. Hovedeni Roger: Chronica i. m. III. 226.; Rymer, T.: Foedera i. m. I/1. 62.

³⁰⁶ Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsanna: Angol–magyar kapcsolatok a középkorban. Gödöllő–Máriabesnyő 2008–2012. I–II. I. 181.

³⁰⁷ Faïdit, G.: Így nagy csapás, 101.; „Mortz es lo reis, e son passat mil an // C’anc tant pros hom non fo, ni no-l vi res, // Ni mais non er nulls hom del sieu semblan” – Fortz chausa es que tot lo major dan i. m. 50. sz. 415–419. 415.

³⁰⁸ Oroszlánszívű R.: Nem az igazat mondja i. m. 44.; „Mais par effort puet il faire chançon” – Richard Cœur de Lion: Rotrounge i. m. 197.

³⁰⁹ Worms, 1193. szept. 30.: RI IV/3.3. 237. sz.; Landon, L.: Itinerary i. m. 80. 386. sz.

³¹⁰ Landon, L.: Itinerary i. m. 80–82.

A váltságdíj

Időközben német követek érkeztek Londonba, hogy meggyőződjenek az átadandó ezüst finomságáról.³¹¹ Az év végén már szállították is a váltságdíj egy részét, 20 ezer márkát. A császár el volt ragadtatva, a napot is kitűzte, amikor szabadon engedni foglyát: január 17-én.³¹² Közölte is az angol kormányzattal, jöhetnek a királyukért.³¹³ Hogy legyen egyáltalán fogalmunk, a váltságdíj milyen tetemes summa volt: a korban két kölni márka egy kölni librát (fontot) tett ki, amelynek a súlya 458,9117 gramm volt – azaz egy márka súlya 229,45 gramm. Ezért a váltságdíj teljes összege, 150 ezer kölni márka egészen pontosan 34 418 kg, azaz csaknem 34 tonna ezüstöt tett ki.³¹⁴ Felfoghatatlan összeg volt, Anglia mintegy két évi jövedelmét tette ki. Ekkora ezüstmennyiséget nehéz volt előteremteni, sem vert, sem veretlen fémbe nem állott ennyi rendelkezésre. Ezért nagy mennyiségű arannyal is fizettek.³¹⁵ Ezt az egyház volt kénytelen biztosítani, a templomok, kolostorok kincstárából (kegytárgyak, kelyhek, ereklyetartók, tálak).³¹⁶ Már korábban felmérték a világiak és egyháziak vagyonát, hiszen a keresztes hadjáratra 1189-90-ben jövedelemhez szabott fejadót szedtek, az ún. Szaladin-tizedet. Anglia már „hozzá volt szokva” az effajta adópréshez. A most – nemesekre és klerikusokra is – kirótt jövedelemadó is 25%-os volt.³¹⁷

Ekkora nemesfémmennyiség szállítása sem volt könnyű feladat. Részletfizetést kellett alkalmazni. Először 6000 márkát kapott a császár.³¹⁸ Ezt is legalább 8-10 négylovas szekér szállíthatta, s maga a védelme is jelentős költségeket igényelt. A váltságdíj nagyobb része útnak indult 1194 januárjában, de a kifizetés hónapokat vett igénybe. A császár 1197-ben bekövetkező halála miatt pontosan nem tudjuk, végül is mennyi jutott el a kezéhez, hiszen folyamatosan jártak a pénzszállító hajók és szekerek London és Speyer között. Vélhetően a 150 ezer márkának több mint a

³¹¹ *Gillingham, J.*: The Kidnapped i. m. 25.; *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 225.; *Landon, L.*: Itinerary i. m. 80.

³¹² „[...] secunda feria post diem nativitatis Domini in tres septimanas” – *RI IV/3.* 328. sz., *Hoveden Roger: Chronica* i. m. III. 227.; *Landon, L.*: Itinerary i. m. 80.; *Norgate, K.*: Richard i. m. 283.

³¹³ *Rymer, T.*: Foedera i. m. I/1. 62.

³¹⁴ *Paul Guilhiermoz*: Note sur les poids du moyen âge (deuxième partie). Bibliothèque de l'école des chartes 67. (1906) 402–450. Itt: 429.; *Landon, L.*: Itinerary i. m. 78.

³¹⁵ *St. Blasien-i Ottó: Chronica* i. m. 113.

³¹⁶ „[...] cruces et capsae sanctorum spoliuntur, calices et candelabra, sed et alia ornamenta [...] conflata sunt” – *Canterburyi Gervasius: Gesta* i. m. II. 90.; „Puis fu rainz a fin argent. // Dont il tailla tote sa gent // E prisl e croiz e filatires. // Calices, veissels e matires // D'or e d'argent par les mostiers” – *Ambroise: L'Estoire* i. m. 330. vv. 12313–12317.; *Itinerarium* i. m. 443.; *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 399.; *St. Blasien-i Ottó: Chronica* i. m. 112.

³¹⁷ *John T. Appleby*: England without Richard: 1189–1199. London 1965. 113.

³¹⁸ *Georg Caro*: Ein aktenmässiger Beleg zur Zahlung des Lösegelds für König Richard von England. Historische Zeitschrift 97. (1906) 552–556. Itt: 555.

felét megkapta.³¹⁹ Annyi bizonyos, hogy ez tette lehetővé, hogy 1194-ben Henrik a szicíliai hadjáratára induljon. Ez után viszont a háború olyannyira lekötötte az uralkodót, hogy nem követte szigorúan figyelemmel, hogy mennyi ezüst áramlik Angliából németföldi udvarába. 1195-ben Henrik elengedett 17 ezer márkát, az összeg több mint 10%-át, de még ez a 7,8 tonnányi ezüst is elképzelhetetlen nagyságú nemesfémvagyon.³²⁰ Lipót sem kapta meg a neki járó teljes – 50 ezer márká ezüst (11 472,66 kg) – *redemptiót*.³²¹ Megoszlanak a nézetek arról, hogy végül mennyit fizettek ki neki. 20 000 márká járt volna közvetlenül Richárdtól, Eleonóra hitbére fejében. A fennmaradó összeget a teljes váltságdíj kifizetése után a császártól kapta volna. Nem tudjuk azonban, Henrik mennyit fizetett ki, feltehetően a szicíliai hadjárat miatt nem sokat.³²² Lipót halála idején, 1194 végén is csupán 4000 márkát fizetett ki az angol kincstár, 21 ezerrel adósa maradt, amihez utódai sem jutottak hozzá.³²³ A házasság sem kötötte meg, rövidesen Henrik is elhalálozott, így nem volt, aki behajtsa a tartozást. A történetírói hagyományban úgy szerepel, hogy Lipót ebből az összegből erősítette meg Bécs, Hainburg és Enns falait, valamint megalapította Bécsújhelyet, továbbá megalapozta a bécsi pénzverő kamarát, s annak veretét, a bécsi dénárt. A kifizetett 4000 márká sem volt kevés – 9,178 kg – de mindezen vállalkozásoknak legfeljebb az elindítását alapozhatta meg.³²⁴ Bécs városának a fejlődése nem köszönhető Lipót herceg foglyának.

A király visszatér – „foresta de Sirewude”

1193 decemberében Richárd már a hazatérését szervezte. Először is anyját hívta magához, aki Vízkereszt napját már Kölnben ünnepelte, majd csatlakozott a fiához Speyerben.³²⁵ Eleonóra nem mulasztotta el, hogy személyesen is megrója Henriket azért a keresztényietlen cselekedetért, amit *miles Christi* fiával tett.³²⁶ A császár január 5-től 23-ig Speyerben tartotta az udvarát, majd a királlyal és az anyakirálynéval együtt vonult január 29-én Wormsba, s végül Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepét Mainzban ülte meg.³²⁷ A kiadatás nem az eredetileg kihirdetett napon valósult meg, mivel Fülöp Ágost még egy utolsó próbálkozást tett, hogy „megvásárolja” a foglyot. Január végén a maga és János herceg nevében követeket küldött

³¹⁹ Gillingham, J.: Richard i. m. 235.

³²⁰ Hoveden Roger: Chronica i. m. III. 303.

³²¹ Nem a kölni márkával, hanem 233,8 grammal számolnak, ezért itt 11690 kg.: Helga Georgen – Gottfried Stangler: Die Gefangennahme Richard Löwenherz'. In: 1000 Jahre Babenberger in Österreich. Bearb. Erich Zöllner et al. Wien 1976. 408.

³²² Kessler, U.: Richard i. m. 261.

³²³ Landon, L.: Itinerary i. m. 78.; Chronicon Magni Presbiteri i. m. 522.

³²⁴ Georgen, H. – Stangler, G.: Die Gefangennahme i. m. 408.

³²⁵ Dicoti Radulf: Ymagine i. m. II. 112.; Landon, L.: Itinerary i. m. 81.; Brundage, J.: Richard i. m. 194.; Kessler, U.: Richard i. m. 291.

³²⁶ Jericke, H.: Richard i. m. 137.

³²⁷ Landon, L.: Itinerary i. m. 387–389., 390., 392. sz.; RI IV/3,1. 329. sz.; Cal. France, 17. 64. sz.

Henrikhez, és azt az ajánlatot tették, hogy ha a császár még egy évig fogságban tartja Richárdot, a király 50, Mortain grófja pedig 30 ezer márkát fizet.³²⁸ Ha még tovább tartja fogságban, 2000 márka ezüstöt ad havonta, sőt, ha hajlandó át is adni, 150 ezer márkát ígért.³²⁹ Nyilvánvaló, hogy a felajánlott összeget Fülöp nem tudta volna előteremteni, nem is állt szándékában más, csak az időhúzás. Fel kellett készülnie a „sátán” küszöbön álló bosszúhadjáratára. Idő kellett, hogy János is átmentse Angliából, amit lehet, és Normandiában készültségbe álljanak. Fülöp nagy taktikus volt, de úgy tűnt, most elszámította magát: azzal, hogy anyja füle hallatára kellett János árulását hallania, Richárdot még jobban feldühítette. Ki is derült, mire kellett az időhúzás: 1194 januárjában János herceg újabb normandiai területekről mondott le, amit a franciák meg is szálltak és még közelebb jutottak Rouenhoz.³³⁰ De Fülöp is tudta, ez csak időleges siker, hiszen „nem dicsőség legyőzni egy fegyvertelen királyt”.³³¹

Henrik visszautasította a francia ajánlatot, és hadüzenettel felérő választ adott.³³² Felszólította Fülöpöt és Jánost, hogy „pusztítsanak el minden várat, várost, és birtokot”, amit a király „fogsága alatt birtokba vettek”, máskülönben ő a birodalmi fejedelmekkel közösen fogja erre bírni. Ezek ugyanis egyedül Anglia királyát illetik.³³³ Fülöp akciója miatt elhúzódott az átadás, de 1194. február 2-án Mainzban *generalis conventus* tartottak, amelynek a végén, 4-én kihirdették Richárd szabadon bocsátását,³³⁴ majd 5-én ténylegesen, ceremoniálisan visszaadták a szabadságát.³³⁵ A kezesek – köztük Oroszlán Henrik két fia – a császár kezére adták magukat.³³⁶ Anglia királya egy sor birodalmi méltóság részére adott kisebb-nagyobb vazallusi javadalmakat, akik homágiumot tettek neki. Mindez inkább ceremoniális aktus volt, mert a legnagyobb tekintélyt az övezte „kit [...] Cordelion hős keze [...] ütött lovaggá”.³³⁷ Igaz, mindez jelzésértékű volt, hiszen ők a császár ellenzékét alkották.³³⁸ Richárd sem volt teljesen nyugodt: attól is tartott, hiába nyeri vissza szabadságát, hazafelé Fülöp megpróbálja elfogni. Ezért nem a leggyorsabb úton, a Rajna mentén ment Mainzból Angliába, hanem Leuven és Brüsszel érintésével Ant-

³²⁸ Appleby, J. T.: England i. m. 121.; Görich, K.: Verletzte i. m. 88.

³²⁹ Hovedeni Roger: Chronica i. m. III. 228–232.; Jericke, H.: Richard i. m. 136.

³³⁰ Catalogue des actes du Philippe, 411. sz.; Rymer, T.: Foedera i. m. I/1. 57.; Gillingham, J.: Richard i. m. 237.

³³¹ „[...] nulla // Laus est armatum palmis affligere regem” – Guillaume le Breton: La Philippide i. m. I. 114. v. 420–421.

³³² Hovedeni Roger: Chronica i. m. III. 229., 231–232.

³³³ RI IV/3,1. 333. sz.; Hovedeni Roger: Chronica i. m. III. 233–234.

³³⁴ RI IV/3,3. 240. sz.; Dicoti Radulf: Ymagines i. m. II. 113.; Hovedeni Roger: Chronica i. m. III. 233.

³³⁵ RI IV/3,1. 332a. sz.; Landon, L.: Itinerary i. m. 83.; RI IV/3,3. 332a. sz.; Kessler, U.: Richard i. m. 300.

³³⁶ Mainzer Urkundenbuch 2/2. 975. 590. sz.; Landon, L.: Itinerary i. m. 82.

³³⁷ Shakespeare: János király. I. felv. 1. szín.

³³⁸ Dicoti Radulf: Ymagines i. m. II. 112–113.; Gillingham, J.: Coeur i. m. 71., 78.; Mayer, H. E.: A Ghost Ship i. m. 139.

werpenen át haladt és Zwijndrechtben szállt tengerre.³³⁹ Nem a legrövidebb, calais-i átkelést választotta, hanem a francia kikötőket messze elkerülte és Sandwichnél, Doverről jóval északabbra kötött ki. Hat napig hajózott, 210 km-t tett meg, ahelyett, hogy a kétnapos, 40-45 km-nyi calais-i révénél keljen át.

Az erkölcsi győzelem, ha lehet így fogalmazni, Richárdé lett. Szinte megerősödve jött ki a fogságból. Az isteni igazságszolgáltatás nem kímélte a bűnösöket. Ugyan 1194-ben Henrik megkoronáztatta magát Palermóban, a Plantagenetek ezüstjéből szerzett országát nem sokáig élvezhette. Úgy távozott az élők sorából, hogy a kétéves Frigyesre hagyta koronáit. A Staufok sem a Birodalmat, sem Szicíliát nem tudhatták szilárdan a kezükben. Itáliában sorozatos lázadások törtek ki, míg a Birodalom élére 1198-ban Welf Ottót választották. A retribúció elérte Lipótot is: 1194 decemberében levetette a lova, és sérüléseibe belehalt.

A király március 13-án lépett Anglia földjére.³⁴⁰ Hogy lemossa a fogság „gyalázatát”, az ún. *ignominia* vagy *contumelia captionis* bélyegét, a becsületét ért sérelem miatt újra megkoronáztatta magát.³⁴¹ Szüksége volt a királyi tekintélyt megerősítő koronázásra (*Befestigungskrönung*), ezért ugyanott, mint Hódító Vilmos, Wessex székhelyén, Winchesterben a fejére tétette az angolszászok ősi koronáját.³⁴² Már egy új uralkodóként lépett országa élére.³⁴³ János herceg jobbnak látta Normandiába távozni, igaz, voltak még várak, amelyek kitartottak a hűségén. A történeti hagyománnyal ellentétben azonban a király *nem* Jánossal szemben ostromolta meg Nottingham várát. Nem is találkozott öccsével 1195-ig. Mi több, nem is az elnyomott szászok keltek fel a gaz nottinghami sheriff és normannjai ellen, hanem Nottingham volt a felkelés központja, és a sheriff volt az egyik főkolompos. Sajnos nem tudjuk azonban, hogy a furfangos szász bujdosók, a sherwoodi erdő lakói már megleckéztették volna az összeharácsolt kincsein trónoló normann várurat. A király hívei – *nem* a szász népfelkelők, hanem más *normandiai* vagy *francia* születésű bárók – tovább harcoltak Tickhillnél, és Richárd nyomban csatlakozott hozzájuk. 1194 márciusában bevette Nottinghamet. De nem tudunk arról, hogy a sherwoodi erdő szász „bujdosói” is csatlakoztak volna-e hozzá. A szász-normann szembenállás fel sem merült, Richárd nem is támogathatta a „normann” urak ellen harcoló Robin Hoodékat. A lázadás központja megtörésének a király nagy jelentőséget tu-

³³⁹ „ad portum de Swiene” – *Hovedeni Roger: Chronica* i. m. III. 235.

³⁴⁰ *Landon, L.: Itinerary* i. m. 84–85.; *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 406.; *Hovedeni Roger: Chronica* i. m. III. 235.; *Dicetói Radulf: Ymagines* i. m. II. 114.; *Coggeshalli Radulf: Chronicon* i. m. 62.; *Ernoult: Chronique* i. m. 229.; RI IV/4,4,5. 1010. sz.

³⁴¹ „[...] regni diademate fulgidus, detera captivitate ignominia” – *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 408.; „Haec fuit forma coronationis regis [...] propter praecedentem captionis contumeliam et insperatum ipsius adventum” – *Canterburyi Gervasius: Chronica* i. m. I. 526.; *Hovedeni Roger: Chronica* i. m. III. 247.; *Landon, L.: Itinerary* i. m. 164. 399–400. sz.; *Görich, K.: Verletzte* i. m. 74.

³⁴² *Canterburyi Gervasius: Chronica* i. m. I. 526.; *Gillingham, J.: Coeur* i. m. 77.

³⁴³ „[...] quasi rex novus apparuit” – *Newburgh-i Vilmos: Historia* i. m. I. 408.

lajdonított, össze is hívta oda a királyi tanácsot.³⁴⁴ A március 30-ára összehívott tanács előtt egy nappal azonban a király a sherwoodi erdőbe ment. Feltehetően a vadász-szenvedélyének akart hódolni. A krónikás azonban úgy fogalmaz, hogy annyira szeretne volna látni, még sohasem járt ott.³⁴⁵ Oka kellett, hogy legyen: ha vadászni akart, nagyon kellett sietnie, az erdő 25-30 km-ra van, ő pedig másnapra visszatért. Az is lehet, hogy nem csak a szarvasok miatt ment oda...

A király fogsága hatással volt Európa születőben lévő „új rendjére” is, hiszen Richárd szabadulása után az Anjouk „birodalma” nem volt már ugyanaz, mint korábban. Azokban a hónapokban, amíg az „oroszlánt” fogva tartották, szinte egy új Capeting-hatalom született Franciaországban, Angliában pedig nőtt a királyi hatalommal szembeni elégedetlenség. Már ekkor felsejlett a Magna Carta szelleme, hiszen a hihetetlenül magas váltságdíjat a királyságnak kellett előteremtenie, s ennek a terhét nem leplezhette el a hős lovagkirály nimbusza. Már a keresztes háború is igen nagy terhet rótt az országra. A királyt nem különösebben feszélyezték olyan meggondolások, hogy egyensúlyban tartsa a kincstári bevételeket és kiadásokat. Trubadúr-társa, Faidit is „becsempészte” az uralkodó halálára írt siratóénekebe, hogy „ily vakmerő, a kincsét ki így szórja”.³⁴⁶ Igen megható az a kép, ahogyan a sherwoodi erdő elnyomott szász íjásza fogadják a várva várt királyt, de az igazság az, hogy a többhónapos fogság anyagilag megroppantotta Angliát, amelyet pedig II. Henrik Európa egyik leggazdagabb államává tett. Richárd fogságának több, jelentőségteljes összetevője van, nem csupán azért „érdekes”, mert egy koronás főt ejtettek foglyul.

³⁴⁴ *Hovedeni Roger*: Chronica i. m. III. 240–241.; *Dicetói Radulf*: Ymagines i. m. II. 114.; *Coggeshalli Radulf*: Chronicon i. m. 63.; *Norgate, K.*: Richard i. m. 288–289.

³⁴⁵ „[...] videre [...] forestas de Sirewude, quas ipse nunquam viderat antea” – *Hovedeni Roger*: Chronica i. m. III. 240.; *Landon, L.*: Itinerary i. m. 86.

³⁴⁶ *Faidit, G.*: Így nagy csapás, 101.

KĘSTUTIS LITVÁN FEJEDELEM SZÖKÉSE A NÉMET LOVAGREND RABSÁGÁBÓL

Európa középkori történetében számos példája volt annak, amikor egy uralkodó ellenségeinek fogságába esett. A rabságból a legtöbb esetben politikai engedményekkel (mint például II. Waldemar dán király) vagy jelentős váltságdíj megfizetésével (mint Oroszlánszívű Richárd) tudtak kiszabadulni, de arra is volt példa, hogy a fogságba esett fejedelem rabságban halt meg (mint I. Balduin latin császár). Az, hogy egy értékes fejedelmi fogoly, akire komoly figyelmet szenteltek, megszökjön a fogságból, csak nagyon ritkán fordult elő. E ritka események közé tartozott Kęstutis litván fejedelemnek a Német Lovagrend fogságba esése, és néhány hónappal későbbi szökése. Erről a történetről Wigand von Marburg krónikája tudósított a legrészletesebben, és az 1361. esztendő különösen fontos történése között szolt a fejedelem elfogásáról.¹ Wigand, aki 1365-ben született, alig három évtizeddel a történések után, a Német Lovagrenden belüli szájhagyomány és emlékezet alapján írta meg krónikáját.

Kęstutis annak a Gediminas (1316–1341) fejedelemnek volt a fia, aki a 14. század első felében hatalmas keleti szláv területekre terjesztette ki fennhatóságát, és uralkodása alatt a litván nagyfejedelemség meghatározó politikai tényezővé vált Kelet-Európában.² Gediminast – akaratának megfelelően – halála után negyedik fia, Jaunutis (1341–1345) követte a trónon, aki azonban nem tudta érvényesíteni főhatalmát a testvérei felett. Néhány év múlva, 1345-ben két testvére, Algirdas és Kęstutis magához ragadta a hatalmat, és együtt kormányozták a nagyfejedelemséget. Létrehozták a diarchia rendszerét, amelyben az idősebb Algirdas (1345–1377) lett a nagyfejedelem (*supremus princeps*, *veliki kniaz*), Vilnius székhellyel, és ő irányította az expanzív keleti politikát. Öccse, Kęstutis, nagy önállóságot élvezve, Trakai várából a birodalom nyugati részeit kormányozta, és a nyugati határokat

¹ Wigand von Marburg: Cronica nova prutenica. In: Scriptores rerum Prussicarum. Bd. II. Hg. Theodor Hirsch – Max Toeppen – Ernst Strehlke. Leipzig 1863. (a továbbiakban: Wigand, SRP II.) 429–806. Itt: 527–530.

² Alvydas Nikžentaitis: Litauen unter den Grossfürsten Gedimin (1316–1341) und Olgerd (1345–1377). In: Die „Blüte“ der Staaten des östlichen Europa im 14. Jahrhundert. (Deutsches Historisches Institut Warschau. Wuellen und Studien 14.) Hg. Marc Löwener. Wiesbaden 2004. 65–74. Itt: 66–67.

védelmeszte Lengyelországgal és a Német Lovagrenddel szemben.³ A forrásokban őt *dux*, vagy *kniaz* titulussal említették. Egy 1358. évi litván–mazóviai határszerződésben Kęstutis *dux lythwanorum*, Algirdas pedig *suppremi principis lythwanorum* megnevezésben szerepelt.⁴ A nagyfejedelemség nyugati határainál a *dux*, amikor lehetett, igyekezett békés eszközökkel érvényesíteni a litván érdekeket. Folytatta elődei politikáját, és dinasztikus kapcsolatokkal fűzte szorosabbra a viszonyát a mazóviai és sziléziai Piast-fejedelmekkel, akik még lengyel királyjelöltként, trónigénylőként is szóba jöhettek. Nővére, aki a keresztségben az Erzsébet nevet kapta, már 1316 táján, nem sokkal Gediminas trónra lépése után, a mazóviai Plock fejedelmének, Waclawnak lett a felesége. Erzsébet lánya, Kęstutis unokahúga, Gediminas unokája, az 1330-as évek második felében férjhez ment V. Henrikhez, Sagan hercegéhez. Ezzel a házassággal szövetség jött létre a mazóviai, sziléziai Piastok, valamint a litván hatalom között. Kęstutis lánya, Danuta, III. Siemowit mazóviai herceg fiának, Janusznak lett a felesége.⁵ Danutának a házasságkötés előtt természetesen keresztény hitre kellett térnie, és apja, egy váratlan és meglepő lépéssel a Német Lovagrend egyik tisztségviselőjét, Günther von Hohensteint, Osterode (Osztroda) komturját (1349–1370)⁶ kérte fel keresztpapának, aki egy ilyen kérést, mint a kereszténység ügyére felelködött szerzetes lovag, nem utasíthatott vissza.⁷ De olyan pillanatok is voltak, amikor úgy tűnt, hogy magát Kęstutist is meg lehet nyerni a katolikus hit számára. 1351-ben például a litván fejedelem ígéretet tett I. (Nagy) Lajos (1342–1382) magyar királynak, sőt pogány esküvel fogadta, hogy keresztény hitre tér.⁸ Ez az ígéret a Halics–Volhínia birtoklásáért kirobbant lengyel–litván háborúhoz kapcsolódott, amelyben a magyar király a nagybátyját,

³ Die älteste litauische Chronik aus dem Russischen. Hg. Max Toeppen. Altpreußische Monatschrift 14. (1877) 426–427.; André Bossin: La Lithuanie. Paris 1933. 23.; Manfred Hellmann: Grundzüge der Geschichte Litauens. Darmstadt 1976. 25.; Gotthald Rhode: Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung im Mittelalter bis zum Jahre 1401. Köln 1955. 328.; Jean Meuvret: Histoire des Pays Baltiques. Paris 1934. 68.; Ralph Tuchtenberg: Geschichte der baltischen Ländern. München 2009. 29.

⁴ Kodeks dyplomacyjny księstwa mazowieckiego. Wyd. Jan Tadeusz Lubomirski. Warszawa 1863. Nr. 80.; Rasa Mažeika: Was Grand Prince Algirdas a greek Othodox Christian? Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences 33. (1987) 1–4. Itt: 1.

⁵ Stephen C. Rowell: Unexpected Contacts. Lithuanians at Western Courts c. 1316–c. 1400. The English Historical Review 111. (1996) 557–577. Itt: 559–565.; Uő: Pious Princesses or the Daughters of Belial. Pagan Lithuanian Dynastic Diplomacy, 1279–1423. Medieval Prosopography 15. (1994) 3–77.

⁶ Dieter Heckmann: Amtsträger des Deutschen Ordens. Toruń 2020. 412.

⁷ Rowell, S. C.: Unexpected Contacts i. m. 565.; Rimvydas Petrauskas: Der Frieden im Zeitalter des Krieges. Formen friedlicher Kommunikation zwischen dem Deutschen Orden und dem Großfürstentum Litauen zu Beginn des 15. Jahrhundert. Annaberger–Annalen 12. (2004) 28–42. Itt: 31.

⁸ Anton Mierzyński: Der Eid des Keistutis im Jahre 1351. Sitzungsberichte der Alterthums–Prussia–Gesellschaft 18. (1893) 104–112.; Stephen C. Rowell: A Pagan's Word. Lithuanian Diplomatic Procedure 1200–1385. Journal of Medieval History 18. (1992) 145–160. Itt: 152–156. és 159–160.

III. Kázmér (1333–1270) királyt támogatta. Kęstutis akkor, látszólag, meghódolt Lajos előtt, békét kötött vele, és ekkor ígérte meg, hogy felveszi a katolikus hitet. Mindezt azért tette, hogy a lengyelek fogságába esett öccsét, Lubartot, akit Algirdas nagyfejedelemmel együtt Halics fejedelmének akartak megtenni, kiszabadítsa.⁹ Kęstutis nevét még inkább megismerte a keresztény világ 1358-ban, amikor a bátyjával együtt a halics-volhíniai fejedelemségért vívott, évekig tartó háborút követően a status quo alapján (azaz Halics lengyel, Volhínia pedig litván fennhatóság alá tartozik) békét kötött III. Kázmér királlyal.¹⁰ IV. Károly (1346–1378) német–római uralkodó ezt a körülményt a császári hatalom tekintélyének, egyetemes jellegének hangsúlyozására igyekezett kihasználni, és 1358. április 21-én, mint a „világ ura” (*monarcha mundi*), levelet írt a litván fejedelmeknek. Felszólította őket, hogy jöjjenek el a Birodalomba és vegyék fel a keresztiséget, ennek fejében császári támogatást ígért az Arany Hordával szemben.¹¹ Kęstutis ugyanazt tette, ami hét évvel korábban, 1351-ben már egyszer bevált. Jelezte, hogy kész megkeresztelkedni, és szándéka komolyságának bizonyságául 1358 júliusában az egyik rokonát elküldte a császárhoz, hogy ott megkeresztelkedjen, az ő nevében pedig ígérje meg, hogy karácsonykor személyesen fog a sziléziai Boroszló (Breslau, Wrocław) városába utazni IV. Károlyhoz, és fejét a keresztvíz alá tartja. A császár valóban várt is a litván fejedelemre, s 1358 novemberétől egészen 1359 februárjáig Sziléziában, Boroszlóban tartózkodott. Kęstutis tervezett megkeresztelkedésére 1359 januárjában III. Kázmér is Sziléziába érkezett, de egyetlen litván sem jött el, hogy katolikus hitre térjen.¹² A 14. század utolsó harmadának lovagrendi krónikása, Hermann von Wartberge szerint Algirdas nagyfejedelem és Kęstutis csak egy üzenetet küldött IV. Károlynak, amelyben közölték, hogy milyen feltételekkel hajlandóak megkeresztelkedni. A Pregel (Pregolja) és a Dvina (Daugava) folyók, azaz a Königsberg (Kalininingrád) és Riga közötti területeket követelték, s azt, hogy a Német Lovagrend a jövőben az orosz sztyeppéken a tatárok ellen hadakozzon, tehát költözzön el a Balti-tenger partvidékéről, és a jövőben ne jelenthessen katonai veszélyt Litvániára.¹³ Tény, hogy a keresztes lovagok rendszeresen támadták a pogány litván területeket, ahogyan a litvánok is gyakran betörték a keresztény földekre. A 14. század folyamán a Német Lovagrend közel 300 kisebb–nagyobb támadást hajtott végre a

⁹ *Darius Baronas*: Die Hintergründe für Litauens späte Annahme des Christentums. *Annaburger–Annalen* 14. (2006) 6–13. Itt: 10–11.; *Bertényi Iván*: Nagy Lajos király. Bp. 1989. 101–102.; *Kristó Gyula*: Az Anjou-kor háborúi. Bp. 1988. 126–128.; *Rhode, G.*: Die Ostgrenze Polens i. m. 173–190.

¹⁰ *Rhode, G.*: Die Ostgrenze Polens i. m. 197.

¹¹ *Herbert Grundmann*: Das Schreiben Kaiser Karls IV an die heidnischen Litauer–Fürsten 1358. *Folia Diplomatica* 1. (1971) 89–101. Itt: 89.

¹² Uo. 98–99.

¹³ *Hermann von Wartberge*: *Chronicon Livoniae*. In: *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. II. Hg. Theodor Hirsch – Max Toeppen – Ernst Strehle. Leipzig 1863. 9–116. (a továbbiakban: Wartberge, SRP II.) Itt: 80.

litvánok ellen, akik közel ugyanennyivel válaszoltak.¹⁴ A litván betörések tetemes hányada Kęstutis hosszú kormányzása alatt érte a keresztény Poroszországot, Livóniát vagy Lengyelországot. Amikor 1347-ben a litvánok behatoltak a lovagrendi állam területére, és ott gyűjtogattak, fosztogattak, egy korabeli porosz feljegyzés az „ördögi” jelzővel illette a fejedelmüket (*dyaboli Kinstutus*).¹⁵ Kęstutis híre a litván fogságba esett, majd onnan szabadult lovagrendi foglyoknak, nyugati kereszties lovagoknak köszönhetően is terjedt a keresztény világban. Heinrich Kranichfeld, Rastenburg (Kętrzyn) provisor (1360–1363)¹⁶ például, amikor 1363-ban litván fogságba esett, nyolc évig, Johann Kollin, Johannsburg (Pisz) provisor (1361–1367)¹⁷ pedig 1367. évi elfogását követően öt évig raboskodott a litván fejedelemtől.¹⁸ Kęstutis nem fogadott el értük váltságdíjat, hanem azért őrizte őket, hogy legyen kire kicserélni a lovagrendi fogságba kerülő litván előkelőket.¹⁹ Ez hatalmas változás volt a korábbi időszakokhoz képest, mert a keresztény krónikák szerint a 14. század első harmadában még a litván fogságba került férfiaknak kevés esélye volt a túlélésre, ugyanis a pogányok az isteneik, s különösen Perkūnis tiszteletére, gyakran embereket is áldoztak.²⁰ Ezért is írhatta a Német Lovagrend 1338. évi litvánok elleni támadásáról Wigand von Marburg, hogy a keresztények inkább akartak elesni a csatatéren, mint a pogányok kezébe kerülni.²¹ Kęstutis korától azonban ilyen emberáldozatokra már nem került sor, és a rangosabb, előkelőbb hadifoglyokkal általában úgy bántak, mint bárhol máshol Európában, hogy a keresztény fogságba esett litvánokat ki tudják értük cserélni. Ez nagymértékben megnövelte a rabság idejét (mivel a váltságdíj szóba sem jöhetett), ugyanakkor közrejátszott abban, hogy a litván fejedelemtől, pogány mivolta ellenére, az 1350-es évek végére egyfajta tiszteletet vívott ki magának a nyugati lovagság körében.²² Éppen emiatt, annak a híre, hogy Kęstutis 1361-ben a Német Lovagrend fogságába esett, komoly visszhangot váltott ki a keresztény világban.²³

¹⁴ Werner Paravicini: Die Preussenreisen des europäischen Adels. Teil 2. (Beihefte der Francia 17/2.) Sigmaringen 1995. 19.; Jürgen Sarnowsky: Der Deutsche Orden. München 2007. 48.

¹⁵ Codex diplomaticus Prussicus. Bd. VI. Hg. Johannes Voigt. Königsberg 1861. (a továbbiakban: CDP VI.) Nr. 3.

¹⁶ Heckmann, D.: Amtsträger i. m. 247.

¹⁷ Uo. 242.

¹⁸ Wigand, SRP II. 520, 529–530, 555.

¹⁹ Alvydas Nikžentaitis: Prisoners of War in Lithuania and the Teutonic Order State (1283–1409). Ordines Militares Colloquia Torunensia Historica 10. (1999) 193–208. Itt: 197.

²⁰ Die ältere Chronik und Schrifttafeln von Oliva. In: Scriptores rerum Prussicarum. Bd. I. Hg. Theodor Hirsch – Max Toeppen – Ernst Strehlke. Leipzig 1861. (a továbbiakban: Chronik von Oliva, SRP I.) 649–805. Itt: 768.; Johann von Posilge: Chronik des Landes Preussen. In: Scriptores rerum Prussicarum. Bd. III. Hg. Theodor Hirsch – Max Toeppen – Ernst Strehlke. Leipzig 1866. (a továbbiakban: Posilge, SRP III.) 79–316. Itt: 157.; Wartberge, SRP II. 85.

²¹ Wigand, SRP II. 496.

²² Rowell, S. C.: Unexpected Contacts i. m. 559.

²³ Darius Baronas: Die Flucht des litauischen Fürsten Kęstutis (Kynstut) aus Marienburg 1361 und die Frage, ob der Deutsche Orden an seiner Gefangenschaft interessiert war.

A litván fejedelem elfogásáról, rabságáról és szökéséről ugyan Wigand von Marburg krónikájában olvashatunk a legrészletesebben, de az 1361. év történései között kétszer is írt Kęstutis fogságba eséséről, és a két híradásban kétféleképpen számolt be az esetről, ami kifejezetten zavarba ejtő. Mintegy száz évvel később, Jan Długosz lengyel krónikás, ezt az ellentmondást érzékelve úgy vélekedett, hogy a Wigand von Marburg által megörökített két eltérő híradás valójában arról számolt be, hogy Kęstutis egy évben nem egyszer, hanem kétszer esett a lovagrend fogságába, ahonnan mind a kétszer sikerült megszöknie.²⁴ Darius Baronas litván történész is ezt az álláspontot képviseli, és a 15. századi lengyel humanistához hasonlóan ebben látja a két eltérő krónikarészre a magyarázatot.²⁵ A Wigand krónikájában olvasható első történet szerint a Mazuri-tóvidéktől keletre, a Poroszország és Litvánia közötti hatalmas vadonban a pogányok ellen a lovagrend oldalán hadba szállt, Albert szász herceg vezette keresztes had előőrse, egy Heinrich Beler nevű szerzetes lovag vezette csapat (nyilván a felderítőik híradása alapján) váratlanul rajta ütött egy kisebb litván kontingensen, vagy vadászcsapaton, amit Kęstutis vezetett. A krónika szerint az összecsapásban egy Hanke von Eckersberg nevű lovag foglyul ejtette a litván fejedelmet, akit fegyveresei elszántan védelmeztek. Wigand von Marburg híradása szerint a csatában, ami 1361. március 21-én történt, 14 keresztény és 130 pogány esett el, a fogoly fejedelmet pedig a szász herceg katonáinak felügyelete, szigorú őrizete alatt elvitték Marienburgba (Malbork), a Német Lovagrend székhelyére, a nagymester udvarába.²⁶ Arról, hogy Kęstutis mit keresett a vadonban, hogy vadászott vagy katonai akciót akart vezetni a porosz területek ellen, nem szólt Wigand krónikája. Az elesett pogányok száma alapján, valamint abból a tényből következően, hogy a szász herceg kereszteseinek részvételével történt az összecsapás, mindkét lehetőségre gondolhatunk. Úgy tűnik, a litván fejedelem nem egy-két tucat fegyveressel, hanem néhány száz katonájával tartózkodott az erdőben. Ez a létszám már alkalmas volt a porosz határvidék megtámadására, mert Peter von Dusburg leírása szerint egy évszázaddal korábban, 1294-ben Vytenis, Pukuveras (vagy Butigeidas) nagyfejedelem fia 800 fős sereggel tört be lengyel területekre.²⁷ De Vytautas akár nagyobb vadászatot is tarthatott a vadonban, ahol senki sem tudta, hogy pontosan hol húzódik a határ a Német Lovagrend állama és Litvánia között. Johann von Posilge egyértelműen arról írt, hogy a litván fejedelem egy nagyobb vadászatot tartott a *Wildnis*nek nevezett hatalmas erdővidéken, amikor a keresztény lovagok rajta ütöttek és elfogták (*Anno domini 1361 wart Kynstoth*

Annaburger–Annalen 12. (2004) 9–27. Itt: 9.

²⁴ Jan Długosz: *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*. Tom. 9. Ed. Jan Dąbrowski. Varsoviae 1964. 309.

²⁵ Baronas, D.: *Die Flucht i. m. 21.*

²⁶ Wigand, SRP II. 527–528.

²⁷ Peter von Dusburg: *Chronica terrae Prussiae*. In: *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. I. Hg. Theodor Hirsch – Max Toeppen – Ernst Strahlke. Leipzig 1861. (a továbbiakban: Dusburg, SRP I.) 21–269. Itt: 156: *Eodem anno Vithenus filius regis Lethowie cum octingentis viris intravit terram Poloniae...*

gefangen ... in der wylnisse uf der jagt).²⁸ A fogoly Kęstutist Marienburgba vitték, ahol rangjához méltóan egy olyan hálókamrában, cellában helyezték el, amilyenben a Német Lovagrend lovagjai is laktak. Napközben a magas rangú foglyot nem egyszerű fegyveresek, hanem állandóan két fehér köpenyes, fekete keresztes szerzetes lovag őrizte, éjszakára pedig rázárták hálókamrája ajtaját, s ilyenkor egyedül maradt (*Et in clusus in quadam camera a duobus fratribus custoditus diebus duntaxat et non in nocte*).²⁹ Ebből a bejegyzésből két fontos körülményt tudhatunk meg fogva tartásáról. Az a tény, hogy olyan kamrában vagy cellában helyezték el, amilyenben a szerzetes lovagok laktak, azt jelentette, hogy a marienburgi vár legnehezebben megközelíthető, legjobban védhető és legjobban őrizhető részén, az ún. Magasvárbán (Hochburg) alakították ki raboskodásának helyét. A Magasvárba csak a Középvárból (Mittelschloss) lehetett bejutni, a Középvárba pedig csak az Elővárból (Vorbürg) vezetett út. Mindkét esetben több várkapun és felvonóhídon kellett áthaladni. Az elő-, közép- és magasvárakat még két- illetve háromszoros falgyűrű vette körbe, amelyeken ugyancsak több kapu és felvonóhíd jelentette a bejárást. A Nogat folyó (valójában a Visztula egyik ága) jobb partján lévő dombhátra épült marienburgi vár legmagasabb pontján álló négyszögletű Magasvár, az itt élő lovagok kolostorerődje (ún. Konventsburg) vagy rendháza volt az, amit a leghamarabb, még a 13. század folyamán építettek. A Középvárban állt a nagymester palotája (Hochmeisterpalast), és a várnak lényegében ez a része jelentette a nagymesteri udvart, ahol mindig nagyon sokan megfordultak, és amit számos fegyveres őrzött. A litván fejedelem tehát olyan helyen raboskodott, ahol lényegében állandóan szem előtt volt, ahonnan elképzelhetetlennek tartották, hogy bárki is megszökhet. A másik fontos információ Wigand von Marburg krónikájában az, hogy a foglyot napközben két lovag őrizte, éjszaka azonban senki, mert akkor rázárták az ajtót. Ez azt jelentette, hogy Kęstutis nappal a két őrével a sarkában szabadon mozoghatott a várbán, nézelődhetett, beszélgethetett. Azt, hogy a nyüzsgő, ugyanakkor nagyon jól őrzött marienburgi várbán napközben állandóan két fegyveres lovag kísérte, Johann von Posilge komoly őrizetnek tekintette (*man hilt yn in groszir huthe*).³⁰ A Német Lovagrend valószínűleg úgy vélte, hogy a lovagoktól, csatlósoktól, szolgálóktól, külföldi vendégektől nyüzsgő marienburgi várból lehetetlenség megszökni, ezért a litván fejedelemnek állandó felügyelet mellett nagy mozgási szabadságot engedélyeztek a falakon belül. Kiszolgálására, ellátására a lovagrend egy Alf nevű szolgát rendelt, aki ugyan keresztény volt, de eredetileg pogány, tehát feltehetően litván hadifogolyként került a nagymester székhelyére (*Alpf dicti, qui licet esset schristianus, origine tamen paganus erat*).³¹ A nagymester vélhetően a fejedelmi fogoly iránti tisztelet és megbecsülés jeleként bízott meg egy litván szolgát Kęstutis kiszolgálásával. Wigand von Marburg szerint ez az Alf nevű szolga segített a rab fejedelemnek a hálókamrája egyik falán, amely némileg repedezett volt, és egy másik kis kamra közös falát je-

²⁸ Posilge, SRP III. 80.

²⁹ Wigand, SRP II. 528.

³⁰ Posilge, SRP III. 81.

³¹ Wigand, SRP II. 528.

lentette, kilazítani a téglákat, és tevékenységük nyomait elrejteni (*consideravit, quod in muro foramen, quod dilatavit et occultavit, lateres etc. per famulum deportavit*).³² Ugyanígy számolt be egy másik lovagrendi forrás, az Ältère Hochmeisterchronik is, de abban már nem nevesítették a Kęstutisnak segítő szolgát, csak azt jegyezték fel, hogy egy szolga segítségével (*mit hulfe eyns knechtis*) tudta mindezt megtenni.³³ Az a fal, ahol sikerült megbontaniuk a téglákat, bizonyára a fejedelem személyes szolgálatára rendelt Alf kamrájával volt határos, ezért tevékenységük senkinek nem tűnt fel. Kęstutis bizonyára felmérte, hogy a nagymesteri székhelyről csak álruhában, mindenkit megtévesztve tud elszökni, a sikeres meneküléshez pedig lóra is szüksége lesz, ezért Alf segítsége mellett még másokra is támaszkodnia kell. Johann von Posilge szerint a szökését nem egy, hanem sok ember segítette (*dy ym hemelich dovon hulphen, also wil man*).³⁴ A szálláshelyül szolgáló kamra falának megbontása, és ott egy akkora lyuk kialakítása, amelyen egy ember átbújhatott, hónapokig tartott. Posilge arról tudósított, hogy Kęstutis Árpádházi Szent Erzsébet napján (november 19.) szökött meg (*usz deme gefangnisz dornoch uff sinte Elyzabeth obent*).³⁵ A Posilge krónikájához képest jóval később íródott Ältère Hochmeisterchronik a fejedelem szökését korábbra, Szent Mihály napjára (szeptember 29.) tette,³⁶ de az időpontot illetően az eseményhez jóval közelebb készült krónikákban szereplő novemberi dátum több ok miatt is valószínűbbnek tűnik. Egyrészt a téglák közül kikapart meszet, habarcsot a személyes szolgálatára rendelt Alf csak lassan, apránként tudta eltüntetni, tehát a szabaduláshoz vezető lyuk elkészítése viszonylag sok időt igényelt. Ezt követően Alf gondoskodott a szökéshez szükséges álruháról, és egy szerzetes lovagi öltözéket szerzett (*ferens ei pallium album cum cruce nigra*).³⁷ Ezután már csak a megfelelő időpontot kellett megtalálni, amikor a fogolyra irányuló figyelem lanyhult. Árpádházi Szent Erzsébet ünnepe tűnt a leginkább alkalmas napnak, mert ez a nap a legrangosabb, ún. *totum duplex* besorolású egyházi ünnep volt a Német Lovagrendnél. Szűz Mária után ugyanis Szent Erzsébet jelentette a lovagrend második legfontosabb égi patrónáját, ez indokolta ünnepnapjának ilyen magas rangra helyezését.³⁸ November 19-én Marienburgban mindenki Árpádházi Szent Erzsébet ünnepével, a hozzá tartozó egyházi szertartásokra és imádságokra figyelt, és a kapukat, tornyokat őrző fegyvereseken kívül szinte mindenki azon a napon a templomban tartózkodott. Ahhoz, hogy a kapuőrök ne nagyon

³² Uo. 528.

³³ Die Ältère Hochmeisterschronik. In: Scriptores rerum Prussicarum. Bd. III. Hg. Theodor Hirsch – Max Toeppen – Ernst Strehle. Leipzig 1866. (a továbbiakban: ÄHMCh, SRP III.) 519–709. Itt: 593.

³⁴ Posilge, SRP III. 81.

³⁵ Uo. 81.

³⁶ ÄHMCh, SRP III. 593.

³⁷ Wigand, SRP II. 528.

³⁸ Pósán László: Egyházi ünnepek és vallásosság a Német Lovagrend államában. In: Ünnepek, ünnepkörök történelmi és néprajzi vonatkozásai. Szerk. Bartha Elek – Csiszár Imre – Foris Péter. Debrecen 2013. 31–40. Itt: 32–33.

kérdezősködjének, nem volt elegendő egy lovagrendi lovagi öltözék, a megfelelő rang látszatát is kellett kelteni, mert így lehetett elérni azt, hogy egy intésre kinyissák a kapukat. Wigand von Marburg leírása szerint Alf nem akármilyen lovat szerzett Kęstutisnak: a nagymester helyettesének, a nagykomturnak (*magnus commendator, Großkomtur*) a lovát hozta el, amelynek a nyergében akadálytalanul kilovagolhatott (*ut sic sub habitu fratris equitaret celeriter vias suas in ewuis magni commendatoris ei allatis*).³⁹ A lovat illetően viszont közelebb állhat a valósághoz az Ältäre Hochmeisterchronik tudósítása, mely szerint a litván fejedelem a szökés éjjelén két lóval (azaz egy váltólóval) hagyta el Marienburgot (*mit czween pferde in der nacht awsz gelassen*).⁴⁰ A Német Lovagrend öltözkéiben hosszú ideig háborítatlanul tudott haladni. Marienburgból egyenesen kelet felé indult, hogy minél hamarabb, még mielőtt üldözésére indulnának, elérje a Liebstadt (Miłakowo) környékén kezdődő nagy erdős, mocsaras vidéket, ahol elrejtőzhet esetleges üldözői elől. Marienburg és Liebstadt között a távolság kb. 115–120 kilométer. A késő középkorban Európa nagy részén a lovas küldöncök napi 40–50 kilométert tettek meg.⁴¹ Ha egy lovasnak váltó lova is volt, ez a távolság 60–70 kilométerre is megemelkedhetett. A lovagrendi futárszolgálat átlagos sebessége, mivel minden rendházban, katonai őrhelyen váltólovak és pihent futárok álltak éjjel-nappal készenlétben, ennél valamivel gyorsabb, napi 70–80 kilométer (jó útviszonyok mellett akár 90–100 kilométer) volt.⁴² Ha abból a feltételezésből indulunk ki, hogy Kęstutis szökését csak reggel, hálókamrájának kinyitásakor fedezték fel, a litván fejedelemnek kb. 20–25 kilométer előnye lehetett. Azok, akik segítették a szökését, jól ismerhették a lovagrendi állam közlekedési útvonalait és természetföldrajzi viszonyait, amikor a Liebstadt felé vezető utat javasolták. Ezt az előnyt a gyors lovagrendi riasztás ellenére sem lehetett már behozni, a Liebstadnál kezdődő vadonban és mocsárban pedig Kęstutis el tudott rejtőzni üldözői elől. Az Ältäre Hochmeisterchronik szintén arról számolt be, hogy a litván fejedelem a mocsarak és erdők rejtekébe húzódott.⁴³ Itt találkozott azzal a litván küldöttséggel, amelyik éppen Marienburgból tért vissza Litvániába.⁴⁴ Elképzelhető, hogy ez a litván követség éppen Kęstutis szabadon bocsátásának feltételeiről tárgyalt a nagymesterrel, de nem sikerült megállapodásra jutniuk. Az sem lehetetlen, hogy maga a fejedelem is találkozhatott Marienburgban a követekkel, akiket titokban tájékoztathatott szökésének tervéről, egyeztetetett velük arról, hol fognak találkozni, és utasíthatta őket, hogy miképpen tárgyaljanak. Azt követően, hogy a vadonban (véltetően a megbeszélt helyen) csatlakozott a litván delegációhoz, a lehető leggyorsabban igyekezett biztonságos helyre menni, ezért

³⁹ Wigand, SRP II. 528.

⁴⁰ ÄHMCh, SRP III. 593.

⁴¹ *Novák Veronika*: Hírek, hatalom, társadalom. Információáramlás Párizsban a középkor végén. Bp. 2007. 72.

⁴² *Pósán László*: Híráramlás és információterjedés a Német Lovagrend államában. Századok 146. (2012) 405–415. Itt: 406.

⁴³ ÄHMCh, SRP III. 593.

⁴⁴ Wigand, SRP II. 529.

nem kelet felé folytatta útját, hanem délkeletre fordult, Mazóvai felé, ahol a nővére, Erzsébet volt a hercegné. A poroszországi erdőségeken át, folyamatosan rejtőzve, majd a Drewenz (Drwęca) folyón átkelve néhány nap múlva megérkezett a mazóviai hercegségbe, ahonnan – némi pihenő után – visszatért Litvániába. Feltehetően úgy gondolta, hogy nem sokkal a szökése után a Német Lovagrend még nem számítható fegyvereseiből egy kisebb sereget szervezett, és betört Poroszországba. A határvidék dűlása során azonban a Rastenburg előjárója vezette lovagrendi csapat váratlanul rajta ütött a litvánokon. A csatában egy Werner von Windekaim nevű lovag kiütötte a nyeregből a fejedelmet, aki ezután gyalogosan védekezett, és egy lándzsával ledöfte Windekaim lovát. Wigand von Marburg szerint az összecsapásban 2 keresztes lovag és 9 keresztény fegyveres esett el, a pogányok közül pedig 100.⁴⁵ Az ismét fogságba esett Kęstutis a lovagrendi táborba vitték, ahol egy sátorban helyezték el, amit egy őr vigyázott. Az éjszaka során azonban a litván fejedelem újból megszökött. Arról, hogyan tudta ezt megtenni, sajnos egyetlen forrás sem tudósít. Elképzelhető, hogy a litván fejedelem elfogását követően az örömmámorban lévő lovagrendi táborban megünnepelték a győzelmet, talán némi sört vagy bort is fogyasztottak, és éjszakára megcsappant a figyelem, amit Kęstutis kihasznált. Az eseményről Wigand krónikája röviden csak annyit mondott, hogy a szökését követően a fejedelem egyedül, gyalog bolyongott az erdőben, amikor – szerencséjére – találkozott egy kisebb litván csapattal (talán a seregének katonáival?), és visszatért Litvániába.⁴⁶ Annak az emléke, hogy Kęstutis gyalog menekült a vadonban, az Áltère Hochmeisterchronikban is fennmaradt, de ott mindez a Marienburgból történt szökéshez és üldözéshez kapcsolódott. Az itteni leírás szerint napokon át gyalogolt az erdőben, és Mazóvián keresztül ért haza (*gab sich zcu fusse in die gevilde. Des tages lag her stille, des nachtis ging her, bis her quam durch dy Maszow in seyn land*).⁴⁷

Kęstutis szökése, gyors támadása a határvidéken, majd újbóli szökése a lovagrend részéről nem maradhatott válasz nélkül, és maga Winrich von Kniprode nagymester (1352–1382)⁴⁸ szervezett hadjáratot Litvánia ellen. Az Áltère Hochmeisterchronik szerint ez a katonai vállalkozás mindenképpen indokolt volt, mert a litván fejedelem viszálykodó, és harcias természetű volt (*der selbe Kynstutte was gar eyn streithafftig man und werhaftig*), aki csak az erőből értett.⁴⁹ A Német Lovagrend hadjáratának a fő célja azonban nem egyszerűen Kęstutis valamiféle megleckéztetése volt, hanem a Memel (Neimunas) és a Neris folyók összefolyásánál épülő Kaunas várának elfoglalása és lerombolása. Az építkezés előkészületei már 1359-ben megkezdődtek, a tényleges várépítés pedig 1360-ban indult el. 1361 végére, 1362 elejére ugyan még nem fejeződött be, de a falai és jórészt a tornyai

⁴⁵ Wigand, SRP II. 530.

⁴⁶ Wigand, SRP II. 530.

⁴⁷ AHMCh, SRP III. 593.

⁴⁸ Heckmann, D.: Amtsträger i. m. 151.

⁴⁹ AHMCh, SRP III. 593.

is már álltak.⁵⁰ A várórség parancsnoka Kęstutis elsőszülött fia, Vaidotas volt, így az ellene indított lovagrendi hadjárat ily módon a fejedelem személyéhez is kapcsolódott. Johann von Posilge beszámolója szerint a nagymester 1362. március 1-én érkezett meg a lovagrendi sereg zömével Königsbergbe.⁵¹ A sereg további felvonulása Krzysztof Kwiatkowski rekonstrukciója alapján a következő volt: két hétig Königsbergben állomásozott, és bevárta a Poroszország más tájairól érkezőket, majd március 14-én Königsbergből útra kelt Ragnitba (Nyeman), ahol szintén gyülekeztek még csapatok. Ide március 20-án érkezett meg, és egy héttel később el is indult Litvániába, Kaunas felé. A lovagrendi csapatok március 29-én érték el Kaunas várát, és a következő napon megkezdték az előkészületeket az ostromhoz.⁵² A keresztesek egy nagy árkot ástak és sáncot emeltek a Memel és a Neris között, s ezzel elvágták a várat a külvilágtól.⁵³ Faltörő kosokkal rést ütöttek a falon, és az ostromban a lovagrend először már tűzfegyvereket, ágyúkat is bevetett.⁵⁴ A várban kevés volt az élelmiszer, és a védők helyzete egyre kilátástalanabbá vált. Kęstutis ugyan felvonult a két folyó közötti dombháttra, de a lovagrend által készített árok és sánc megakadályozta, hogy segítséget küldjön a várba, a folyó másik oldalán táborozó lovagrend megtámadására pedig nem vállalkozott.⁵⁵ Ebből arra következtethetünk, hogy nem rendelkezett komolyabb haderővel, sem pedig az átkeléshez szükséges csónakokkal, bárkákkal. Ez minden bizonnyal azért volt így, mert Algirdas nagyfejedelem a katonai erő jelentős részét elkezdte átcsoportosítani délkeletre, az Arany Horda elleni háborúra (1362 őszén a Bug-folyó közelében, annak egyik mellékfolyójánál, az ún. „Kék Víz” mellett nagy győzelmet is aratott a tatárok felett, és ezzel megszerezte Kijevet és Podóliát).⁵⁶ De Kaunas váránál óvatosságra inthette Kęstutist az is, hogy egyik öccsének, Korjatnak a fiai elégedetlenek voltak a nekik adott területekkel, szembe fordultak a nagyfejedelemmel, a diarchia rendszerével, és III. Kázmér lengyel király támogatását kérték. 1362 tavaszán a Kaunas mellett táborozó litván fejedelem nem tudhatta, kell-e lengyel támadástól tartania, amit veszélyesebbnek ítélt, mint azt, hogy a Német Lovagrend elfoglal-e egy litván erődtímenyt, vagy nem.⁵⁷ 1362. április 15-én tárgyalásokat kezdett Winrich von Kniprode nagymesterrel, de ezek eredménytelenül zárulta. Ezután a nagymester

⁵⁰ *Algirdas Žalnierius: The First Castle of Kaunas.* In: *Castella Maris Baltici* 6. Ed. Albinas Kuncevičius. Vilnius 2004. 219–229. Itt: 219.

⁵¹ Posilge, SRP III. 81.

⁵² *Krzysztof Kwiatkowski: Prolog und Epilog temporis sanctis.* Die Belagerung Kauens 1362 in der Beschreibung Wigands von Marburg. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 57. (2008) 238–254. Itt: 240–246.

⁵³ Posilge, SRP III. 81–82.; Wigand, SRP II. 531.

⁵⁴ Posilge, SRP III. 82.; Wigand, SRP II. 532–534.

⁵⁵ Wigand, SRP II. 534.

⁵⁶ *G. Rhode: Die Ostgrenze Polens i. m. 199.; Bertold Spuler: Die Aussenpolitik der Goldenen Horde. Die Horde als Großmacht in Osteuropa und Vorderasien. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 5. (1940) 1–75. és 279–365. Itt: 291–292.; *Vásáry István: Az Arany Horda.* Bp. 1986. 121.

⁵⁷ *Hellmann, M.: Grundzüge i. m. 27.; Rhode, G.: Die Ostgrenze Polens i. m. 199–201.*

parancsot adott az ostrom folytatására. A lovagrend ágyúi, követői és katapultjai egész éjjel lőtték a várfalakat, másnap pedig az ostromtornyok bevetésével a keresztetek megrohamozták és bevették a várat. A krónikák szerint több mint 600 litván esett el, a lovagrend vesztesége 200 fő körül volt.⁵⁸ Vaidotas, Kęstutis fia 36 életben maradt katonájával együtt fogságba esett. Ő már nem volt olyan szerencsés, mint az apja, mert három évig raboskodott a lovagrendnél, és csak 1365-ben szabadult.⁵⁹ Az elfoglalt várat a lovagrend lerombolta.⁶⁰

A sors furcsa fintora, hogy az a Kęstutis, aki életében többször is fogságba esett, és onnan minden alkalommal megszökött, végül rabságban, fogolyként halt meg. 1377 májusában meghalt Algirdas nagyfejedelem, aki még életében a második házasságából született legidősebb fiát, az ekkor 27 éves Jogailát (Jagellót) nevezte meg örökösének. Az első házasságából származó fiai, az ortodox hitet követő Andrej, Polock fejedelme, és Dimitrij, Brjanszk ura, ezt nem fogadta el, és fegyverrel fordultak szembe féltestvérükkel. Kęstutis a diarchia eddigi rendszerének fenntartása mellett foglalt állást, és a kirobbant belháborúban Jogailát támogatta, aki e segítség nélkül valószínűleg nem győzhetett volna. Az öreg Kęstutis ezt a diarchia rendszerén belül a pozíciója erősítésére akarta felhasználni, a nagyfejedelemi trónra lépő Jogaila azonban nem akarta, hogy nagybátyjának túlságosan nagy politikai súlya legyen a birodalomban. Ő Kęstutis kormányzati különállásának, eddigi hatalmának megnyirbálására, korlátozására törekedett. A kettejük között egyre élesebb viszály arra ösztönözte Kęstutist, hogy Jogailát letaszítva maga üljön a trónra.⁶¹ 1380 tavaszán újból belháború tört ki Litvániában. Kęstutis elfoglalta a nagyfejedelemi székhelyet, Vilniust, Jogaila pedig a birodalom keleti, ortodox szláv területére, Vitebszk vidékére húzódott vissza.⁶² Kęstutis gyorsan megnövekedett hatalma katonai fellépésre készítette a Német Lovagrendet, és Kleve grófjának kereszteseivel 1382 januárjában betört a litván határterületekre.⁶³ A kétfrontos háború elkerülése érdekében Kęstutis tárgyalásokat kezdett unokaöccsével, és ezzel egyidejűleg hadba vonult a keresztetek ellen.⁶⁴ Serege nagy része így elhagyta Vilniust, amely a fejedelem távozását követően megnyitotta kapuit Jogaila előtt. A nagyfejedelemi székhely visszaszerzése után Jogaila gyorsan cselekedett, és csapataival rajta ütött a nagybátyja táborán. Kęstutist az örökösének kiszemelt Vytautas nevű fiával együtt foglyul ejtette, és Kreva (Krewo; ma Belorusszia) várában bör-

⁵⁸ Posilge, SRP III. 82.; Wigand, SRP II. 534–537.

⁵⁹ Jan Tęgowski: Pierwsze pokolenie Giedyminowiczów. Poznań–Wrocław 1999. 201.

⁶⁰ Kurt Forstreuter: Deutschland und Litauen im Mittelalter. (Studien zum Deutschtum im Osten) Köln–Graz 1962. 62.

⁶¹ Joné Deveiké: The Lithuanian Diarches. The Slavonic and East European Review 28. (1950) 392–405.; Hellmann, M.: Grundzüge i. m. 33.; Stephen C. Rowell: Lithuania Ascending. A Pagan Empire within East-Central Europe 1295–1345. Cambridge 1994. 68.; Vanda Sruogienė-Sruoga: Jogaila (1350–1434). Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences 38. (1987) 1–4. Itt: 1.

⁶² Die älteste litauische Chronik i. m. 426.; Posilge, SRP III. 117.

⁶³ Wigand, SRP II. 609–611.

⁶⁴ Posilge, SRP III. 118.

tönbe vetette, ahol 1382 augusztusában az öreg fejedelmet meggyilkolták. Johann von Posilge krónikája szerint Jogaila saját kezűleg ölte meg a nagybátyját (*totte sich Kinstod selbir in deme gefangnisse, als man sagete*). Más forrás erről nem szólt, és Posilge is fontosnak tartotta megjegyezni, hogy ez az állítása csak szóbeszédre, mendemondákra épült.⁶⁵ Holttestét pogány szokás szerint, Algirdashoz hasonlóan, máglyán hamvasztották el.⁶⁶ Fiával, Vytautas-szal kapcsolatban Johann von Posilge azt írta, hogy Kęstutis egykori marienburgi szökéséhez hasonlóan, ő is a fogva tartóit megtévesztve, álruhában, női öltözkben (a felesége ruhájában) szökött meg unokatestvére, Jogaila fogságából, és nővéréhez, Danutához, valamint sógorához, Janusz mazóviai herceghez menekült (*Wyttowt entqwan us deme gefangnisse in synos wybes cleydern hin in die Masow czu herczogen Johannos sime swoger*).⁶⁷ Ahogy egykor az apjának, úgy bizonyára neki is voltak segítői Kreva várában.

⁶⁵ Posilge, SRP III. 123.

⁶⁶ Wigand, SRP II. 620.

⁶⁷ Posilge, SRP III. 123.

Veszprémy László

„HOL VANNAK A KATONÁK?” A NIKÁPOLYI CSATA (1396) HADIFOGLYAI

A hadifoglyok kiváltása, a fogolykiváltás gyakorlata a háború humanizálásának irányába tett rendkívül fontos fejlemény. Kezdeteit a 12. századig, többen a szentföldi keresztes háborúk során Hattínnál elszenvedett vereségig (1187) vezetik vissza, ahol szinte az egész keresztes sereg fogságba esett.¹ Nem véletlen, hogy az első európai és egyben első magyar világi lovagrend, az I. Károly alapította Szent György-lovagrend fennmaradt szabályzatában (1326 körül) a szöveg külön hangsúlyt helyez a rendtagoknak a fogságból való kiváltására, ekkor talán még inkább egy elterjedtebb nyugati mindennapos gyakorlat hatásaként.² Bizonyos, hogy a 13. század folyamán a lovagi tornák nagyban hozzájárultak az előkelők váltságdíjjal való megváltásának napi gyakorlattá válásához. A gyakorlat fénykora a százéves háború időszaka, amikor a források zavarba ejtő bősége mellett maga a terminus is megjelenik. Ekkor, az 1420-as években tűnik fel latin és francia formájában szinte egy időben a hadifogoly terminus: „*prisonarius de guerra*”, „*prisonnier de guerre*” alakban. Mindez elválaszthatatlan a harcban álló felek és a jogászok örök problémájától: ki tekinthető harcosnak egy olyan társadalomban, amikor még jó néhány

¹ Összefoglalóan lásd Rémy Ambühl: *Prisoners of War in the Hundred Years War*. Cambridge 2013. Mint PhD-értekezés elérhető: <https://core.ac.uk/download/pdf/1585912.pdf> letöltés 2021. máj. 24.; John Gillingham: *Christian Warriors and the Enslavement of Fellow Christians*. In: *Chevalerie et christianisme aux XIIe et XIIIe siècle*. Eds. Martin Aurell – Catalina Girbea. Rennes 2011. 237–256.; *Uő*: *Surrender in Medieval Europe. An Indirect Approach*. In: *How Fighting Ends. A History of Surrender*. Eds. Holger Afflerbach – Hew Strachan. Oxford 2012. 55–72, itt: 68–72.; Adam Kosto: *Hostages in the Middle Ages*. Oxford 2012. A közel-keleti előzményekre John France: *Surrender and Capitulation in the Middle East in the Age of the Crusades*. In: *How Fighting Ends i. m.* 73–84. A tanulmányban a forrásokat és a szakirodalmat követve nem változtattuk meg az előforduló pénznemeket. Ezek az aranypénzek megközelítően azonos aranytartalmúak és értékűek voltak: a magyar aranyforint, 1325 óta verték, a velencei dukát (zecchino, cikény), 1284 és 1840 között verték; firenzei aranyforint, florin: 1252 és 1533 között verték; a francia frank: 1360 körülől verték. A pénznemekre lásd Peter Spufford: *Handbook of Medieval Exchange*. London 1986.

Itt köszönöm meg a MTA HIM-MNL-SzTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoportból C. Tóth Norbert és Lakatos Bálint, valamint Fodor Pál és Kranzieritz Károly észrevételeit, illetve a végrendelet kiadásához nyújtott segítségüket.

² Veszprémy László: *Lovagvilág Magyarországon*. Bp. 2008. 171–186., az alapítólevél új fordításával.

évtizedig nincsenek állandó hadseregek. E két fogalom: harcos és hadifogoly önálló sodása szorosan összekapcsolódott, s éppen a 15. század első évtizedeire tehető a jogi szakirodalomban tetten érhető kifejtése. A gyakorlatot alapvetően a szokásjog uralta és irányította. Elfogadott volt, hogy a fogságba ejtő és fogságba esett közötti viszony akkor vált jogi természetűvé, amikor a fogoly becsületszavát adta, illetve a fogságba ejtő megbizonyosodott arról, hogy előtte más még nem vette annak becsületszavát. Ebben a folyamatban nem lebecsülendő szerepet játszottak a szabályzatok (*ordinances of war*), amelyeket anyanyelvükön, például akár angolul, akár franciául kihirdettek a katonáknak, másolt példányait pedig kapitányaik birtokolták. Az előkelőknek mindig is könnyebb volt magukat hadifogollyá nyilvánítani. A magas társadalmi állás eltitkolása olykor éppenséggel egyenesen tragédiához vezetett, mint például amikor Antal, Brabant grófja (Antoine de Brabant, 1406–1415) az agincourt-i csatában alacsony rangú szolgálójának ruháját öltötte magára, hogy váltságdíját csökkentse, de ez az életébe került, amikor az angolok az öszecsapás során legyilkolták foglyaik egy részét.³ Hasonlóképpen, nyilvánvaló taktikai okokból, a szabályzatok tiltották foglyok ejtését a győzelem kivívásáig, amit azután követett az üldözés, korabeli kifejezéssel a „*chasse*”. Ugyanakkor technikailag sem volt könnyű valakit fogságba ejteni és őriztetni a harc hevében. Az alku formája leginkább a szóbeli megegyezés, szerződés volt, amelyben a felek megalkudtak az összeg nagyságáról és annak teljesítési módjáról. Az eseteknek számtalan gyakorlati példájával találkozunk, attól kezdve, hogy az első részlet lefizetése után átmenetileg elengedték a foglyot, az igénybe vett baráti-rokoni segítség változatain át a professzionális kereskedők, közvetítők, „brókerek” alkalmazásáig. A korabeli történeti, szép- és jogi irodalomból jól nyomon követhető az aktus gyakorlati lefolyása, a harcban alulmaradt csak annyit mondott: „megadom magam – „*Je me rends*”, vagy testbeszéddel jelezte, és ellenfelének a kezébe csapott, mintegy kimondatlanul megpecsételve ezzel a kettejük közötti jogviszonyt. Azt már a jogászok fejtegették, hogy mi történik akkor, ha egy ilyen foglyot később kiszabadítanak társai, vagy éppen ő maga ejt később foglyokat. A gyakorlat általában tekintettel volt a fogoly társadalmi állására: nagy rangkülönbséggel nem is tartották meg foglyaikat, átadták azokat a maguk szintjén állóknak. Magukat a foglyokat is rangjuknak megfelelően kezelték, az előkelők kellemes, de legalábbis elviselhető börtönre-fogságra számíthattak (*prison courteous*) – a franciáknál a Louvre tornyában vagy a templomosok elkobzott erősségében –, ami egyszerre tette rövid távon költségessé a hosszú távon rentábilisnak ígérkező vállalkozást. A nikápolyi csata esetében az előbb említett technikákkal szinte mind találkozunk.

Jelen tanulmányban nem akarjuk nyomon követni a nikápolyi csata lefolyását, kizárólag arra próbálunk választ kapni, hogy mi történt az oszmán fogságba ke-

³ Ambühl, R.: Prisoners of War i. m. 19–51., kül. 33.

rült magyarokkal és nyugatiakkal, jellemzően burgundokkal. Különösen az érdeklő mindmáig a közvéleményt, hogy miért nem tértek vissza a fogságba ejtett magyarok a csatát követő években, évtizedekben.⁴ A Zsigmondkori oklevéltár most már 1427-ig eljutó köteteiben alig lehet a fogságból kiszabadultakra vagy onnan elszököttekre adatot találni. Egyikük, Gereci Szerecsen Miklós 12 év elteltével szabadult, nem részletezett módon,⁵ míg a sikeres kiváltásra dokumentált példának Sebesi Simon, Sebesi Péter fia, László fia, valamint talán Gecsei Székely János fiának esete.⁶ Az bizonyos, hogy Szerecsen Miklós a csatában került fogságba, ahonnan csak évek múlva szabadult jelentős váltságdíj fejében, amelyet a család nagy erőfeszítések árán teremtett elő.⁷

A fogolyváltások kis számát részben az magyarázza, hogy az életben maradt magyaroknak esetleges helyismeretük, illetve az ország nem túl távoli fekvése miatt nagyobb esélyük volt hazajutni.⁸ Zsigmond a királyság védelme érdekében még

⁴ Összefoglalóan lásd *Attila Bárány*: Battle of Nicopolis. In: The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology. I–III. Ed. Clifford J. Rogers. Oxford 2010. I. 56–59.; *Uő*: Zsigmond király uralkodása. In: Magyarország hadtörténete. I. Szerk. Veszprémy László. Bp. 2017. 223–247.; *Uő*: King Sigismund of Luxemburg and the Preparations for the Hungarian Crusading Host of Nicopolis (1391–96). In: Partir en croisade à la fin du Moyen Âge. Financement et logistique. Eds. Daniel Baloup – Manuel Sánchez Martínez. Toulouse 2015. 153–178.

Kranzieritz Károly: Az oszmán veszély elhárítására tett kísérletek Luxemburgi Zsigmond korában. (1389 és 1401 között). PhD értekezés. Bp. ELTE, 2018. A francia forrásokra vonatkozóan *Csernus Sándor*: A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország: 13–15. század. (Doktori mester munkák) Bp. 1999. 174–184.

⁵ *Tardy Lajos*: Régi magyar követjárások Keleten. Bp. 1983 (első kiad. 1971). 16–18. Zsigmond 1428. 02. 16.-i (Tardy tévesen 02. 06.-ra keltezi) adománylevelének kiadása *Katona István*: Historia critica regum Hungariae, 1–42. köt., Pest 1779–1817. Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae, ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata. Tomulus V, ordine 12. Buda 1790. XII. 503–507., vö. *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984. 81–83.; *Kranzieritz Károly*: A nikápolyi csata magyar résztvevői. Hadtörténelmi Közlemények 128. (2015) 1. sz. 162–183., 167. Feltűnik a társaságában később Török Józsa, akit valószínűleg nem a fogságból hozott magával, hanem csak a visszatérés utáni években került Magyarországra. A burgund herceg szolgálatában mindenesetre érkeztek törökök Európába. *Tamás Pálosfalvi*: From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman–Hungarian Warfare, 1389–1526. Leiden–Boston 2018. 201.; *Jacques Paviot*: Les ducs de Bourgogne, la croisade et l’Orient (fin XIVe siècle–XVe siècle), Paris 2003. 273–276.

⁶ *Kranzieritz K.*: Az oszmán veszély i. m. 171., Gecsei személyére lásd alább.

⁷ Zsigmondkori oklevéltár. Összeáll. Mályusz Elemér. I. 1387–1399. Bp. 1951.; II/1., 1400–1406. Bp. 1956.; II/2., 1407–1410. Bp. 1958.; III. 1411–1412. Borsa Ivánnal, Bp. 1993. (a továbbiakban: ZsO) Zsigmond 1401. január 13-án kelt adománylevele, ZsO II. 817. sz., DL 104 954 (pro maximis auri et argenti quantitativis cum gravi fratrum et amicorum suorum contributione, rerum et bonorum dispersione ac proprium possessionum taxatione, obligatione).

⁸ Erre jó példa Kállói Miklós (Lőkös fia), akit 1397 májusában még elhunynak tekintenek, de aztán mégis hazatért, vö. ZsO I. 4796. sz. (DL 52 966), 5990. sz. (DL 53 040) Persze voltak

a Dunán hajózva, menekülés közben küldte haza Havasalföldön keresztül Garai Jánost és Stibort. Másfelől a zászlósúrak veszteséglistáját nézve úgy látszik, hogy a legtöbben a csatát még időben elhagyták, ezzel alapot kínálva a nyugati krónikások dezertálást emlegető vádjainak.⁹ A Boucicaut-életírás a menekülő magyarokkal éppen kizárólag a nádort és kíséretét állítja szembe, dicsérve bátorságukat.¹⁰ Sajnos a többiek életüket a csatában, vagy a csatát követő mészárlás során végezték be, míg a „szerencséseket” eladták rabszolgának.¹¹

Mályusz Elemér magisztrális művében a következő képet rajzolta a Nikápolynál oszmán hadifogságba került magyar foglyokról.¹² A fogságba esett nádorrért, Ilsvai (helyesen: Jolsvai) Leustákért és közelebbről nem ismert kíséretéért

a nyugatiak között is olyanok, akiknek később sikerült hazatérni, *Kranzieritz K.*: A nikápolyi csata i. m. 164., 168. Ilyen volt a szépirodalomban is megörökített Nicolas (Clayz) Utenhoven flamand lovag esete, akinek felesége évekkel későbbi hazatérte előtt házasodott újra, vö. *Les cent nouvelles nouvelles*. Ed. Franklin P. Sweetser. Genève 1966. 420–424. (69. történet); *Jean Richard*: Les prisonniers de Nicopolis. In: *Nicopolis, 1396–1996. Actes du colloque international 18 octobre 1996, Dijon 1997*. Eds. Jacques Paviot – Martine Chauney-Bouillot. Annales de Bourgogne 68. (1997) 75–84., itt: 78.

⁹ Nem véletlen, hogy Sébastien Mamerot krónikájában (1472–1474) a miniátor a mészárlás jelenete mellett éppen Zsigmond menekülését ábrázolta, Bibliothèque nationale de France fr. 5594., f. 267. v., vö. *Sébastien Mamerot: Une chronique des croisades. Les passages d'outremer*. (Édition complète, adaptée et commentée.) I–II. Hong Kong–Köln–London [2009]. 196. Hasonlóképpen Zsigmond hajóra szállását látjuk Diebold Schiling 1513. évi Luzerni krónikájában, 52. (Zentral- und Hochschulbibliothek Luzern, Sondersammlung, Eigentum Korporation Luzern), <https://www.e-codices.unifr.ch/de/kol/S0023-2//52> -11-21/ letöltés 2021. ápr. 18. Összefoglalóan *Csernus S.*: A középkori francia i. m. 177., 182.; *Norman Housley*: Boucicaut marsall Nikápolynál. *Hadtörténelmi Közlemények* 111. (1998) 3. sz. 593–602., itt: 598. A megfutamodásra vonatkozó korabeli forrásokra lásd még *Bleyer Jakab*: A magyar vonatkozású német történeti népelemek 1551-ig. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 21. (1897) 149–159., 235–253., 334–347., 417–436., 538–552., itt: 335.; *Birkás Géza*: Eustache Deschamps magyarországi utazása és magyar vonatkozású költeményei. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 42. (1918) 361–371., itt: 369.

¹⁰ *Le livre des fais du bon messire Jehan le Maingre, dit Bouciquaut, mareschal de France et gouverneur de Jennes*. Ed. Denis Lalande. Paris 1985. 110. (Si fist le grant conte de Honguerie et tous les siens, a qui moult desplaisoit la laide et honteuse departie que Hongres avoient faite). Meglepő módon az angol fordítás a nádort Garai II. Miklóssal († 1433) azonosítja a jegyzetben. *The Chivalric Biography of Boucicaut, Jean II le Meingre*. Ford. Craig Taylor – Jane H. M. Taylor. Woodbridge 2016. 66.

¹¹ A korabeli „váltságdíj iparra” lásd *E. Kovács Péter*: Magyarország „törökképe” a XV. század elején. *Hadtörténelmi Közlemények* 122. (2009) 1. sz. 111–126., itt: 122., idézi az 1438-ban török fogságba esett Magyarországi György vonatkozó sorait, vö. Kimondhatatlan nyomorúság. Két emlékirat a 15–16. századi oszmán fogságról. Ford., utószó és jegyz. Fügedi Erik. Bp. 1976. 32–33.

¹² *Mályusz E.*: Zsigmond király i. m. 106–107., 290.; lásd még *C. Tóth Norbert*: Luxemburgi Zsigmond uralkodása 1387–1437. Bp. 2013. 34–37.; *Csukovits Enikő*: Csodás szabadulások a török rabságból. *Aetas* 20. (2005) 4. sz. 78–90., itt: 78–79.; *Csukovits Enikő*: Miraculous escapes from Ottoman captivity. In: *Ransom Slavery along the Ottoman Borders* (Early

Bajezid szultán 50 ezer aranyforintot kért.¹³ A burgund herceg, II. Merész Fülöp (1363–1404), akinek fia, Jean de Nevers, II. Félelemnélküli János (1404–1419) is a foglyok között volt, kezességet vállalt a magyar nádorért Mütiléné uránál, a genovai származású Francesco II. Gattilusiónál, akiről alább még szó lesz. Ennek ellenére a genovai pénzember a források szerint nem mozdult Ilsvai Leusták érdekében, talán mert – Mályusz szerint – kockázatosnak tartotta az ügyletet. Ilsvai felesége, Ilona és két fia, György és Péter természetesen tett lépéseket a nádor kiszabadítása érdekében, és 1397 októberére megszerezte Kaplai János volt országbíró, Kaplai Serkei Dezső udvari lovag és a szentföldi zarándokútjáról 1396 májusában visszaérkezett Szécsényi Frank, volt erdélyi vajda támogatását, akik vagyonukkal jót álltak, hogy a nádor kiszabadulása után a burgund hercegnek, Jánosnak haladéktalanul fizetnek.¹⁴ Az oklevélből egyértelmű, hogy ezt már megelőzte egy kapcsolatfelvétel a burgund udvarral és a herceggel, hiszen pontos tudomást szereztek a burgund herceg szándékáról, hogy az kötelezettséget vállalt a nádor váltságdíjáért. Az oklevélben pontosan írják a herceg nálunk nyilván sosem hallott nevét (Nevers), miként tájékozottak a két Gattilusio szigetéről, s tényként kezelik az éppen szabaduló János herceg anyagi kötelezettségvállalását a kifizetést illetően a Gattilusiók felé (*suis litteris vigorosis obligat se et obligavit*). A „vigorosus” szó, a „vigorositas” terminus önmagában is kötelezettségvállalás jogi érvényére utal. Nem utolsósorban a nádor magyar kíséretéről is tudnak, akikről aztán a későbbiekben semmit sem hallunk. Könnyen lehet, hogy Mályusznak igaza van, s ekkorra már a burgund udvar annyira eladósodott, hogy nem kapták meg az újabb 50 ezer aranyat a magyar nádorért. Látjuk majd, hogy a burgundok a Gattilusiók felé fennálló korábbi hitelek törlesztésére sem voltak képesek.

A nádor az előkelő burgund foglyokhoz hasonlóan szabad mozgást élvezett, végrendelete is Leszbosz szigetéről, annak központjából, Mütilénéről kelt. Elküldött levelei eredményeként rokonsága szerzett is 6000 aranyforintot a Kanizsaiaktól Hrussó vára fejében,¹⁵ de mindez kevés volt. Arról is tudunk, hogy a Csetneki György mestertől a váltságdíj céljaira kölcsönvett javak között volt egy 6 márka

Fifteenth – Early Seventeenth Centuries). Eds. Géza Dávid – Pál Fodor. Leiden–Boston 2007. 1–18., itt: 1–2.

¹³ Az összeg magas, de nem példátlan. Az 1415-ben fogságba esett Maróti János macsói bán és báró társaiért 65 ezer aranyforintot kértek, amelyet, legalábbis 40 ezer forintot, ki is fizettek, s négy év elteltével térhettek haza. Jellemző, hogy a család ekkor sem tudta az összeget összeszedni, s szélesebb összefogásra volt szükség, 1416-ban az országnagyok döntöttek az ügyről. Az is a változás jele, hogy érdekükben ekkor a lovászmester járt el, s a szerb despota közvetített. *Csukovits E.*: Csodás szabadulások i. m. 82.; *E. Kovács P.*: Magyarország „törökképe” i. m. 114.

¹⁴ *Mályusz E.*: Zsigmond király i. m. 106–107. ismerteti, de a ZsO-ba még nem került be. 1397. október 1., Fülek. Kötelezettségvállalásuk a burgund levéltárban eredetiben fenn is maradt, vö. *Joseph Delaville Le Roulx*: La France en Orient au XIVe siècle Expéditions du Maréchal Boucicaut. I–II. Paris 1886. II. 47., vö. a függelékben közölt szöveggel.

¹⁵ ZsO II. 135. sz. 1400. március 14. (DL 8541). A nádor gyermekei elzálogosítják Hrussó várát a váltságdíj céljaira. János esztergomi érsek és testvérei megígérik, hogy az összeget

súlyú ezüst amfóra, aminek visszajutatásáról 1406. október 5-én állítottak ki oklevelet.¹⁶ 1400-ban készíti el végrendeletét,¹⁷ belátva, hogy hazajutása reménytelen. A várat 1408-ban a Kanizsaiak 6000 forintért vissza is adták a volt nádor fiainak. Progovci Asztalnok Gergely (Miklós fia) intézte a váltságdíjjal kapcsolatos ügyeket. Magának a nádornak az okleveléből tudjuk meg, hogy műtilénéi kereskedőktől 300 aranyforintnyi kölcsönt szerzett, ő maga pedig 600 aranyforint értékű szolgálatot teljesített, megemlékezett róla végrendeletében is.¹⁸ Ezek alapján feltételezhető, hogy Gergely személyesen is kiutazott a nádorhoz, bár erről a források nem szólnak. Gergely további szolgálatait igazolhatja, hogy 1405. július 15-én a nádor költségeire felvett 2500 aranyforint visszafizetéséről kért oklevelet.¹⁹ A végrendeletben részletezett eladott birtokai és kiadásai kompenzálására megkapja Tallóc birtokát. Ezzel és további követeléseivel kapcsolatban azonban fia, Újudvari Ambrus még hosszasan viszálykodott a nádor egyik fiával.²⁰ Nyilván a nikápolyi csatával függhetett össze, hogy Gecsei Székely Jánost kötelezték arra, hogy fia kiszabadulásáért fizessen sajnos meg nem nevezett pénzösszeget a nádor fiának, György mesternek, miközben a fogolyért a nádor maga vállalt kezességet.²¹ Leszboszon valószínűleg nem volt sanyarú sora a nádornak és feltételezett kíséretének. Végrendeletéből úgy tűnik, hogy a váltságdíjára megállapított határidő lejárta után Leszbosz szigetéről vissza kellett térnie a szultán fogságába. Anyagi lehetőségeire fényt vet, hogy végrendeletében 150 aranyforintot hagyott a török fogságból menekülők és a szigetek bujkálók részére.²² Ennek úgy lenne értelme, ha ezt az összeget a helyi kereskedők, akár maga Gattilusio számára tette volna hozzáférhetővé. Ez egyúttal annak is bizonyítéka lehet, hogy ekkor még többen bujkáltak s nem adták fel a re-

csökkentik, amennyiben tényleg kiszabadul a nádor. További falvakkal ugyanarról ZsO II. 201. sz., 1400. ápr. 13.

¹⁶ ZsO I. 5038. sz. (DL 9239). Hivatkozik rá *Daniela Dvořáková*: A lovag és királya. Stiborici Stibor és Luxemburgi Zsigmond. Pozsony 2009. 67. Csetneki György asztalnokmester, majd 1397-től haláláig, 1402-ig gömöri ispán.

¹⁷ 1400. január 20., három példányban állította ki. ZsO II. 36. sz. (DL 103 429) Bajezid szultán Gattilusióra bízta, s a nádor Leszbosz szigetéről próbálta összeszedni a váltságdíjat.

¹⁸ ZsO II. 5793. sz., 1399. április 6. Edirne, DL 103 430., a nádor ekkor még nem mondott le szabadulásáról, de nem is optimista (si nos de presenti carcere liberari non poterimus). Gergely deák személye összehasonlítva a burgundok kiszabadítására érkező előkelő követekkel és mozgósított pénzemberekkel nem lehetett a legsikeresebb döntés.

¹⁹ ZsO II. 4056. sz., 1405. július 18, DL 101 957.

²⁰ ZsO II. 71. sz.: Műtiléné, 1400 febr. 13. Megerősíti, hogy a Verőce megyei Tallóc birtokát asztalnok Miklós fia Gergelynek adományozza. ZsO II. 3775. sz., 1404. április 5. Fia, György ekkor a nádorról mint elhunytól tud. Vö. még ZsO III. 574., 620., 1039. sz.

²¹ Említi *E. Kovács P.*: Magyarország „törökképe” i. m. 113–114., vö. ZsO I. 6065. sz., 1399.09.23.

²² *Delaville Le Roulx, J.*: La France en Orient, i. m. I. 47., *Wenzel Gusztáv*: Története azon hétezer aranynyi adónak, melyet az 1381-ki turini békekötésnél fogva a velencei köztársaság a magyar koronának évenként fizetni köteles volt. Magyar Akadémiai Értesítő 7. (1847) 11. sz. 342–365., *E. Kovács Péter* és a ZsO pontosan nyomon követi a 7000 aranyforint adókövetelés sorsát, a jelzeteket lásd ott.

ményt arra, hogy valamiképpen hazatérjenek. Végrendeletében rögzített gesztusa, illetve a fent említett Gecsei Székely János fiáért vállalt kezessége személyiségének a rekonstruálásában segíthet, miközben a nádorról viszonylag keveset lehet tudni az Ilsvai levéltár pusztulása miatt.²³

Az eddigiekből is kiderült, hogy a helyzet megoldása II. Merész Fülöp burgund herceg (1363–1404) kezében volt, aki fogságba esett fia, a nikápoli csatáról később „Félelemnélküli”-nek nevezett János, a burgund trónon utóda révén a legjobban érintettek közé tartozott. Zsigmond király és a burgundi herceg pénzügyi viszonya azonban már a hadjárat előkészületei és közös finanszírozása miatt is bonyolult lehetett. Mályusz ezzel kapcsolatban utal a burgundi herceg kamarására, Régnier Potra, aki a hadjárat előkészítésében, majd a fogolymentésben is részt vállalt.²⁴ Pot 1394-ben járt először burgundi követként a budai udvarban Jean Le Conte társaságában.²⁵ Az eseményekkel bizonyára kapcsolatba hozható, hogy 1398-ban Magyarországon Komárom megye ispánjaként bukkan fel a forrásokban, neve alapján francia származású alispánjával.²⁶ Érdekes, hogy személyéről évtizedek múlva megemlékezik Bertrandon de la Broquière is útleírásában (1432–1433), igaz, egy Győr melletti szigetet tulajdonítva neki.²⁷ Nyilvánvalónak tűnik, hogy a magyar király Regnier Pot felé olyan, feltehetően a keresztes hadjárattal, illetve a fogolyki-

²³ Ilsvai életrajzára lásd *Engel Pál*: Jolsvai Leusták nádor. In: Művészet Zsigmond király korában, 1387–1437. Budapesti Történeti Múzeum, 1987. május 29–november. Szerk. Beke László – Marosi, Ernő – Wehli Tünde. Bp. 1987. I. 422–424.

²⁴ *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Bp. 1996. I. 141. (ZsO I. 5426., 5475. sz. (magister Gan in figura magnifici viri strennui militis Rennyar Pat natione regni Francie)).

²⁵ *Bertrand Schnerb*: Rois d’armes, hérauts et poursuivants à la cour de Bourgogne sous Philippe le Hardi et Jean sans Peur (1363–1419). *Revue du Nord* 2006. 3. sz. (n° 366–367), 527–557., itt: 533.; *J. Pot*: Histoire de Regnier Pot, conseiller des ducs de Bourgogne, 1362 (?)–1432. Paris 1929. 38–39. A követségek költségeire *Léon Mirot*: Jean sans Peur de 1398 a 1405: d’après les comptes de sa chambre aux deniers. *Annuaire-Bulletin de la Société de l’histoire de France* 74. (1938) 2. sz. 129–223., itt: 152–154. A követjárásra *Bárány Attila*: Sigismund of Luxembourg and the passagium generale, (1391–1396). In: *Reform and Renewal in Medieval East and Central Europe*. Eds. Suzana Miljan – B. Halász Éva – Simon Alexandru. London–Zagreb–Cluj–Napoca 2019. 235–276., itt: 266.

²⁶ *Mályusz E.*: Zsigmond király i. m. 290.; *Delaville Le Roulx, J.*: La France en Orient i. m. I. 94., *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája i. m. I. 141.

²⁷ Érdekes, hogy Wertner Mór a következő konklúzióval zárja írását: „Az, hogy az adományozás a nikápoli csatával és a foglyoknak azutáni kiváltásával állt volna összefüggésben, kevésbé valószínű”. Itt utalunk arra, hogy a fogolyváltás és Zsigmond 7000 dukátos, a következőkben tárgyalt ajánlata nem rontotta meg a burgund–magyar viszonyt, vö. még *Bárány Attila*: Les relations bourguignonnes-hongroises sous le règne du roi Sigismund. In: *Regards croisés. Recherches en Lettres et en Histoire, France et Hongrie*. Eds. Jean-Luc Fray – Gorilovics Tivadar. Debrecen 2003. 53–64. A hasonló pénzügyi műveletek megszokottak lehettek a korban, adták-vették a pénzügyi követeléseket, miként már Nagy Lajos éppen a velencei adó terhére kötötte le a bizonyos hétezer aranyat a padovai fejedelmének, *Wenzel G.*: Története i. m. 346–347.

váltással kapcsolatba hozható pénzügyi tartozással rendelkezett, amit a komáromi jövedelemből volt kénytelen törleszteni. Ez annál is valószínűbb, mivel Zsigmond 100 ezer aranyat adományozó oklevelében a burgund herceg mellett név szerint, összegekkel említi Jean de Hangest-t (4000), Regnier Pot-ot (3000) és Jacques de Bourbon, comte de la Marche-t (13 000).²⁸

Sajnos Mályusz eredményei óta sem gyarapodott a magyar foglyokra vonatkozó igen csekély forrásbázis. A foglyokiváltás körülményeit azonban francia és burgundi vonatkozásban sokkal jobban ismerjük, amiből közvetve a magyar foglyomentési akcióra is lehet további következtetéseket levonni.

Előzmények

A megsemmisítő vereség már a csata során számtalan keresztény harcos halálát vagy halálos sérülését okozta. Mindezt csak tetézte, hogy a szultán a foglyok túlnyomó többségének a kivégzése mellett döntött. Ezt megerősíti az egyetlen fennmaradt keleti forrás, a csatában jelen lévő damaszkuszi tudós, Ibn al-Fazari leírása. Beszámol arról, hogy a csatából csak kevesen menekültek el, I. Bajezid (Bajazid) szultán (1389–1402) pedig elrendelte a túlélők legyilkolását a gyermekek, nyilván a fiatalok kivételével. Erre utalhat Schiltberger is, amikor arra utalt, hogy a szultán először maga számára különítette el a foglyok egy részét, ami megfelelhet a neki jog szerint járó ötódrésszel.²⁹ A szerző Schiltbergerrel egyezően 12-ben adja meg a foglyul ejtett előkelők számát. Őrá öt foglyot bízta, de nem tudjuk meg, hogy kiket és milyen rangúakat.³⁰

A szultán kegyetlen döntését leginkább azzal szokták indokolni, hogy így akart bosszút állni a keresztények által a rahovai ostrom után elkövetett mészárlásért vagy még inkább magában a csatában elszenvedett komoly vérveszteségért.³¹ Akárhogyan is magyarázzuk, Európában a keresztény foglyok megölése ellenkezett a korabeli háborús gyakorlattal, ami általában lehetővé tette a foglyok kiváltását. Ez a nikápolyi csatában csak keveseknek jutott kiváltságul, leginkább a legelőkelőbbeknek. A túlélés másik lehetősége volt, ha a szultán rabszolgái közé sorolták be őket. Így menekült meg az egyik legfontosabb korabeli emlékiró, a bajor Johann Schiltberger. Nehéz a foglyok számát megbecsülni, már azért is, mert a csatában résztvevők létszámára vonatkozó korabeli és modern becslések is rendkívül ellent-

²⁸ Wenzel G.: Története i. m. 366–369.; az oklevélre: Pozsega, 1398. június 13., ZsO I. 5365. sz.

²⁹ Fodor Pál: Adatok a magyarországi török rabszedésről. Hadtörténeti Közlemények 109. (1996) 1. sz. 133–144., itt: 134–135.

³⁰ İlker Evrim Binbaş: A Damascene Eyewitness to the Battle of Nicopolis. Shams al-Dīn Ibn al-Jazarī (833/1429). In: Contact and Conflict in Frankish Greece and the Aegean 1204–1453. Eds. Nikolaos G. Chrissis – Mike Carr. Reading 2014. 153–175., itt: 169, 172.

³¹ Pálosfalvi, T.: From Nicopolis to Mohács i. m. 64.; Le livre des fais i. m. 112.; Chronique du Religieux de Saint-Denys contenant le règne de Charles VI, de 1380 à 1422. Ed. Louis François Bellaguet. I–VI. Paris 1839–1852. II. 494.; Csernus S.: A középkori francia nyelvű történetírás i. m. 178., 181.

mondásosak.³² Az életben hagyott keresztények számát Froissart és Joseph rabbi 300-ra tette, Schiltberger kétezerre (a kivégzetteket 10 ezerre), míg a modern történetírók közül a nagyhatású Joseph Delaville Le Roulx háromezerre.³³ Egy velencei kereskedő, Piloti 1420 után íródott művében 200 foglyról tud, akiket a szultánnak küldtek el Egyiptomba.³⁴

A vérfürdő ténye megkérdőjelezhetetlen; híre a keresztény Európát is megázta és hosszú időre meghatározta a „kegyetlen” török képét.³⁵ Froissart krónikáinak kézírataiban is felbukkan a mészárlás horrorisztikus ábrázolása, így a bruges-i kéziratban.³⁶ Boucicaut krónikása megörökítette a foglyok másnapi megaláztatását és lemészárlását. Eszerint a foglyok mezítenül összekötözve vonultak a kivégzésük helyére, miközben a szintén ruhátlan, rabláncra fűzött „királyi vérből való” előkelők Bajazid szultán lábainál nézték végig társaik halálát.³⁷

A foglyok közül főként a burgund előkelők, elsősorban a trónörökös, Jean de Nevers és kísérete számíthatott különleges bánásmódra. Ebben a pénzügyi és politikai számítás éppúgy szerepet játszott, mint az a körülmény, hogy az előkelők azonosításában a korábban I. Murád szultán (1362–1389), illetve Tamerlan (Timur Lenk) mongol fejedelem (1370–1405) seregében szolgált és némi török nyelvtudással is rendelkező Jacques de Créqui, sire de Heilly († 1415) és Jacques de Fay

³² Erre lásd *Kranzieritz K.*: A nikápolyi csata i. m., amely a csatában részt vevők legpontosabb listáját nyújtja, s jelen írásban arra támaszkodtunk, valamint összefoglalóan *Kranzieritz K.*: Az oszmán veszély i. m.

³³ *Delaville Le Roulx, J.*: La France en Orient i. m. I. 285.; *Johann Schiltberger*: Bondage and Travels of Johann Schiltberger, a Native of Bavaria, in Europe, Asia, and Africa (1396–1427). Ed. K. F. Neumann, trans. J. B. Telfer. London 1879. 54–56.; Le livre des fais i. m. 113–117. (15. cap.); Chronique du Religieux de Saint-Denys i. m. II. 516–518. Áldozatokra összefoglalóan *Jean Richard*: Les prisonniers de Nicopolis i. m.; De Vries a kivégzett foglyokat 5000-re becsüli. *Kelly DeVries*: The Effect of Killing the Christian Prisoners at the Battle of Nicopolis. In: Crusaders, Condottieri and Cannon. Medieval Warfare in Societies around the Mediterranean. Eds. L. J. Andrew Villalon – Donald J. Kagay. Leiden–Boston 2003. 157–172., itt: 166.

³⁴ *Traité d’Emmanuel Piloti sur le passage en Terre sainte (1420)*. Eds. Pierre-Herman Dopp – E. Nauwelaerts. Louvain 1958. 412.; lásd még *Richard, J.*: Les prisonniers de Nicopolis i. m. 81–82. és *Norman Housley*: Emmanuele Piloti and crusading in the Latin East. In: The Hospitallers, the Mediterranean and Europe. Festschrift for Anthony Luttrell. Eds. Karl Borchardt – Nikolas Jaspert – Helen J. Nicholson. Aldershot 2007. 139–150.

³⁵ Összefoglalóan lásd *Paul Srodecki*: „Contre les ennemis de la foy de Dieu”. Der Kreuzzug von Nikopolis und das abendländische Türkenbild um 1400. In: Das Bild des Feindes. Konstruktion von Antagonismen und Kulturtransfer im Zeitalter der Türkenkriege. Osmittteleuropa, Italien und Osmanisches Reich. Ed. Eckhard Leuschner et al. Berlin 2013. 33–49.

³⁶ Jean Froissart, Chroniques, Bruges (Brugge), Ms. 2646, f. 255v, 1470 után készült másolat. Továbbiakra pl. Lettre historiée, ca. 1474–1475, Párizs, Bibliothèque nationale de France, fr. 5594, f. 263v.; ca. 1470–1475, BNF, fr. 2646, f. 255v.; 15. sz. eleje, BNF, fr. 2661, f. 1.

³⁷ Le livre des fais i. m. 113–114.

működött közre, aki nyilván honfitársait ismerte jobban.³⁸ A korábbi keleti utazásokban nincsen semmi meglepő, maga Boucicaut (Jean le Meingre) is felajánlotta szolgálatait hátróm hónapra I. Murádnak 1388-ban, abban reménykedve, hogy a szultán az arabok, azaz a mamelukok ellen fog indulni. Majd visszatérőben még ebben az évben jutott el Magyarországra, ahol ismét három hónapot töltött Zsigmond király meghívására.³⁹ 1389-ben pedig Philippe d'Artois-hoz, Eu grófjához csatlakozott, akit a börtönbe is követett, amint megtudta, hogy Kairóban a szultán fogságba vetette. Boucicaut Nikápolynál annak köszönhette megmenekülését, hogy a burgund herceg, János jelezte fogvatartóinak a közöttük fennálló rokonságot, és utalt a gazdag váltságdíj lehetőségére (*qu'il paieroit grant finance*).⁴⁰

A legelőkelőbbek szűk köre közel kéttucat nevet tartalmazhatott, így a burgund herceg mellett többek között Enguerrand de Coucy,⁴¹ Henri de Bar, Guy de Trémoille, Philippe d'Artois, Jean de Hangest,⁴² Boucicaut marsall, Regnier Pot, Jacques de Courtiambles, Jacques de Bourbon, comte de la Marche, Tristan de Messem nevét jegyezték fel.

Humbert, VII. Amadeo (le bâtard, † 1443), Szavoja hercegeének akkor talán még csak 19 éves törvénytelen fiát a források alig említik, noha fiatal féltestvére, VIII. Amadeo 1397. május elsején gazdag ajándékok kíséretében követei által levelet küldött a szultánnak.⁴³ A szavojai hercegi udvar diplomáciai aktivitása ellenére Humbert hat éven át maradt fogságban, és csak az ankarai csatát, I. Bajazid szul-

³⁸ *Michele Bernardini*: Jacques du Fay, un Français à la Cour de Tamerlan. In: De Samarcande à Istanbul: étapes orientales. Hommages à Pierre Chuvin. Ed. Véronique Schiltz. Paris 2015. (OpenEdition Books 2019) 205–214.; *P. Gardette*: Jacques de Heilly, figure de l'entre-deux culturels au lendemain de la défaite de Nicopolis. *Erytheia Revista de Estudios Bizantinos y Neogriegos* 24. (2003) 111–124., vö. még *The Adventures of Gillion de Trazegnies*. Chivalry and Romance in the Medieval East. Eds. Elizabeth Morrison – Zrinka Stahuljak. Los Angeles 2015. 88.

³⁹ *Denis Lalande*: Jean II Le Meingre dit Boucicaut (1366–1421). Étude d'une biographie héroïque. Genève 1988. 26–28.; *Housley, N.*: Boucicaut marsall Nikápolynál i. m. 593–602.

⁴⁰ *DeVries, K.*: The Effect of Killing i. m. 172. Vö. *Lalande, D.*: Jean II Le Meingre i. m. 116–117.; *Jean Froissart*: Oeuvres de Froissart. Ed. J. M. B. C. Kervyn de Lettenhove. 25 köt. Brussels 1867–1877. 15. 327–338. Ezzel a herceg meghálálta, hogy a csatában Boucicaut vitézsége mentette meg az életét, *Ambühl, R.*: Prisoners of War i. m. 220.

⁴¹ Lásd *Henry L. Savage*: Enguerrand de Coucy VII and the Campaign of Nicopolis. *Speculum* 14. (1939) 423–442.

⁴² *Delaville Le Roulx, J.*: La France en Orient i. m. I. 286: az orléans-i herceg kétezer frankot fizetett érte 1398. április 23-án.

⁴³ *Richard, J.*: Les prisonniers de Nicopolis. i. m. 68., lásd még *E. Kovács Péter*: Két barát a „Gässleinban”. Zsigmond császár és. VIII. Amédée de Savoie herceg kapcsolata (1410–1416). In: Francia–magyar kapcsolatok a középkorban. Szerk. Györkös Attila – Kiss Gergely. Debrecen 2013. 195–232., említve: *Chronique du Religieux de Saint-Denys* i. m. III. 49. A másolatban fennmaradt levél olasz szövegét közli *Adrien de Riedmatten*: Humbert le Bâtard. Un prince aux marches de la Savoie. Lausanne 2004. (Cahiers Lausannoises d'Histoire Médiévale, 35.) 16. Az ajándékokra lásd még *Aziz Suryal Atiya*: The Crusade of Nicopolis. London 1934. 141–142.

tán vereségét követően, 1402–1403 telén tért haza. Lovagi jelmondatába belefoglalta Allah nevét: „Ala Hac”, amely ebben a formában első ízben 1409-ben tűnik fel.⁴⁴ Az életét meghatározó esemény, az oszmán fogság nem véletlenül szerepel kápolnaalapításának indoklásában is.⁴⁵ Később Zsigmond királytól megkapta a sárkányrendet, amelyet temetési emlékművén a Bourget-tó mentén fekvő Hautecombe apátságban ábrázoltak is. Síremléke mára elpusztult, de rajza fennmaradt.⁴⁶

Róla s egyúttal a Bursában fogvatartott többi előkelő foglyról Heilly után az első biztos hírt 1397. április 16-án egy bizonyos Jacotin de Facez hozta, el is nyerve érte méltó jutalmát.⁴⁷ Humbert hazatérése összefüggött azzal, hogy Tamerlan az oszmánokon aratott 1402. évi győzelme után nyugati kapcsolatait egyengetve az akkor még Bursában lévő foglyokat mind elengedte. Ekkor a magyar nádor már nem élt, vagy ha igen, nem tartózkodott a városban, illetve nem a szultán őrizetében volt. Nehéz értelmezni a francia krónikás szavait, aki szerint elengedtek ekkor egy „híres magyar grófot” (*un fameux comte de Hongrie*).⁴⁸ Humbertnek később utazó diplomataként többször volt alkalma Zsigmond királlyal találkozni, már kellemesebb körülmények között, mint Nikápolynál.⁴⁹ Az ankarai mongol győzelemről Gattilusio szinte azonnal értesült, mivel Lazarevics István szerb despota a csatát követően Bizáncból egyenesen hozzá hajózott.⁵⁰ Érdekes, hogy Tamerlán minden bizonnyal tényleg küldött a legyőzött szultán háreméből két előkelő származású hölgyet ajándékba III. Henrik kasztíliai-leóni királynak 1403–1406 között.⁵¹ Úgy gondolták, hogy a nikápolyi csatában ejtették fogságba őket, és egyiküket, Angelinát a magyar király unokájának (*nieta del rey de Ungría*) írták le. A magyarokra vonatkozó hagyománynak semmi alapja sincs, ám az meglepő, hogy a források alapján a hányattatott előéletű hölgyek családot alapítottak, és sikerrel beilleszkedtek a helyi társadalomba.

Az előkelők nevei közül az azonosítás több esetében problémás. Synüher neve mögött egyesek egy Stephan Schmichar nevű bajor lovagot, mások – tévesen – Si-

⁴⁴ *Riedmatten, A.*: Humbert i. m. 14–15.

⁴⁵ „stetit prisonnerius et captivus apud Turcos spatio septem annorum”, idézi *Riedmatten, A.*: Humbert i. m. 100.

⁴⁶ *Riedmatten, A.*: Humbert i. m. 205–207., 530.

⁴⁷ Uo. 16.

⁴⁸ *Chronique du Religieux de Saint-Denis* i. m. III. 49. (comes Hungarie famosus).

⁴⁹ Kapcsolatára Zsigmonddal lásd *E. Kovács P.*: Két barát a „Gässleinban”. i. m.

⁵⁰ *Klaus-Peter Matschke*: Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz. Studien zur spätbyzantinischen Geschichte zwischen 1402 und 1422. Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte, 29. Weimar 1981. 10. Gattilusio Heléna nevű leányát majd csak 1405-ben veszi nőül.

⁵¹ *Lukasz Burkiewicz*: Two Christian princesses offered as Timur’s present for King Henry III of Castile. The analysis of the introduction to Ruy Gonzalez de Clavijo’s narrative (1403–1406). *Perspektywy kultury* 13. (2015) 2. sz. 159–178.

montornyai Lackfi István lovászmestert vélik felfedezni.⁵² Hanssen de Bodem neve mögött talán magát Boucicaud-t valószínűsíthetjük.

Az eseményekről Schiltberger leírásban a következő olvasható:

„Amikor a foglyokat a király [szultán] elé vezették, kiemelte közülük Burgundia hercegét, hogy nézze végig bosszúját, mivel annyian elestek az övéi közül. Amikor Burgundia hercege látta haragját, arra kérte, hogy kegyelmezzon meg néhányuknak, akiket ő majd megnevez. Ebbe beleegyezett a király [szultán]. Azután honfitársai közül kiválasztott tizenkét urat, valamint Stephan Synüher-t és Hannsen-t, Bodem urát. Ezután társaimnak levágták a fejét, és amikor rám került a sor, a király [szultán] fia meglátott engem és parancsára életbe hagytak, és átvezettek a többi fiatal fiúhoz, mivel húsz esztendő alatt senkit sem végeztek ki, én pedig alig múltam tizenhat”.⁵³

Leírásából tudjuk, hogy egészségi állapota miatt Schiltbergert nem küldték a kairói szultánhoz egy hatvanfős fogoly kontingenssel, amelynek egy magyar főúr is tagja volt, hanem a szultán szolgálatában maradt. Végül 32 év távollét után jutott vissza a nyugati világba. Ezt a híradást erősíti meg Emmanuel Piloti, aki szerint Kairóba 200 fiatal foglyot küldtek át, akiket ott a seregbe sorozhattak be.⁵⁴ Ha további három-négy diplomáciai célú ajándékozással számolunk, akkor a rabszolgaként tovább küldött foglyok száma több száz, esetleg egy-két ezer lehetett.

Schiltberger szerint az előkelő foglyokat Nikápolyból először Edirnébe vették át, ahol 15 napot töltöttek, majd onnan Gallipoliba mentek tovább további két hónapra. Schiltberger szerint ott egy toronyban helyezték el őket, a felső szintet az előkelőknek tartva fent, alul pedig mintegy háromszázan nyertek elhelyezést, köztük maga a szerző, Schiltberger. Innen Bursába kerültek át, ahol némi viszontagságok után a burgund herceg egy palotát kapott a szultán szomszédságában. Kevés hitelt érdemlő beszámolója szerint, amikor Zsigmond elhajózott Gallipoli közelében, a törökök a partra terelték a foglyaikat, hogy üdvözölhessék királyukat.⁵⁵ Delaville forrásai szerint a Konstantinápoly felé menekülő magyar király hajója december 6-án ért Modonhoz. További, Elekes Lajos által megbélyegzően „tengeri kénjutazásnak” tekintett útjáról itineráriuma is tud: az év végén Raguzába ért, ahol

⁵² Delaville Le Roulx, J.: La France en Orient i. m. I. 286. Igaza lehet Pallnak, hogy a magyarral nem lehet azonos, vö. Francisc Pall: Români și Cruciada târzie. Cluj-Napoca 2003. 66.; első kiadása Francisc Pall: Les Croisades en Orient au bas Moyen-âge, observations critiques sur l'ouvrage de M. Atiya the Crusade in the later Middle Ages, London 1938. Revue Historique du Sud-Est Européen 19. (1942) 2. sz. 527–583, itt: 580.

⁵³ Schiltberger, J.: i. m. 4–5. Vö. még Froissart i. m. 15. 320, 325, 327–328; Le livre des fais i. m. 113–117.; Chronique du Religieux de Saint-Denys i. m. II. 516–521. Más nézet szerint 18 év lehetett az eszmei korhatár, vö. Paviot, J.: Les ducs de Bourgogne i. m. 40.

⁵⁴ Traité d’Emmanuel Piloti i. m. 229. A több keresztény nemzet fiai között csak a franciákat és az itáliaiakat említi.

⁵⁵ Delaville Le Roulx, J.: La France en Orient i. m. I. 289.; Schiltberger, J.: i. m. 56.

ünnepélyesen fogadták.⁵⁶ január 4-én Spalatóban, március 21-e után már Pécssett, április 1-je után pedig Budán tartózkodott.⁵⁷

Ekkorra azonban már értesültek a tragikus eseményekről Párizsban. Az első kósza hírek még december 7-e előtt eljutottak Budáról Burgundiába, majd futárok indultak Budára és Velencébe. Az otthonról Velencébe küldött futárok még nem értek ugyan vissza, de a szultán által a csata másnapján elengedett Jacques de Heilly pontosan karácsony napjára Párizsba ért. 1397. január második hetében már az első gyászszertartásokat is megtartották a párizsi templomokban.

Elsőként Guillaume de Laigle indult el Keletre, akinek Velencében február 4-én szerelték fel a hajóját, amivel március elejére érhetett el Kis-Ázsiát, Mütilénén át Mihaliçot, a mai Karacabeyt. Ő adta át a burgund herceg első ajándékait, s felhatalmazza Boucicaut-t és Guy de Trémoille-t, hogy tárgyaljanak a váltságdíjukról. Ők ketten ezt követően kapták meg az engedélyt a szultántól, hogy távozhatnak, és összegyűjthetik a kialakult összeget. 24 napi tartózkodás után Guillaume de Laigle elindult hazafelé, de előtte még Lesbosz szigetén együtt volt az elengedett két fogollyal, majd hosszú hajóút után május végére érhetett vissza Párizsba.

Heilly január 5-én indult vissza a Keletre, útba ejtve Párizst, ahol a szultánnak szánt ajándékokat gyűjtötték egybe, majd Budát érintve tért vissza török földre, azzal a feladattal, hogy a milánói herceg ajánlólevelével a szultánnál járjon közbe, a hivatalos követség számára pedig szerezzen útlevelet, *salvus conductus*-t. Közben a követség is összeállt: a több nyelvet beszélő, keresztes tapasztalatokkal rendelkező Jean de Châteaumorand és Gilbert de Leeuwerghen (Gijsbrecht van Leeuwerghen) kapott benne helyet.

A burgund követek Milánóból Budára mentek, ahol találkoztak Heillyvel, és itt csatlakozott hozzájuk Vergy is, aki ide már korábban megérkezett. Froissart úgy tudja, hogy Zsigmond király ellenezte a szultánnak szánt gazdag ajándékokat, amit azonban Delaville nem tart hitelt érdemlő információnak.⁵⁸ Az ajándékokról többféle forrásunk is maradt. Ezek között mindenképpen ott lehetett 12 ló hámmal, 12 vadászkutya ezüst nyakörvvel, 12 vadászszólyom, 2 nagy ezüst kanna, 4 serleg, 12 tucat nyusztprém kesztyű, 12 tucat finom asztalkendő, 12 vég finom reimsi szövet, 1 nagy aranyserleg.⁵⁹ Heillyt visszatérte után a szultán érdemeire való tekintettel szabadon is engedte. Froissart külön is megemlíti az ajándékok között egy Nagy

⁵⁶ *Bariša Krekić*: Le rôle de Dubrovnik (Raguse) dans la navigation des mudae vénitiennes au XIVe siècle. In: *Bariša Krekić*: Dubrovnik. A Mediterranean Urban Society, 1300–1600. Aldershot 1997. XII. (először Paris, 1981) 252.; *Elekes Lajos*: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Bp. 1964. 158.

⁵⁷ *Delaville Le Roulx, J.*: La France en Orient i. m. I. 289.; *Engel Pál – C. Tóth Norbert*: Itineraria regum et reginarum (1382–1438). Itinerarium Sigismundi regis imperatorisque (1382–1437). (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1.) Bp. 2005. 72–73.

⁵⁸ *Froissart* i. m. 15. 348–352, 358.; *Delaville Le Roulx, J.*: La France en Orient i. m. I. 305.

⁵⁹ *Pot, J.*: Histoire de Regnier i. m. 58.

Sándor történetével díszített kárpitot, amelynek hatását a művészettörténészek felismerni vélik egy 1445-ös perzsa kézíraton.⁶⁰

Kérdés, hogy a követek mikor érkeztek Budára, és ebből következően bizonytalan, hogy találkoztak-e magával Zsigmonddal. Meglehet, útjukban valamilyen szerepet játszott, hogy a burgund herceg Budán hagyott csomagjait engedély nélkül felnyitotta a budai kamaraispán?⁶¹ A hír valóban eljutott Burgundiába, és némi diplomáciai bonyodalmat idézett elő. Egyébként ebben az időben, 1397 tavaszán a szultán által kegyesen elküldött Boucicaut és Guy de la Trémoille már úton volt Rodoszra, hogy találkozzanak a csatában részt vevő Philibert de Naillac johannita nagymesterrel, és személyesen intézkedjenek a váltságdíj összeszedéséről. Mindketten még húsvét, azaz április 22. előtt megérkeztek Rodoszra. Guy de la Trémoille azonban feltételes szabadulását nem élvezhette sokáig, mivel Rodoszon megbetegedett és napokon belül elhalálozott. Ezután innen Boucicaut a leszboszi Mütilénébe hajózott, a korszak vezető pénzemberéhez, a fentebb már említett genovai II. Francesco Gattilusióhoz.⁶² Nem ok nélkül tette ezt, mivel Gattilusio egyszerre rendelkezett remek kapcsolatokkal a bizánciakhoz és a törökökhöz. Apja, I. Francesco V. Palailogosz János bizánci császár trónra segítése fejében kapta meg annak leánya kezével együtt Leszbosz szigetét is 1355-ben, ahol kiépítette főhadiszállását.⁶³ Az 1380-as évektől nagybátyja, Niccolò († 1409) Aenos (mai Enez) szigetét szerezte meg, és tette szintén virágzó kereskedelmi központtá. Maga Gattilusio ebben az időben már nagyon óvatos politikát folytatott a törökök irányában, noha 1388-ban még csatlakozott egy oszmánellenes ligához. 1396-ban azonban, miközben Bajazid a Konstantinápolyt szemben fekvő Perát ostromolta, a kortársak szerint inaktivitásával tűnt ki, noha a közelben tartózkodott.⁶⁴

A szigetükön megjelenő Boucicaut-nak mindketten a segítségére siettek, II. Francesco 36 ezer franknyi kölcsönrel, Niccolò szintén pénzkölcsönrel és a foglyok életét megkönnyítő ajándékokkal.⁶⁵ Különböző címeken még kölcsönöztek további összegeket, és évek múlva a ténylegesen folyósított összeget a jutalékokkal együtt 108 ezer dukátra becsülték. Feltehetőleg ebből a kölcsönből fedezte Boucicaut a

⁶⁰ Paviot, J.: Les ducs de Bourgogne i. m. 44.

⁶¹ Delaville Le Roulx, J.: La France en Orient i. m. II. 38.

⁶² Denis Lalande: Jean II Le Meingre dit Boucicaut (1366–1421). Étude d'une biographie héroïque. Genève 1988. 70–71. Összefoglalóan Denis Lalande: Jean II Le Meingre dit Boucicaut (1366–1421). Étude d'une biographie héroïque. Genève 1988. 255–257.

⁶³ Francesco II apja részt vett az 1366-os keresztes akcióban Gallipoli elfoglalására, majd 1369-ben elkísérte Rómába a bizánci császárt.

⁶⁴ William Miller: The Gattilusj of Lesbos (1355–1462). Byzantinische Zeitschrift 2. (1913) 406–447., itt: 412.; Kate Fleet: Turkish-Latin Relations at the End of the Fourteenth Century. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 49. (1996) 1–2. sz. 131–137.

⁶⁵ Gattilusio később még 8500 dukátot követelt a burgund udvartól ennek fejében, lásd Christopher Wright: An Investment in Goodwill. Financing the Ransom of the Leaders of the Crusade of Nikopolis. Viator 45. (2014) 3. sz. 261–297., itt: 263.

saját váltságdíját.⁶⁶ A szultáni udvarba való visszatérése után Boucicaut, aki a saját váltságdíját átadhatta, megkapja a szabad eltávozás engedélyét. Francesco közvetítésének tudják be, hogy elérte, a beteg Enguerrand de Coucy maradhasson Bursában, és ne kelljen neki a többiekkel utaznia. A foglyok közül elsőként ő halt meg, akit az említett Guy de la Trémoille, majd Eu grófja követett. Haláluk azonban a kifizetendő váltságdíjat semmivel sem csökkentette. A készpénz előteremtésében a Konstantinápoly melletti perai kereskedőkolónia is szerepet játszott, az itteniek közül a bizánci császár tolmácsaként is ismertté vált Nikolas Notaras neve említhető.⁶⁷ A kisebb-nagyobb kölcsönök nehezen áttekinthető sorozatát legutóbb Jacques Paviot és Christopher Wright szedte rendbe a fennmaradt források alapján, sok ponton árnyalva és módosítva a Delaville és Pot klasszikus műveiben, valamint Vaughan újabb összefoglalásában közölt adatokat.⁶⁸ Ezekből a tételekből világosan kiderül, hogy a szigorúan vett váltságdíj mellett legalább akkora összeget tett ki a követségek utaztatása, a hajóbérek és a maguk, illetve a foglyok napi ellátására felvett kölcsönök sora. Semmiképpen sem lehet csak 200 ezer aranyról beszélni, ennek bizonyosan legalább a dupláját is kiteszik a felvett hitelek.⁶⁹

Közben egy másik itáliai pénzember, a burgund herceggel és a francia királlyal régóta üzleti kapcsolatban álló, luccai származású, de Bruges-ben és Párizsban működő bankár, Dino Rapoldi is bekapcsolódott a váltságdíj előteremtésébe. Nem kevésbé fontos, hogy Bartolomeo Pellegrino, egy khioszi genovai kereskedő pedig a genovai befolyás alatt álló Ciprus királya közbenjárását nyerte meg. A király a

⁶⁶ Boucicaut váltságdíját V. Márton pápa még 1419-ben is emlegette. Szerinte az azincourt-i csatában fogságba esett Boucicaut francia marsallért kívánt váltságdíj (60 000 arany) sokszorosa annak a 10 000 franknak, amelyet a törökök kívántak tőle, amikor fogságukba esett, vö. ZsO VII. 248., 948. sz. (Erre Kranzieritz Károly hívta fel a figyelmemet), vö. még *Ambühl, R.*: Prisoners of War i. m. 132.

⁶⁷ *Klaus-Peter Matschke*: The Notaras Family and Its Italian Connections. Dumbarton Oaks Papers, Vol. 49. 1995. Symposium on Byzantium and the Italians, 13th–15th Centuries. 59–72.

⁶⁸ *Richard Vaughan*: Philip the Bold. The Formation of the Burgundian State. London 1962. 72–77. További pénzmozgásokat rögzítettek: augusztus 10-re például a johanniták küldtek át 30 ezer dukát értékű nemesfém ékszeret Mütilénére. Más esetben Lancelotto Vegerio de Savona az öröknek ad át egy összeget, miközben sikertelen szöktetési kísérlettel is próbálkozik. Egy alkalommal a burgund herceg 10 ezer dukáttal hálálja meg két töröknek, hogy a csatában az életét megmentették, amit szintén Gattilusiótól kölcsönzött. *Wright, Ch.*: An Investment in Goodwill. i. m. 265–266. A hajókázás sem volt olcsó: 1397-ben a velenceiek 2450 aranydukátot számláztak ki a burgund követség szállításáért a Bursa, Leszbosz, Rodosz, Velence útvonalon, bár nem tudni, hogy pontosan hol vették fel az utasokat, vö. *Delaville Le Roulx, J.*: La France en Orient i. m. I. 315. A burgund hercegtől hazérkezésük után Boucicaut költségei ellentételezéseként – és persze hálából – 6 ezer frankot kap. Jacques de Heillynek majd 1405-ben, egy újabb váltságdíj előteremtésekor hálálja meg a herceg nikápolyi szolgálatait 3 ezer frankkal, *Ambühl, R.*: Prisoners of War i. m. 220.

⁶⁹ Wright táblázatban közölte az ismert hiteleket, amelyek közel 500 ezer dukátot tettek ki. *Wright, Ch.*: An Investment in Goodwill i. m. 288–290. Atiya még ennél is sokkal nagyobb költségekkel számol, *Atiya, A. S.*: The Crusade of Nicopolis i. m. 143–156.

szultánt valóban megajándékozta egy 20 ezer dukátot érő kis arany hajóval (*une nef en or fin*),⁷⁰ valamint unokaöccsével együtt június 24-én 15 ezer forintot adott kölcsön a felmerülő költségekre.

A váltságdíj

A burgund udvar már a hadjáratra is sokat költött. II. Merész Fülöp a hadjárat költségeire 520 ezer frankkal számolt. Ebből 200 ezer a szokásos éves bevételből, 50–50 ezer pedig kölcsönként a Viscontiaktól, illetve rokonától, VI. Károly francia királytól érkezett volna. A fennmaradó 220 ezret pedig rendkívüli adóként kívánta alattvalóitól behajtani. Az adó összegének kölcsönként való biztosításában szerepet játszott a Rapoldi család, miként a hercegi udvar legkülönbébb beszerezéseit kitűnő mediterrán kapcsolataik révén ők biztosították. Magától értetődik, hogy a váltságdíj előteremtésében is a Rapoldiak maradtak a meghatározók. Froissart szerint maga Dino Rapoldi hívta fel Merész Fülöp figyelmét a kereskedőkre, mondván, hogy a pénz előteremtésében a velencei és genovai kereskedők nagy hasznára lehetnek.⁷¹

A hivatalos tárgyalások 1397 júniusában a Bursa közelében fekvő Mila-topolis, azaz Mihaliç városában folytak, illetve fejeződtek be 24-én. Ide érkezett meg Chateumorand, Jehan de Vergy, Franche-Comté kormányzója, és Gilbert de Leeuwerghen vezetésével a burgund küldöttség a számtalan ajándékkal együtt. A tárgyalások során a burgund herceg, Henri de Bar és Jacques de Bourbon váltságdíját 187 ezer aranyforintban szabták meg. Mivel a ciprusi király és unokaöccse megelőlegezett 15 ezer dukátot, így az összeg már „csak” 172 ezer volt.⁷²

A fennmaradó 172 ezret nyolc hónapon belül kellett előteremteni. Maga Gattilusio 110 ezer dukátra, nagybátyja, Niccolò pedig 40 ezerre vállalt kötelezettséget, aminek végül a felét fizették ki, mivel újabb hitelezők belépése csökkentette a tényleges terhet.⁷³ A többire egy perai s egy Foglia Nuova-i kereskedő, valamint további genovai pénzemberek vállaltak garanciát. Cserébe az előkelő foglyok, a burgund herceg és kísérete az év június 24-én Mihaliçban tettek ígéretet Gattilusónak, valamint a két előbb említett kereskedőnek, hogy a kölcsönt vissza fogják fizetni és a teljesítésig Velencében maradnak.

⁷⁰ Froissart i. m. 16. 31–32.; Delaville Le Roulx, J.: La France en Orient i. m. I. 310–311.; Bart Lambert: The Duke, the City and Their Banker. The Rapondi Family and the Formation of the Burgundian State (1385–1430). Turnhout 2006. 113–120.

⁷¹ Froissart i. m. 16. 31.

⁷² Az összeg hatalmas, de a korban mozogtak hatalmas összegű kötelezvények. 1296-ban az angol király és Izabella francia királylány eljegyzésekor a hozományt 800 ezer arany frankban határozták meg, amiből 300 ezret az eljegyzéskor kellett kifizetni. Pot, J.: Histoire de Regnier Pot i. m. 43. Az eseményeknek a bizánci krónikás hagyományban való megjelenésére lásd Baán István: A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora újkori görög nyelvű forrásai. Bp. 2013. 334., 494., 502–503.

⁷³ Wright, Ch.: An Investment in Goodwill i. m. 266. Wright feltételezi a magyar nádor rokonainak jelentősebb befizetését, ami azonban nem tűnik reálisnak.

A foglyok elsőként Leszboszra utaztak, ahol több mint egy hónapot töltöttek (1397. július 5. – augusztus 15.). Itt Francesco Gattilusio és európai műveltségű felesége, Valentina Doria fogadta őket, és a legjobb ruhákkal látta el vendégeit.⁷⁴ Innen a rodoszi Johanniták két hajóján folytatták útjukat Rodosz, Modon, Kefalonia, Korfu, Raguza és Parenzo (ma Poreč) érintésével, a dalmát partok előtt haladva Velence felé. Egy helyen biztosan megálltak, mégpedig Capo d'Istriában (Koper), ahol október 8-án vettek fel 15 ezer dukátnyi kölcsönt a dózsénak köszönhetően. Ennek a kölcsönnek még szerepe lett abban, hogy a velenceiek visszatartották a foglyokat, majd pedig ezt a követelést összekapcsolták a Zsigmond magyar király által követelt és átruházott évi 7000 arany kifizetésével.⁷⁵

Szeptember végén bízta meg Merész Fülöp Oudart Douay-t, hogy egy külön pénzügyi alapot vezessen az összeg kezelésére, valamint Trevisóba küldte Francesco Accettantit, Galico da Piastra de Paris-t a kiszabadult herceghez, aki kíséretével Velencéből egy éppen kitörő járvány elől költözött el a közeli Trevisóba. Douay rendelkezett a burgund kincstárból kapott 140 ezer dukáttal, amit a kölcsönök fejében váltókkal Dino Rampoldi rendelkezésére bocsátott.⁷⁶ Dino a fennmaradó további 50 ezret is előteremtette. Végül is a közel 200 ezer dukát nagyobb részét azoknak a frissen felvett magas kamatú hitelének a törlesztésére fordították, amelyekből a burgund herceg törökországi, velencei és trevisói tartózkodásának a költségeit fedezték.

A tetemes pénzüsszeg előteremtésére hosszú hónapok voltak szükségeseek, így a herceg és kísérete csak január végén kapta meg a velenceiektől az engedélyt a távozásra. Január 23-án valóban elhagyták Trevisót, majd 1398. február 23-án bevonultak ünnepélyesen Dijonba.⁷⁷ Nem tudjuk, hogy összesen hány fő tartozott a herceg kíséretéhez, akik értelemszerűen a foglyok közül kerültek ki. Így DeVries például 300 főről tud, ami azonban csak becslésnek tekinthető.⁷⁸

Dino Rampoldi a magyar király által vállalt váltságdíj folyósításában is érdekeltté vált. A magyar király a burgund herceg és kísérete 200 ezer frankos váltságdíja felének a fedezésére tett ígéretet, amihez természetesen nem rendelke-

⁷⁴ *Thierry Ganchou*: Valentina Doria, Épouse de Francesco II Gattilusio, Seigneur de l'île de Mytilène (1384–1403) et sa parenté. Le Lesbian puzzle résolu. *Nuova Rivista Storica* 88. (2004) 3. sz. 619–686. A korábban a Szardíniát is birtokló genovai Doria családból származott, Nápolyban Marie de Bourbon udvarában nevelkedett, féltestvére genovai admirális volt. A korábbi szakirodalomban feleségként Maria Palailogosz szerepel, *Paviot, J.*: Les ducs de Bourgogne i. m. 48.

⁷⁵ *E. Kovács Péter*: Zsigmond király és Velence (1387–1437). Az oroszslán ugrani készül (1387–1411). Bp. 2017. 47., 50., 55.

⁷⁶ A kifizetésekből jutott 500 dukát a Trevisóba utazó zágrábi püspöknek is, vö. *B.-A. Pocquet Du Haut-Jusse*: Le retour de Nicopolis et la rançon de Jean sans Peur. *Compte inédit de maitre Oudart Douay pour le duc de Bourgogne 1397–1398. Annales de Bourgogne*, Dijon 9. (1937) 296–302., itt: 299.

⁷⁷ A szultán maga is küldött ajándékot, dobot, íjakat, buzogányt, vö. *David Nicolle*: Nicopolis 1396. The Last Crusade. Oxford 1999. 74.

⁷⁸ *DeVries, K.*: The Effect of Killing i. m. 165.

zett megfelelő háttérrel. Fontos megjegyezni, hogy Zsigmond király sosem a nádort emlegette, elsődleges erkölcsi kötelességének a burgund trónörökös váltságdíjához való hozzájárulást tekintette. Nem találjuk Zsigmond leveleiben a magyar főúr megmentésének emlegetését, de vállalásába persze beleérthette, amit a függelékben közölt 1397. évi kötelezettségvállalás közvetve alátámasztani látszik. Valószínűleg maga Dino találta ki ezt a pénzügyi megoldást: átvette Zsigmondtól a torinói (turini) békeszerződés alapján a Velencétől neki járó évi 7000 arany követelését,⁷⁹ ennek fejében adta át Zsigmond nevében a 100 ezer dukátot a burgund hercegnek. Dino megbízásából 1398. január 15-én két küldötte, Regnier Pot és Jacques de Courtiambles már meg is érkezett Zsigmond udvarába, hogy átvegye az éves adófizetés kötelezvényét. Bart Lambert értelmezése szerint másnap ugyanez a két küldött Félelemnélküli János embereiként állított be, és átvette a 100 ezer dukátról a bizonylatot.⁸⁰

Zsigmond döntéséről 1398 júniusában tájékoztatta a velenceieket, akik aztán többféle indokkal halogatták, majd tagadták meg a kifizetést.⁸¹ Így arra utaltak, hogy azt csak a magyar uralkodó kaphatja meg, illetve, hogy Zsigmond nem teljesíti a Dalmáciára vállalt kötelezettségeit. Amiben volt is igazság, hiszen Zsigmond uralma megrendült és sok tekintetben névlegessé vált a nikápolyi csatavesztést követően, különösen Nápolyi László megjelenése után, aki Zárában 1403 júliusában szállt partra. Az évente esedékes járandóság hányattatásait legutóbb E. Kovács Péter követte nyomon, és valóban a velencei kifizetésekből a magyar, illetve most már a burgund udvar nem látott sokat.⁸² Különösen azért, mivel Velence az összeget összekapcsolta a burgund herceg és Jacques de Bourbon által felvett 15 ezer arany értékű kölcsön törlesztésével, Zsigmond pedig az őt Raguzáig szállító velencei kapitánynak, a későbbi velencei dózsénak (1413–1423) Tommaso Mocenigónak kiutalt haláláig járó 1000 dukátos évjáradékkal.⁸³ A magyar király ez utóbbi

⁷⁹ E. Kovács P.: Zsigmond király és Velence i. m. 43–56. Az oklevél kelte 1381. augusztus 24., a békét Velence október 4-én ratifikálta. E. Kovács szerint a fizetésnek a következő években van nyoma: 1381–1388, majd 1391-ben. E. Kovács szerint az bizonyos, hogy 1400-tól nem utaltak többé. A békeszerződés szövege Köblös József – Süttő Szilárd – Szende Katalin: Magyar békeszerződések. 1000–1526. Pápa 2000. no. 40. A pénzügyi megoldásról Froissart és Pintoin is tudósít, míg Boucicaut krónikása mellőzi, talán, miként Csernus valószínűsíti, hogy Boucicaut érdemei a burgund herceg kiszabadulásában még nyilvánvalóbbak legyenek. Csernus Sándor: Zsigmond és a Hunyadiak a francia történetírásban Századok 132. (1998) 1. sz. 47–127., itt: 63–64.

⁸⁰ Lambert, B.: The Duke, the City i. m. 117–118.

⁸¹ ZsO I. 6017. sz.: 1399. aug. 15., figyelmeztetés Velencének, hogy Rampoldinak fizessenek; ZsO II. 2377. sz. 1403. ápr. 21., Velence megtagadja az összeg kifizetését, II. 2623. sz., 1403. szept. 21. Velence ismét megtagadja.

⁸² E. Kovács P.: Zsigmond király és Velence i. m. 40–56. Korábban lásd Wenzel G.: Története i. m. Froissart krónikája vonatkozó helyének fordítása Froissart krónikája. Vál., utószó, jegyz. Kulcsár Zsuzsanna. Bp. 1971. 314–316.

⁸³ Wenzel G.: Története i. m. 355–357. Zsigmond oklevele Spalatóban kelt, 1397. január 4-én, ZsO I. 4591. sz.

kifizetését is a 7000 forintos járandóság terhére képzelte el. Az összeget 1400-tól azonban már Tommaso sem kapta meg.⁸⁴ Merész Fülöp így kénytelen volt átvenni Dino Rampolditól a 7000 aranyforintnyi követelést, de ő sem ért el nagyobb sikert a velenceieknél. Dino és a burgundi herceg csak 1424-ben zárták le az ügyletet.⁸⁵

Közben Merész Fülöp kénytelen volt különadót kivetni, amelyet végül 150 ezer helyett 100 ezer arany nobelben határoztak meg. Ennek három részletben kellett beérkeznie a hercegi kincstárba, 1397 karácsonyára, 1398 és 1399 februárjára. Ennek folyósításában hitelekkel ismét a Dino Rampoldi-féle kereskedőház vett részt, a megfelelő haszonnal. Lambert a Rampoldik pénzügyi és diplomáciai sikerének, „*magnum opus*”-nak tartja a nikápoli hadjáratot és a kölcsönök folyósítását. Nem véletlen, hogy sírjára egész pályafutásából csak egy momentumot emelt ki: „*Joannem Ducem redemit a Turcis*” (Jánost visszaváltotta a törököktől). Ezzel szemben Francesco Gattilusio hiába követelte a maga részét. A burgundi udvarnak az összeg túlságosan nagy volt, sokkal inkább a kisebb összegeket törlesztették pénzben vagy ajándékokkal.⁸⁶ Végül a remélt 108 ezer arany helyett 7 ezret kaptak kézhez a burgund udvarban két éven át, 1399–1401 között várakozó követei. Ezzel az erővel persze a magyar nádor kiszabadítását is meghitelezhetette volna, sokkal rosszabbul nem járt volna.

Összességében arra a megállapításra lehet jutni, hogy Zsigmond a Velencétől esedékes évi adó felajánlásával egyáltalán nem járt el rosszhiszeműen, különösen akkor, ha igaz a feltételezés, hogy a városállam az 1390-es évek végéig valóban folyósította az összeget. Kétségtelen, hogy a magyar és velencei érdekek ütközése, Nápolyi László aktivizálódása és Zsigmond hatalmának – akkor még előreláthatatlan kimenetelű – megrendülése teljesen letörte a velencei együttműködési készséget.⁸⁷ Általában is megjegyezhető, hogy míg Velence a hadjáratban Genovánál sokkal aktívabban vett részt, a fogolykiváltásban csupán igen szerény szerepet vállalt. Zsigmondnak talán sokkal jobb esélyei lettek volna a genovai és genovai kötődésű kereskedőknél és bankároknál, akikkel azonban ekkorra még nem alakultak ki a burgund-francia udvaréhoz hasonlítható szoros kapcsolatai, amit egyébként éppen 1396-ban Genova francia fennhatóság alá kerülése csak még hangsúlyosabbá tett.⁸⁸ A Johannita lovagrend aktív maradt a váltságdíj gyűjtésében, de közvetlen magyar kapcsolódásnak nem maradt nyoma, noha a király az ő hajójukon, a nagymester társaságában menekült el a csatából. A magyar–genovai kereskedelmi kapcsolatok

⁸⁴ A velencei érvelésre lásd *Andrea Nanetti*: Il Codice Morosini: Il mondo visto da Venezia (1094–1433). Spoleto 2010. I. 190–192. és *Mark Whelan*: Germany, Hungary and the Crusade during the Reign of Emperor Sigismund, c.1400–1440. Abingdon 2019.

⁸⁵ *Wright, Ch.*: An Investment in Goodwill i. m. 279.

⁸⁶ *Wright, Ch.*: An Investment in Goodwill i. m. 283.

⁸⁷ *Dvořáková, D.*: A lovag és királya: i. m. 67. is felelősnek tartja Zsigmondot Ilsvai kiváltásának az elmulasztásáért.

⁸⁸ 1397 márciusában megérezik az első francia kormányzó a városba, majd 1401-től maga Boucicaud kapja meg e tisztséget, lásd *Wright, Ch.*: An Investment in Goodwill i. m. 276.

majd éppen az 1410-es évektől válnak intenzívebbé, ami azonban a nádoron már nem segített.⁸⁹ Christopher Wright is arra a következtetésre jutott, hogy a morális és pénzügyi meggondolások mellett a politikai kapcsolatépítés volt a legfontosabb motiváció a kölcsönök vagy éppen vissza nem térítendő támogatások folyósítása esetében.⁹⁰

Nemkülönben szerepet játszhatott, hogy Nyugat-Európában a fogolykiváltás és váltságdíj szokása ekkorra már sokkal inkább a napi gyakorlat részévé vált, és pontosan tudták, hogy mi a teendő, még akkor is, ha nem keresztény ellenféllel akadt dolguk.⁹¹ Nem lehet tudni, hogy a nádor hazai pozícióinak megingása, a Zsigmond által talán még Ilsvai életében elhatározott nádor-csere az eseményekre volt-e valamilyen befolyással.⁹² Az országban egyébként is magának a királynak a bizonytalan sorsa és távolléte keltett igazi izgalmat, s nem a nádoré. Hazaérkezéséig a király sem rendelkezett pontos információkkal a veszteségekről, nem tudhatta, hogy kiknek sikerült a hazajutás. Mire a nádor megmentése érdekében lépések történtek, addigra a figyelmet teljesen elvonta a burgund trónörökös herceg mentése, partraszállása Velencében és bevonulása Dijonba. Mivel a függelékben közölt oklevél szerint a nádorért maga a burgund trónörökös herceg vállalt kezesiséget, nem remélt gyors távozása 1397. júliusának első napjaiban azonban nagyon rontotta a nádor és kísérete esélyeit potenciális hitelezőinél. A hitelezők eddigre ráadásul maguk is tisztábban lehettek azzal, hogy a burgund udvar a mértéktelen hitelfelvételekkel egyre bizonytalanabbá tette a jövőbeli törlesztést és visszafizetést (ami a későbbiekben be is igazolódott). Az alapvető gondot mégis sokkal inkább abban látom, hogy 1396-ban a csatát veszített magyar király egyszerűen nem rendelkezett azzal a nemzetközi kapcsolati és bizalmi tőkével, ami szükséges lett volna ahhoz, hogy a dúsgazdag itáliai bankárok és kereskedők pénzeszsákjai a király első méltóságviselőjének váltságdíjára megnyíljanak, és a nádor a szükséges hitelhez hozzájusson.

⁸⁹ *Tardy Lajos*: A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII–XV. században, Bp. 1980. 28–33.

⁹⁰ *Wright, Ch.*: An Investment in Goodwill i. m. 270–271.

⁹¹ Bár úgy látszik, hogy a foglyokat megmentő Szent Lénárd kultusza közel egy időben erősödik meg Burgundiában és tűnik fel Magyarországon, a Garaiak siklósi várkapolnájának freskóján, vö. *Marosi Ernő*: Szentek – otthon és külföldön. Néhány megfigyelés ikonográfiai típusok kreációjáról a 14–15 századi Magyarországon. In: *Uő*: „Fénylik a mű nemesen”. Válogatott írások a magyar középkori művészet történetéről. I–III. Bp. 2020. I. 119–128, itt: 126–127. (első megjelenése Bp., New York 2010).

⁹² *Tóth Norbert*: Nádorváltások a Zsigmond-korban (1386–1437). Az 1439. évi 2. tc. nyomában. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Bp. 2012. 53–66., 59.; *C. Tóth Norbert*: A magyar királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562). Bp. 2020. 77.

Források

Kaplai János volt országbíró, Kaplai Serkei Dezső udvari lovag, Szécsényi Frank, volt erdélyi vajda, valamint a nádor további rokonai vagyonukkal jól állnak a nádor váltságdíjának a burgund herceg, Félelemnélküli János általi kifizetésért. Fülek, 1397. október 1. – Jelzete: Dijon, Arch. départ, de la Côte-d’Or, B. 11876, layette 87, liasse 1, cote 2. Eredeti, pergamen, öt, mára elporladt függő pecséttel. – Kiadása: *Delaville Le Roulx, J.*: La France en Oriente i. m. II. 47–48., ZsO-ból hiányzik.⁹³

Nos Johannes de Capolya, condam woyvoda regni Ruscie, Frank filius condam Konye bani,⁹⁴ pridem voyvoda Transilvanus, Desew de Serke⁹⁵ fratres, item Georgius filius ac Elena, consors viri magnifici domini Leustachi de Ilsua, olim regni Hungarie palatini, meo et Petri filii mei⁹⁶ ab eodem domino Leustachio palatino procreati nominibus, onus eiusdem, propter teneram ipsius etatem, in me assumpmendo, memorie commendantes, tenore presencium significamus quibus expedit universis, quod quia illustrissimus princeps dominus Johannes, comes de Nevers, dominus noster graciosus, ob singularem conplacenciam et sincere fraternalis caritatis dilectionem, quam erga serenissimum principem dominum Sigismundum, Dei gracia regem Hungarie, et erga suum fratrem carissimum nostrumque dominum gratiosum gerit et habet, circa liberacionem ejusdem domini palatini et aliorum Hungarorum secum in captivitate imperatoris Turcorum, Brussie⁹⁷ existencium, liberaliter et diligenter attendens, suis litteris vigorosis obligat se et obligavit magnificis et potenti-bus dominis Metellini et Eyne⁹⁸ pro ducatis quinquaginta milibus, petens eosdem ut ipsi predictos quinquaginta milia ducatos ad numerum et rationem suam solvant, et dent pro redempcione et liberacione prefati domini Leustachy palatini et aliorum Hungarorum in captivitate secum, ut premittitur, existencium, annotato Turcorum imperatori et ipsos dominum palatinum et ceteros Ungaros existentes cum ipso de ipsa captivitate liberatos liberos permittant ad propria remeare. Nos igitur pefa-

⁹³ Az oklevél fényképét a levéltár, az Archives départementales de la Côte-d’Or szívésségéből használhattuk.

⁹⁴ Szécsényi Kónya, horvát bán (1366–1367).

⁹⁵ Rátót nembeli Kaplai (Serkei) János volt országbíró (1392–1395, meghalt 1406. 01. 10. előtt), Serke, Gömör m., a mai szlovákiai Širkovce, határában állt Kapla vára, oroszországi vajda (1379–1381, 1382–1383, 1386), Kaplai (Serkei) Dezső udvari lovag, nyitrai ispán (1390–1392, meghalt 1415), Kaplai János testvére; Kacsics nembeli Szécsényi Frank, volt erdélyi vajda (1393–1395), lásd *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. In: Arcanum DVD könyvtár. IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. Bp. 2003.

⁹⁶ György Ilsvai első házasságából származó fia, majd királynéi tárnokmester, zólyomi ispán, meghalt 1427. 12. 05. előtt. Péter második házasságából, Ilonától született fia, lásd *Engel P.*: Középkori magyar genealógia i. m.

⁹⁷ Bursa, Edirne elfoglalásáig az Oszmán Birodalom fővárosa, de központi szerepét egészen Konstantinápoly elfoglalásig megőrzi.

⁹⁸ II. Francesco Gattilusio, a Lesbosz szigeti Mütülené, valamint Niccolò Gattilusio (1376–1409) Aenus, a mai törökországi Enez sziget ura volt.

tum dominum nostrum comitem de Nevers de solutione prescripte sumpme ducatorum certum reddere volentes, obligando nos, personas videlicet possessionesque ac res et bona nostra et nostrum cuiuslibet, ubique intra ambitum regni Ungarie habitas et existentes, eidem domino nostro comiti promittimus et serie presencium pollicemur, statim habita liberacione predicti domini Leustachii palatini et aliorum, ut premissum est, secum existencium Ungarorum, de ipsorum Turcorum manibus et captivitate, de predicta sumpma quinquaginta milium ducatorum vel minori pro qua redimentur, omni mora et postergatione semotis, solucionem plenariam facere, et dictam pecuniam illi vel illis, cui vel quibus sua majestas commiserit, integraliter assignare, obligantes nos nichilominus ad omnia dampna et interesse que evenerint exinde, quoquomodo prorsus et per omnia tolleranda. In cuius rei testimonium, certitudinemque et stabilitatem, presentes litteras nostras cum appensione nostrorum sigillorum eidem domino nostro comiti assignamus. Datum in villa Fylek, prima die mensis octobris, anno domini millesimo trecentesimo nonagesimo septimo.

A császári káptalan 1411. október 9-én Gergely deák fia Ambrus kérésére átírja Ilsvai Leusták 1400. január 20-án kelt, a leszboszi Mütilénében tett végrendeletét (Ilsvai Leustáknak Edirnében 1399. március 13-án kelt, Gergely deáknak kiállított kötelezvényével együtt, ZsO III. 1039. sz.). Papíron, a hátlapján pecsét darabkáival. DL 103 429. (Batthyány cs. lt., Jelzet nélküli oklevelek.) – Kiadatlan, kivonata: ZsO II. 36. sz., egy részlete magyar fordításban *C. Tóth N.*: Luxemburgi Zsigmond uralkodása i. m. 35.

Nos capitulum ecclesie Chasmensis memorie commendamus per presentes, quod magister Thomas filius Stephani, vicarius temporalis episcopatus Zagrabiensis in persona Ambrosii filii condam Gregorii literati filii Nicolai dicti Aztalnok de Pro-gouch⁹⁹ ad nostram veniens presentiam exhibuit nobis quasdam litteras condam magnifici viri, domini Leustachii de Ilsua alias regni Hungarie palatini, sigillo suo pendenti in cordula pergameni communitas, tenoris infrascripti, petens nos cum instantia, ut easdem de verbo ad verbum transsumpmi et transscribi ac litteris nostris patentibus inseri faciendo tenorem earundem sibi concederemus ad cautelam, quarum tenor talis est:

In nomine Domini, amen. Anno eiusdem millesimo quadragesimo, indictione septima, die autem vigesima mensis Ianuarii. Quoniam humanarum rerum acquisitiones caducum cum sortiuntur efectum, nisi eedem rationabiliter disponantur, igitur universis Christi fidelibus dignum fore existimavi intimandum, quod dum ego Leustachius, alias comes magnus Hungarie in conflictu exercitus serenissimi principis et domini, domini Sigismundi Dei gratia incliti regis Hungarie etc. per ipsum contra Turchos, emulos catolice fidei sub castro Maioris Nicopolis¹⁰⁰ habito captivitatem et manus eorundem Turchorum incidissem et non modico temporis

⁹⁹ Progovc (ma horvátországi Prugovac)

¹⁰⁰ Nagy Nikápoly

intervallo captivitate in eadem perstetissem, tandem probis viris michi bonum evenire anellantibus cum Baysita, eorundem Turchorum principe¹⁰¹ pro redemptione mei capitis volens, perniciem michi eventam evitare in certa summa pecunie pactum seu fedus emissionis captivi[tate] mea de prescripta fiende inire curaram, pro qua quidem mea emissionem per prescriptum Baysitam ad solvendum prescriptam summam pecunie per me sibi faciendam certus terminus inconstitutus extiterat prefixus. Ipso itaque termino adveniente interim me usque iddem tempus solutionis eodem Baysita manibus seu tuitioni magnifici et potentis domini, domini Francisci Gathilusii, insule Metelini domini¹⁰² etc. assignare medio tempore ego, ut michi ingruerat, super facto eiusdem solutionis diversos actus faciens et labores solutione in eadem penitus et per omnia extiti destitutus. In ea nullam dubietatem habens quam pro pena subportanda manibus eiusdem Baysite vicaversa reassignarer seu presenterer per dominum Franciscum Gathulusium prenotatum; dum igitur hoc suo modo agerentur, illud autenticum, quod scribitur vive quasi cras in meum animum revolvens in tot periculis fragilitatem humane nature considerans, ne etiam bona mea indisposita dereliquam, cupivi de bonis meis a Deo mihi colatis humanitate et sudore meis propriis adinventis hoc presens tendere testamentum isto modo: primo, namque recomendo humiliter animam et spiritum altissimo creatori et sue beatissime genetrici et toti celesti curie ac illis, quos esse volo executores huius mee ultime voluntatis. Item ob reverentiam Iesu Christi et remedium anime mee monasterio Sancte Crucis de Preuge¹⁰³ pro edificatione eiusdem relinquo florenos auri centum quinquaginta. Item monasterio fratrum predicatorum de Caza¹⁰⁴ similiter pro edificatione eiusdem modo simili florenos auri centum quinquaginta. Item pro liberatione pauperum Hungarorum, qui videlicet manus Turchorum evadentes in insulis latitarent marinis et propter eorum inopiam repatriare non valerent, consimiliter florenos auri centum quinquaginta. Item quoddam castrum meum Haruso¹⁰⁵ vocatum cum universis utilitatibus suis et pertinentiis quibuslibet filie mee maiori, Ilcho¹⁰⁶ vocate solum, alias autem universas possessiones meas, emptas videlicet et impignoratas, dempta quadam possessione mea Tallouch vocata in comitatu de Vereuse existenti, de qua planius inserius diceretur, eidem filie mee Ilcho vocate et alteri filie mee Euigis¹⁰⁷ appellate communiter dono et adiudico in perpetuum. Ipsasque ambas filias meas in ipsis possessionibus, emptis videlicet et impignoratis, dempta dicta possessione Tallouch,¹⁰⁸ meas universales heredes instituo et esse volo. Item, quia vir nobilis, dominus Gregorius Nicolai pro predicta mea liberatione et emissionem captivitate ex prescripta facienda pro me

¹⁰¹ I. Bajezid, oszmán török szultán (uralk. 1389–1402, meghalt 1403).

¹⁰² A leszbosz szigeti Mütiléné ura, II. Francesco Gattilusio (1370 k. – meghalt 1403/1404)

¹⁰³ A Bajmóchoz tartozó Privigyé (ma Prievidza), Nyitra m., Szent Kereszt bencés monostor.

¹⁰⁴ Kaza, Sajókaza (Borsod m.), domonkos kolostor.

¹⁰⁵ Hrušso, ma várrom (Balogrussó, Hrušovo), Bars m.

¹⁰⁶ Ilona, Kórógyi Fülöpös felesége lett.

¹⁰⁷ Hedvig, Ilsvai második, Ilonával kötött házasságából származó leány.

¹⁰⁸ Tallóc (ma a helyén Cremušina), Verőce m.

dampna non modica faticas et labores inexpressibiles, locis et temporibus opportunis sustulisset et fecisset, duas etiam possessiones suas Boborouuch et Palfalua vocatas in Liptoviensi, ac terram Endrecouuch vocatam in Crisiensi comitatibus¹⁰⁹ adiacentes continue in predictis meis servitiis existendo et pro emissionem et liberationem mea, ut prefertur, captivitate ex prescripta facienda laborando a se alienasset, ymmo proprios suos sumptus usque ad ultimum exponere intepide curasset, pro eo prefatam possessionem meam Tallouuch vocatam cum universis suis utilitatibus et tenutis ac pertinentiis et iuribus quibuslibet in ius et proprietatem prefati domini Gregorii lego et adiudico, ymmo eidem domino Gregorio pro predictis suis laboribus, dampnis et expensis iure legati relinquo, dono et adiudico omni modo, iure et forma, quibus magis, melius et efficacius possum. In universis autem aliis meis possessionibus seu iuribus ac rebus et bonis mobilibus et immobilibus, ubilibet existentibus strenuum militem, dominum Georgium ac Petrum filios meos michi heredes universales instituo, uti dictant sua iura municipalia. Deinde volo etiam, quod si prescripti mei heredes prefatas possessiones iamdicti domini Gregorii, ut prescribitur, ab eodem alienatas recuperare vel reinvenire poterint et eidem domino Gregorio reassignaverint et pacifice restatuerint, ac pro predictis aliis suis dampnis, laboribus, fatichis ac sumptibus propriis, licet multo plura mereretur, septingentos florenos puri auri ac iusti ponderis plene persolverint; extunc prefatam possessionem Tallouuch vocatam ab ipso domino Gregorio rehabere et in ius et proprietatem ipsorum convertere possint et valeant eo facto, medio autem tempore prefati mei heredes tam masculini, quam feminini iamdictum dominum Gregorium in dominio dicte possessionis Tallouuch contra quoslibet impetitores conservent, protegant, manuteneant et defendant propriis ipsorum laboribus et expensis. Quod si facere nequient, vel non possent, extunc pro ipsa possessione Tallouuch alias possessiones eidem in qualitate, quantitate, fructu et redditu ac valore consimiles et equivalentes [i]amdicto domino Gregorio absque omni lite dent, assignent et pacifice statuunt. Executores autem huius mee ultime voluntatis esse volo reverendos in Christo patres et dominos, dominum Iohannem archiepiscopum ecclesie Strigoniensis et dominum Valentinum episcopum ecclesie Quinqueecclesiensis, item magnificos viros, dominos Frank et Iohannem vaivodas ac magistrum Desew de Serche, item utrumque Nicolaum filios Stephani, comites Temesienses.¹¹⁰ Insuper volo, statuo et ordino hoc meum esse ultimum testamentum et meam ultimam voluntatem, quam valere volo iure testamenti. Et si iure testamenti non valeret, valeat saltem iure codicilorum seu donationis vel iure cuiuslibet ultime voluntatis aut alio quocunque modo, quo melius et validius tenere et valere potest. Ne igitur in huius presentis mei testamenti dispositione aliquod scropulum seu dubium alicui

¹⁰⁹ Nagybobróc (ma Bobrovec) és Pálfalva (ma Pavlova Ves), Liptó m.; Endrecouuch (Endrei Zela, elenyészett település), Körös m.

¹¹⁰ Kanizsai János, esztergomi érsek; Alsáni Bálint pécsi püspök; Szécsényi Frank erdélyi vajda (1393–1395); Kaplai Serkei János, oroszországi vajda, országbíró (1392–1395); Kaplai Serkei Dezső, udvari lovag (később királynéi tárnokmester), Csáki Miklós és Marcali Miklós temesi ispánok.

possit evenire, presentes sigillo meo proprio, quo, ut soleo, consignavi. In maius etiam documentum fidei hanc meam dispositionem in alio pari manu publica publicare et in tertio pari sub sigillo predicti magnifici et potentis domini, domini Francisci Gathilusii autentico emanari facere procuravi. Acta sunt hec Metelini, in domo domini Francisci Gathilusii prenotati.

Nos itaque iustis et iuri consonis petitionibus ipsius Thome vicarii annuentes pretactas litteras de verbo ad verbum transsumpti et transscribi facientes tenorem ipsarum eidem concessimus ad cautelam. Datum in festo Beati Dyonisii episcopi et martiris, anno Domini millesimo quadringentesimo undecimo.

E. Kovács Péter

FOGLYOK A VELENCEI HÁBORÚBAN (1411–1412)

Velenceiek magyar kézen

A velencei háború elkezdésével, hasonlóan a legtöbb emberkedéshez, a harcok előrehaladtával mindkét oldalon egyre több foglyot ejtettek.¹ Régi igazság, miszerint “a börtön ablakába soha nem süt be a nap”, ellenben a tenger/lagúna hullámozása csak behallatszott azoknak, akiket Velencében vetettek tömlőcbe. A víz megnyugtató zúgása mellett az áristommal járó további luxus nem jut az eszembe, a patkányokat, a szalmát, a sötétséget nem számítom a fényűző fogadtatás komponensei közé. A “piatti tipici della cucina veneziana” remekeiről már nem is beszélek, végül is a karcerek nem a házias kosztról híresek. És milyen a sors? Adhatna, de inkább elvesz. A magyarok kezébe került raboknak hiányozhatott a “voce del mare,” ellenben a Köztársaságban fegylenkedőknek viszont a könyökükön jöhetett ki a tajtékok zenéje. A dutyiba kerülők sorsáról nem sokat tudunk. Fortuna kegyeltjeiért — ők kivétel nélkül gazdagnak számítottak, vagy annak tartották őket — váltságdíjat kértek. Behajtása külön üzletágnak számított, és mindkét oldalon előszeretettel gyakorolták a szabadulónak és a szabadítónak egyaránt előnyös módszert.

Nézzük tételelesen, mit végeztek a mieink. Kezdjük azokkal, akiknek ismerjük a nevét. Már 1412 januárjában fogságba eshetett Tommaso Barbarigo, aki Serravalle podestájaként került a magyarok kezébe.³ Értékét 6000 dukátra becsülték. Ennyit kértek érte.⁴ Pénz esetleges kifizetéséről nem tudunk, ellenben egy márciusi oklevélből kiderül, magyarországi részekre vitték (*ad partes Hungarie*). Hasonlóan Giacomo Querrini da Candida mottai podestà is Hungária területén várta esetle-

¹ Ezzel a tanulmánnyal köszöntöm Csukovits Enikőt 2021. július 20-a alkalmából.

² *Vég László*: A börtön ablakába soha nem süt be a nap. Dalszöveg. A dalt a Beatrice is feldolgozta (Szerenád) 1992-ben.

³ A velencei háború 1411. november végén kezdődött.

⁴ A krónikában nem írtak időpontot, ellenben a legközelebbi konkrét dátum a bejegyzés előtt 1412. január. *Marino Sanuto*: Vitae ducum Venetorum, italice scriptae ab origine urbis sive ab anno 421 usque ad annum 1493. (Rerum Italicarum Scriptores.) Szerk. Ludovico Antonio Muratori. Tomo 22. Milano 1733. 860.

ges szabadulását.⁵ Őt 1411. december 24-e és 29-e között csíphették nyakon.⁶ Első próbálkozásként kettőjük fejében kínálták fel azt a két magyar nemest, akiket Jeruzsálemből visszatérőben fogtak el. Erre nem került sor, mert Velencében úgy érveltek, helyzetüket nem lehet összehasonlítani azokkal a foglyokéval, akiknek a kezét a magyarok levágták, de állapotuk ellenére saját pénzen kiváltották magukat.⁷ A csere tehát ezzel nem lehet egyenértékű, sőt a jövőre nézve károsnak tartják az efféle felvetést.⁸ A két podestà nem számíthatott a lagúnák városának segítségre. És jön az első következtetés: nem mindenkit mentettek ki a fogságból, sokakat magukra hagytak.

Serravallénél kapcsolták le a bellunói Antonio Susinit, aki csak tetemes összeg fejében szabadulhatott.⁹ Castello di Torre várnagyát (Federico da Ragogna) értékét 1500 aranyra becsülték. Szokás szerint, amíg nem érkezik meg a pénz, Magyarországra küldték.¹⁰ Az isztriai Castello di Valle várának megszerzése után az elfogottak között találjuk a parancsnokot, Marco Michaeli rektort, és még négy tekintélyes embert.¹¹ Az erősség első emberét Magyarországra küldték egy karcerbe.¹² 1412 tavaszán az ősellenségnek számító Tristano Savorgnan két fia szomorkodhatott, amikor becsukódtak mögöttük a rácsos kapuk.¹³ Giorgio Dolfín úgy

⁵ Archivio di Stato di Venezia. (a továbbiakban AS Ven.) Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri 5. 9r. 1412. 3. 23. A velencei levéltárból származó iratokat a városban adták ki. Ezért nem adom meg a datálás helyét. Regesztája: *Óváry Lipót*: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai. I. Bp. 1890. 227. sz.; Zsigmondkori Oklevéltár III. (1411–1412). (a továbbiakban: ZsO III.) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Bp. 1993. 1890. sz.

⁶ Ekkor foglalták el. *Giovanni Bonifaccio*: Istoria di Trivigi. Ristampa fotomeccanica. (Historiae Urbium et Regionum Italiae Rariores LXXXII.) Venezia 1744/Bologna 1973. 457.; *Adolfo Vital*: Le vicende storiche di Conegliano dalle origini al 1420. Archivio Veneto 71–72. (1946) 93.; *Nilo Faldon*: San Rocco di Conegliano. Ambiente e vicende di una comunità parrocchiale. Vittorio Veneto 1968. 47.

⁷ Ez alatt a családi és a baráti összefogást értem.

⁸ AS Ven. Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri 5. 9r. 1412. 3. 23. Velence Regesztája: *Óváry L.*: A Magyar Tudományos Akadémia i. m. 227. sz.; ZsO III. 1890. sz.

⁹ *Giorgio Piloni*: Historia di Georgio Piloni dottor bellunese, nella quale, oltre le molte cose degne, avvenute in diverse parti del mondo di tempo in tempo, s'intendono, et leggono d'anno in anno, con minuto raguaglio, tutti i successi. Venezia 1607. 201.; Cronache bellunesi inedite del conte Florio Miari. Belluno 1865. 58.

¹⁰ *Andrea Benedetti*: Storia di Pordenone. Pordenone 1964. 69.

¹¹ Marino Sanuto erről egy 1413. március 1-re datált bejegyzésben írt. *Sanuto, M.*: Vitae i. m. 879. Valamint: *Marco Tamaro*: Le città e le castella dell'Istria. II. Parenzo 1893. 455. Giorgio Dolfín szerint Lodovico Michaeli volt a város podestája Alessandróval együtt. *Giorgio Dolfín*: Cronicha dela nobil cità de Venetia et dela sua provintia et destretto. Origini–1458. A cura di Angela Caracciolo Aricò. Introduzione di Angela Caracciolo Aricò. Trascrizione e note di Chiara Frison. Tomo II. (Medioevo e rinascimento. Testi.) Venezia 2009. 162.

¹² Uo. 162.; *Sanuto, M.*: Vitae i. m. 879.

¹³ Van választék, de ekkor csak kettő jöhet szóba. Urbano, aki ekkor még kiskorú és egy másik, akinek a neve helyét kipontozták. Biblioteca Civica Vincenzo Joppi di Udine. (a to-

tudta, 6000 dukátot kérhettek értük, hiszen apjuk ennyit szeretett volna Velencétől kölcsönbe kérni váltságdíjuk fejében.¹⁴ Hát nem egészen így történt, habár a krónikásnál olvasott összeget soha nem kérdőjeleztem volna meg, ha nem bukkanok rá a következő bejegyzésre. Mindenesetre legalább betekintést kaphattunk, esetükben miképpen történhetett a kiváltás. Az év novemberének végén Tristano Savorgnan valóban a Köztársasághoz fordult. A következőt fundálta ki. A mottai magyar vereiséget (1412. augusztus 25.) követően a lagúnák városa hozzá is vezényelt katonákat (*gentes armorum et stipendiarii sibi deputati*) a friuli nemest támogatandó. Ezek a zsoldosok a csata után elfogtak egy magyar nemest (*ceperunt apud Motham et habent unum nobilem Ungarum captivum*), aki velencei börtönbe került,¹⁵ és 500 dukát váltságdíjra értékelték. Zsigmond ellenfele azt kérte, hogy a rabot kiválthassa a zsoldosok kezéből (*de manibus stipendiariorum*). Mindezt azért, mert szeretné kicserélni két gyermekére, akiket Magyarországon tartanak (*in partibus Ungarie*) fogva. Érdemeire utalva pénzzel támogatják, jóllehet csak kölcsönt kapott.¹⁶ Sikerrel járhatott, mert 1413 januárjában Latisana magyar ostroma idején a két fia már a védőket segítette. Név szerint csak Urbanóról van hírem, aki valamikor biztosan kiszabadulhatott. Augusztusban úgy tudták, Ariis várába készül.¹⁷ És jön a második következtetés: a foglyok felett nem a Köztársaság, hanem a katonák és a zsoldosok rendelkeznek.

Mottánál, még a vár visszafoglalása előtti valamelyik sikertelen próbálkozás során Tommaso Veronese mondhatott búcsút a szabad életnek. 4000 dukátba szabták meg kiszabadítása árát.¹⁸ Itt kapták el Tommaso Pellegrini lovagot is, aki 15 lándzsával rendelkezett. 1000 dukátot fizetett megváltása fejében.¹⁹ Feltehetőleg az erőd velencei megszerzése után, talán 1412 szeptemberének az elején, a 30 lanceának parancsoló Bernardo Morosini sem járt jobban. Őt is lefűlelték.²⁰ Valamikor megmenekülhetett, és mint a II. világháborúban délelőtt lelőtt és a La Manche csatornába zuhant angol pilóták, akiket élve kihalásztak, de már délután újból felszálltak, ő is rövid idő elteltével ismét csatasorba állt. Feltrénél vitézkedett, de Bernardo

vábbiakban: BB Udine) Collezione Joppi 690. k. Savorgnano família. Testamenti. 131r–133r. 1398. 8. 7. Az udinei könyvtárból származó iratokat a városban adták ki. Ezért nem adom meg a datálás helyét. 1428-ból ismerjük a három törvényes fiút (Urbano, Gibellino, Pagano) és ugyanennyi balkezeit (Ettore, Francesco, Frederico). Uo. 135r–139v. 1428. 4. 10. 1440-ben a legitim örökösök a következők: Ettore, Gibellino, Pagano és Urbano. Uo. 140r–148v. 1440. 2. 23. Valamint: *Lauea Casella*: Savorgnan Tristano. Uomo d'arme, politico. www.dizionario-biograficoeifriulani.it, letöltés 2021. máj. 10.

¹⁴ A krónikás szerint csak ezer dukátot kapott. *Dolfin, G.*: Cronicha i. m. 152.

¹⁵ A szövegben ezt olvashatjuk: "in carceribus nostris." Velencei börtönként fordítom, habár máshol is lehetett a dutyi.

¹⁶ AS Ven. Senato, Deliberezioni, Secreti, Registri 5. 87r. 1412. 11. 24.

¹⁷ Latisanara: *Vinicio Galasso*: Latisana dalle Origini al Duemila. Fossalta di Portogruaro 1999. 52. Urbanóra: BB Udine. Annales. Tomo 19. 173r–174v. 1413. 8. 30.

¹⁸ A bejegyzés dátuma 1412. április 19. *Sanuto, M.*: Vitae i. m. 865.

¹⁹ AS Ven. Senato, Deliberezioni, Secreti, Registri 5. 140r. 1413. 6. 16.

²⁰ *Sanuto, M.*: Vitae i. m. 870.

Diedóval és Giacomo Terzóval újból a magyarok kezére került.²¹ Marino Sanuto börtönüket Bellunóba gondolta.²² Bernardo Diedo esetében biztosan másképpen történt. Őt Feltrében őrizték.²³ Fogságáról máshol is olvashatunk. Pietro Isolanival és annak testvérével együtt csípték el. Az elsőnek említett fivér 265 dukátot fizetett szabadulása fejében.²⁴

A Cordignano környékén állomásozó lovasság tagjaként esett fogságba Marco Francesci. Váltásdíjáról hallgatnak a források.²⁵ Személyes tragédiát is ismerünk. Giacomo Malosti da Montegaldát egyik fiával együtt a magyarok kapcsolták le 1413 februárjában. Gyermeke a fogságban meghalt, ő viszont kiváltotta magát (*pro talia se redemerit*).²⁶ Név szerint nem ismerek többet, mint akik a magyarok vendégszeretetét élvezték. Ennek elsődleges oka a bejegyzések hiánya. Olyan adatokból viszont nincs írás, amelyekben általánosságban írtak a foglyokról. Egy példa: 1412 augusztusának elején 100 velencei lovas, közülük 36 remek katona (*XXXVI boni armigeri*) adott reményt a magyar pénztárcáknak.²⁷ Őket Reghena környékén fűltek le.²⁸

De mi lett Bernardo Diedóval? Miért pont az ő sorsa érdekel? Köztudott tudásszomjam mellett ennek egy oka van. Találtam róla valamit. Sorsát nem gondolom egyedinek, balszerencséje híven tükrözi, hogyan járhattak azok a hadifoglyok, akiket nem tudtak kiváltani. A provizor, aki fizetség nélkül töltötte be feladatát, igen rossz körülmények között élt. Erős őrség vigyázta, vasba verték, sokszor megkorbácsolták és egrecíroztatták. Mindezt azért tehették, mert a státuszához képest sokkal magasabb váltásdíjat reméltek érte. A velencei követek kapták feladatba, ha megjelennek Zsigmond vagy mások előtt, kötelesek közbenjárni az elfogottak humanus fogva tartása érdekében.²⁹ Nem tehetek róla, de előttem a jelenet, amikor a rabtartók meghallják, nem tud annyit fizetni, mint amire számítottak. Ilyen és ehhez hasonló mondatokat vélek hallani a múltból: Digó! Itt fogsz megfeketedni/Zde zčerníte. Igazuk lehetett. Többet nem találkoztam vele az iratokban. És jön a harmadik következtetés: ha valakit nem váltottak meg, nem cseréltek ki, annak

²¹ *Sanuto, M.*: Vitae i. m. 873.

²² Uo. 873.

²³ AS Ven. Senato, Deliberazioni, Misti, Registri 49. 178r. 1413. 4. 18. Bona Beda Pazè, nem csak Bernardo Diedo, hanem elfogott társai börtönét is Feltrébe helyezte. *Bona Beda Pazè: Quero dalle origini al XVIII secolo*. Vol 1. Quero 1990. 42.

²⁴ AS Ven. Collegio, Notatorio, Registri 4. 138r. 1413. Pontos dátum nélkül. Előtte és utána májusi dátumok. A bejegyzés áthúzva.

²⁵ Uo. Collegio, Notatorio, Registri 5. 34r. 1415. Pontos dátum nélkül. Előtte márciusi, utána júniusi dátumok.

²⁶ Uo. Senato, Deliberazioni, Misti, Registri 49. 182v. 1413. 5. 18.

²⁷ A "boni armigeri" kifejezés alatt a jó pénzt érőket értették.

²⁸ Biblioteca Civica di Cividale del Friuli. (a továbbiakban: BB Cividale) Antico Archivio Comunità. Pergamena e Documenti. Busta 8. 122. sz. 1412. 8. 6. A város oklevele.

²⁹ A szövegben ezt olvashatjuk: "tenetur sub magna custodis cum multis ferris circa personam et data sunt sibi multa flagella et discipline." AS Ven. Senato, Deliberazioni, Misti, Registri 49. Uo. 178r. 1413. 4. 18.

bizony nem sok esélye maradhatott a túlélésre, mert a fogságba és az esetleges kínzásokba bele lehetett pusztulni.

Magyarok velencei kézen

A forrásokban a velencei győzelmek dicséretnél fontos szerepet kapott a foglyok számának felsorolása, de vereségek leírásánál sem fukarkodtak a szavakkal, amikor mintegy a kudarcot fényesítendő, nem felejtik megemlíteni az ellenségből életben maradt és elcsípett katonákat. Az alábbi adatokért nem vállalom kezességet, mert az okleveles anyagban sehol nem találtam összehasonlításra alkalmas bejegyzéseket. A krónikások adatait jelenlegi ismereteimmel képtelen vagyok szakmailag kontrollálni. Giorgio Dolfin és Marino Sanuto beszámolóí, a Morosini-kódex utalásai, számos alkalommal igaznak és meglepően pontosnak bizonyulnak, de a számok világában nehéz lehetett eligazodniuk, elsősorban azért, mert csak a szóbeszédre hagyatkozhattak valójában még akkor is, ha alkalmanként írásos anyagot is felhasználtak munkájukhoz. Ennek ellenére tájékoztató jelleggel hatalmas örömmel vesszük segítségüket, egy aprósággal kiegészítve. A velencei háború alatt — és ezt nyugodt szívvel jelentem ki — mindkét oldalon sok embert kaptak el élve, vagy megsebesülve.

Kezdjük az ismertebbekkel. A mottai ütközet közben, amikor a magyaroktól Velence megszerezte a kulcsfontosságú erősséget, a csata során állítólag a következőket ejtették fogságba: Niccolò da Prata, aki a Köztársaság nagy ellenlábasa (*nostro gran ribelle*), messer Domenicco da Polcenigo, messer Andrea da Brugnera, messer Armixi Boemo lovag (Marino Sanutónál Aris da Garbohemo),³⁰ messer Ottonne da Boemia, messer (...) ³¹ da Valvason, akik a magyarok által kinevezett udinei, bellunói és portobuffolè-i kapitányok. Rajtuk kívül még számos nemest és lovagot kaptak el. Egy részük Velencébe, a mások Trevisóba kerültek. Dutyiba csukták őket, valamennyien váltságdíjasoknak (*tutti uomini da taglia*) számítottak.

Igazi nagyvadnak számított Blagay László, akit sebesülten Mottánál kapcsoltak le, és 10 hónapig tartottak tömlöcben. 6000 dukát fejében szabadult ki, de ezután azonnal (*illico*) követte a királyt Lombardiába és Szavojába egyaránt, jelentős költségekbe verve magát.³² Mivel Zsigmond 1413. szeptember 29-én már Bellin-

³⁰ Feltehetőleg Ernesto. Giovanni Bonifaccio szövegében a név "Arnis Cavalier Boemo." *Bonifaccio, G.*: Istoria di Trivigi i. m. 459.

³¹ A nevet így közli Sanuto és Dolfin is. *Sanuto, M.*: Vitae i. m. 870.; *Dolfin, G.*: Cronicha i. m. 156. Valamint: Il codice Morosini. Il mondo visto da Venezia (1094–1433). Edizione critica, introduzione, indice e altri apparati di *Andrea Nanetti*. Tomo Primo. Introduzione e Cronaca-Diario dal 1094 al 1413 (fino a tutto il dogado di Michele Steno). Spoleto, 2010. 63/717.

³² A szövegben ezt olvashatjuk: "non sine maximis expensarum oneribus ac rerum." Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: MNL OL DL), 66 563. 1424. 1. 25. Visegrád. Zsigmond oklevele. Kiadása: A Blagay-család oklevéltára. Szerk. Thallóczy Lajos – Barabás Samu. Bp. 1897. 146. sz. Regesztája: Zsigmondkori Oklevéltár XI. (1424). (a továbbiakban: ZsO XI) Összeáll. Neumann Tibor – C. Tóth Norbert. Bp. 2009. 66.

zonában van,³³ tehát az egykori Lombardiában, és elfogadjuk a tüstént, majd utána számolunk a majdnem egy évnek, akkor 1413 júniusában már el kellett engedjék. Feltehetőleg kiváltották vagy kicserélhették. Mindenesetre a hónap 16. napján az uralkodótól Feltrében — tehát még Itáliában — rokonaival együtt megkapta Szana területet.³⁴ Ezzel kompenzálhatták fogságát. A megpróbáltatások után nem ment haza.³⁵ Zavaró tényező életének rekonstruálásában az a tény, miszerint Pagnacco, Cersetto és egyéb települések megdúlása után azt szeretnék elérni Cividale városánál, járjanak közben Blagay Lászlónál, a magyarok kapitányánál, és Georg von Hauspergernél, bizonyos foglyok kiszabadításában.³⁶ Mindezt 1412 októberében.³⁷ Az ellentmondást megpróbálom feloldani, habár nem leszek meggyőző. A kérelmezők vagy nem hallottak a Blagay Lászlóval történekről, hiszen ekkor elméletileg börtönben ült, vagy enyhe túlzás a közel egy éves dutyi.

Tudjuk, ott volt Szavojában. Ottani forgolódása egy dolgot jelent: Luxemburgit Franciaországba is követte.³⁸ Akár Spanyolországban és Angliában is járhatott, jöllehet erre semmilyen utalást nem ismerünk,³⁹ ellenben a konstanzi zsinat záróévében (1418) bizton a városban állomásozott.⁴⁰ Vitézkedett a cseh hadjáratban (1419–1422) is, amikor a király sereg vezetőjeként, Hradiště (ma Uherské Hradiště Csehországban) kapitányaként harcolt.⁴¹ Itt testről és lélekről erős bizonyosságot

³³ Engel Pál – C. Tóth Norbert: *Itineraria regum et reginarum* (1382–1438). *Itineraria Sigismundi regisimperatorisque* (1382–1437), *Mariae* (1382–1395) et *Barbarae* (1405–1438) *reginarum consortum eiusdem, necnon Elizabeth reginae* (1382–1386), *relictae Ludovici I regis*. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1.) Bp. 2005. 96.

³⁴ Később ez Szana vármegye néven lett ismert. MNL OL DL 66 560. 1413. 6. 16. Feltre. Zsigmond oklevele. Kiadása: A Blagay-család oklevéltára i. m. 126. sz. Regesztája: Zsigmondkori Oklevéltár IV. (1413–1414). (a továbbiakban: ZsO IV.) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Bp. 1994. 766. sz.

³⁵ Az okleveles anyagban ennek nincs nyoma.

³⁶ Georg von Hausperg birodalmi kapitány, már 1410 végén Udinében mozgolódott. *Girolamo Sini*: *Cronaca della terra di San Daniele dai primi tempi all'anno 1515*. Udine 1862. 23.

³⁷ BB Udine. Fondo Principale. 896. sz.; BB Udine. Codex Diplomaticus Frangepanae. 318. sz. 1412. 10. 8. Giovanni Cassini udinei kapitány levele. Regesztája: ZsO III. 2774. sz.

³⁸ Zsigmond szavojai kíséretére: E. Kovács Péter: Mit evett Zsigmond 1414. június 27-én? In: Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. Szerk. Juan Cabello – C. Tóth Norbert. Nyíregyháza 2011. 323–325.; E. Kovács Péter: Megjegyzések Horváth Richárd „A magyar középkorkutatás hiányzó segédkönyvei – Hunyadi Mátyás uralkodói itineráriumának példáján” tanulmányához. *Történelmi Szemle* 53/1. (2011) 108–109.

³⁹ Zsigmond angliai kíséretére: Bárány Attila: Zsigmond király 1416-os angliai kísérete. *Aetas* 19. (2004) 5–30.

⁴⁰ MNL OL DL 10 800. 1418. 5. 1. Konstanz. Zsigmond oklevele. Regesztája: Zsigmondkori oklevéltár VI. (1417–18) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Bp. 1999. 1834. sz.

⁴¹ A szövegben ezt olvashatjuk: “in directorem, moderatorem et generalem capitaneum gentium nostrarum et oppidi nostri Hradischye terre nostre Moravie.” MNL OL DL 66 563. 1424. 1. 25. Visegrád. Zsigmond oklevele. Kiadása: A Blagay-család oklevéltára i. m. 146. sz. Regesztája: ZsO XI. 66. sz.

tett. A morvaországi Steinitz vára (ma Ždánice Csehországban) mellett,⁴² lándzsás párviadalba keveredett az egyik huszita vezérrel, aki dárdájával a bal szemére megvakította. A magyar nem adta fel, a mellénél átdöfte ellenfele páncélját. Az eretnek (*hereticus*) lezuhant a lováról, és azonnal meghalt.⁴³ Én a helyében ezután visszavonultam volna birtokaimra, de Blagay László 1426 telén inkább Havasalföldön harcolt.⁴⁴ 1436 tájban halhatott meg.⁴⁵

A magyar okleveles anyagban találkozhatunk Sényei György nevével. Friuliban harcolt, másokkal egyetemben csípték fülön. 400 napon és éjjelen át viselte a karcert meg a kínzásokat.⁴⁶ Analógiaként csak annyit hoznék fel, milyen tortúrát kellett kiállnia Giovanni da Nogarolónak, aki 1412 tavaszán Motta egyik sikertelen velencei ostroma alatt sebesült meg.⁴⁷ Az igen kiváló emberre (*valentissimo homo*) 40 lándzsát bízta rá, de ő tárgyalásba kezdett Brunoro della Scalával, aki a magyarok táborában őgyelgett, és megegyeztek a város átadásáról.⁴⁸ Istennek hála, 1412. december 28-án lelepleződött, elfogták a Consiglio di Dieci elé került. Kínpadra került, csigára feszítették (*messo a la chorda*), ahol mindent bevallott. Hiába kért kegyelmet, a Szent Márk téren a két oszlop között, lefejezték.⁴⁹ Giorgio Dolfin mellett nézzünk korabeli iratot is. A Tízek Tanácsa úgy döntött, az igazság kivizsgálása érdekében, ha a többség úgy döntene, le kell vetkőztetni és megkínózni (*possit spoliari et dari sibi torturam*).⁵⁰ Sante Venier tanácsos azt akarja (*vult*), még a tortúra előtt Niccolò del Nievo hallgassa ki, végül is úgy döntöttek levelet írnak azokra a helyekre, ahol ismerhetik a vádlott tevékenységét.⁵¹ 1412. december 29-én megszületett az ítélet. Mivel a Köztársaság ellen cselekedett (*conmisit et tractavit contra dominium nostrum*), elítélték. A börtöntől a vesztőhelyig tartó úton azt kellett kiabálnia, ő közönséges áruló (*traditor*) és Velence érdekei ellenében tett.⁵² Amikor megérkezik a verpadhoz a két oszlop között a nyakánál fogva fel kellett ló-

⁴² Ez 1422-ben lehetett. Zsigmond 1422. április 24-én táborozott itt. Engel P. – C. Tóth N.: *Itineraria regum* i. m. 111. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a párviadal ekkor történt.

⁴³ MNL OL DL 66 563. 1424. 1. 25. Visegrád. Zsigmond oklevele. Kiadása: A Blagay-család oklevéltára i. m. 146. sz. Regesztája: ZsO XI. 66. sz.

⁴⁴ MNL OL DL 66 570. 155. sz. 1427. 7. 7. Rozsnyó (ma Barcarozsnyó/Râșnov Romániában). Zsigmond oklevele. Kiadása: A Blagay-család oklevéltára i. m. 155. sz.

⁴⁵ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. II. (a továbbiakban: Arch. II.) Bp. 1996. 37.

⁴⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: MNL OL DF) 253 176. 1415. 4. 22. Konstanz. Zsigmond oklevele. Regesztája: Zsigmondkori Oklevéltár V. (1415–1416). (a továbbiakban: ZsO V.) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Bp. 1997. 535. sz.

⁴⁷ A bejegyzés dátuma 1412. április 19. *Sanuto, M.*: Vitae i. m. 865.

⁴⁸ Az egyik kaput nyitotta volna meg az ellenségnek.

⁴⁹ Dolfin, G.: *Cronica* i. m. 160.

⁵⁰ A pernek ebben a szakaszában négy ügyvéd vett részt.

⁵¹ AS Ven. Consiglio di Dieci, Deliberazioni, Misti, Registri 9. 101r. 1412. 12. 24.

⁵² A perirat latinul van, de a hangosan elmondandó szöveget vulgáris – esetünkben ez az olaszt jelenti – nyelven, velencei tájszólásban írták.

gatni egy villa párra (*debeat suspendi per gulam ad unum par furcharum*).⁵³ Ez engem az Adolf Hitler elleni sikertelen merénylet (1944. július 20.) utáni kivégzésekre emlékeztet, amikor a vétkeseket hentes kampóra akasztották. Amikor Giovanni da Nogarolo meghalt, akkor a tetemét ott kellett hagyni egész szombaton mindenki okulására (*debeat stare suspensus per totum diem Sabati, ut omnes videbant iustitiam*). Az indítványra heten szavaztak, mind igennel. Ezek szerint 1412. december 31-én (szombat) szándékozták kivégezni a szilveszteri hangulatot emelendő. Négy tanácsos viszont azt támogatta, a Júdást inkább fejezzék le (*debeat sibi amputari caput a spallis in tali forma, quod moriatur*). Most nyolcan voksoltak a felvetésre.⁵⁴ Így aztán 100%-ig biztosak lehetünk, nem élte meg az 1413-at.⁵⁵

A tanulságos kis kitérőnek egy oka van. Benyomást kaphatunk miként kínoztak Velencében. Volt ott csiga, pucéron sanyargatás. Ehhez hasonlókat kellett tehát elszenvednie Zsigmond harcosának, akinek életéből örömmel számolnám vissza a 400 napot, de nem tudom, honnét is kezdjem. Arra azért kíváncsi lennék, mennyire sikerült megtanulnia a helyi dialektust. Megjegyzem, uralkodója az Appennini-félszigeten cikázva remekül elsajátította Itália nyelvét. 1417-ben a konstanzi zsinaton már így szidta hosszasan Ulrico della Scalát.⁵⁶ Sényei György ebben a német városban kapott családtagjaival együtt birtokot. Az oklevélből nem derül ki, ott volt-e személyesen. Az uralkodó a prelátusok és a bárók tanácsára döntött így. Ügyében Pelsőci András lovászmester volt a relátor.⁵⁷ Azt gondolom, nem követte a királyt Németországba. Ő lehetett az, akit 1416-ban egy határjárás alkalmával királyi embernek jelöltek (*Georgius de Senye*).⁵⁸ És jön a negyedik következtetés: akit megváltottak, kicseréltek, annak óriási szerencséje volt.

Keressünk fogságba esett ismeretleneket is. Carlo Malatesti, a velencei csapatok fővezére, amikor 1412 áprilisában sereget indított Friuli ellen, és visszaszerezték Porciát, állítólag 1200 foglyot ejtettek.⁵⁹ A hadjárat folytatásában (június) ugyan sikertelenül támadták Udinét, ellenben katonái váltságdíjasokat ejtettek (*prigioni da taglia*).⁶⁰ Az idősebb Malatesti nevéhez köthető mottai emberkedés

⁵³ AS Ven. Consiglio di Dieci, Delibereazioni, Misti, Registri 9. 101r. 1412. 12. 24.

⁵⁴ Uo. 101v. 1412. 12. 29.

⁵⁵ Talán inkább lefejezhatték. Giorgio Dolfin is erről a halálnemről írt. *Dolfin, G.*: Cronicha i. m. 160.

⁵⁶ *Harry Bresslau*: Regesten Sigismunds. Forschungen zur deutschen Geschichte 18. (1878) 389. 1417. 8. 17. Konstanz. Michele Miari levele.

⁵⁷ MNL OL DF 253 176. 1415. 4. 22. Konstanz. Zsigmond oklevele. Regesztája: ZsO V. 535. sz.; MNL OL DF 253 196. 1415. 5. 2. Konstanz. Zsigmond oklevele. Regesztája: ZsO V. 579. sz.

⁵⁸ MNL OL DL 50 361. 1416. 11. 8. Buda. Zsigmond oklevele. Regesztája: ZsO V. 2411. sz.

⁵⁹ *Sanuto, M.*: Vitae i. m. 864–865.; Annali del Friuli. Raccolta delle cose storiche appartenenti a questa regione. Compilati dal Conte Francesco di Manzano. VI. (a továbbiakban: Annali Friuli VI.) Udine 1868. 236.

⁶⁰ *Sanuto, M.*: Vitae i. m. 867. Úgy Giorgio Dolfin, mint Marino Sanuto előszeretettel használja a kifejezést.

következménye házi krónikásaink szerint 400 fogoly.⁶¹ Velencében azt írták, 300 magyart csíptek el, közülük 40 lovagot (*militēs*).⁶² Öccse sem tétlenkedett. Miután III. Pandolfo Malatesti 1412 őszén Friuliban próbálkozott, nem maradt el az eredmény. 80 pénzes fogolynak (*prexoni da taia numero 80*) örülhettek. Köztük állítólag hét lovagot és alvezért is találhatunk. Giorgio Dolfin szerint Ozorai Pipó is ott lehetett, de nem ismerték fel. A temesi ispán végül is elmenekült.⁶³ Jelzem, a Firenzei ekkor még meg sem érkezett Itáliába. A kisebbik Malatesti tovább jeleskedett a fogolyszerzés diszciplinájában. 1412. november–december fordulója körül az udinei síkságon portyázott. Többek között 65 remek, váltságdíjas cseh és friulán foglyot ejtettek (*buonissimi prigionieri da taglia tra Boemi e Furlani*), bánta a csatát.⁶⁴ Alvezérei követték felettesüket. Ruggero da Perugia és Grasso Gallucci da Venosa zsoldosai 1412 novemberében felszabadították Castello di Quero várát, majd továbbvonultak Feltre irányába. Megtámadták a várost, és sok pénzes rabbal gazdagodtak.⁶⁵ Megjegyzem, a fentebb említett akciók közül kizárólag a mottai csata számított sikernek, a többiek egyike sem érte el végső célját, az elfogottak csak szépségflastromot jelenthettek.

Az unalmas felsorolást nem megszakítva jelzem, nem én tehetek arról, hogy a legtöbb alkalommal kizárólag a fogság tényéről olvashatunk. Így akkor is, amikor a kisebbik Malatesti a következő év tavaszán Feltrénél portyázott.⁶⁶ A 180 „jó fogoly” (*boni prexoni*) kiemelkedő zsákmányt jelenthetett.⁶⁷ Vicenza sikertelen magyar ostroma után (1413. január 7.) Martino da Faenza embereivel az ellenség után vetette magát. Az ekkor elkapott 94-ről a krónikáiról azt állítja, mind váltságdíjasok.⁶⁸ Giorgio Dolfin a csata kapcsán közel hasonló adatokról tudósít. A 90 „boni prexoni de taija” a velencei zárkák zsúfoltságát súlyosbította.⁶⁹ A velencei fővezér 1412 őszén

⁶¹ Dolfin, G.: Cronicha i. m. 156.; Sanuto, M.: Vitae i. m. 869–870.

⁶² AS Ven. Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri 5. 60v. 1412. 8. 30.

⁶³ A krónikában nem írtak időpontot, ellenben a legközelebbi konkrét dátum a bejegyzés előtt 1412. november 10. Dolfin, G.: Cronicha i. m. 158.

⁶⁴ Sanuto, M.: Vitae i. m. 873. Giorgio Dolfin szerint ez a szám 80. Köztük 7 lovag és alvezérek. A szövegben ezt olvashatjuk: „et prexe deli inimixi chavalli 220 con prexoni da taia n° 80, tra li quali ne fu 7 chavallieri et de gran condutieri de quello exercito.” Dolfin, G.: Cronicha i. m. 158. Valamint: Morosini: Il codice i. m. 63/746.

⁶⁵ A velencei krónika szerint ez 1412. november 12-e táján történhetett. Cronachetta Veneziana dal 1402 al 1415. A cura di Vincenzo Joppi. Archivio Veneto 17. (1879) 319. Marino Sanuto ezt november 22-re teszi. Sanuto, M.: Vitae i. m. 872.

⁶⁶ Azért tavasz a dátum, mert az esemény előtt a krónikában márciusi időpontokkal találkozhatunk. Ráadásul a bejegyzésnél Giorgio Dolfin megemlítette, ebben az időben (*in questo tempo*) történt. Dolfin, G.: Cronicha i. m. 162–163.

⁶⁷ Uo. 163.

⁶⁸ Marino Sanuto megemlítette, mások 80 váltságdíjas fogolyról írtak. Sanuto, M.: Vitae i. m. 875–876.

⁶⁹ Dolfin, G.: Cronicha i. m. 160.

Oderezónál közel 150 főt csípett fülön.⁷⁰ Novemberben is úgy fogták el a mieinket, mint a pinty. Martino da Faenza csapataival Marano magasságában 800 lovas magyarral találkozott. Megtámadta és megfutamította őket, de 180-at sikerült rabszíjra fűzniük.⁷¹ Fogadjuk kétkedve a következő akcióról szóló beszámolót.⁷² A zsoldosvezér 600 fős kompániájából 200-an kiváltak és vezetésével előre lovagoltak. 300 magyar és cseh lovassal találkozva a harc hevében 500 aransarkantyús lovagot (*cavalieri a spiron d'oro*) kapcsoltak le, és száz másikat is elfogtak.⁷³ Alapvető matematikai tudásom azt mondatja, valami nem stimmel a számokkal, annyit viszont dicséretként: a szöveg írója hallhatott valamit a “de Ordine Equitum Auratorum Hungariae”-ről.

Decemberben is fogy a magyar. Állítólag Latisana sikertelen ostrománál, 1412 decemberének végén, januárjának az elején, a védők 350-et csíptek meg közülünk.⁷⁴ 1413 januárjának 18. napján 47 magyar és 12 friulani érkezett Velencébe. Köztük öt lovag. Valamennyien zárkába kerültek.⁷⁵ Márciusban Arzignanónál Ozorai Pipó 56 embere került a helyi lakosok fogságába.⁷⁶ Marostica környékén sem jártak jobban a temesi ispán katonái. 60 vitéze ismerkedhetett meg az ellenséges tömlöccel.⁷⁷ A Castello di Quero melletti átkelés kapcsán Giorgio Dolfin nem ad számokat — mondjuk jobb is, mert csak összezavarna bennünket —, kizárólag sok magyar fogolyról írt.⁷⁸ De térjünk vissza Martino da Faenzához, hogy felvezzem a következő konklúziót. A zsoldosvezér 15 magyar fogolytól tudja meg, a király sere-

⁷⁰ A velencei seregek parancsnoka ekkor már javában III. Pandolfo Malatesti volt. Giorgio Dolfin nem írt pontos dátumot, ellenben a legközelebbi konkrét időpont a bejegyzés előtt 1412. augusztus 24-e, míg utána 1412. október 3 következik. A szerző hibásan Carlo Malatestit említette, mint aki Oderzo alá vonult. Tovább olvasva a bejegyzést kiderül, az öcs harcolt a városonál. A szövegben ezt olvashatjuk: “prexe con cavalli cercha 130 e prexoni circha 150.” Uo. 156–157. Egy másik forrás szerint Oderzo visszavételére 1412 őszén került sor. Cronachetta Veneziana i. m. 319. Marino Sanuto ezt 1412. szeptember 14-re tette. *Sanuto, M.*: Vitae i. m. 871. A helyes dátumot én fogom megmondani. Ez 1412. szeptember 7-e. A szövegben ezt olvashatjuk: “die mercurii in ortu solis per concordiam magnitudo vestra obtenebit arcem Opitergii.” AS Ven. Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri 5. 65r. 1412. 9. 12.

⁷¹ A bejegyzés dátuma: 1412. november 10. *Dolfin, G.*: Cronicha i. m. 158.

⁷² A krónikában nem írják le az időt és a helyet. Bizonyosan 1412 decembere után lehetett, hiszen a szöveg szerint Ozorai Pipó ekkor már megérkezett Friuliba. Cronachetta Veneziana i. m. 319.

⁷³ Uo.

⁷⁴ A szám eleve kisebb lehetett, hiszen a 350-be mindenkit beleértettek (foglyok, halottak, sebesültek). *Sanuto, M.*: Vitae i. m. 875. Valamint: *Vinicio Galasso*: Latisana dalle Origini al Duemila. Fossalta di Portogruaro 1999. 52.

⁷⁵ *Sanuto, M.*: Vitae i. m. 873–874. Valamint: *Morosini*: Il codice i. m. 63/747.

⁷⁶ Ez a veronai rektorok leveléből derült ki. Ezt 1413. 3. 17-én írták. *Dolfin, G.*: Cronicha i. m. 162.

⁷⁷ Február és március hónap fordulója környékén foghatták el őket. Uo. 161.

⁷⁸ 1413 márciusa elején foghatták el őket. Uo. 161.

gei megjelentek Marca Trevigianában.⁷⁹ És jön az ötödik következtetés: a rabokat praktikus okból kihallgatták.

Ahová nem süt be a nap

A börtönbarátság szép példájával szembesülhetünk, amikor a Köztársaság két megbízottját (Lorenzo Bragadino és Marco Dandolo) III. Pandolfo Malatestihez küldték a következő ügyben. Az elfogott hungarusokat és bohemusokat a lagúnák városában szokták bebörtönözni.⁸⁰ Az elmúlt napokban viszont bizonyos cellákból (*ex certa fractione carcerum*) ha a velenceiek közül, ha néhányan nem tanakodtak volna,⁸¹ azok a foglyok mind elmenekültek volna a karcerekből, a többiek által adott rendelet alapján (*nisi certi nostri perpendissent omnes ipsi captivi aufugissent ex ipsis carceribus cum certo ordine dato per eos*).⁸² Mivel ezekben a tömlöcökben lovagok (*milites*) és fontos nemesek (*notabiles nobiles*) csücsülnek, akik ha elmenekülnének (*si fugerent*), nagy kárára válna a Köztársaságnak, de örömet okozna az ellenségnek.⁸³ Ezért arra kéri a hadvezért, ha egyetért vele, akkor a fentieket máshol kerüljenek könnyített dutyiba (*in aliis carceribus nostris de minus gravibus*), ahol eleve hozzájuk hasonlóakat (*ubi sunt alii nobiles et boni homines*) tartanak fogva.⁸⁴ Akárhogyan is történt, kedvük minden lehetett, csak nem bohém, legalábbis a cseheké, és az a gondolat sem vidíthatta őket, miszerint a rabok nagy részét a békekötések után általában elengedték.⁸⁵ A velencei háború után is így tettek. Hacsak nem lehettek olyan szerencsések, hogy valaki kiszabadította őket, miként tette ezt 1412-ben a magyar származású Domokos, aki ugyan átadta Cenada várát Carlo Malatesti velencei fővezérnek 3000 dukát fejében, de ezt a gesztust csak megtette honfitársainak, kockáztatva pénze kifizetését.⁸⁶ Vagy valaki igazi self made manként, vagy mint egy korai Edmond Dantès, saját erejére támaszkodva menekült meg. Így tett Scalabrino da Treviso, aki III. Pandolfo Malatesti velencei fővezér kompániájában (*de societate*) szolgát, és 500 lovasnak parancsolt. Amikor 1413 februárjában a magyarok Pederobbánál át akartak kelni a Piave folyón, fogságba esett. Udinébe vitték, ahol egy megerősített torony pincéjébe került. Itt leásva az alapokig, egy

⁷⁹ *Sanuto, M.*: Vitae i. m. 873–874.

⁸⁰ A szövegben ezt olvashatjuk: “quod sicut scit omnes captivi Ungari, Boemii (Sic!) missi Venetias positi fuerunt in certis carceribus in terra nova satis levibus.”

⁸¹ Értsd: nem tárgyaltak volna az ügyről.

⁸² Értsd: azokra utal, akik elengedték volna a rabokat. Látszik, a zsúfoltság milyen törésvo-
nalat okozott.

⁸³ A szövegben ezt olvashatjuk: “cederet ad maximam vericundiam nostram et exaltationem ac gaudium hostium nostrorum.”

⁸⁴ AS Ven. Collegio, Commissioni, Registri 1. 113v. 1413. 3. 10.

⁸⁵ *Hannelore Zug Tucci*: Venezia e i prigionieri di guerra nel Medioevo. Studi Veneziani 14. (1987) 61.

⁸⁶ AS Ven. Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri 5. 161v. 1413. 11. 11.

szép napon meglógott és hazament Trevisóba.⁸⁷ Egyszerűbbnek számított, amikor a fegyverszünet utáni időszakra kijelöltek 2–2 embert. Zsigmond a kiszabadítást, míg Velence e mellett valamennyi kiváltást is (*liberationem et redemptionem*) támogatta. Az utóbbi pártolása érthető. Ennek okát – utaltam rá – így fogalmazták meg: a foglyok felett nem a Köztársaság, hanem a katonák és a zsoldosok rendelkeznek.⁸⁸ Mivel végül is engedtek Luxemburginak, bizony jónéhány dukáttól foszthatták meg embereiket. És jön a hatodik következtetés: gazdag rabnak (is) lenni jobb, mint szegény fogolynak.

Nemcsak az egymásnak feszülés következtében lehetett rabokat szerezni, hiszen a háborús helyzet a civileket is sújtotta. A következő eset azt bizonyítja, miként sikerült egy kudarcba fulladt vállalkozás után a szomorú lelket felvidítani. Georg von Hausperg lovag sikertelenül próbálta átvenni Botestagno és Piave di Cadore várait. Dolga végeztével az aquileiai egyház területén poroszkálva elfogott egy velenceit. 1000 dukátot kért elengedése fejében. A bejegyzésből kiderült, a Pechvogel szegény és nincstelen. Az udinei parlamentben is foglalkoztak a szerencsétlenül járt szabadon engedésének az ügyével.⁸⁹ Hasonlóan nem hadi eseményhez köthető az sem, amikor magister Geromino aranyműves a lagúnák városából jött éppen vissza Utinumba,⁹⁰ ahol számos dolgot vett. Ezeket a magyarok elvették tőle és 80 aranydukát értékű kárt okozva neki.⁹¹ Őt legalább nem fűzték rabszíjra. Zárásként szép példáját találtam a “kis pénzért is lehajolunk” mondásnak. 1412. január első napján egy magyar úr a hadjárat során elfogott egy cividalei polgárt (*Simone Pelipario*). Kiváltása összesen három dukátba kerül. Ebből kettő megy a fogva tartónak. A maradék a közbenjárónak.⁹² És jön a hetedik következtetés: alkalmanként közvetítőkön keresztül oldották meg a fogolycserét.

A külsországaikat sem kímélte a háború. 1412 márciusának utolsó napján velencei áristomba küldtek négy oszmánt. Pietro Baiardo fogta el őket Trevisónál.

⁸⁷ *Andrea de Redusiis de Quero: Chronicon Tarvisinum ab anno 1368 usque ad annum 1428. (Rerum Italicarum Scriptores.) Szerk. Ludovico Antonio Muratori. Tomo 19. Milano 1731. 843–844. Valamint: Morosini: Il codice 63/797.*

⁸⁸ Az irat számos apró bejegyzésből áll, szám szerint hatból, de mind 1413. március 28-i dátum alatt. Hasonlóan a kiadáshoz, a jobb érthetőség kedvéért, én is egy jelzet alatt kezelem őket. AS Ven. Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri 5. 121v–122v. 1413. 3. 28. Kiadása: Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike. VII. Od godine 1412 do 1420. (a továbbiakban: Listine VII.) Skupio i uredio Šime Ljubić. (Spectantia Monumenta Slavorum Meridionalium XII.) Zagreb 1882. 96–98. Ebben a kötetben az oklevelek számozása hiányában végig az oldalszámokat adom meg. Regesztája: *Óváry L.: A Magyar Tudományos Akadémia i. m. 271–274. sz.; ZsO IV. 357–358. sz.*

⁸⁹ BB Udine. Annales. Tomo 18. 306r–309r. 1412. 2. 15.

⁹⁰ Ez Udine latin neve. A szóismétlés okán használom.

⁹¹ BB Udine. Annales. Tomo 18. 339v–342r. 1412. 3. 21.

⁹² BB Cividale. Antico Archivio Comunità. Pergamena e Documenti. Busta 8. 109. sz. 1412. 1. 1. Kiadási hely nélkül. Francesco Nasovinera da Savorgnano oklevele.

Ettől a naptól siralmas módon börtönökben tengődtek.⁹³ Egy kiutat láttak. A szerencsétlenek maguk ajánlották fel, megkeresztelkednének, ha szabadulásuknak ez az ára. A lagúnák városában megtárgyalták a felvetést, majd megállapították, semmi más oka nincs nyakoncsípésüknek, mint származásuk. Mivel törökök és a közeli városban találtak rájuk, engedélyezik a baptizációt, és kiengedik őket a karcerből.⁹⁴ Látszik, háborús időben nem volt kifizetődő a bóklászás. Mivel a bejegyzés előtt és után is októberi adatokat olvashatunk, a kegyelemről ebben a hónapban dönthettek. Oszmánjaink minimum hat hónap alatt belátták, érdemes az iszlámot elhagyni. Mi történhetett velük fél év alatt, azt csak sejthetjük. Egy bizonyos. Nem a keresztény vallás hittételeinek megismerése okán döntöttek így. Na de az vesse rájuk az első gondolat, aki helyzetükben nem így tett volna. És jön a nyolcadik következtetés: “Paris vaut bien une messe.”⁹⁵

Hayden White 1

Felsőgyőrödi Pobor István nevét szerencsére nem sokan ismerik Magyarországon.⁹⁶ Ezt a hiátust nem kellene pótolnom, de legalább megpróbálom legondolázni a jogtalanul pienesztálra emelt nemest, mivel egyesek szerint furmányos szökésével jóval megelőzte Giacomo Girolamo Casanovát, aki 1756-ban 15 havi fogság után lépett le az Ólombörtönből, de nagyotmondása okán Karl Friedrich Hieronymus von Münchhausen báró szellemi előfutáraként is tekinthetnénk rá. A nobilis 1413 szeptemberében még a fogság keserű tintahalát ehette,⁹⁷ de a következő év elején reggelente már a saját ágyában ébredhetett.⁹⁸ Gondolhatnánk, családja kifizette az esetleges váltságdíjat, vagy szabadon engedték, de a valóság regényesebb. Hősünk

⁹³ AS Ven. Collegio, Notatorio, Registri 4. 125r. 1412. Dátum nélkül. A bejegyzés előtt és után októberi dátumok vannak.

⁹⁴ A szövegben ezt olvashatjuk: “Cum de mense Marcii die ultimo MCCCCXII presentis missi fuerunt Venetias ad carceres quatuor Turchi per Petrum Bailardo, quos reperit in Tarvisio, ut essent captivi a dicto die ultimo mensis Marcii circa, steterunt miserabiliter in carceribus. Et dominio fecerunt humiliter exponi et supplicari velle libenter accipere et habere Sacrum Baptisimum (sic!) et fieri xhispiani (sic!) et de carceribus relaxari. Et dominio constet, quod nulla causa fuerunt captivi et carcerati, nisi quod sunt Turchi et reperti in Tarvisio. Per infrascriptos dominos consiliarios terminatur fuit, quod volentibus ipse Turchi baptizari et fieri xhispiani (Sic!) ipsi debeant de carceribus liberari et libere relaxari.” Treviso latin neve Tarvisium. Úgyhogy nem a bőrpia városában fogták el őket.

⁹⁵ Mindez 1593-ban történt, amikor a király felvette a katolikus hitet.

⁹⁶ A számos névvariáció közül (Nagygyőrödi, Alsógyőrödi, Felsőgyőrödi, Kisgyőrödi, Győrödi) Engel Pál javaslatát követem. Arch. II. 196.

⁹⁷ János fia. Nevét még nem említik a Lévai (Cseh) Péter királyi lovászmester ellen indított per (1411. október 16.) folytatásában. MNL OL DL 87 865. 1413. 9. 9. Visegrád. Garai Miklós nádor oklevele Regesztája: ZsO IV. 1067. sz.

⁹⁸ Úgy tűnik, személyesen ott lehetett a garamszentbenedeki konvent előtt. MNL OL DL 10 164. 1414. 1. 15. (Garamszentbenedek). A garamszentbenedeki konvent oklevele. Regesztája: ZsO IV. 1581. sz.

Ozorai Pipó bandériumában vitézkedett, úgy tűnik a második etappal érkezett.⁹⁹ Az oklevélben ugyanis azt olvashatjuk, nyolc éve hadakozott a Köztársaság ellen.¹⁰⁰ Sajnos az ütközet helyének a lokalizálása (*in loco Campestri*), ahol férfiasan (*viriliter*) karddal harcolt, meghaladja képességeimet. Mindenesetre súlyosan megsebesült és másokkal együtt rabságba esett. Velencébe vitték, ahol gyógyulása után saját keze erejével feltörte fogháza kapuját, őreit megölte és egy csónakon (*navicula*) visszajutott a temesi ispán csapataihoz.¹⁰¹

A zárka ellenére remek erőnléttel rendelkezhetett, habár a kis történet kapcsán vannak kétségeim. Az ajtó kinyitását és a smaszerek likvidálását még csak-csak elhiszem, de kizárólag abban az esetben, ha olyan épületbe került, amit utólag alakítottak át tömlöcnek. Mert a velencei forrásokban általában külön kiemelik, ha valaki a súlyosabb fokozatú fegyházba (*in carcere forti*) kerül. Ezt egy bizonyos lépcső alá (*subdus scalam*) építették.¹⁰² Voltak cellák a legalsó szinten is, ahová bekasztizhatták az embereket (*in uno carcerorum inferiorum*).¹⁰³ Infernális lehetett. Innét kizárt a szökés, de a lágyabb karcerből sem lehetett a fenti módon meglépni. Létezett külön női börtön is,¹⁰⁴ de ha valami miatt oda tették volna, akkor a mai na-

⁹⁹ Ozorai Pipó két alkalommal jelent meg katonáival Friuliban. Először 1411. november 28-án. Annali Friuli VI. 26. A temesi ispán állítólag 1412. február 22-én hagyta el a tartományt, mivel megbetegedett. *Dolfin, G.*: Cronicha i. m. 148–149. Másodjára az 1412-es év az év novemberének a végén, vagy decemberének az elején érkezhettek Friuliba, illetve a tartomány közelébe. December másodikán már visszatértek városukba azok a követek, akiket Udinéből küldtek a temesi ispánhoz. ZsO III. 3034. sz. 1412. 12. 2. Udine. A város oklevele. Felsőgyörödi Pobor István 1411. október 16-án még Magyarországon volt. Garai Miklós nádor előtt oklevelet mutatott be testvéreivel (János) együtt Lévai (Cseh) Péter királyi lovászmester ellenében. MNL OL DL 87 844. 1411. 10. 16. Bars. Garai Miklós nádor oklevele. Regesztája: ZsO III. 1070. sz. Már 1412 augusztusában sem lehetett Itáliában. A hónap 28. napján Zsigmondtól, testvéreivel együtt, megkapta a Bars megyei Györöd és Patyi birtokokat. Hősünk személyesen ment Budára. Hűséges szolgálataik fejében jutalmazták őket, sajnos konkrétum említése nélkül. Ez természetesen nem zárja ki, már az első etappal vitézkedhetett Friuliban, de nem is bizonyítja azt. MNL OL DL 43 323. 1412. 8. 28. Buda. Zsigmond oklevele. Kiadása: Hazai Okmánytár. II. (a továbbiakban: Hazai II.) Kiadják: Nagy Imre et al. Győr 1865. 133. sz. Regesztája: ZsO III. 2581. sz.; MNL OL DL 43 323. 1412. 8. 28. Buda. Zsigmond oklevele. Kiadása: Hazai II. 134. sz. Regesztája: ZsO III. 2582. sz.

¹⁰⁰ A szövegben ezt olvashatjuk: “in anno cuius iam octava instat revolutio.” Ez az 1411-es év. Ha így volt, marad az első etap, jöllehet 1412 szeptemberében arról értesülünk, Ozorai Pipó temesi ispánnal éppen a velenceiek ellen készül. MNL OL DL 87 865. 1412. 9. 15. (Zobor). A zobori konvent oklevele. Regesztája: ZsO III. 2685. sz.

¹⁰¹ MNL OL DL 43 448. 1419. 8. 11. Buda. Zsigmond oklevele. Kiadása: Hazai II. 142. sz. Regesztája: Zsigmondkori Oklevéltár VII. (1419–1420). (a továbbiakban: ZsO VII.) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Bp. 2001. 850. sz.

¹⁰² AS Ven. Collegio, Notatorio, Registri 5. 8r. 1414. 5. 4.

¹⁰³ Uo. Senato, Deliberazioni, Misti, Registri 49. 104v–105r. 1412. 4. 11.

¹⁰⁴ Abban a bejegyzésben, ahol azt írták, mennyi bort kell a börtönökbe juttatni, ez olvashatjuk: “Item pro carcere Leona, pro dicto carcere et pro carcere mulierorum.” Uo. Collegio, Notatorio, Registri 5. 8r. 1414. 5. 4.

pig eszébe sem jut a télak. De honnét és mi módon szerzett egy ladikot? Pénze nem nagyon lehetett, vagy ha igen, azt jól el kellett dugnia. Inkább nem írom le hová, de ha oda, akkor naponta lenyelte és alkalomadtán visszaszerezte. Éjszaka – világosban nemigen lehetett megszökni a lebukás veszélye nélkül – miként sikerült vízi alkalmatossághoz jutnia? Két út állt előtte. Vesz vagy lop. Bármelyiket választotta erre valamelyik lagúnában, vagy a tengerparton kerülhetett csak sor. Megjegyzem, ha az első eset az igaz, akkor néhány szót tudnia kellett Dante nyelvén. Isten segítségével akár észrevétlenül eljuthatott tehát egy magányos lélekvesztőhöz, és már csak el kellett indulnia. Gondolat nem csenhetett, annak az irányításához különleges tehetség kellett, és ha utólag is megelőlegezem neki az evezés tudományát – a Vágon szerezhette gyakorlatot, igaz a folyón egyszerűbb haladni, főleg ha ezt nem a sodrás ellenében tesszük –, ezt nem lehet percek alatt megtanulni. Felsőgyőrödi Pobor István ott ül/áll egy hajóban, találkozik a vízzel, és elindul. Erről Johann Wolfgang von Goethe sorai jutnak az eszembe, amikor ezt írta: “s most egyszeriben magam is az Adria ura lettem, ahogy minden velencei annak érzi magát, mihelyt gondolájába ül.”¹⁰⁵ Vajon vonatkozhatott-e ez egy Felsőgyőrödire is? Természetesen nem.

A helyzet optimális. Sehol sincsenek üldözők, menekülését még nem fedték fel. Már csak egy kérdésre kell megkeresni a választ. Honnét tudta, merre is kell mennie? Ha cellája a tengerpart közelében, akkor simább a helyzet. Irány az alsó széle közepe. De ha Velencén belül őrizték, akkor előbb ki kellett jutnia a keszekusza utcákon a nyílt vízre, ahol saját bevallása szerint nem kis félelemmel és nehézségek árán jutott el parancsnokához és annak csapatához, ahol becsületére legyen mondván, újból felvette a szolgálatot. A sós közbjáték után Ozorai Pipó bandériumát valóban gyerekjáték lehetett az ellenséges területeken megkeresni. Azt viszont el kell ismernünk, bárhogyan történt a menekülés, jól sikerült. Hazajutott Magyarországra. Mindenesetre 1419-ben, amikor szökését előadhatta, adománylevélben ezt külön megemlítették. Hittek neki és Zsigmondtól jutalomként megkapta a Komárom megyei Felsőcsehi (ma Čechy Szlovákiában) birtokát.¹⁰⁶ Míg Párizs egy misét (*Paris vaut bien une messe / Ak Paríž stojí za jednu omšu*), addig Felsőcsehi egy mesét ért (*Hautecehi vaut bien une affabulation / Čechy stoja za jednu rozprávku*).¹⁰⁷ Azért élete végéig nem ülhetett nyugodtan a kertjében. 1423-ban Ozorai Pipóval “versus partes Transalpinas foret profecturus.”¹⁰⁸ Pechjére, megint harcolnia kellett. És jön a kilencedik következtetés: a kiszabadulás után, a hűség és a szenvedések fejében, járhatott a jutalom.

¹⁰⁵ Johann Wolfgang von Goethe: Utazás Itáliában. (a továbbiakban: Utazás Itáliában) Ford. Rónay György. Bp. 1961. 47.

¹⁰⁶ MNL OL DL 43 448. 1419. 8. 11. Buda. Zsigmond oklevele. Kiadása: Hazai II. 142. sz. Regesztája: ZsO VII. 850. sz.

¹⁰⁷ A szlovák szövegemet Szarka László javította, de alaposan. Önzetlen segítségét köszönöm.

¹⁰⁸ MNL OL DL 11 372. 1423. 6. 13. Buda. Perényi Péter országbíró oklevele. Regesztája: Zsigmondkori Oklevéltár X. (1423). (a továbbiakban: ZsO X.) Szerk. C. Tóth Norbert. Bp. 2007. 792. sz.

Hayden White 2

Felsőgyőrödi Pobor István nevét nem sokan ismerik a Kárpát-hazában.¹⁰⁹ Ezt a hiátust pótolandó megpróbálom egy olyan piedesztálra emelni, ahonnét soha többé ne lehessen legondolázni. Ő az, aki furmányos szökésével jóval megelőzte Giacomo Girolamo Casanovát, aki 1756-ban 15 havi fogság után lépett le az Ólombörtönből, de elbeszélése okán semmiképpen sem tekinthetjük Karl Friedrich Hieronymus von Münchhausen báró szellemi előfutárának, mert ő nem füllentett. A magyar nemes 1413 szeptemberében még a fogság keserű tintahalát ehette,¹¹⁰ de a következő év elején reggelente már a saját ágyában ébredhetett.¹¹¹ Gondolhatnánk, családja kifizette az esetleges váltságdíjat, vagy szabadon engedték, de a valóság regényesebb. Hősünk Ozorai Pipó bandériumában vitézkedett, úgy tűnik a második etappal érkezett.¹¹² Az oklevélben ugyanis azt olvashatjuk, nyolc éve hadakozott a Köztársaság ellen.¹¹³ Sajnos az ütközet helyének a lokalizálása (*in loco Campestri*), ahol férfiasan (*viriliter*) karddal harcolt, meghaladja képességeimet. Mindenesetre súlyosan megsebesült és másokkal együtt rabságba esett. Velencébe vitték, ahol gyógyulása

¹⁰⁹ A számos névvariáció közül (Nagygyőrödi, Alsógyőrödi, Felsőgyőrödi, Kisgyőrödi, Győrödi) Engel Pál javaslatát követem. Arch. II. 196.

¹¹⁰ János fia. Nevét nem még említik a Lévai (Cseh) Péter királyi lovászmester ellen indított per (1411. október 16.) folytatásában. MNL OL DL 87 865. 1413. 9. 9. Visegrád. Garai Miklós nádor oklevele Regesztája: ZsO IV. 1067. sz.

¹¹¹ Úgy tűnik, személyesen ott lehetett a garamszentbenedeki konvent előtt. MNL OL DL 10 164. 1414. 1. 15. (Garamszentbenedek). A garamszentbenedeki konvent oklevele. Regesztája: ZsO IV. 1581. sz.

¹¹² Ozorai Pipó két alkalommal jelent meg katonáival Friuliban. Először 1411. november 28-án. Annali Friuli VI. 26. A temesi ispán állítólag 1412. február 22-én hagyta el a tartományt, mivel megbetegedett. *Dolfin, G.*: Cronicha i. m. 148–149. Másodjára az 1412-es év az év novemberének a végén, vagy decemberének az elején érkezhetett Friuliba, illetve a tartomány közelébe. December másodikán már visszatértek városukba azok a követek, akiket Udinéből küldtek a temesi ispánhoz. ZsO III. 3034. sz. 1412. 12. 2. Udine. A város oklevele. Felsőgyőrödi Pobor István 1411. október 16-án még Magyarországon volt. Garai Miklós nádor előtt oklevelet mutatott be testvérével (János) együtt Lévai (Cseh) Péter királyi lovászmester ellenében. MNL OL DL 87 844. 1411. 10. 16. Bars. Garai Miklós nádor oklevele. Regesztája: ZsO III. 1070. sz. Már 1412 augusztusában sem lehetett Itáliában. A hónap 28. napján Zsigmondtól, testvéreivel együtt, megkapta a Bars megyei Győröd és Patyi birtokokat. Hősünk személyesen ment Budára. Hűséges szolgálataik fejében jutalmazták őket, sajnos konkrétum említése nélkül. Ez természetesen nem zárja ki, már az első etappal vitézkedhetett Friuliban, de nem is bizonyítja azt. MNL OL DL 43 323. 1412. 8. 28. Buda. Zsigmond oklevele. Kiadása: Hazai II. 133. sz. Regesztája: ZsO III. 2581. sz.; MNL OL DL 43 323. 1412. 8. 28. Buda. Zsigmond oklevele. Kiadása: Hazai II. 134. sz. Regesztája: ZsO III. 2582. sz.

¹¹³ A szövegben ezt olvashatjuk: “in anno cuius iam octava instat revolutio.” Ez az 1411-es év. Ha ez így volt, marad az első etap, jöllehet 1412 szeptemberében arról értesülünk, Ozorai Pipó temesi ispánnal éppen a velenceiek ellen készül. MNL OL DL 87 865. 1412. 9. 15. (Zobor). A zobori konvent oklevele. Regesztája: ZsO III. 2685. sz.

után saját keze erejével feltörte fogháza kapuját, őreit megölte és egy csónakon (*navicula*) visszajutott a temesi ispán csapataihoz.¹¹⁴

A zárka ellenére remek erőnléttel rendelkezhetett és érdemesnek tartom a történetét jobban kibontani. Az ajtó kinyitásához és a smasszerek likvidálásához elengedhetetlen a magyar virtus, még abban az esetben is, ha olyan épületbe került, amit utólag alakítottak át tömlöcnek. Mert a velencei forrásokban általában külön kiemelik, ha valaki a súlyosabb fokozatú fegyházba (*in carcere forti*) kerül. Úgy tűnik, ezt egy bizonyos lépcső alá (*subdus scalam*) építették.¹¹⁵ Voltak cellák a legalsó szinten is, ahová bekaszlizhatták az embereket (*in uno carcerorum inferiorum*).¹¹⁶ Infernalis lehetett. Innét kizárt a szökés, de a lágyabb karcerből sem lehetett a fenti módon meglépni. Létezett külön női börtön is,¹¹⁷ de ha valami miatt odatették volna, akkor a magyar férfiakra oly jellemző hűség okán, már másnap megszervezte volna a télakot. De honnét és mi módon szerzett egy ladikot? Pénze nem nagyon lehetett, vagy ha igen, azt igen jól el kellett dugnia, le is írom, hová. Nemzetünk messze földön híres találékonyságának szép példájaként, naponta lenyelte és alkalomadtán visszaszerezte aranyait. Éjszaka – világosban nemigen lehetett megszökni a lebukás veszélye nélkül – miként sikerült vízi alkalmatossághoz jutnia? Két út állt előtte. Vesz vagy lop. Becsületes és leleményes lévén, ő egy köztes megoldást választott. Kölcsön vett egyet, de természetesen otthagytá érte a forintocskákat – sokkal többet, mint amennyit az alkalmatosság ért – néhány köszönő szó kíséretében. Erre valamelyik lagúnában, vagy a tengerparton kerülhetett csak sor. Megjegyzem, kis levele bizonyíték, jól ismerhette Dante nyelvét. A magyarok Istenének segítségével akár észrevétlenül eljuthatott egy magányos lélekvesztőhöz, és már csak el kellett indulnia. Gondolat csenhetett, mert különleges magyar tehetsége révén érthetett a lélekvesztő irányításához. A kétkedők figyelmébe ajánlom, az evezés tudományát egykoron bizton megszerezte a Vágon, és alkalomadtán az sem zavarhatta, ha a folyón a sodrás ellenében szaporázta a csapásokat. Felsőgyőrödi Pobor István ott ül/áll egy hajóban, találkozik a vízzel, és elindul. Erről Johann Wolfgang von Goethe sorai jutnak az eszembe, amikor ezt írta: “s most egyszeriben magam is az Adria ura lettem, ahogy minden velencei annak érzi magát, mihelyt gondolájába ül.”¹¹⁸ Vajon vonatkozhatott-e ez egy Felsőgyőrödre is? Természetesen igen.

A helyzet optimális, sehol sincsenek üldözők, menekülését még nem fedték fel. Már csak egy kérdésre kell megkeresni a választ. Honnét tudta, merre is kell mennie? Ha cellája a tengerpart közelében, akkor simább a helyzet. Irány az alsó széle közepe. De ha Velencén belül őrizték, akkor előbb ki kellett jutnia a keszeku-

¹¹⁴ MNL OL DL 43 448. 1419. 8. 11. Buda. Zsigmond oklevele. Kiadása: Hazai II. 142. sz. Regesztája: ZsO VII. 850. sz.

¹¹⁵ AS Ven. Collegio, Notatorio, Registri 5. 8r. 1414. 5. 4.

¹¹⁶ Uo. Senato, Deliberazioni, Misti, Registri 49. 104v–105r. 1412. 4. 11.

¹¹⁷ Abban a bejegyzésben, ahol azt írták, mennyi bort kell a börtönökbe juttatni, ezt olvashatjuk: “Item pro carcere Leona, pro dicto carcere et pro carcere mulierorum.” Uo. Collegio, Notatorio, Registri 5. 8r. 1414. 5. 4.

¹¹⁸ Utazás Itáliában 47.

sza utcákon a nyílt vízre, ahol saját bevallása szerint, nem kis félelemmel és nehézségek árán jutott el parancsnokához és annak csapatához, ahol magyar katonához illően újból felvette a szolgálatot.¹¹⁹ Mert ilyen egy igazi hazafi, aki mert nagyot álmodni. A sós köztér után Ozorai Pipó bandériumát valóban gyerekjáték lehetett az ellenséges területeken megkeresni. Azt viszont el kell ismernünk, a velencei menekülés jól sikerült. Hazajutott, ahol szerényen, egészen 1419-ig várt, addig nem beszélt székéről. Mindezt adományleveléből tudjuk. Ebben ezt külön megemlégették. Körmonfonsága, vitézsége és őszintesége fejében egy birtokkal lett gazdagabb, habár ezt soha nem kérte. Zsigmondtól jutalomként megkapta a Komárom megyei Felsőcsehit (ma Čechy Szlovákiában).¹²⁰ Míg Párizs ára egy álságos mise, ő életét kockáztatta Felsőcsehiért. Bátor volt, magyar hős, aki 1423-ban Ozorai Pipóval “versus partes Transalpinas foret profecturus.”¹²¹ Büszkén védte hazáját, a kereszténység védőbástyáját. És jön a tizedik következtetés: ne higgyük el teljesen az életben maradt foglyok elbeszélését.

Epilógus

1424 novemberében Garai Miklós nádor a Bars megyében összehívott gyűlésen (*in congregatione generali*) hősünket levelesítette, és így valamennyi birtoka a királyra háramlott, aki ezeket Lévai (Cseh) Péter egykori királyi lovászmesternek és örökseinek adományozta.¹²² Az ok: hamis oklevelek és pecsétek őrzése.¹²³ Mi is történt valójában? 1424. október 9-én, amikor a palatinus Bors oppidum mellett,¹²⁴ hasonlóan összezsúfolta a nemeseket, a proskribáltak közé került Sánta Tamás egykori győródi plébános, akkor éppen a zobori konvent lakója, nem más, mint a mi Felsőgyőródi Pobor Istvánunk akaratóból (*ex voluntate*). Az ok: hamis oklevelek és

¹¹⁹ MNL OL DL 43 448. 1419. 8. 11. Buda. Zsigmond oklevele. Kiadása: Hazai II. 142. sz. Regesztája: ZsO VII. 850. sz.

¹²⁰ MNL OL DL 43 448. 1419. 8. 11. Buda. Zsigmond oklevele. Kiadása: Hazai II. 142. sz. Regesztája: ZsO VII. 850. sz.

¹²¹ MNL OL DL 11 372. 1423. 6. 13. Buda. Perényi Péter országbíró oklevele. Regesztája ZsO X. 792. sz.

¹²² A szövegben ezt olvashatjuk: “*nuper*”. Emiatt mindez novemberben történhetett. Egy káptalani oklevélből kiderül, november 6-án Garai Miklós nádor embere Nyitra megyei nemességnek tartott közgyűlést. Ezen Zélai Rubus Jakab fia Parvus Istvánt “*pro quibusdam delictis et criminibus*” ítélték el. MNL OL DL 11 599. 1424. 12. 3. (Nyitra). A nyitrai káptalan oklevele. Regesztája: ZsO XI. 1442. sz. Mivel Nyitra megye határos Barssal, ekkortájt tartathatták itt is a congregatio generalist.

¹²³ A szövegben ezt olvashatjuk: “*hospitalitatis et conservationis quorundam falsariorum, utputa conservatorum falsorum sigillorum emanatorumque et delatorum falsarum litterarum incurrisse dinoscitur.*” MNL OL DL 11 600. 1424. 12. 4. Buda. Zsigmond oklevele. Regesztája: ZsO XI. 1443. sz.; MNL OL DL 68 109. 1424. 12. 5. Buda. Zsigmond oklevele. Regesztája: ZsO XI. 1451. sz.; MNL OL DL 44 037. 1424. 12. 16. Kiadási hely nélkül. Zsigmond oklevele. Regesztája: ZsO XI. 1489. sz.

¹²⁴ Bars megye.

pecsétek őrzése.¹²⁵ Még mielőtt kommentelésbe kezdenénk a velencei szökevényt bántandó, annyit azért megemlítek, 1439-ben Bars megyei követnek választották.¹²⁶ Tisztázhatta magát a vádak alól. Akkor miképpen is értékeliük Felsőgyőrödi Pobor Istvánt? Black or White? Választ várunk, Hayden White. És jön a tizenegyedik következtetés: a fogságban töltött idő nem mindig erősíti a jellemet.

A visszacsatolás

A féltékeny utókor még egy magyart képzelt el velencei börtöntöltelékként. A Rátót nembeli Tari Lőrincet. A lovag Erzsébet és Mária királynék, később Zsigmond udvarában kupálódott, a lúdtoll mellett a fegyverrel is barátságban állt. Ő az egyetlen, aki 1401-ben Luxemburgi letartóztatásakor kardot rántott ura védelmében. Ekkor súlyosan megsebesült, az orrán élete végéig viselte a penge nyomát. Sajnos Piero della Francesca nem őt festette meg, hanem Urbino urát, Federico da Montefeltrót, mert ebben az esetben a magyar nóziját csodálhatnánk az Uffiziben.¹²⁷ Két évvel később a felkelőkkel szemben újból a király mellé állt. 1404-ben pohárnokmester, majd miután 1408-ban visszajött compostellai zarándokútjáról, a Sárkányrendbe is felvették.¹²⁸ A lovag alkalomadtán feltűnt a velencei területeken, de valójában mi-ben mesterkedett, arról csak sejtéseink lehetnek.¹²⁹ Érdemes egy kicsit rükkvercbe tenni a gondolat, és felgöngyölíteni itáliai ügyködéseit. Nem lesz könnyű.

Az első – elárulom, hamis nyommal – 1412 márciusában szembesülünk. Ekkor bizton a Köztársaság valamelyik börtönében sínylődött az a két lovag (*in nostris carceribus duo milites Hungari*), akik Jeruzsálemből tértek vissza. A karcserben – feltéve, ha egy cellába kerültek, vagy éppen egy openoffice-ban múlathatták az időt – káplánjukkal együtt búslakodhattak (*unus eorum capellanus*).¹³⁰ A háborús helyzetre tekintettel, még jóval Ozorai Pipó lovasainak a megjelenése előtt kérhettek és kaphattak engedélyt az utazásra, de 1411 novemberében már ellenségként tekintettek rájuk. Éppen a bekaszlításuk mutatja, hiába nem vettek részt a hadjáratban – szentföldi kirándulásuk okán nem is lehettek a seregben – kizárólag nációjuk miatt kapták el őket. Velencében ezidőtájt rossz volt magyarnak lenni. De mielőtt bárki az egyedül maradtunk máskor oly jogos szlogent említené, kijelentem: töröknek is. Különösen annak a négynek, akikről már említést tettem.¹³¹

¹²⁵ A szövegben ezt olvashatjuk: “pro emanatore falsarum litterarum eundemque plebanum pro conservatione falsorum sigillorum extra dedissent.” MNL OL DL 44 037. 1424. 10. 20. Bors mellett. Garai Miklós nádor oklevele. Regesztája: ZsO XI. 1175. sz.

¹²⁶ Arch. II. 196.

¹²⁷ Tudom, a festő csak 1406-ban vagy 1412-ben született, de olyan jó lett volna.

¹²⁸ *Csukovits Enikő*: A lovagi zarándoklat. Történelmi Szemle 43/1–2. (2001) 35.; Arch. II. 239–240.

¹²⁹ *Csukovits E.*: A lovagi zarándoklat i. m. 36.

¹³⁰ AS Ven. Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri 5. 9r. 1412. 3. 23. Velence. Regesztája: *Óváry L.*: A Magyar Tudományos Akadémia i. m. 227. sz.; ZsO III. 1890. sz.

¹³¹ AS Ven. Collegio, Notatorio, Registri 4. 125r. 1412. Dátum nélkül. A bejegyzés előtt és után októberi dátumok.

Honfitársaink maguk sem gondolhatták, esetleges kiszabadulásukat áttételesen a temesi ispánnak és vitézeinek köszönhetik, akik – miként említettem – Seravalle (Tommaso Barbarigo) és Motta (Giacomo Querrini da Candida) podestáit elfogták, és Magyarországra vitték. Valami módon a két ismeretlen magyarunk tudomására jutott a dolog, hiszen ajánlatot tettek. A káplán tárgyalni fog az említett velencei nemesek és mások kicseréléséről a kettőjük fejében.¹³² Mivel háborús helyzetben ez megszokottnak számít (*et consuetum sit in guerris nostris facere similia concambia*), Velencében beleegyeztek a felvetésbe. Az egyházfinak eskü alatt kellett vallania, akkor is visszajön – nyilvánvalóan Magyarországról vagy akár valamelyik Friuliban állomásozó magyar csapattól –, ha eredménytelenül tárgyalna. Ellenben, ha sikerrel járna, nincs akadálya a cserének (*dictum concambium de dictis duobus Hungaris et suo capellano cum dictis duobus nostris nobilibus et omnibus aliis nostris Venetis, qui forent captivi in partibus Hungarie*).¹³³ A káplán missziója kudarcot vallott, de ne bántsuk ezért. Valójában el sem indulhatott. A fentiekkel szemben egy másik variáció mellett döntöttek. Ismételni fogom magam, de a visszacsatolás már csak ilyen. Figyelembe véve azokat, akinek a kezét levágták, és pénzen váltották ki magukat, nem tartották egyenlő értékűnek a két dolgot, ráadásul a jövőre nézve is károsnak gondolták. Emiatt magyarjaink nem szabadulhattak.¹³⁴ A két podestà kiváltása, akik egy magyarországi dutyiban várták sorsuk jobbrafordulását, rokonaikra, barátaikra vagy a szerencsére maradt.

De mi történhetett két nemesünkkel? Némi nyomot látok Sebenico városának egyik levelében, melyben segítséget kértek a Köztársaságtól. Zágrábban öt követük senyved Zsigmond fogságában, ezért fordultak levélben Velencéhez. Cserealapot szeretnének diplomataik kiváltására azok közül, akik éppen Velencében vannak bebörtönözve, de egyéb megoldás hasonlóan érdekelte őket (*per alcun modo o perscambio de alcuni personi vostri che havuti di lor o per alcun altro modo*). Kívánságukat visszautasították, mivel rabjaik valamennyien az ő katonáik (*captivi, quos habemus hic in Venetiis, sint nostrarum gentium armigerarum*).¹³⁵ Azért árnyalta a képet, amikor kiderült, a dutyiban ülők közül kettő magyar.¹³⁶ Ha a káplán társai,

¹³² A szövegben ezt olvashatjuk: “unus eorum capellanus et ipsi Hungari offerant et dicant essen contenti mittere dictum suum capellanum ad tractandum concambium de dictis duobus nobilibus et aliis nostris subditis cum dictis duobus Hungaris.”

¹³³ AS Ven. Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri 5. 9r. 1412. 3. 23. Velence. Regesztája: Óváry L.: A Magyar Tudományos Akadémia i. m. 227. sz.; ZsO III. 1890. sz.

¹³⁴ AS Ven. Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri 5. 9r. 1412. 3. 23. Velence. Regesztája: Óváry L.: A Magyar Tudományos Akadémia i. m. 227. sz.; ZsO III. 1890. sz.

¹³⁵ Riccardo Predelli: I libri commemorali della Republica di Venezia. Registri. III. Libro X. (Monumenti storici pubblicati dalla R. Deputazione Veneta di Storia Patria. IX. Serie prima. Documenti. VII.) Venezia 1883. 172. sz. (Az eredetiben: 178. sz.). 1412. 12. 30.; Listine VII. 45–50.; ZsO III. 3123. sz.

¹³⁶ A szövegben ezt olvashatjuk: “bene contenti sumus, quod de duobus Ungaris, quos carceratos habuimus et de quibus dominatio nostra habet disponere, conplaceatur sibi, videlizet quod procuretur fieri cambium de illis captivis Sibenicensibus pro istis duobus et contenti sumus, quod ipsimet, ad quos tangit factum, debeant hoc cambium procurare et si poterunt

akkor érdemes ránézni a levelezés dátumára. 1412 decemberében járunk, egyre csak szaporodhattak a dutyi falán a napokat, heteket, hónapokat jelző áthúzások. És jön a tizenkettedik következtetés: háború idején a foglyoknál nem vizsgálják, ki az ártatlan. Esetünkben: aki magyar, az ellenség. Vigan: “Egy késő üzenet, egy megkésett levél.”¹³⁷

Jól látszik, nem a lovag magánakciójáról, hanem egy diplomáciai tapogatózásról beszélhetünk. Számomra az Óváry Lipót által használt “titkos követ” kifejezés bombasztikusabb a valóságnál.¹³⁸ A lovag útját nem elhallgatni, csak a *salvus conductus* kérésének okát kellett jól megfogalmazni. Megjelenését vallási célokkal indokolták. A város templomait szeretné meglátogatni lelkiségét megerősítendő (*sub specie visitandi aliqua sanctuaria pro sua devotione*).¹³⁹ A menlevél módszerét ismerőknek nem árulok el nagy titkot, előzetesen mindenben meg kellett egyezniük. A feleslegesnek tűnő kis kitérő azt próbálta bizonyítani, aki rövidebb-hosszabb ideig a lagúnák városának a börtönében évdött az örökkel, az bizony nem lehetett Rátót nembeli Tari Lőrinc.

A történet részleges zárásaként bemutatom, a magyar középkorkutatásban mint jelent, ha legalább még egy dokumentumot ismerünk ugyanarról az ügyről, de természetesen mindez szigorúan lovagunkhoz kötve. Jól sejtettem, a két magyar miles és a káplánjuk még a háború előtt érkezett Velencébe a Szent Sírhoz készülendő (*profecturi ad sepulcrum Dominicum (Sic!) ultra mare*). Amikor befejezték zarándoklatukat, az ellenség már megjelent a trevisói részeken. Börtönbe csukták mindhármukat, és a mai napig ott is vannak (*usque nunc steterunt in carceribus nostris*), írták róluk.¹⁴⁰ Ez mire utal? A fentebb említett első variációra? A capellanus küldetése kudarcba fulladt, és esküje ellenére nem tért – már 1413 márciusá-

habere intentionem suam per cambium istorum duorum, bene quidem, sed si non poterunt dictum cambium obtinere, tunc scribant nobis ut informari sumus et possimus providere sicut nobis videbitur convenire.” *Predelli, R.*: I Libri commemorali i. m. 172. sz. (Az eredetiben: 178. sz.). 1412. 12. 30.; Listine VII. 45–50.; ZsO III. 3123. sz. Zsigmond 1412. október 26-a és november 19-e között állomásozott Zágrábban. *Engel P. – C. Tóth N.*: Itineraria regum i. m. 95.

¹³⁷ Értsd: Sebenico levele. Valamint: *Víg L.*: A börtön ablakába i. m.

¹³⁸ *Óváry L.*: A Magyar Tudományos Akadémia i. m. 265. sz. Azért nem adom meg a teljes jelzetet (eredeti, kiadás, regesztá), mert itt kifejezetten Óváry Lipót kivonatára utalok.

¹³⁹ Az 1413. február 7-én kiadott irat részeken másolták be a Rátót nembeli Tari Lőrincel történő tárgyalásokat. A szövegben ezt olvashatjuk: “Hec est substantia practice habite cum domino Laurentio de Ratoldi milite de Pastoch magistro dapiferorum reginalium Hungarie etc.” A megbeszélésekre 1413. január 28-a előtt került sor, hiszen ezen a napon a lovag elhagyta a várost. AS Ven. Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri 5. 109v–110v. 1413. 2. 7. Kiadása: Listine VII. 70–76. Regesztája: *Óváry L.*: A Magyar Tudományos Akadémia i. m. 265. sz.; ZsO IV. 138. sz. Úgy látom, innét Udinébe ment. Ő lehet az, akit úgy emlegetnek a városban, mint András orvos (*magistri Petri medici*) barátja (*unacum amicis suis cum domino Laurentio milite*). BB Udine. Annales. Tomo 19. 18r–21r. 1413. 2. 3. A polgárt amúgy börtönben tartották, de kiengedték. Uo. 21v–23v. 1413. 2. 6.

¹⁴⁰ AS Ven. Senato, Deliberazioni, Misti, Registri 49. 169r. 1413. 3. 27. Regesztája: *Óváry L.*: A Magyar Tudományos Akadémia i. m. 270. sz.; ZsO IV. 352. sz.

ban járunk – vissza? Az iratban újból említést tettek Sebenico városának kéréséről, az esetleges fogolycseréről. A két lovagot bizonyos polgáraik fejében. Ennek eleget tettek, mert respektálták lekapcsolásuk körülményeit, elvégre nem háború, vagy harc során fogták el őket. Következésképpen igent mondtak.¹⁴¹

Sajnos szabadon bocsájtásuk idejéről nem írtak, és így továbbra is marad a kérdés: az a zsvány káplán tényleg cserbenhagyta őket? Szerencsére kategorikus nem a válaszom. Vagy nem engedték útra kelni, vagy ha igen, dolgavégezetlenül – esküjéhez híven – visszagyalogolt a városba, mert 1413. március 27-e környékén még/már egy helyi karcerben imádkozhatott az igen öreg és szegény pap.¹⁴² A “presbiter antiquus valde et pauper” kifejezés azonnal a pártjára állított, de ezzel nem maradtam egyedül. Kiderült, Rátót nembeli Tari Lőrincnek köszönhetően el fogják engedni. A lovag alázatos kérésének azért tettek eleget, mert követkeiktől informálódtak a Köztársaság iránt érzett jóindulatáról. A másik ok: a papot zárándoklata alatt fogták el.¹⁴³ Sorsa ritka példa az ágrólszakadt lét csekély előnyének egyikéről. És jön a tizenharmadik következtetés: nem minden a pénz, megeshet a lélek olyanon, akit senki sem akar megváltani. Vígán: “Csak a szívem szomorú, ha rád gondolok én.”¹⁴⁴

Úgy látom, a dutyiban ülő két társa sem sokkal hamarabb szabadulhatott. Sőt! A bejegyzésben olvasható “nos largo modo volumus complacere sibi habito respectu” mondatocska a régi kérés (*supplicatum fuit*) teljesítésének nem távoli idejére utal.¹⁴⁵ Ennek ideje feltehetőleg röviddel Rátót nembeli Tari Lőrinc missziója előtt lehetett, mert kizártnak tartom, őket nem próbálta volna kimenteni. Ha mégis megtette, erre semmilyen adatot nem találtam. Mindenesetre tudhatott róluk, hiszen a káplánnal valamikor találkozhatott. Emiatt gondolom, a két magyar nemest a capellanus kieresztése előtt már odaigérték Sebenicónak, mi több, már gályára is tehették őket. Az elsőszámú zárándoklat-fan elévülhetetlen érdeméről nem lehet elégszer írni: a nincstelen, emiatt a váltságdíj szempontjából értéktelen capellanus nem a börtönben tért meg a Teremtőhöz, hanem feltehetően hazatérhetett, míg két cellatársa először Sebenicóba kerülhetett. De ne feledkezzünk meg Tommaso Barbarigoról és Giacomo Querrini da Candidáról sem. Ők még mindig fogságban sínylődhettek, és nincs számukra jó hírem. Mivel az említett dalmát város lenullázta kicserélésük esélyeit, reményük sem maradt a szabad életre, hacsak nem fizettek értük. Ellenben az öt sebenicói követ, akiket Zsigmond záratott be Zágrábba, el-

¹⁴¹ Többször ellenőriztem az éveket. Az ügy első említése 1412 márciusa, míg a második 1413 márciusa.

¹⁴² A szövegben ezt olvashatjuk: “Et nunc in carceribus remanserit ipse presbiter antiquus valde et pauper.”

¹⁴³ A káplánt Francesco Bevazzano (Beziano) jegyzőnek kell átadni, aki majd a lovaghoz vezeti. AS Ven. Senato, Deliberazioni, Misti, Registri 49. 169r. 1413. 3. 27. Regesztája: *Óváry L.: A Magyar Tudományos Akadémia i. m. 270. sz.; ZsO IV. 352. sz.*

¹⁴⁴ *Víg L.: A börtön ablakába i. m.*

¹⁴⁵ AS Ven. Senato, Deliberazioni, Misti, Registri 49. 169r. 1413. 3. 27. Regesztája: *Óváry L.: A Magyar Tudományos Akadémia i. m. 270. sz.; ZsO IV. 352. sz.*

kezdhetett reménykedni. És jön a tizennegyedik következtetés: a fogolycsere tetemes időt vehetett igénybe. Vígán: “A rács mögött az élet, oly lassan múlik el.”¹⁴⁶ Még Vígabban: “Az évek tovaszállnak, mint egy múló pillanat.”¹⁴⁷

Zárásként nehéz mit mondani. A velencei hadjárat kapcsán abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az általam ismert adatokból alkalmanként némi következtetés is levonható. Tizennégy megállapításom triviálisnak tűnhet, hiszen pusztán logikai úton, későbbi analógiák ismeretében, bárki ennek a többszörösét képes lehet felsorolni. Azért van némi különbség. Az én általánosításaim mögött konkrét ügyek állnak. Örömmel fogalmaztam volna soraimat a következőkről is: a víz poshadt, a bor ihatatlan, az étel kevés és borzalmas, az örök korruptak, ráadásul kegyetlenek, a cella vizes, sok a patkány, mindig sötét van, és még sorolhatnám, de a foglyok okán a magyar és itáliai bejegyzések csak ennyire engedtek közel a foglyokhoz, a múlthoz. A tanulmány megírása utáni végső összegzés következik: a szabadság jobb, mint a rabság.

¹⁴⁶ *Víg L.*: A börtön ablakába i. m.

¹⁴⁷ Uo.

FOGLYOK ÉS TÚSZOK A GARAI CSALÁD TÖRTÉNETÉBEN

Jelen tanulmány célkitűzése a Dorozsma nembeli Garai család nádori ágának példáján keresztül annak illusztrálása, hogy egy, a középkori Magyar Királyság történetében meghatározó szerepet vitt bárói dinasztia tagjainak élettörténeteiben milyen módon tűntek fel és milyen jelentőséggel bírtak a különböző típusú fogságok. A szerencsés forrásadottságoknak köszönhetően a címben jelölt témához a család történetének több, mint féltucatnyi epizódja kapcsolható, megvilágítva azt, hogy a szabadságvesztés több formájával is találkozhattak életük során az egyes családtagok, amennyiben a politikai élet aktoraként működtek, katonai kudarc érte őket vagy nem tartották magukat az írott vagy íratlan törvényekhez.

Háromszor lakat alatt: Garai János (†1428)

A Zsigmond uralkodása alatt előkelő tisztségre emelkedett egykori udvari ifjak közül többekről az a szinte első biográfiai mozaikunk, hogy a II. (Kis) Károly halála nyomán támadt Horvátiak vezette felkelés lecsendesítésére igyekvő királynői kíséretet adták. Többségük Garai Miklós egykori nádor rokonságához tartozott. Krónikáink jóvoltából a Diakóvár mellett 1386. július 25-én zajlott, garai csataként is számontartott rajtaütés több epizódja részletesen ismert.¹ Az összecsapás során lefejezték Garai Miklóst és Forgács Balázst,² hiszen kitervelőként és végrehajtóként ők voltak felelősek a Kis Károly elleni merényletért (1386. február 7.), ami három héttel később az uralkodó halálát okozta. Mária királynőn és édesanyján kívül a

¹ Pór Antal: Kis Károly. A catastrophák. In: A Magyar Nemzet Története Szerk. Szilágyi Sándor. III. Bp. 1895.; Fügedi Erik: „Könyörülj, bánom, könyörülj...” Bp. 1986. 129–138.; Süttő Szilárd: Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. Szeged 2003. 139–142.; Petrovics István: A Horváti-lázadás és Pécs. In: A pécsi egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére. Szerk. Fedeles Tamás – Horváth István – Kiss Gergely. Bp. 2007. 285–293.

² Ebenhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Ford. Skorka Renáta. CD-ROM, Bp. 2009. 10. fejezet.

kíséret többsége is fogságba esett. Az udvari ifjak koszorúját alkotta az egykori nádor két fia is.³ Míg Miklós el tudott menekülni, addig Jánosra fogság várt.⁴

A fogságba vetés ebben az esetben hármast célt szolgálhatott. Egyrészt tekinthető a politikai nyomásgyakorlás eszközének a magyar elit irányába, hiszen a Horvátok a saját királyjelöltjüket, a meggyilkolt Károly fiát, Nápolyi Lászlót szereztek volna trónra segíteni. Továbbá, akárcsak a levágott fejek Nápolyba küldése,⁵ a túszjuttatás is funkcionálhatott egyfajta trófeaként, az elkötelezettség bizonyítéaként a meggyilkolt uralkodó özvegye felé. Végül tekintettel arra, hogy a Délvidéken birtokos bárói családok életerős sarjairól volt szó, akiktől az adott család boldogulása függött, bátran remélhettek elengedésük fejében tekintélyes váltságdíjat.

Mária és Erzsébet Gornec várában, később feltehetően Krupa erősségében raboskodott,⁶ végül Novigrádban helyezték el őket. A többiek Pozsega várában, Orjavában, Csáktornyan, valamint Pacsitelben őrizték „kezüket lábukat megvasalva”.⁷ Nem ismert, hogy János mikor szabadult ki fogságából, legközelebb Dobor 1394-es ostroma kapcsán említi forrás jelenlétét. Mindenesetre az ifjú király szemében ez volt az első érdemszerző cselekedete, amelyet még sok másik követett. Életének ezen epizódjáról először a Garai fivérek 1397. évi adománylevelének narrációja tesz említést.⁸

1401. április 28-án a Zsigmond személyi politikájával elégedetlen magyar főurak az idegen tanácsadók és tisztviselők elbocsátására utasították a királyt. Miután ő vonakodott a kérésnek eleget tenni, börtönbe zárták Visegrádon.⁹ A Szécsényi Simon és Kanizsai János esztergomi érsek vezette felkelők nemsokára már a szent korona nevében kezdték el kormányozni az országot. Nem volt egyetértés a tekintetben, hogy ki lenne alkalmasabb uralkodó Zsigmond helyett, és a támogatói bázisok építését akadályozta, hogy továbbra is csak a király adományozhatott örökjogon

³ Elfogták Treutel Jánost, Alsáni Pál ajtónállómestert és fiait, Lászlót és Miklóst, Treutel Jánost, Kanizsai Istvánt, Mikcsfi Ákos fia Mikcsét, Kórógyi István volt macsói bánt, Szerdahelyi Ders fia György fia Mártont és Maróti Jánost. *Pór A.*: Kis Károly i. m.; *Süttő Sz.*: Anjou i. m. 2003. I. 142.

⁴ Pór Antal és Fügedi Erik egyaránt felcserélte az egykori nádor fiainak sorsát. *Fügedi E.*: *Könyörülj* i. m. 130–131.; *Pór A.*: Kis Károly i. m. A Garai fivérek 1406. évi adománylevelének narrációja megemlékezik a történetekről: „Miklós, mostani nádor, gyors és váratlan visszavonulással kiszabadult a kezük közül, öccsét, Jánost viszont elfogták és ott fogságra vetették.” *Kristó Gyula*: *Középkori históriák oklevelekben* (1002–1410). Szeged 2000. 254.

⁵ *Süttő Sz.*: Anjou i. m. 142.

⁶ *E. Kovács Péter*: *Zsigmond király és Velence* (1387–1437). Az oroszán ugrani készül (1387–1411). Bp. 2017. 19.

⁷ *Süttő Sz.*: Anjou i. m. 142.

⁸ „Johannes germanus suus ibidem detentus extitit et captivatus” 1397. évi adománylevelét átírása Garai László kérésére 1455. május 27. *Teleki József*: *A Hunyadiak kora Magyarországon*. Oklevéltár I–XII. Pest 1851–1857. (a továbbiakban: Teleki) X. 456.

⁹ Zsigmond cseh és morva támogatóinak értesítése a történetekről: Zsigmondkori Oklevéltár. Szerk. Mállyusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, Forráskiadványok.) Bp. 1951–. (a továbbiakban: ZsO) II. 1105. sz.

birtokot. A hadvezéri sikerei nyomán Zsigmond hatalmának egyik alappilléreivé előlépő, ekkor éppen dalmát–horvát, szlavón örökös bántagságot viselő,¹⁰ ifjabb Garai Miklós (†1433) 1401. augusztus 31-én a Somogy megyei Patán szerződést hozott tető alá, amely értelmében a felkelők elengedték Zsigmondot Visegrádról, és lehetővé tették, hogy a Garaiak siklósi rezidenciájára távozzon. A felek megállapodtak abban, hogy amennyiben a felkelők új királyt választanak az ország élére, akkor Zsigmond két héten belül szabadul, ha pedig marad az ország élén, akkor köteles karácsonyig visszavenni az idegen híveknek adományozott várakat.¹¹ Garai Miklós a szerződés garanciájaként túsul adta öccsét, Jánost és saját fiát, Miklóst.¹² A nyugat-európai gyakorlattal összhangban tehát a szerződő felek által az egyezményben rögzített feltételek teljesítéséért a kijelölt túszok személyükkel vállaltak garanciát. Nem járt értük váltságdíj, személyes szabadságukat pedig átmenetileg korlátozták. A szerződő fél ajánlotta fel őket, nem erőszakkal ragadták el őket. Az is megfelel a korabeli jogszokásnak, hogy a tús és a túsállító között komoly társadalmi, jelen esetben legközelebbi rokon kapcsolat áll fenn.¹³

Zsigmond király siklósi tartózkodása nem sanyarú fogság volt, mint ahogy az krónikairódmunkban szerepel,¹⁴ hanem a hívekkel való kapcsolattartást lehetővé tevő háziőrizet (vendégség).¹⁵ Az ekkor folyó egyeztetések közül a Garaiak sorsa szempontjából az egyik legmeghatározóbb, hogy a Cillei lányok eljegyzése által (Zsigmond–Borbála, Miklós–Anna) rokonságba kerültek az uralkodóval. Zsigmond 1401. október 28-án a Garaiak másik birtokán, Pápán esküdött meg arra, hogy megbocsát az elégedetlenkedőknek, ezzel a király és a helyette állított túszok szabadságának korlátozása véget ért.¹⁶ Ennek bizonyítéka, hogy János rövidesen személyesen, követként vitte hírül Zsigmond szabadulását Prágába, ahol november eleje körül

¹⁰ Az örökös bántagság kérdésére lásd *C. Tóth Norbert: Garai Miklós dalmát–horvát és szlavón bán örökös bántagságának kérdése.* In: *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra.* Szerk. Fodor Pál – Sokcevitcs Dénes. Bp. 2015. 493–503.

¹¹ *C. Tóth Norbert: Luxemburgi Zsigmond uralkodása (1387–1437). Magyarország története* 6. Bp. 2009. 40–41.

¹² „praefatos Johanem fratrem, et Nicolaum filium suos pro fulcimento determinationis dictae inceptae pacis in obsides assignando.” 1401. augusztus 31. ZsO II. 1218. sz.

¹³ *Veszprémy László: Adam J. Kosto: Hostages in the Middle Ages.* *Hadtörténeti Közlemények* 126. (2013) 3. sz. 903–904. 903.

¹⁴ A fogság körülményeinek és a király lelkiállapotának leírása meglehetősen túlzó, ahogy feltehetően a Garaiak édesanyja sem bírt akkora befolyással fiai politikai döntéshozatalára. Ugyancsak ellentmond a források által rekonstruálható valóságnak Thuróczi azon megállapítása, miszerint két ifjú volt akkor Siklós várában, hiszen János valahol éppen tús minőségében volt távol. *Thuróczi János: Magyar krónika.* Bp. 2001. 246. Kezdődik az előbeszéd, IX. fejezet.; *Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei.* Ford. Kulcsár Péter. Bp. 1995. 293–295.; Windecke i. m. 13. fejezet.

¹⁵ *Hóman Bálint: Magyar történet.* II. kötet. Bp. 1936. 258–259.; *C. Tóth N.: Zsigmond király* i. m. 41.

¹⁶ ZsO II. 1278. sz.

Vencel cseh király oklevélben adott hangot a kapott hír feletti örömének.¹⁷ Többek között a katonai tapasztalat, a nikápolyi csatából való hazatérés előkészítése, a vállalt tús szerep, a megbékélést kieszközölő diplomáciai tárgyalásokban való részvétel és a követi küldetés teljesítése érdemesítették Jánost a temesi ispáni méltóság elnyerésére. Ezen minőségében 1402 és 1403 között szerepel forrásainkban.¹⁸

Zsigmond 1405 és 1410 között mintegy öt hadjáratot volt kénytelen vezetni Boszniába, mert az ütközőállam szerepét betöltő terület megosztottsága bizonytatlanná tette a magyar király fennhatóságának tartós elismerését. 1409-ben a Bosznia élén álló Hervoja ugyan meghódolt, és több módon szorosabbra fűzte a kapcsolatot a magyar koronával, de 1413-ban újra fellázadt és török védelem alá helyezkedett.¹⁹ A boszniai hadjáratok pozitív hozadéka volt, hogy északi részei magyar fennhatóság alá kerültek. Itt húzódott az ozorai kerület is, amelynek élén 1412 és 1417 között Garai János állt vajdaként.²⁰ Hervoja lázadását rövid úton szankcionálni kellett, amelynek végrehajtásával Zsigmond szlavón bánját és ozorai vajdáját bízta meg. 1413. június 17-én Zsigmond levélben tájékoztatta Ragusát arról, hogy Csutor Pál és Garai János vezetésével hadsereget küldött a hűségét elhagyó Hervoja ellen.²¹ 1413 júniusában már csak Pozsegavár volt Hervoja kezén, amelyről maga tájékoztatta Borbálát és a bárókat.²² 1414. november 8-án Garai János is ott volt Borbála királyné kíséretében az aacheni koronázáson, de onnan nem utazott tovább a konstanzi zsinatra, hanem hazatérve hozzálátott a Bosznia elleni újabb hadjárat előkészítéséhez.²³ Ragusa Zsigmondnak írt jelentéséből ismert, hogy a Garai János vezette sereg 1415. június 16-án ért az ozorai kerületben található Doboj várhoz.²⁴ Egy spalatói polgár augusztus 6-án adta hírül levélben, hogy Garai János, Maróti János és Szerdahelyi Dersfi Márton foglyul estek.²⁵

¹⁷ ZsO I. 1282. sz.

¹⁸ 1402. szeptember 21. *Fejér György*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–IX. Buda 1828–1844. (a továbbiakban: Fejér) X/4. 137.; 1403. november 22. *Ortvay Tivadar – Pesty Frigyes*: Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez. I. 1183–1430. Pozsony 1856. (a továbbiakban: Temes) 332.; 1411. december 17. volt temesi ispánként említi forrás: A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Szerk. Nagy Imre et al. Pest–Budapest. (a továbbiakban: Zichy) VI. 162.

¹⁹ *Engel Pál*: A 14–15. századi bosnyák–magyar kapcsolatok kérdéséhez. In: *Úó: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2003. 494–511. Itt: 502, 506.; *Pálosfalvi Tamás*: A szentszávai hercegek Magyarországon. In: *Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon*. Szerk. Zsoldos Attila. Bp. 2016. 111–125. Itt: 112–113.

²⁰ 1412. szeptember 20. ZsO III. 2708. sz.; 1417. május 30. Zichy VI. 445.

²¹ ZsO V. 768. sz.

²² ZsO V. 801. sz., Fejér X/5. 384.

²³ A résztvevők között sorolta fel: *Windecke* i. m. 10. fejezet.

²⁴ ZsO V. 791. sz.

²⁵ ZsO V. 926. sz.; *Thuróczi* i. m. XVI. fejezet, A magyar sereg boszniai vereségéről: „Garai Jánost elfogták, keményen megbilincseltek, és csak hosszú raboskodás napjai után nyerte vissza szabadságát (...) Maróthi János nagy summa aranyat fizetett szabadulásáért az el-lenségnek. Mit szóljunk Csutor Pál bánról? Nyers ökörbőrbe varrták, s a bosszús herceg

Spalatói fogsága alatt Garai János a Szent Vérhez fohászkodott és fogadalmat tett, hogy amennyiben sikerül kiszabadulnia, felkeresi a bátai kegyhelyet.²⁶ Fogadalmáról és annak szabadulása utáni teljesítéséről Thuróczi János,²⁷ Antonio Bonfini²⁸ és Tinódi Lantos Sebestyén²⁹ egyaránt megemlékezett. Bonfini szerint János által a kegyhelynek adományozott egykori béklyók még a 15. század végén is ott függtek az apátság ajtófélfáján, minden látogatónak hirdetve Garai János csodás szabadulását.³⁰ Feltehetően családtagjai és familiárisai gyorsan tudtak akkora tőkét mozgósítani, hogy elsőik között váltsák ki Jánost a fogságból. A családtagokkal szemben erkölcsi elvárás volt a kiváltás. A familiárisokat illetően pedig „kötelességei közé tartozott az is, hogy urát akár a saját vagyona terhére segítse meg, hogy ura helyett fogságot viseljen, és az is, hogy urát a fogságból kiváltsa.”³¹

A szabadulását³² követő időszak egyik kiemelkedő jelentőségű eseménye, hogy országos összefogás bontakozott ki a még fogságban maradt főurak (különös tekintettel Maróti János, Ders Márton,³³ Harap János, Szepesi Péter) kiszabadítása

nem irgalmazott életének.” Ugyancsak fogságba esett Bátmonostori Töttös László: ZsO V. 986, 1566. sz.; Panyolai Zsigmond: ZsO V. 1330, 1374. sz.; Tezeri Benedek fia László: ZsO V. 1768. sz.; Gyulai Mihály fia, László: ZsO V. 2138. sz.; Gyulai Frank: ZsO V. 2146. sz.; Gyulai Kelemen: ZsO V. 2572. sz.

²⁶ A család vallásosságára lásd Árvai Tünde: Vallásos áhítat és hatalmi reprezentáció a Garai családban. Mesterek és tanítványok. Tanulmányok a bölcsészettudományok köréből. Szerk. Böhm Gábor – Fedeles Tamás. Pécs 2014. 81–105. A bátai kegyhely és a Garai család kapcsolatára lásd *Sümei József*: Báta és a Garaiak. Első közlemény. In: A Wosinszky Múzeum Évkönyve, 36. Szerk. Gál Zsuzsanna – K. Németh András. Szekszárd 2014. 253–286.

²⁷ *Thuróczi* i. m. XVI. fejezet: „amikor sok, fogságban töltött nap után visszanyerte szabadságát, hatalmas súlyú vaskölyöit, amelyekkel megkötözték, a bátai monostorra hagyta az utókor emlékeztetére, ottani fogadalmának beváltásaként, Megváltó Urunk drága vérének dicsőségére.”

²⁸ *Bonfini* i. m. 307: „Garai sok idő múlva, hogy a nehéz fogságból kiváltotta magát, súlyos bilincseit, amelyeket elhozott magával, elvitte Báta csodatevő, az oltáriszentség védelme alá szentelt templomába, és fogadalmát teljesítésül felakasztotta annak kapujára; azok még ma is ott láthatók az isten csodatételeinek más bizonyosságai között.”

²⁹ *Tinódi Sebestyén*: Zsigmond királynak és császárnak krónikája, és lött dolgai renddel irattattnak. In: Régi Magyar Költők Tára. III. Tinódi Sebestyén összes művei, 1540–1555. Közzéteszi: Szilány Áron. Bp. 1881. 344: „Jó Garai János bán foglyulá esék / Nagy kegyetlen fogságba ő tartaték / Végre a tömlöczből kimeneködék / Istentől szabadsága megadaték / Ő sietséggel Bátára ment vala / mely-vasakkal őt megvaszták vala / A szent vértől azt mind ott hagyta vala / Ő miá szabadult – azt véli vala.”

³⁰ A török fogságból való csodás szabadulásokról átfogóan lásd *Csukovits Enikő*: Csodás szabadulások a török rabságból. Aetas 20. (2005) 4. sz. 78–89.

³¹ *Béli Gábor*: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Bp. 2014. 73.

³² Nem ismert, hogy pontosan mikor szabadult. Egy 1416. augusztus 4-én kelt oklevél „videlicet zstrasas” jelzővel illeti személyét, amely Sümei József szerint utalhat arra, hogy még fogságban van. ZsO V. 2176. sz.; *Sümei J.*: i. m. 258.

³³ Családja mindent megtett annak érdekében, hogy minél több pénzt (2000 arany) mozgósítson kiszabadítása érdekében, ez hosszútávon elhúzódó pereskedéshez vezetett a megadóz-

érdekében.³⁴ Egy előzetes budai gyűlést és Lévai Cseh Péter Hervojával folytatott tárgyalását követően, 1416. szeptember 4-én a bárók Pécssett állapotdtek meg abban, hogy a még fogságban lévő társaikért követelt váltságdíjat (65 000 arany) miként szedjék be jobbágyaiktól.³⁵ Az összefogást sürgette, hogy Hervoja a négy legprominensebb hadifogoly örökös rabságra vetésével fenyegetett. Az országot felosztva kijelölték az egyes régiók felelőseit, akik az általuk összeszedett adót kötelesek voltak a meghatározott napig Garai János futaki várába juttatni.³⁶ János a Baranya és Bács, a család báni ágából való Garai Dezső másokkal együtt Valkó és Szerém megyékben folyó gyűjtésnek lett a felelőse, szorgalmazója. A tranzakció nem mehetett túl gördülékenyen, ha Marótinak 1418-ban (!) végül saját költségén (40 000 arany) sikerült csak megváltania magát.³⁷

Úgy tűnik, hogy a Sárkány-rend tagjainak eskütétele nem tudott olyan erős kohéziós erő lenni, mint a nyugat-európai lovagi testületeké. A fraternitasok tagjai kölcsönös anyagi és személyi felelősséget voltak kötelesek vállalni egymás iránt,³⁸ továbbá elvárható volt, hogy a köztük támadt békétlenségeket diplomáciai úton tisztázzák. Ez az út megbukott azzal, hogy Zsigmond 1413 nyarán maga hozott ítéletet Hervoja elpártolása ügyében, annak ellenére, hogy a hűtlenség bűnébe esett fejedelem kérte, hogy Albertet és a rendtagokat is vonja be a döntésbe.³⁹ Ugyanakkor a pécsi gyűlésen⁴⁰ részt vevő urak többsége tagja volt a rendnek, tehát az országos összefogást értékelhetjük a szolidaritás és áldozatvállalás megmutatkozásaként.

Buja, kerítő és férjgyilkos: Mazóviai Hedvig (†1435 u.)

A lengyel–magyar kapcsolatok történetének egy legkevésbé sem baráti epizódja Garai János özvegyének, Mazóviai Hedvignek az esete. A bűnös asszony tetteire

tatott prediálisokkal. Erről lásd *Nógrády Árpád*: A Szerdahelyiek és a rojcsai prediálisok. *Történelmi Szemle* 43. (2001) 1–2. sz. 73–82.

³⁴ 1415. október 18. előtt Ulászló lengyel király és Vitold litván fejedelem is követeket küldött a török szultánhoz és Hervojához annak érdekében, hogy fegyverszünetet hozzanak tető alá, illetve közben jártak, hogy kezesség mellett bocsássák szabadon a bárókat és más fegyvereseket. ZsO V. 1138. sz.

³⁵ ZsO V. 2255. sz.: „taxam novam more lucri camare regalis”.

³⁶ Felső részekből október 16-ig, alsó részekből szeptember 29-ig Garai János és István fia Mihály kezéhez. A megállapodás értelmében a despota vagy az ő és a török szultán egy-egy embere Futakon fogja átvenni az összeget a szabadon bocsátás előtt. ZsO V. 2255. sz.

³⁷ Thuróczy i. m. XVI. fejezet: „nagy summa aranyat fizetett szabadulásáért az ellenségnek”. *Havassy Péter*: Várurak és várúrnők a középkori Gyulán. In: *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve*, 18. Szerk. Gecse Annabella. Szolnok 2009. 99–111. Itt: 102.

³⁸ *Veszprémy L.*: Hostages i. m. 904.

³⁹ *Baranyai Béla*: Zsigmond király ú. n. Sárkány-rendje. Adalék a magyar trónöröklési kérdés történetéhez. *Századok* 60. (1926) 7–8. sz. 681–719. Itt: 697–698.

⁴⁰ *Petrovics István*: A pécsi rabváltó gyűlés. In: *Pécs története. II. A püspökség alapításától a török hódításig*. Szerk. Font Márta. Pécs 2015. 283.

Zsigmond király 1435-ös pozsonyi ítéletlevele derít fényt.⁴¹ Ebből megtudjuk, hogy a lengyel hercegnő már férje életében házasságtörő módon együtt élt annak rokonával, Salgói Miklóssal (Szécsényi Kónya fia Simon fia Miklós).⁴² A diszkréció mellőzésének bizonyítéka, hogy szomszédok és familiárisok egyaránt tanúsítani tudták a viszonyt a bíróság előtt. A felszarvazott férj előtt feltehetően lelepleződtek, és annak érdekében, hogy Hedvig elkerülje a reá háruló vádak és az esetleges büntetést, megmérgezte férjét (*venenosa intoxicacione*). Azonban nem a házasságtörés volt az egyetlen szexuális bűncselekmény,⁴³ amelyet Hedvig elkövetett, hiszen annak ellenére, hogy Katalin lányát már korábban eljegyezték Bebek Miklóssal, őt ágyasul (*connubio more meretricio*) kiszolgáltatta egy németnek (*cuidam Teutonico*), ezzel megvalósítva a kerítés büntetését.⁴⁴ Feltehetően a fiatalok korábban megtették jövő idejű fogadalmaikat, tehát kötötte őket a hűség, illetve a házasságon kívüli nemi élet mindenképpen paráznaságnak számított. Ennek ellenére az ítéletlevél nem sújtotta büntetéssel Katalint,⁴⁵ azonban Salgói Miklóst külföldre száműzték. Hedvig asszony házasságtörésben, gyilkosságban és kerítésben egyaránt bűnösnek találtatott, a korszak joggyakorlatától eltérően az uralkodó mégis megkímélte életét, sőt nyilvános megszégyenítést sem szabott ki rá. Hedviget megfosztották minden ingó és ingatlan vagyonától (*rebus et bonis suis omnibus confiscatis*), illetve örökös fogságra (*perpetuo carcerali ergastulo*) ítélték. Zsigmond elrendelte lefogását, fogolynak nyilvánítását (*captivari et detineri*) és őrzőnek Hedvig unokaöccsét, Garai László macsói bánt jelölte ki, akinek egyik várát kellett megtennie nagynénje további lakhelyének. Koppány Tibor feltételezése szerint Csesznek volt ez a vár. Hipotézisét arra alapozta, hogy talán elkövetett vétkének következményeként fagrták le Hedvig címerét a vár kapuszemöldökkövérről.⁴⁶ Tekintettel arra, hogy az 1432-es birtokosztály alkalmával apja, Miklós nádor ragaszkodott ahhoz, hogy a cseszneki vár maradjon meg felesége, Anna kezén élete végéig, hogy számára lakóhelyül szolgáljon,⁴⁷ valószínűbbnek tartom, hogy a siklósi vagy simontornyai helyszínt, ha kezdetben nem is, de az 1440–1441-es várfoglalások után mindenképpen.

⁴¹ Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–VIII. Győr–Bp. 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VII. 455–457.

⁴² A pénzhamisítási akciói miatt földönfutóvá vált unokaöccsöt maga János fogadta udvarába. Engel Pál: Salgai Miklós. Levéltári Közlemények 63. (1992) 1–2. sz. 15–26.

⁴³ A bujálkodás vétkéire (*delicta carnis*) lásd Béli G.: Magyar jogtörténet i. m. 124–128.

⁴⁴ Árvai Tünde: A házasságok szerepe a Garaiak hatalmi törekvéseiben. In: Kor-szak-határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800). A PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Közép- és Koraújkori programjának I. konferenciája. Szerk. Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely. Pécs 2013. 103–118.

⁴⁵ Ennek ellenére a leány becsületvesztése és erkölcstelensége miatt Bebek Miklósnak jogában állt volna egyoldalúan visszalépni a házasság foganatosításától. A vőlegény azonban nem élt ezzel a lehetőséggel, hiszen az apja által benyújtott pápai kérvényből tudjuk, hogy két esztendővel később, 1437-ben vérrokonságra hivatkozva igyekeztek a frigyet érvényteleníteni. Lukács Pál: XV. századi pápák oklevelei. I–II. Bp. 1931–1938. II. 146. 464. sz.

⁴⁶ Koppány Tibor: Csesznek vára. Bp. 1962. 17–18.

⁴⁷ HO VII. 407. sz.

Ez az 1435. évi eset az egyik legkorábbi precedens az örökös fogságra vetés büntetésének alkalmazására. A lengyel hercegnő feltehetően származásának és a Garaiak Zsigmonddal való rokonságának köszönhetette, hogy uralkodói kegyben részesült és kivégzés helyett életfogytiglani szabadságvesztés várt rá. Hedvig ügyének olyan nagy jelentőséget tulajdonítottak, hogy 1440-ben Ulászló király koronázási feltételei között szerepelt, miszerint nem kegyelmez meg neki.⁴⁸ A tömlöcöztetés, bebörtönzés csak a 18. század elején vált önálló büntetéssé.⁴⁹

III. Frigyes foglya: Garai László (†1459)

Ifjabb Garai Miklós (†1433) és Cillei Anna 1405-ben kötött frigyből⁵⁰ László legkorábban a következő esztendőben születhetett. Mivel László a királyné (Luxemburgi Zsigmond második felesége Cillei Borbála) nővérének gyermeke volt, előkelő származását több oklevélben is méltatták,⁵¹ mintegy megkülönböztetve őt a nádor első feleségétől született bátyjától.⁵² Apja 1433 végi, fivére 1435 és 1436 közepe között bekövetkezett halála után László volt a család nádori ágának egyetlen örököse, így a kezén összpontosult az ország egyik (ha nem a) leghatalmasabb birtokvagyon. Ahogy Mályusz Elemér fogalmazott, a bárók fiai gyakran kaptak bizalmat a kormányzati gépezet működtetését illetően.⁵³ Azonban ez nem állt az imént említett legifjabb Miklósra, aki a források tanúsága szerint nem viselt méltóságot. Ezzel szemben László 1431-ben már macsói banként működött. A tisztségen rokonával, a Dorozsma nembeli Garai család báni ágából származó Dezsővel osztozott.⁵⁴

A középkori Magyar Királyság első Habsburg uralkodójának halálát követően kialakult feszült belpolitikai helyzet majdnem Garai László vesztét okozta. Nemcsak a fizikai megsemmisülés szele legyintette meg, hanem egzisztenciális biztonsága is odaveszett. Albert halála után, különös tekintettel a szoros rokoni kötelékre, Garai László Luxemburgi Erzsébet, majd fia, Utószülött László trónigényét támogatta. Garai pártolta Erzsébet és Jagelló Ulászló házasságát,⁵⁵ ezért nem volt feszültségmentes unokanővére pártján maradni, amikor az 1440 tavaszán meg gondolta magát.⁵⁶ Tallóci Matkó és Marcali Imre 1440. március végi, az özvegy királyné általi fogságba vetése mélységesen felháborította Garait és maga is lépéseket tett mihamarabbi kiszabadulásuk érdekében. 1440. április végén jutott el hozzá Siklósra

⁴⁸ 1440. március 8. *Fraknói Vilmos*: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526). In: A magyar nemzet története. 4. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1896. 13.

⁴⁹ *Béli G.*: Jogtörténet i. m. 105. Korabeli börtönökkel kapcsolatban lásd *Mezey Barna*: Régi idők tömlöcei. Büntetések, börtönök, bakók. Bp. 2010.

⁵⁰ 1405. augusztus 1. Archiv Republike Slovenije, AS 4404. sz.

⁵¹ 1439. december 14. DL 13 464.

⁵² *Engel P.*: Genealógia i. m. Dorozsma nem 4. tábla Garai (nádori ág)

⁵³ *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984. 68–69.

⁵⁴ 1431. augusztus 4. DL 43 447.

⁵⁵ *Pálosfalvi T.*: Rozgonyiak i. m. 902.

⁵⁶ *Pálosfalvi T.*: Rozgonyiak i. m. 903–905.

Tallóci szabadulásának híre, minekutána Patán megbeszélésen vett részt.⁵⁷ Utóbbin született döntés arról, hogy követeket küldenek Erzsébethez Marcali szabadon bocsátása érdekében. Thuróczi krónikájában olvasható, hogy Garai László lelkes támogatóként részt vett a csecsemő V. László koronázásán (1440. május 15.),⁵⁸ de a koronarablás és a koronázás körülményeiről beszámoló Kottaner Jánosné Wolfram Ilona emlékirata⁵⁹ és László oklevélkeltezései nem erősítik meg ezt.⁶⁰ A macsói bán a jelzett időpontban nagy valószínűséggel siklói rezidenciáján tartózkodott. Tudta ezt Ulászló megbízottja is, aki 1440. május 24. előtt Garai Lászlót megbeszélésre invitálta.⁶¹

1440. június 15-én többekkel együtt *salvus conductus* nyert a lengyel királytól, az akkor már Budán tartózkodó Ulászlótól, aki várta, hogy előtte tiszteletüket tegyék.⁶² Az Ulászló magyar országlását támogató főurak a Budára érkező Garait azzal vádolták, hogy visegrádi kapitányként,⁶³ koronaórként⁶⁴ szerepe volt a korona elrablásában (vagy legalábbis tudomása volt az akcióról), ezért elfogták. Ahogy Fraknói Vilmos fogalmazott: „Esküszegéssel és hűtlenséggel vádoltatván, az országgyűlés határozatából fogságba vettetett.”⁶⁵ A fogság körülményeiről mindössze annyi tudható, hogy őrzését Rozgonyi Simonra,⁶⁶ Hédervári Lőrincre és Újlaki Miklóssra bízták.⁶⁷ Garai László a néhány napos fogságot követően – amelyből Ulászló jóindulatának köszönhetően⁶⁸ szabadult – nem maradhatott távol a koronázási ceremóniáról (1440. július 17.). Jelenléte józan döntés eredménye (a szabadulás feltétele?) volt, nem pedig pártállása megváltoztatásának bizonyítéka.⁶⁹ Ulászló is tisztában volt azzal, hogy kiknek a támogatására számíthat a továbbiakban és kiket kell elmarasztalnia hűtlenség bűne miatt. Két héten belül megkezdődött a rebellisektől

⁵⁷ DL 80 718, 80 719.; Zichy IX. 9–10. sz.

⁵⁸ Thuróczi i. m. XXIX. fejezet nyomán a jelenlévők között sorolja fel *Fraknói V.*: A Hunyadiak i. m. 18.

⁵⁹ *Mollay Károly*: A korona elrablása. Kottaner Jánosné emlékirata 1439–1440. Bp. 1979. 46–51.

⁶⁰ DL 80 718, 80 719.

⁶¹ DL 80 719.; Zichy IX. 10. sz.

⁶² 1440. június 15. DL 13 554.

⁶³ 1439. november 19. DL 24 532.; 1440. május 24. Zichy IX. 10. sz.

⁶⁴ *Mollay K.*: i. m. 11–12.

⁶⁵ *Fraknói V.*: A Hunyadiak i. m. 20.

⁶⁶ Pálosfalvi Tamás szerint leginkább az ő érdekében állt, hogy mihamarabb hűtlenné nyilvánítsák Garai Lászlót, hiszen szemet vetett birtokaira. *Pálosfalvi Tamás*: Cilleiek és Tallóciak. Küzdelem Szlavóniáért (1440–1448). Századok 134. (2000) 45–98. Itt: 52.

⁶⁷ Újlaki Miklós 1440. május végén már Budán volt, közvetlenül V. László koronázása után szakított Erzsébettel. *Pálosfalvi Tamás*: A Rozgonyiak és a polgárháború. Századok 137. (2003) 897–928. Itt: 906.

⁶⁸ *Fraknói V.*: A Hunyadiak i. m. 21.

⁶⁹ Thuróczi i. m. XXXI. fejezet szerint: „nem engedték el, csak amikor átadta Ulászló királynak Visegrád várát – mint mondtuk ez őr reá volt bízva.”

elkobzott ingatlanvagyonok híveinek adományozása.⁷⁰ Ezzel párhuzamosan pedig a hatalom megszilárdítását célzó hadjárat előkészítéséhez is hozzáláttak. Már 1440. augusztus 4. előtt kihirdették a *generalis exercitust*.⁷¹

Ulászló hadvezérei, Maróti László, Újlaki Miklós és Hunyadi János vezetésével zajlott 1440 végétől az V. Lászlót támogatók megtörése. Ekkor vette be sikerrel Maróti a korábban Garai kezén lévő Gotó és Hradistye erősségeket, amiért később jutalmul Ulászlótól Garai Bács megyei birtokaiból részesedett.⁷² 1441. januárjában Bátaszék mellett Erzsébet és V. László hívei, élükön Garai Lászlóval és Kórógyi Jánossal csúfos vereséget szenvedtek.⁷³ Garai nem esett fogságba, hanem csatlakozott a királynéhoz.⁷⁴ 1441 elején, a bátaszéki csata győztes hadvezérei, eredménytelenül ugyan, de kitartóan ostromolták Garai baranyai és tolnai uradalmi központjait, Siklós és Simontornya várát.⁷⁵ 1441 februárjában a László által a Veszprém megyei Porvára telepített pálos szerzetesek is jól tudták, hogy kegyuruk minden birtokát elveszítette, ennek okán aggodalommal fordultak Ulászlóhoz, abban a reményben, hogy az megőrzi őket korábban elnyert kiváltságaikban. Az egykor Garai kézen fekvő cseszneki vár tartozékának tekinthető Rédén állomásozó király megerősítette László porvai pálosoknak tett adományait.⁷⁶ A hónap közepén Ulászló már Garai László másik Veszprém megyei birtokán, Pápa mezővárosban állomásozott, hogy bevárja a dunántúli hadjáratra érkező csapatait.⁷⁷ 1441 áprilisára Garai számára elveszett a Vas megyei Kőszeg is, hiszen Pálóci Simon és Guti Ország Mihály kapták meg tartozékaival együtt,⁷⁸ valamint a Tolna megyei Simontornya, amely Rozgonyi ifjabb Jánosnak jutott a család Simon-ágával közös birtoklásban.⁷⁹ A hónap végén kezdetét vette a Veszprém megyei Ugod ostroma is.⁸⁰ 1441 tavaszára Ulászló ellentáborának egyik legerősebb oszlopa gyakorlatilag is közel földönfutóvá vált. Garai László keltezései is megerősítik, hogy a polgárháború éveiben mozgástere

⁷⁰ Például a később Garai László simontornyai várnagyaként működő Farkas László budai házáat már 1440. július 31-én birtokba vehette új tulajdonosa. DL 13 564.

⁷¹ DL 13 574. nyomán *Pálosfalvi T.*: Rozgonyiak i. m. 909.

⁷² 1441. március 29. DL 13 615.

⁷³ *Thuróczi* i. m. XXXII. fejezet.

⁷⁴ DF 250 460.; *Pálosfalvi T.*: Cilleiek i. m. 57.

⁷⁵ *Thuróczi* i. m. XXXII. fejezet. Koppány Tibor feltételezése szerint ebben az időben pusztult el a mikolai uradalom központja is, ami később Boró településre került át. *Koppány Tibor*: A középkori Magyarország kastélyai. Bp. 1999. 181.

⁷⁶ 1441. február 12. DL 13 610.

⁷⁷ *Pálosfalvi T.*: Rozgonyiak i. m. 911.

⁷⁸ 1441. április 2. DL 13 617.

⁷⁹ 1441. április 18. DL 13 619.

⁸⁰ 1441. április 27. DL 13 622.

és területiális hatalmi bázisa meglehetősen leszűkült. Bizonyosan kezén tartotta Dévényt (bár nem sokáig),⁸¹ Siklóst⁸² és Nekcsét.⁸³

Fraknói Vilmos Frigyes, Ulászló és Erzsébet 1440. december 13-ra tervezett találkozójának meghíúsulását azzal indokolta, hogy Frigyes fogságba vetette Garai Lászlót.⁸⁴ Mindezt azzal érdekelte ki, hogy dévényi várából állandóan becsapott ausztriai területekre.⁸⁵ Ezt megelégtelve Frigyes tárgyalás ürügyén Németújhelyre (Bécsújhely) hívta őt és ott fogságra vetette. A találkozó meghíúsulására vonatkozó megállapítás nyomán azt feltételezhetnénk, hogy Garai már 1440 végén fogságban volt, holott elfogására csak az 1441 január eleji bátaszéki csatavesztés után kerülhetett sor.⁸⁶ A fogság magyarázatul szolgálhat arra nézve, hogy az 1440. november 5. és 1444. október 28. közötti időszakból⁸⁷ miért nem maradt ránk csak egyetlen Garai László által kiadott oklevél.⁸⁸ Mikor 1441. február 25-én és március 3-án Erzsébet személyesen kereste fel Frigyeset, akkor fia és lánya magyar területre helyezése mellett azt is kérvényezte, hogy Garait bocsájtssa szabadon.⁸⁹ Mindegyik kérése hatástalannak bizonyult. A május végi hainburgi találkozón újra megismételte a kérést. Frigyes közölte, hogy Garai ügyében törvényes eljárást fognak lefolytatni, de megnyugtatta Erzsébetet, hogy kegyesen fog bánni rokonával.⁹⁰ Az Ulászlóval folytatott békétárgyalásoknak is sarkalatos pontját jelentette Garai László sorának rendezése. 1442 végén Erzsébet a szövetségekötés feltételeként jelölte meg

⁸¹ Budai Ferenc szerint Garai László még 1442 végén Erzsébettel együtt III. Frigyes bécsúj-helyi udvarába ment, ahol őt a király „fogságra tette, és sok ideig abban tartotta.” *Budai Ferenc: Budai Ferencz Polgári lexicon.* Pest 1866. 58.

⁸² 1440. november 5. DL 262 222.; 1444. október 28. DF 260 354.

⁸³ 1442. május 2. DL 13 677.

⁸⁴ *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Friedrich III. 1440–1441.* Hg. Hermann Herre Gotha 1912. I. 521. 20. sor.; *Fraknói Vilmos: V. László gyermekseje és uralkodása.* Budapesti Szemle 176. (1918) 502. sz. 1–44. 6.

⁸⁵ Nem tudni, hogy III. Frigyes magyar politikájával volt-e elégedetlen vagy szimpla hatalmaskodásról volt-e szó. *Mályusz Elemér: Budai Farkas László.* In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 15. (1963) 153–187. Itt: 171–172.

⁸⁶ Ezzel összevág, hogy az esetről Frigyes 1441. február 19-én és március 4-én adott hírt Bécsnek címzett rendeleteiben. Hivatkozza *Fraknói V.: V. László i. m. 6. 2. lábjegyzet*

⁸⁷ 1440. november 5. DL 262 222.; 1444. október 28. DF 260 354.

⁸⁸ 1442. május 2. DL 13 677.

⁸⁹ *Fraknói V.: V. László i. m. 6.*

⁹⁰ *Fraknói V.: V. László i. m. 7.* Erzsébet könyörgése és/vagy Frigyes kegye folytán mégis kiszabadult egy időre Garai László. Ennek bizonyítéka, hogy a(z egykori) macsói bán 1442. május 2-án Nekcsén kelt missilisében jelezte a kegyurasága alatt álló borsmonostori kolostornak, hogy pünkösöd környékén számítsanak látogatására. Az abban az évben május utolsó napjaira esett. DL 13 677. A jelek szerint feltételeken és átmenetileg nyerte vissza mozgá szabadságát. Vajon az indokolta a látogatást, hogy szüksége volt az apátság Péter apát által Sopronba menekített kincseire, hogy megváltsa szabadságát?

Garai birtokainak visszaadását.⁹¹ Erzsébet 1442 decemberi halálával Garai László a szabadulása érdekében leghathatósabban közreműködő személyt veszítette el.

Frigyest távollétében érte Erzsébet halálának híre és csak 1443 tavaszán tért vissza Bécsújhelyre, ahova rögvest küldöttséget is menesztettek hozzá V. László párthívei. A küldöttség tagja volt többek között Erzsébet korábbi kancellárja, Salánki Ágoston,⁹² valamint Pekri Frank,⁹³ aki 1441-ben már Garai László familiárisaként tűnt fel a forrásokban és Budai Farkas László.⁹⁴ Feltehetően ez a küldöttség is napirenden tartotta Garai szabadulásának ügyét, mert az 1443. május 30-ára Pozsonyba összehívott országgyűlés előtt nem sokkal Frigyes feltételesen szabadon bocsátotta Garai Lászlót annak érdekében, hogy László király mellett működjön.⁹⁵ Úgy tűnik ekkor László tulajdonképpen vizsgálati vagy hadifogsága, egyfajta diplomáciai megbízatássá alakult át.⁹⁶

Garai László más minőségben való jelenlétére utalhatnak Frigyes 1444-ben kelt levelei is. Ezekből kiderül, hogy 1443. november 30-án Szécsi Dénes, Jan Giskra és Marcali Imre, tehát V. László hívei levélben fordultak Frigyeshez és azt puhatolták tőle, hogy a továbbiakban is szükséges-e Garai László macsói bán személyes jelenléte annak érdekében, hogy ezzel biztosítsa az ifjú király uralkodói jogait. Frigyes továbbra is szükségesnek ítélte Garai László jelenlétét, ennek megfelelően a korábban kitűzött 1444. április 24-i határidő helyett augusztus 1-jéig hosszabbította meg ott tartózkodásának határidejét.⁹⁷ Képviselési kötelezettségként (*Repräsentationspflicht*) utalt Garai jelenlétének jogi kereteire, kíséretének tagjait pedig mint kezesekeket említette (*fideiussores*).⁹⁸ 1443-ban azért lehetett aktualitása a képviselési kötelezettség felülbírálatának, mert június 24. óta Ulászló és Frigyes között fegyverszünet lépett életbe. Úgy tűnik, hogy csak a fegyvernyugvás két évvel történő meghosszabbítása után (1444. május 21.) térhetett vissza Garai

⁹¹ DF 252 476. nyomán *Pálosfalvi T.*: Rozgonyiak i. m. 898.; Kollár II. 918. nyomán idézi *Mályusz E.*: Budai i. m. 101. végjegyzet: „máris Ulászló kezében van Garai legtöbb vára, csak négy vagy öt az övé, ezek is hamarosan elvesznek, s akkor a bánnak pusztá teste marad majd Frigyes kezében.”

⁹² *Nemes Gábor*: Salánki Ágoston. A királynéi kancelláriától a győri püspöki székhöz. Levéltári Közlemények 80. (2009) 3–29.

⁹³ 1443. április 6. DF 241 898.; *Pálosfalvi Tamás*: A Szencsei és Pekri családok a 15. században és a 16. század első harmadában. Turul 3. (2010) 65–78. Itt: 72.

⁹⁴ 1441. március 29. DL 13 613.; *Pálosfalvi T.*: A Szencsei i. m. 72. 122. lábjegyzet; *Mályusz E.*: Budai i. m. 169.

⁹⁵ *Fraknói V.*: V. László i. m. 10.

⁹⁶ Nincs kútfró arra nézve, hogy Garai László személye és fogságának ténye milyen súllyal, szereppel bírt a Frigyes–V. László támogatói–Ulászló támogatói viszonyrendszerében.

⁹⁷ 1444. március vége. Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493). Nach Archiven und Bibliotheken geordnet. H. 11. Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken des Freistaates Sachsen. Bearb. Elfie-Marita Eibl. Wien 1998. (a továbbiakban: Regesten) 61. sz.

⁹⁸ 1444. február 15. Regesten, 59–60. sz. A kötelmi jogra, a kezesség intézményének jogtörténeti vonatkozásaira lásd *Hajnik Imre*: Egyetemes európai jogtörténet a középkor kezdetétől a francia forradalomig. Bp. 1891. 92–93., 98., 359.

László magyar földre. Nem tudunk semmit a német királyi udvarban tartózkodása részleteiről, körülményeiről, de a kísérettel való jelenlét egy rangjához illő háziőrizetet feltételez, illetve nem lehetett hermetikusan elzárva (levelezhetett), hiszen előzetes egyeztetések eredménye lehetett Maróti László 1444. január 3-án Valpón tett nyilatkozata, amelyben rögzítette a Garai Lászlóval való megbékélés tényét.⁹⁹ Az oklevél tanúsága szerint Frigyes 1445. március 25-én ideiglenesen (1446. március 12-ig) bocsátotta szabadon Garai Lászlót, azzal a feltétellel, hogy visszatéréseért Budai Farkas László 3500 aranyforint erejéig jót áll.¹⁰⁰

László így részt tudott venni a pesti országgyűlésen, amely rendelkezései nyomán tulajdonképpen rehabilitálták, hiszen visszakaphatta 1440 óta elfoglalt várait¹⁰¹ és macsói báni méltóságát.¹⁰² Miután 1445. május 30-ig nem került elő Ulászló király, az ország vezetői úgy határoztak, hogy augusztusban követséget küldenek Frigyeshez, hogy elérjék V. László és a szent korona kiadását. Ha életveszélyes körülmények jellemezték volna László fogságát – feltételezem – Garai nem vállalta volna, hogy tagja lesz a Frigyeshez menesztett küldöttségnek. Szécsi Dénes és Garai László 1445. augusztus 18-án jelentek meg Bécsben, szeptember 30-án csatlakozott hozzájuk Újlaki Miklós.¹⁰³ Frigyes október 13-i nyilatkozata elfogadhatatlannak bizonyult, így a több hetes veszteglés után eredmény nélkül kellett hazatérniük.

1446 májusában lejárt a korábbi fegyverszünet, a diplomáciai egyeztetések nem jártak sikerrel, így 1446 végén Hunyadi János kormányzó vezetésével hadjárat indult Ausztria ellen. Míg Hunyadi Bécs ellen vonult, Garai László Hainburg környékét dúlta. Hogy a további támadásokat elkerülje, Frigyes bécsújhelyi tárgyalásai alatt újra lefogatta Garait.¹⁰⁴ Szabadságvesztésének okairól, idejéről az 1447. június 1-jén kötött radkersburgi fegyverszünet szövege tájékoztat. Megtudjuk,

⁹⁹ Hivatkozott szülei szívélyes viszonyára, rokoni kapcsolataira és megfogadta, hogy ha a továbbiakban Garainak bármiféle konfliktusa lenne Hunyadival, Újlakival vagy Ulászló királlyal, akkor ő békéltetőként fog fellépni az ügyben. Volt mit megbocsátani, hiszen ahogy korábban látható volt, Garai nem egy uradalmát éppen Maróti pusztította el, elnyerte több elkobzott birtokát és őt nevezték ki helyére a macsó bánság élére is. 1444. január 3. Valpó. DL 13 755.

¹⁰⁰ A kezességvállalás mögötti összetett pénzügyi tranzakcióra lásd *Mályusz E.*: Budai i. m. 172. Vagy a már 1444. őszén megtörtént szabadon bocsátás körülményeit rögzítették utólag, vagy a Garai László Siklóson kelt levelének datálása helytelen. 1444. október 28. DF 260 354.

¹⁰¹ Valójában több végleg elveszett számára. Pl.: Kőszeg, Lánzsér, Rohonc. *Bariska István*: A szent koronáért elzalogosított Nyugat-Magyarország, 1447–1647. (Archívum Comitatus Castriferrei 2.) Szombathely 2007. 44.

¹⁰² 1445. május 9. és 1447. június 22. között adatolható. DL 44 474.; *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. In: *Uő*: Magyar középkori adattár. Bp. 2001. (CD-ROM) Macsói bán.

¹⁰³ *Bariska István*: III. Frigyes gyámsági kormányzása és Nyugat-Magyarország. Századok 141 (2007) 1153–1191. Itt: 1184.

¹⁰⁴ Ez a forráskönyv kísértetiesen hasonlít arra, amit Fraknói az 1440 végi események kapcsán említ. *Fraknói V.*: V. László i. m. 6.; *Bariska I.*: III. Frigyes i. m. 1181.

hogy a császárnak okozott károk miatti kártérítés fejében¹⁰⁵ attól a naptól kezdve 1448. május 25-ig Garainak fogolyként Kreuzenstein várában kell maradnia. Addig is túszként (*obses*),¹⁰⁶ vagyis a fogságba való visszatérés személyi garanciájaként László helyett unokaöccsének,¹⁰⁷ a báni ágból való Jánosnak már az év végén meg kell jelennie Grazban. Addig kell ott maradnia, amíg László ígéretéhez híven, vissza nem tér Frigyes fogságába.¹⁰⁸ Tanulva a korábbi esetből, Frigyes nem tarthatta eleendőnek az anyagi garanciát. Egyik gyakorlat sem volt precedens nélküli, hiszen nem sokkal korábban (1441 tavasz) Marcali Imre azzal a feltétellel szabadult Albert herceg őrizetéből, hogy karácsonyra visszatér, amennyiben nem teszi, úgy a kezességet vállaló Ulászló király 50 000 forintot fizet a fogvatartó számára.¹⁰⁹ Helyettes túszt állítása kapcsán pedig elegendő visszaautalnunk Zsigmond király Visegrádról Siklósra helyezésének körülményeire.

1447 szeptemberében Garai László az ország nádorává lépett elő. Gondolhatnánk, hogy anyagi helyzete bőven lehetővé tette, hogy Frigyes felé kártérítési kötelezettségének eleget tegyen. Ha ez meg is történt, és a helyettesesül állított rokonát kiváltotta, bár erről forrás nem szól, évekbe telt míg lezárták Frigyessel közös ügyüket. 1450. június 14-én az országgyűlés napirendjén szerepelt a Frigyessel kötendő fegyverszünet ügye. A korábban Bécsben járt követség nem járt sikerrel, ezért az országtanács úgy döntött, hogy a pápa elé viszik az ügyet. V. Miklóstól kérték, hogy vegye rá Frigyest V. László és a szent korona kiadására, az országhatár tiszteletben tartására és arra, hogy Garai nádort oldozza fel azon ígérete alól, miszerint visszatér fogságába.¹¹⁰ Végül 1450. október 22-én V. László és Frigyes megegyezett abban, hogy Garai visszanyeri teljes szabadságát és Dévény várát.¹¹¹ 1450. november 4-én Pozsonyban kelt oklevelében Garai László kinyilatkoztatta, hogy fogságáért és jószágainak elfoglalásáért sem Frigyesen, sem azokon, akik fogságának okozói voltak, nem áll bosszút, továbbá Dévényből sem ő, sem utódai nem fognak Frigyes tartományaira törni. A biztosító levelet tanúként megerősítette Szécsi Dénes, Hunyadi János és Újlaki Miklós.¹¹² Amikor 1455. május 27-én V. László király nádora kérésére átírta a család egy korábbi (a dalmát szigetre vonatkozó) adománylevelét, Garai László érdemei között említést tett a Frigyesnél töltött méltatlan fogságáról

¹⁰⁵ Teleki II. 48.

¹⁰⁶ *Joseph Chmel*: Materialien zur österreichischen Geschichte. Aus Archiven und Bibliotheken. I–II. Linz–Bécs 1832–1838. (a továbbiakban: Chmel) I. 238–239.

¹⁰⁷ Garai Dezső fia. *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. In: *Uő*: Magyar középkori adattár. Bp. 2001. (CD-ROM) Dorozsma nem 2. tábla, Garai-Bánfi.

¹⁰⁸ 1450. november 4-én kelt biztosítólevelében említik szabaddá nyilvánítását, de korábbi (talán a közvetlenül a kijelölt 1448. május 25. utáni) szabadulásának bizonyítéka, hogy 1449. szeptember 13-án már megjelenik a boszniai káptalan előtt. DL 14 297.

¹⁰⁹ *Fraknói V.*: V. László i. m. 6.

¹¹⁰ Schwandtner II. 89. nyomán *Knauz Nándor*: Az Országos Tanács és országgyűlések története, 1445–1452. Pest 1859. 96.

¹¹¹ Chmel I. 329.

¹¹² Teleki II. 163.; *Wertner Mór*: A Garaiak. Századok 31. (1897) 902–938. 909.

is.¹¹³ Pálosfalvi Tamás 1458–1459. évekre¹¹⁴ és C. Tóth Norbert nádorváltásokra¹¹⁵ vonatkozó kutatásai tisztázták, hogy Garai Lászlónak milyen szerepe volt Mátyás trónra kerülésében, majd hogyan merítette ki a felségsértés büntetést az 1458. július 25. és augusztus 5. között tartott országgyűlésen való jelenlét (és a hűségeskü letételének) elmulasztásával. Az 1459. február 17-én kelt, III. Frigyes magyar királlyá választó oklevél alapos vizsgálata során Pálosfalvi arra a következtetésre jutott, hogy halála előtt nem sokkal Garai László meggondolta magát és családját Mátyás oltalmába ajánlotta.¹¹⁶ Miután Mátyás leszámolt az ellene szervezkedő főurakkal, 1459. április 19-én kibékült Garai özvegyével, Alexandrinával és gyermekeivel.¹¹⁷ Ennek ellenére az egykori nádor fia, a Magyar Királyság egyik legnagyobb földbirtokosának számító Garai Jób nem juthatott tisztséghez.

*

A Garai család nádori ágának történetéből kiragadott fogsággal, túszsággal kapcsolatos epizódok áttekintése nyomán jól látszik, hogy a magyar bel- és külpolitikai szerződés-kötési gyakorlatnak is szerves, sikeresen alkalmazott technikája volt a túsállítás. A magyar vonatkozású források szóhasználatában is jól elválnak az önkéntesen adott tús (*obses*) és az erőszakkal elvett fogoly (*captivus*) kategóriája. Utóbbit használták a büntetésként kiszabott fogságra is (Hedvig). A felajánlott túsok mindig a legközelebbi családtagok közül kerültek ki (testvér, fiú, unokaöccs) és rendre fiúk, férfiak voltak. A túszság véget érhetett a kiszabott kártérítési, kárpótlási összeg kifizetésével (László) vagy a szerződésben foglalt tételek teljesülésével (János, legifjabb Miklós), a hadifogság pedig a váltságdíj megérkezésekor (János). Utóbbi előteremtése nem kis terhet rótt az egyes famíliákra. A diplomáciai manőverként alkalmazott kezességvállalás minden esetben érdemszerző cselekedetnek számított az uralkodó szemében, aki a szolgálatot következetesen meghálálta kinevezések (nádor, temesi ispán), birtokadományok vagy haszonvételek átruházása formájában.

¹¹³ Teleki X. 467: „Ad extremum vero, dum pro iure nostro servando, remedia opportune querenda obiret, apud dominum Fridericum Romanorum Regem, captus indigne, ac vinculus est et quem terror, ac impetus hostium non vicerat, principis illius fraude oblata securitas vicit cumque ibidem compedibus et vinculis addictus iaceret, captivam personam eius, captiva castra sequuntur.”

¹¹⁴ Pálosfalvi Tamás: Szegedtől Újvárig. Az 1458–1459. esztendőkről krónikájához. Századok 147. (2013) 2. sz. 347–380.

¹¹⁵ C. Tóth Norbert: A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562). Bp. 2016. 67.

¹¹⁶ Pálosfalvi T.: Szegedtől i. m. 373.

¹¹⁷ DL 15 348. Ebben szó esik az egykori nádornak Hunyadi László halálában való szerepvállalásáról, de a királyválasztásról nem. Pálosfalvi T.: Szegedtől i. m. 375. Az ifjú Hunyadi halálának körülményeire lásd Pálosfalvi Tamás: Tettes vagy áldozat? Hunyadi László halála. Századok 149. (2015) 2. sz. 383–441.

Novák Ádám

HUNGARIKÁK V. LÁSZLÓ GYÁMSÁGÁNAK IDŐSZAKÁBÓL

Bevezetés

Ha a „középkor” és a „fogság” szavakat a laikus egymással összefüggésben hallja, akkor általában egy csatát követően az ellenség kezére került előkelő jelenik meg szemük előtt, akit sanyarú körülmények között tartanak, s várja, hogy családja kiváltsa a rácsozók mögül. Jelen kötetben közzétett tanulmányok egy része azonban egyáltalán nem ilyen fogságokról szól, s ezt a dolgot is egy speciálisnak mondható fogság ihlette. V. László magyar király csecsemő- és ifjúkorát töltötte – ahogy számos történeti munkában fogalmaznak – fogságban, vagyis III. Frigyes német-római király gyámsága alatt. Az 1440 novembere és 1452 szeptembere közötti időszak teljes esemény-, diplomácia-, hadtörténeti szempontú feldolgozása nem lehet eme dolgot tárgya, mégis valaminemű adalékot kíván szolgáltatni a történethez.

A DE „Magyarország a középkori Európában” Kutatócsoport elsődleges feladatának tekinti a magyar történeti emlékek, az ún. hungarikák feltárását, ezért jelen írásunkban elsősorban olyan kéziratok és oklevelek bemutatását vállalkozunk, melyek szervesen kapcsolódnak V. László király Frigyes udvarában töltött időszakához, a német-római király és a magyar rendek tárgyalásaihoz, a végső soron V. László kiadatását megalapozó szövetséghez, és személyes országlásának első hónapjaihoz. Tanulmányunkban bemutatunk két Bécsben, egy Prágában és egy Vatikánban őrzött kéziratot, a magyar követek és III. Frigyes által 1447-ben Radkersburgban megkötött békeokmány Bécsben őrzött magyar példányának, és az 1452 márciusában a magyar és az osztrák rendek által Bécsben megkötött szövetség oklevelének pecsétjeit.

Fogság vagy gyámság? Rövid történeti kitekintés

Az osztrák, cseh, magyar uralkodó, az Albert-ági Habsburg Albert és Luxemburgi Erzsébet fia László, apja halálát követően, vagyis posztumusz jött világra 1440. február 22-én. Az özvegy királyné 1440. november 22-én az V. László néven 1440. május 15-én magyar királlyá koronázott fiának felügyeletét, az 1440. február 2-án német királlyá választott Lipót-ági Habsburg Frigyesre bízta. Ezzel részben teljesült László apja, Albert végakarata, miszerint születendő fiát országának ré-

genstanácsára és Frigyesre bízta. Az eltelt kilenc hónap azonban korántsem volt eseménytelen.

Bár Albert király egyértelmű végrendeletet tett utódlásával kapcsolatban, az szembement a Habsburg családon belüli szabályozással. Az Albert- és Lipót-ág között ugyanis 1379-ben, Neubergben született egy megállapodás, mely szabályozta, milyen rend szerint veszik védelmükbe a családtagok a kiskorú árvákat. A védelemmel együtt ugyanis a gyámság alá vett kiskorú hatalma, vagyis országa(i) fölötti régensség is járt. A családon belüli, és az osztrák rendi szabályozások biztosították a hatalom családon belüli megtartását, annak kiterjesztését.¹ Albert végrendelete ezt nem vette figyelembe, amikor Frigyes mellett kilenc tagú osztrák-cseh-magyar tanácsra bízta születendő fia országait.² Ugyanúgy nem vette figyelembe a Habsburg-ház szokásait Erzsébet, amikor V. László koronázása előtt, 1440. április 10-én Komáromban a Lipót-ág fiatalabb leszármazottjára, VI. Albert osztrák hercegre bízta fiát. Frigyes ezt nem hagyta annyiban, és politikai nyomásgyakorlás mellett nagyfokú zálogösszegek felkínálásával Erzsébetet jobb belátásra bírta. Így került sor 1440 novemberében Erzsébet és Frigyes bécsújhelyi tárgyalására, melyet követően Erzsébet két gyermeke, Erzsébet hercegnő és László király Frigyes gyámsága alá került.³

A kilenc hónapos V. László magyar király, valamint Ausztria és Csehország örököse, vele együtt az uralkodásra irányuló jog így Habsburg Frigyes felügyelete alá került. Ezt csupán magyar nézőpontból tekinthetjük fogságnak, hiszen láthattuk: a gyámság intézménye bevett szokás, valamint szerződések által jól szabályozott volt a Habsburg-házon belül. A magyar rendek azonban a törvényesen megkoronázott, és általuk 1445-ben elismert uralkodó szabad akaratában való korlátozóját látták Frigyesben. Együttal élt egy olyan felfogás, miszerint az uralkodó fogságban sínylődik, úgy országa, s népe sem szabad teljesen. Erre újabban Pálosfalvi Tamás világított rá tanulmányában, melyben azt fejtegeti miért törekedett minden eszközzel a magyar országvezetés V. László kiszabadítására. Ennek okát részben pedig abban véli felfedezni, hogy már a kortársak is úgy látták: király nélkül nincs monarchia.⁴ A helyzetet az is bonyolította, hogy a törvényes uralkodón túl, az ország irányítására felhatalmazást adó Szent Korona is Frigyes birtokába került Erzsébet királyné jóvoltából. Így tehát V. László, s vele együtt a Szent Korona, átvitt értelemben pedig a Magyar Királyság is fogságban volt, különösen az 1444. november

¹ A Habsburg család hatalom-megosztásának szabályairól, és gyakorlatáról részletesen Bariska István írt tanulmányt: *Bariska István: III. Frigyes gyámsági kormányzása és Nyugat-Magyarország. Századok 141. (2007) 1153–1191.*

² *Tringli István: Az újkor hajnala. Magyarország története 1440–1541. Bp. 2003. 17.*

³ A gyámság ügyének alakulásáról legkorábban részletesen Fraknói Vilmos értekezett: *Faknói Vilmos: V. László gyermeksége és uralkodása. Budapesti Szemle (1918) 176. kötet, 502–504. 1–44.*

⁴ Pontosabban: „Rendek nélkül tehát van monarchia, de király nélkül nincs – legalábbis tartósan nem működhet.” *Pálosfalvi Tamás: Monarchia vagy rendi állam? Gondolatok a késő középkori magyar állam jellegéről. Századok 154. (2020) 135–182. 166.*

10-i várnai csatavesztés és I. Ulászló király 1445. május 30-i halottá nyilvánítását követően László 1452. szeptember 4-i kiszabadulásáig. Ez alatt az idő alatt pedig – ahogy Tringli István fogalmazott – a Magyar Királyság folyamatosan hadban állt Ausztriával, bár tényleges harcok csupán néhány hónapon át folytak, és igyekeztek folyamatos fegyverszünetet kötni egymással a felek.⁵ A folytatásban az egyik első ilyen fegyverszüneti okmányt és pecsétjeit mutatjuk be.

A radkersburgi fegyverszünet pecsétjei

Az 1445. április 4-re meghirdetett pesti országgyűlés V. László kiszabadítása érdekében tárgyalást helyezett kilátásba III. Frigyesel. A német király ezt követően június-júliusban elfoglalt több jelentős nyugat-magyarországi várat és várost, részben az 1440-es bécsújhelyi megállapodás értelmében. Ezt követően került sor az első tárgyalásra. A magyar rendek képviselői Szécsi Dénes esztergomi érsek bíboros, Gatalóci Mátyás veszprémi püspök, Újlaki Miklós erdélyi vajda, Garai László macsói bán, és Marcali Imre Bécsbe utaztak 1445 augusztusának végén.⁶ A tárgyalások során Frigyes azt az álláspontot képviselte, hogy V. László folyamatosan az ő felügyelete alatt maradna, és a neki átadott Pozsony várába költözne a Szent Koronával együtt. A magyar rendek azonban legalább a Szent Korona átadását követelték. Mivel az álláspontok nem közeledtek, így a tárgyalások zátonyra futottak és a követek üres kézzel tértek haza 1445. október 13-a után.⁷

Az 1445-ös év során Szlavónia fennhatóságáért szállt nyíltan síkra Cillei Ulrik. Törekvését siker koronázta, de törvénytelen foglalása a magyar országgyűlés és elsősorban Hunyadi János nemtetszését vívta ki. Utóbbi a rendek megbízásából Stájerország ellen hadat vezetett 1446 április–májusában. Az 1446 júniusára összehívott pesti országgyűlés nem talált jobb uralkodó jelöltet V. László helyett, így a felemás sikert hozó hadjáratról visszatérő Hunyadi Jánost választotta meg kormányzónak. 1446 végén a kormányzó hadat vezetett III. Frigyes ellen, jelentős eredményeket azonban nem tudott elérni. A tavasz folyamán osztrák csapatok törtek be Nyugat-Magyarországra. A harcok tehát folyamatosan fel-fel lángoltak a felek között.

A helyzet megoldásához Cillei Frigyes közvetítésére volt szükség. 1447 közepére ugyanis sem Hunyadinak, sem a Cilleieknek, sem Frigyesnek, sem pedig a magyar rendeknek nem volt szüksége egy folyamatos egymás közötti konfliktusra, a német király figyelmét más irányú tervei kötötték le, Hunyadi és magyarok a török ellen készültek. Így 1446-ban a stájerországi Radkersburgban gyűltek össze a magyar követek és a német király küldöttei. A tárgyalásokba később Frigyes személyesen is bekapcsolódott, s egyértelműen számára kedvező fegyverszünetet sikerült tető alá hozni. Mind László király, mind a Szent Korona nála maradt, Győr

⁵ Tringli I.: Az újkor hajnala i. m. 21.

⁶ Knauz Nándor: Az országos tanács és országgyűlések története 1445–1452. Pest 1859. 27.

⁷ Pálosfalvi Tamás: Cilleiek és Tallóciak. Küzdelem Szlavóniáért (1440–1448). Századok 134. (2000) 45–98. Itt: 79–80.

kivételével megtarthatta a zálogjogon és a fegyverrel szerzett magyarországi területeket.⁸

Hunyadi János a havasalföldi hadjárata miatt nem vett részt a tárgyaláson. Helyette a reprezentatívnak mondható nyolc tagú magyar küldöttség pecsételte meg az egyezményt, mely eredetiben a Haus-, Hof- und Staatsarchiv AUR 1447. VI.1. jelzet alatt található, mikrofilmfelvételei pedig a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Diplomatikai Fényképgyűjteményének 287 192. jelzete alá kerültek.⁹

Az oklevél alján 8 pecsét függ balról jobbra egy sorban. Két főpap (vörös) és hat főúr (zöld) pecsétjei beíratlan pergamenszalagokon függenek. Az elmosódott 5. pecsét kivételével mindegyik jó állapotban van. Alábbiakban a megerősítő pecsétjeit és rövid életrajzaikat ismertetjük.

1. Szécsi Dénes esztergomi bíboros érsek primás nagyobb pecsétje

A pecsétmezejében álló címerpajzs, benne kétfejű koronás sas. A pajzson kereszt nyugszik, bíbornoki kalappal. Folytonos vonalak közötti majusculás körirata: S[i-gillum] DIO[nusius] CARD[inalis] AR[chi] EPI[scopus] S[tr]IGONIEN[is]. Mérete kb. 30 mm.¹⁰

Szécsi Dénes (1413–†1465) a Balog nem felsőlendvai ágából Miklós tárnokmester fia. Tanulmányait a bécsi és a bolognai egyetemen végezte. 1438–1439-ben a nyitrai, 1439–1440-ben az egri püspökség élén állt. 1439-től esztergomi érsek, 1440-től bíboros. Három magyar királyt (V. László, I. Ulászló, Mátyás) koronázott meg. Három pápaválasztáson (V. Miklós, III. Callixtus, II. Pius) vett részt Rómában. Sokat tett az esztergomi érseki egyház újjáépítéséért, az 1440–50-es évek meghatározó politikai alakja, Mátyás király főkancellárjaként.¹¹

⁸ *Pálosfalvi Tamás*: A Hunyadiak kora 1437–1490. (Magyarország története 7.) Bp. 2009. 28–29.; A fegyverszünet részleteire lásd *Bariska L.*: III. Frigyes i. m. 1181–1183.

⁹ A továbbiakban: MNL OL DF. Az oklevél színes digitális fotója a „Magyarország a középkori Európában” c. adatbázisban található meg a Memoria Hungariae (a továbbiakban: MH) 21095–96. számok alatt <http://memhung.unideb.hu/home/> letöltés: 2021. ápr. 23. Kiadása: Materialien zur österreichischen Geschichte. Aus Archiven und Bibliotheken (Vol. 1-2). Bearb.: Joseph Chmel. Linz–Wien 1832–1838.

¹⁰ MH 21097. Közli: *Novák Ádám*: Főpapi pecsétek az 1439 és 1457 között kelt sokpecsétetes okleveleken. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 90. (2019) 79–88. Itt: 85.

¹¹ *Vö. Bándi Zsuzsanna*: A Magyar Országos Levéltár Mátyás-kori pecsétkiállításának katalógusa (1990. április 6–október 6.). Levéltári Közlemények 67. (1991) 1–2. sz. 57–150. Itt: 117. *Kubinyi András*: Szécsi Dénes bíboros primás. In: Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Valtér Ilona. Bp. 1993. 99–108.; *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. In: Magyar középkori adattár (DVD). Bp. 1996. Balog nem 3. Szécsi 2. tábla: felsőlendvai ág.; *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I. (História Könyvtár: Kronológiák, adattárak 5.) Bp. 1996. (a továbbiakban: Arch. 1301–1457. I.) 64, 69, 72, 89.; Magyarország világi archontológiája, 1458–1526. I. Főpapok és bárók. Szerk. C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Bp. 2016. (a továbbiakban: Arch. 1458–1526. I.) 27, 63, 67.

2. Salánki Ágoston győri püspök gyűrűspecstje

A nyolcszög alakú pecsét ovális pecsétmezejében vágott címerpajzs, benne felül növekvő sas, alul hatágú csillag. Folytonos vonalak közötti majusculás köriratának olvasata bizonytalan. A pecsét egy része kitört, az ábra pedig elcsúszott. Mérete kb. 10x15 mm.¹²

Salánki Ágoston (1405k.–†1465)¹³ családi háttere nem tisztázott, feltételezhetően német származású volt. Pályafutását Borbála királyé kancelláriájában kezdte 1429-ben. Egyetemi tanulmányokat folytatott, ugyan fokozatot nem szerzett. Erzsébet királyné titkára, majd alkancellárja volt. A királyné halála után is V. László ügyét támogatta, többször feltűnt az országnagyok között Szécsi érsek környezetében. 1445-ben nevezték ki győri püspökké. Mátyás megválasztásáig többször ülésezett az országnagyokkal, utána azonban háttérbe szorult.¹⁴

3. Hédervári Lőrinc nádor pecsétje

Kör alakú pecsétmezejében hatszor hasított címerpajzs, a Héder nem címere. Minuszkulás körirata: S.lavrenci.de.hedrihvar.regni.hung.palati. Mérete kb. 30 mm.¹⁵

Hédervári Lőrinc (1413–†1447) a Héder nem Győr megyei ágából származó Hédervári család nádori ágából származott. Apja, Miklós királynéi ajtónállómester volt Borbála mellett, akit ebben a tisztségben fia váltott 1413-ban. Ispáni tisztségei mellett 1415-ben királynéi, majd 1428 és 1437 között királyi lovászmester. Zsigmond utolsó nádora 1437-től, a tisztséget haláláig betöltötte. Különutas politikusnak tartják, a polgárháborúban végül I. Ulászló mellé állt.¹⁶

4. Újlaki Miklós erdélyi vajda pecsétje

Kerek alakú, pecsétmezejét folytonos vonal határolja. A két vízszintes pólyát mutató címerpajzsot angyal tartja. A pecsét egyik széle sérült, letört. Minuszkulás körirata: nicolai de ujlak(...). Mérete kb. 30 mm.¹⁷

Újlaki Miklós (1414–†1477) Kont Miklós nádor dédunokájaként fényes pályát futott be. Első bárói tisztségét 1429 és 1430 között, macsói banként töltötte

¹² MH 21098. Közli: Novák Á.: Főpapi pecsétek i. m. 85.

¹³ Az életrajzi adatoknál szereplő tól-ig dátumok kapcsán megjegyzendő, hogy az első évszám az első említést (ritkább esetben a születés) dátumát jelenti, míg a második évszám az utolsó említést, vagy a halál évét jelenti.

¹⁴ Vö. Végh Gyula: Jegyzetek a magyarországi püspökök címereihez I. Turul 49. (1935) 1. sz. 1–4.; Nemes Gábor: Salánki Ágoston. A királynéi kancelláriától a győri püspöki székig. Levéltári Közlemények 80. (2009) 3–29.; Nemes Gábor: Salánki Ágoston győri püspök. In: Összekötnek az évezredek. Szerk. J. Újvári Zsuzsanna. (Pázmány Történelmi Műhely III.) Bp.–Piliscsaba 2011. 41–51.

¹⁵ MH 21099. Analógiáját közli: Hegedűs András (Szerk.): Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. Esztergom 2000. 90.

¹⁶ Arch. 1301–1457. I. 6, 42, 56–57. Engel P.: Genealógia i. m. Héder nem 3. tábla: Hédervári (nádori ág).

¹⁷ MH 21100. Analógiáját közli: Fedeles Tamás–Novák Ádám: Újlaki Miklós pecséthasználata. Turul 93. (2020) 1 sz. 11–17. 14.

be. 1438-tól ismét macsói, 1445-től szőrényi, 1457-től szlavón bán. 1441-től kisebb megszakításokkal 1472-ig erdélyi vajda, számos megye ispánja. 1472-től haláláig bosnyák király lett. A polgárháború alatt I. Ulászló pártját gyarapította, a hét főkapitány egyike. Sokáig Hunyadi kitartó szövetségese. Meghatározó katonai erő birtokosa, megfontolt politikusnak tartják.¹⁸

5. Pálóci László országbíró pecsétje

Kör alakú, pecsétmezejét folytonos vonal határolja. Benne címerpajzs, koronából kinövő szakállas férfi bal kezében könyvet tart. Felső része elmosódott. Minuszkulás, mintával kiegészített körirata analógiái alapján: s.ladislau.s.curie.regni.hu(...) de.paloc. Mérete kb. 21 mm.¹⁹

Pálóci László (1411–†1470) az északkeleti országrészben birtokos előkelő család sarja. Apja, Imre titkos kancellár, nagybátyjai Máté és György nádor, illetve esztergomi érsek volt Zsigmond alatt. 1436-ban még csak Bereg megye ispánságát kapta, Albert alatt lett 1438-ban lovászmester, majd egy évvel később udvarmester. 1446-ban országbíró lett, mely tisztséget haláláig betöltötte. Jelentős északkeleti birtokos, a polgárháború alatt I. Ulászló támogatója. Diplomata, élete utolsó húsz évében megkerülhetetlen politikus.²⁰

6. Garai László macsói bán nagyobb pecsétje

Kör alakú pecsét, mezeje három karéjú, mely alul és felül megtöri a köriratot. A középső mezőben címerpajzs, benne ötször tekeredő kígyó a Garai család címere. A felső karékban a pajzsot tartó angyal feje és szárnyainak kontúrja. Alul szárnyak. Kétsoros körirata minuszkulás, második sorát növényi minta zárja: S ladis(...)banus – mac(...)viens(...) / ni(...)ae – palat(...). Mérete kb. 35 mm.²¹

Garai László (1410–†1459) a Dorozsma nembeli Garai család nádori ágának tagja. Nagyapja, és apja is volt az ország nádora. 1431 és 1441 között macsói bán, egyúttal Bács, Baranya, Bodrog, Tolna és Valkó megye ispánja 1438-ig. 1445-től 1447-ig macsói bán, majd 1458-ig nádor. V. László hú híve a polgárháborúban, a pártharcok egyik legmeghatározóbb magyar politikusa, legnagyobb birtokosa. Élete végén fellázadt Mátyás király ellen, 1458 nyarán leváltották tisztségéből.²²

¹⁸ Fedeles T. – Novák Á.: Újlaki Miklós i. m. passim.

¹⁹ MH 21101. Feltehetően analógiáját írta le: *Szentpétery Imre*: Hédervári Imre 1447-iki felmentő levele. Turul 20. (1902) 4. sz. 153–165. Itt: 163.; Arch. 1458–1526. I. 89.

²⁰ Mályusz Elemér: Az első Habsburg a magyar trónon. Aetas 9. (1994) 3. sz. 120–151. 128.; Engel Pál: Zsigmond bárói. Rövid életrajzok. In: Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. I–II. Szerk. Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde. Bp. 1987. I. 114–129.; II. 405–457. 437–440.; Engel Pál: A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 25.) Bp. 1998. 50–56.; Arch. 1458–1526. I. 89.

²¹ MH 21102. Analógiája nem ismert.

²² Wertner Mór: A Garaiak. Századok 31. (1897) 10. sz. 902–938.; Árvai Tünde: A házasságok szerepe a Garaiak hatalmi törekvéseiben. In: Kor – szak – határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800). A PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Közép-

7. *Guti Ország Mihály kincstartó pecsétje*

Pecsétmezejében a keretbe nyúló, jobbra dőlő címerpajzs három oldalékkal. A pajzs bal felső sarkán jobbra néző sisak. A sisakdísz a keretbe nyúló, jobbra forduló saszszárnypár. Minuszkulás köriratának olvasata bizonytalan. Mérete kb. 30 mm.²³

Guti Ország Mihály (1427–†1484) a Gutkeled nemzetség Farkas családjának gúti ágának sarja. Homo novusnak tekinthető, Zsigmond király aulájának volt tagja 1430-tól. Kincstartóként lett báró 1436-ban, 1438-tól asztalnokmester. A polgárháborúban I. Ulászlót támogatta, aki 1440-ben ismét kincstartónak nevezte ki. Tisztségét 1453-ig megtartotta. A hét főkapitány egyikének választották. 1453-tól 1458-ig ajtónállómester. 1458-ban Garai Lászlót váltotta a nádorságban, s az is maradt haláláig.²⁴

8. *Szécsi Tamás komáromi ispán pecsétje*

Folytonos vonallal határolt kör alakú pecsét, melynek alsó széléhez illeszkedik a kerek talpú címerpajzs, ezzel megtörve a köriratot. Címerpajzsban a Balog-nemzetség kétféjű sasa. Minuszkulás köriratának olvasata bizonytalan. Mérete kb. 20 mm.²⁵

Szécsi Tamás (1413–†1448) a Balog nem felsőlendvai ágából Miklós tárnokmester fia, Dénes esztergomi érsek testvére. Együtt iratkoztak be 1424-ben a bécsi egyetemre. 1429-től Borbála királyné udvarmestere, 1434-ben az aula tagja, mint udvari lovag. 1438-ban Erzsébet királyné főkincstartója, 1438-tól Zala, 1439-től Vas, és Komárom ispánja, utóbbit haláláig betöltötte. A belháborúban Erzsébet pártját fogta, aktív részese volt a harcoknak. A rigómezői csatában esett el, fiú utódja nem maradt.²⁶

Az osztrák és magyar rendek szövetségének pecsétjei

1451 második felében az osztrák rendek meghatározó képviselői Ulrich Eizingerrel az élen egyre hangosabban követelték, hogy szűnjön meg Frigyes gyámsága uralkodójuk László felett, és hogy személyesen uralkodhasson. Eizinger a lehető legszélesebb összefogást igyekezett összekovácsolni Frigyes ellen, így az osztrák pártok mellett Cillei Frigyes és rajta keresztül Hunyadi János magyar kormányzó is fellépett az 1451 decemberében Rómába utazó Frigyes ellen. 1452 februárjában

és Koraiújkori programjának I. konferenciája. Szerk. Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely. Pécs 2013. 103–118.; Lásd még Árvai Tünde jelen kötetben közzétett tanulmányát.

²³ MH 21103. Analógiája nem ismert.

²⁴ Irodalom: Arch. 1301–1457. I. 47, 51, 53, 505.; *Engel P.*: Genealógia i. m. Gútkeled nem 6. Farkas ága 2. tábla: Ország (gúti); *Pálosfalvi Tamás*: Gutí Ország Mihály. In: Szürke eminenciások a magyar történelemben. Szerk. Szentpéteri József. Bp. 2003. 32–35.; Arch. 1458–1526. I. 80.

²⁵ MH 21103. Analógiája nem ismert.

²⁶ Irodalom: *Kubinyi A.*: Szécsi Dénes i. m. passim.; *Engel P.*: Genealógia i. m. Balog nem 3. Szécsi 2. tábla: felsőlendvai ág.; Arch. 1301–1457. I. 61, 142, 229, 238, 508.

a Pozsonyban ülésező országgyűlés Hunyadi vezetésével küldöttséget menesztett Bécsbe, hogy tárgyalásokat folytasson V. László kiszabadításáról az osztrák rendekkel.²⁷ A szövetség 1452. március 5-én kötöt meg, melynek mementója egy különleges sokpecsétetes oklevél.²⁸

A pergamenből készült oklevél aljára négy sorban készítettek bevágásokat a pecséteket tartó pergamenszalagoknak. Ezekbe balról-jobbra és fentről-lefele sorszámozott pergamenszalagokra függesztették a pecséteket. A 25. számú pecsét az országtanács pecsétje. Ettől balra találhatók a magyar országnagyok pecsétjei, közülük hat vörös és tizenhét zöld viaszba nyomva. A 12. és 21. pecsétet elmosódása miatt nem lehet azonosítani. A 26. pecsét Cillei Frigyesé, a 27. Ulrich Eizingeré és a 28. pedig Cillei Ulriké.²⁹

A követség kifejezetten népes volt magyar részről. Ennek oka valóban az lehetett, hogy a pozsonyi tanácskozáson résztvevők jelentős hányada csatlakozott a követséghez.³⁰ Bár csupán három püspök pecsételt, egyértelműen az országos politikára, és a diplomáciára legnagyobb hatást gyakorlók közül mind jelen voltak: Szécsi Dénes esztergomi érsek, Vitéz János váradi püspök és Kálnói András pécsi püspök. Egyedül talán Gatalóci Mátyás veszprémi püspök távolléte lehet érdekes, aki azonban az országtanács működtetésével lehetett elfoglalva. Az ország kormányzója, a három bírói méltóság, az erdélyi vajda és a macsói bán képviselték a zászlósurakat. Elsősorban a nyugati országrészen birtokos előkelők, vagy a velük szoros rokoni kapcsolatban állók jelentek meg, ez alól kivétel Cudar Simon és homonnai Druget Bertalan és Tornai Szilveszter, akik viszont V. László személyes uralkodása idején váltak bárókká, vagy az északkeleti országrész meghatározó előkelőivé. Különösen értékes oklevél ez annak tekintetében, hogy számos csupán udvari tisztséget, vagy tisztséget egyáltalán nem viselő, de az arisztokráciához sorolható előkelő pecsételte meg, így pecsétjükről és címerükről szerezhetünk tudomást. A következőkben az oklevél magyar vonatkozású, tehát első huszonöt pecsétjét ismertetjük.³¹

²⁷ Bariska I.: III. Frigyes i. m. 1187–89.; Pálosfalvi T.: A Hunyadiak kora i. m. 39.

²⁸ Haus-, Hof- und Staatsarchiv AUR 1452.III.5. MNL OL DF 287 198. Kiadása: Katona István: Historia critica regum Hungariae. Ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata. Ordine I–XLII. Pest 1779–1817. VI. Vol. XIII. 819–826. Itt szeretnék hálás köszönetet mondani Oross Andrásnak, a Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltség levéltári delegátusának önzetlen segítségéért és munkájáért, nélküle nem jött volna létre ez a tanulmány.

²⁹ Az oklevél színes fotóját lásd: MH 21117–18.

³⁰ Knauz N.: Az országos tanács i. m. 108.

³¹ A pecsétek rajzait és azonosítását Lővei Pál tette közzé. Lővei Pál: „...jelen levelünket ...szokott pecsétjeinkkel meg is erősítettük ...” – Sokpecsétetes oklevelek megpecsételési folyamata. In: „A feledés árja alól új földeket hódítok vissza”. Írások Tímár Árpád tiszteletére. Szerk. Bardoly István – Jurecskó László – Sümegi György. Bp. 2009. 109–117. 112–113.

1. Hunyadi János kormányzó pecsétje

A pecsétmezőben címerpajzsban faágacsán álló jobbra forduló holló, tőle balra félhold. Minusculás körirata: S iohannis de hunyad gubernatoris regni ungar. Mérete kb. 30 mm.³²

Hunyadi János (1409–†1456) feltehetően havasalföldi nemes család sarja. Pályafutását Ozorai Pipó és Újlaki Miklós kíséretében kezdte. Zsigmond udvarában 1433-tól udvari lovag volt, 1439-től szörényi bán, 1441-től erdélyi vajda. A hét főkapitány egyike, kormányzóvá választották 1446-ban, 1453-tól az ország főkapitánya. A törökverő: több sikeres hadjáratot vezetett a török ellen. Birtokszerzéseivel megalapozta fia, Mátyás számára a királyi hatalmat.³³

2. Szécsi Dénes esztergomi bíboros érsek primás gyűrűspecstje

A pecsétmezőben címerpajzsban kétfejű sas, mögötte kereszt, fölötté bíborosi kalap. Majuszkulás körirata: DIO.CARDINALIS.ARCHIEPI.STRIGO. Mérete kb. 15x18 mm.³⁴

3. Kálnói András pécsi püspök pecsétje

A kör alakú pecsétmezőben címerpajzs, benne középen egyenlő szárú kereszt, sarakaiban három lilium, oldalán két hatágú csillag. A címerpajzsot növényi láncolat (tövis) választja el a körirattól. A körirat minusculás, elmosódott, olvasata bizonytalan. Mérete kb. 20 mm.³⁵

Kálnói András (1413–†1455) a Bars megyében birtokos, nemes Kálnói család sarja. 1428-ban a császári káptalan kanonoka, majd 1441-től 1445-ig pécsi kispüspök lett. 1440 és 1444 között a nagykancellária alkancellárjaként tevékenykedett feltehetően Ulászló királyt segítve. Pécsi püspöknek a káptalan választhatta meg, és 1445-ben nevezte ki a pápa. Az egyházmegyét 1455-ös haláláig vezette. Az 1450-es években több ízben feltűnt az országnagyok között, aktív szerepet vállalhatott a politikai döntésekben.³⁶

4. Vitéz János váradi püspök pecsétje

Nyolcszögletű vörös viasz gyűrűspecst, melynek közepén középen vágott címerpajzs látható. A pajzsban fent jobbra haladó oroszlán, lent lilium két csillagtól

³² MH 21119. Vö. *Bándi Zs.*: Mátyás-kori i. m. 76. MNL OL DL 14 344.

³³ *Teke Zsuzsa*: Hunyadi János és kora. Bp. 1980.; *Pálosfalvi Tamás*: Tettes vagy áldozat? Hunyadi László halála. Századok 46. (2015) 2. sz. 383–441.

³⁴ MH 21120. Analógiáját közli: *Hegedűs A.*: Megpecsételt i. m. 122.; *Novák Ádám*: Középkori magyar pecsétek Varsóból. Történeti Tanulmányok Supplementum 26. (2018) 1–100. Itt: 63.

³⁵ MH 21121. Analógiáját közli: *Novák Á.*: Főpapi pecsétek i. m. 86.

³⁶ *Fedeles Tamás*: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) Pécs 2005. 391–392.

övezve. A címerpajzs fölött püspöksüveg. Minuszkulás körirata Bándi Zsuzsana nyomán: s joh[a]nis epi[scopi] varad[iensi]. Mérete kb. 16x12 mm.³⁷

(Zrednai) Vitéz János (1408–†1472) szlavón nemesi családból származott, anyja révén a Hunyadiak rokona volt. A bécsi egyetemen tanult, 1433-tól kancelláriai jegyző, 1437-től 1453-ig kancelláriai protonotárius. 1440-ben a lengyel követtség tagja, Ulászló támogatója. 1443-tól váradi prépost, 1445-től váradi püspök. Hunyadi támogatója, gyermekeinek nevelője, 1453-tól titkos kancellár. 1464-től fő és titkos kancellár, 1465-től esztergomi érsek. 1470-ben Mátyás ellen összeesküvést szőtt, amit levertek, így börtönbe került. 1472-ben Esztergomban hunyt el. Korának egyik jelentős humanistája, meghatározó diplomata.³⁸

5. *Döbrentei (Himfi) Tamás pannonthalmi apátsági kormányzó pecsétje*

Gyöngysorral keretelt nyolcszögletű vörös viasz gyűrűspecsét, melyben kerek talpú címerpajzsban jobbra lépő agancsos szarvas. Körirata nincs. Mérete kb. 12x10 mm.³⁹

Döbrentei/Debrentei (Himfi) Tamás, (1411–†1482) püspök, Himfi Benedek bolgár bán dédunokája, dunántúli birtokos család sarja. Zsigmond titkos kancelláriáján jegyző, majd Újlaki Miklós familiárisa lett testvérével egyetemben. 1430-tól veszprémi kanonok, majd 1440-től prépost. 1446-ban Újlaki támogatta az egri püspökség megszerzésében, de csak a pannonthalmi apátság kormányzója lett. 1455-ben zágrábi püspököknek nevezték ki, hivatalát azonban nem tudta betölteni. 1459-ben részt vett a Mátyás elleni összeesküvésben, s bár 1459-ben nyitrai püspököknek nevezték ki, hivatalát csak később foglalhatta el. 1467-ig a pannonthalmi, 1478-ig a cikádori, 1479-ig a szekszárdi apátságok (1460–1478) és szekszárdi (1475–1479) apátságok kommandátora.⁴⁰

6. *Garai László nádor pecsétje*

Kerek alakú, pecsétmezejét folytonos vonal határolja. Az ötször tekeredő koronás kígyót ábrázoló címerpajzsot angyal tartja. Minuszkulás körirata: S. ladislai de gara regni hungarie palatini. Mérete kb. 30 mm.⁴¹

³⁷ MH 21122. Analógiáját leírja: *Bándi Zs.*: Mátyás-kori i. m. 76.; MNL OL DL 15 698.

³⁸ *Fraknói Vilmos*: Vitéz János esztergomi érsek élete. Bp. 1879.; *Csapodiné Gárdonyi Klára*: Vitéz János neve. Turul 74. (1988) 25–29.; *Pálosfalvi Tamás*: Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez. Turul 86. (2013) 1–16.; Arch. 1301–1457. I. 77, 91.; Arch. 1458–1526. I. 27., 51., 68.

³⁹ MH 21123.

⁴⁰ *Kubinyi András*: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. (Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához). Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv 4. (1973) 3–44. 21–22.; *Karlinszky Balázs*: A veszprémi nagyprépostok archontológiája, 1079–1543 – Három prépost portréjával. Turul 87. (2014) 93–103. 96.; Arch. 1458–1526. I. 44., 55.; *Engel P.*: Genealógia i. m. Him rokonsága, 2. tábla: Himfi.

⁴¹ MH 21124. Analógiája: MNL OL DL 14 379. Vö. *Novák Ádám*: Levelek Budáról. Az országnagyok levelei a városoknak V. László halála után. In: *Miccae Mediaevales III. Fialat*

7. *Pálóci László országbíró pecsétje*

Megegyezik a fentebb ismertetett 1447-es oklevélre erősített lenyomatával.⁴²

8. *Újlaki Miklós erdélyi vajda pecsétje*

Megegyezik a fentebb ismertetett 1447-es oklevélre erősített lenyomatával.⁴³

9. *Rozgonyi György pozsonyi ispán pecsétje*

Folytonos vonallal határolt pecsétmezejében címerpajzs, benne háromágú koronából kinövő hattyú. Címerpajzs fölött minuszkulás „g” (?). Körirata nincs. Mérete kb. 26 mm.⁴⁴

Rozgonyi György (1395–†1457) édesapja Zsigmond király egyik legnagyobb felfedezettje, Rozgonyi Simon országbíró volt. 1425-től 1450-ig részben testvére, István mellett pozsonyi ispán, közben hosszabb-rövidebb ideig Nyitra, Komárom, Máramaros, Szepes, Abaúj, Zemplén vármegyék ispánja. I. Ulászló támogatója, 1441-től 1446-ig országbíró, majd a hét főkapitány egyike. Unokaöccse, Sebestyén török fogságba kerülése, és a kiszabadítására fordított összegek miatt megcsappant családjának vagyona. Az oklevél ismét pozsonyi ispánként említi. Három lánya született, fiú örököse nem maradt.⁴⁵

10. *Perényi János tárnokmester pecsétje*

Kör alakú mezőben háromágú koronán álló, jobbra néző, családi címeralak. A mindkét oldalon folytonos vonalkerettel határolt, gótikus minuszkulás körirat: s(igillum) • iohannis • de • peren • magistri tauarnicor(um). Mérete kb. 30 mm.⁴⁶

Perényi János (1406–†1458) egy a Zsigmond által felemelt bárói család sarja. Apja, Imre Zsigmond titkos kancellárja volt. Jelentős birtokokat örökölt az északkeleti országrészben. 1431-től asztalnokmester testvérével, Istvánnal együtt. 1438-tól tárnokmester, mely méltóságot kisebb megszakítással haláláig megtartotta. 1435-től több ízben zempléni ispán. A polgárháborúban V. László pártjára állt, később az országnagyok második vonalának egyik vezetője.⁴⁷

történeteszek dolgozatai a magyar középkorról és Európáról. Szerk. Gál Judit – Péterfi Bence – Vadas András – Kranzieritz Károly. Bp. 2013. 153–166. 165.

⁴² MH 21125.

⁴³ MH 21126.

⁴⁴ MH 21127.

⁴⁵ *Engel P.*: Zsigmond bárói i. m. 440–444.; *Pálosfalvi Tamás*: A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444). Századok 137. (2003) 4. sz. 897–928.; *Engel P.*: Genealógia i. m. Bástély nem, 2. tábla: Rozgonyi (Miklós ága); Arch. 1301–1457. I. 10, 96, 142, 154, 161, 169, 198, 243.

⁴⁶ MH 21128. Analógiáját közli: *Novák Ádám*: A terebesi Perényi család története a 15. század közepéig. Debrecen 2020. 235. 3D modelljét lásd a Sketchfab-en: <https://sketchfab.com/models/499eafebf21d4e30a95324264c777e65/embed>. Letöltés 2021. nov. 30.

⁴⁷ *Novák Á.*: A terebesi Perényi i. m. 87–190.

11. Kórógyi János macsói bán pecsétje

Gyöngysorral határolt pecsétmezőjében négyelt címerpajzs, melynek második és harmadik mezeje kiemelkedik. A pajzs mögül háromszög alakú sugarakban fényár tör elő. A pecsét szélét gyöngysor keretezi. Minuszkulás körirata: S. joh(...) de korgh bani machoins (...) Mérete kb. 25 mm.⁴⁸

Kórógyi János (1411–†1456) egy kelet-szlavóniai család sarja. Apja, Fülöp Konstanztban örökösödési szerződést kötött távoli rokonával, Castell grófjával. Ettől kezdve felvették a Castell grófja címet, és Zsigmondtól megkapták a vörös viasz használatának jogát. Garai László rokonaként a polgárháborúban Erzsébetet támogatta. 1440-ben országbíró volt rövid ideig, később 1447-től haláláig macsói bán, egyúttal Baranya, Pozsega és Orbász vármegye ispánja.⁴⁹

12. Azonosíthatatlan pecsét (Szécsi János?)

Zöld viaszba nyomott feltehetően kör alakú pecsét, mely elmosódott, részben kopott, azonosítása nehézkes. Az oklevél szövegében a tisztség nélküli magyar országnagyok között Szécsi Jánost említik, Lővei Pál is feltételeken az ő pecsétjével azonosította az elmosódott ábrát, talán a két, egymástól elhajló madárfejre utaló ábra okán.⁵⁰

Szécsi János (1403–1459) Dénes esztergomi érsek és Tamás komáromi ispán idősebb testvére. Erzsébet királyné asztalnokmestereként lépett elő 1438-ban, egyúttal vasi, zalai, majd borsodi ispán is lett. 1448-ban testvére halála után ő kapta meg a komáromi ispánságot, s vele együtt ismét Vas és Zala megye élére került. 1459-ben tagja volt a III. Friggyessel szövetező főurak körének, ezt követően rövidesen elhunyt két lányt hagyva maga után.⁵¹

13. Rozgonyi Rénold székelyispán pecsétje

Zöld viaszba nyomott kör alakú pecsét, minuszkulás köriratát két oldalról folytonos vonal határolja. Középen kerek talpú címerpajzs, benne három ágú koronából növő hattyú. Körirata (a címerpajzs jobb felső sarkától indítva) s * renoldus * de * ro(...) on *. Mérete kb. 30 mm.⁵²

Rozgonyi Rénold (1438–1472) a Bástély nemzetség Rozgonyi ágának le származottja. Családja Zsigmond király alatt emelkedett fel. Apja, János a király

⁴⁸ MH 21129. Analógiájának töredéke: DL 81 190.

⁴⁹ Arch. 1301–1457. I. 10, 31, 105, 162, 165; *Neumann Tibor*: Találkozó Konstanztban (A Kórógyiak grófi címe). Turul 87. (2014) 3. sz. 104–108.

⁵⁰ MH 21130. A kétféjű koronás sas a Balog nemzetség címere, vö. Szécsi Dénes és Tamás fentebb ismertetett pecsétjeivel. *Lővei P.*: „...jelen levelünket” i. m. 112. Ép pecsétjét lásd MNL OL DL 103 587.; DL 44 669.

⁵¹ *Engel P.*: Genealógia i. m. Balog nem 3. Szécsi 2. tábla: felsőlendvai ág.; Arch. 1301–1457. I. 59, 120, 229, 237–238.; *Kubinyi András*: Szécsi Dénes esztergomi érsek – különös tekintettel Mátyás-kori politikai szerepére. In: *Lux Pannoniae. Esztergom az ezeréves kulturális metropolis.* Esztergom 2001. 97–107.

⁵² MH 21131. Analógiája nem ismert.

fontos támasza volt, ispánként, főkincstartóként majd tárnokmesterként szolgált. Rénold kezdetben I. Ulászlót támogatta, 1441–42-ben honti és nógrádi ispán. Később Erzsébet oldalára állt és beházasodott a Garai családba. Hunyadi mellett harcolt rigómezőnél, 1449-től 1453-ig, majd 1455-ben is székelyispán volt. Mátyás alatt előbb székely ispán (1461–1463), majd tárnokmester (1470–1471). Élete végén belekeveredett a Vitéz-féle összeesküvésbe.⁵³

14. Homonnai Druget Bertalan pecsétje

A pecsétmező folytonos vonallal határolt, közepén címerpajzs, benne középen egy sorban három kerek csat, fölötte négy, alatta három madár (seregély), a Druget család címere. Körirata nincs. Mérete kb. 25 mm.⁵⁴

Homonnai Druget Bertalan (1434–1466) a család homonnai ágából származott. A család első ismert őse, Fülöp Károly Róberttel érkezett magyar földre. Kezdetől támogatta uralkodóját, így csakhamar nádor, és teljhatalmú úr lett északkeleten, a család sikere azonban Károllyal együtt sirba szállt. Lajos és Zsigmond alatt is háttérbe szorultak, utóbbi ellen fel is lázadtak, így országos tisztséget nem töltöttek be, bár Ung és Zemplén megye meghatározó birtokosai. Apjának, Zsigmondnak testvére István 1440-től folyamatosan részt vett az országos politikában, vele közösen – s talán általa – lett Bertalan 1458-ban egy évre ungi ispán. Országos tisztséget azonban életében nem nyert. Ifj. Rozgonyi István leányát vette feleségül, két gyermeke ismert.⁵⁵

15. Szentgyörgyi és Bazini Imre pecsétje

Folytonos vonallal határolt pecsétmezőben kerek talpú címerpajzs, melynek 1/3-a kitört, a megmaradt részek is enyhén elmosódtak. A pajzs két oldalán apró díszítés, fölötte minuszkulás „i” vagy „l” betű. Az oklevél szövege (*intitulatio*) és Lővei Pál 2009-es közlése alapján azonosítható Szentgyörgyi és Bazini pecsétjeként. Az ismert lehetséges analógiákkal is hasonlóságot mutat. Mérete kb. 20 mm.⁵⁶

Szentgyörgyi és Bazini Imre (1429–1457) az Árpád-korig visszavezethető Honpázmány nemzetségből származó Szentgyörgyi-ágba tartozó Szentgyörgyi és

⁵³ Engel P.: Zsigmond bárói i. m. 440–444.; Pálosfalvi T.: A Rozgonyiak i. m.; Arch. 1301–1457. I. 138, 158, 198.; Arch. 1458–1526. I. 105., 102.

⁵⁴ MH 21132. Homonnai István szinte megegyező pecsétjét közli: Novák Á.: Középkori magyar i. m. 86.

⁵⁵ Engel P.: A nemesi társadalom i. m. 42–50.; Zsoldos Attila: A Druget-tartomány története 1315–1342. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) Bp. 2017.; C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Bp. 2017. (a továbbiakban: Arch. 1458–1526. II.) 301.

⁵⁶ MH 21133. Vö. Lővei P.: „...jelen levelünket” i. m. 112. Lásd még: Körmendi Tamás: A Honpázmány nemzetség címerváltozatai a középkorban. Levéltári Közlemények 82. (2011) 2. sz. 3–77. 60. Vö. Szentgyörgyi és Bazini (III.) György illetve Szentgyörgyi és Bazini (IV.) László pecsétjeivel: MNL OL DL 13 727.; 44 342. 44 874.

Bazini családból származott. A család nevét megtaláljuk Szentgyörgyi, Bazini illetve Gróf formában, illetve ezek variációjában is a szakirodalomban, ma a Szentgyörgyi és Bazini családnév az elfogadott. Az észak-nyugati országrészben birtokos család elsőként Imre nagypapjával, Györggyel és annak testvérével Miklóssal került be az arisztokrácia sorába. Mentalitásukra hatással volt Ausztria közelsége szívesen használták a német Graf címet, „rangjukat” a magyar királyságban azonban nem ismerték el. A „gróf” szót a kancellária csupán családnévként vette figyelembe, így szerepelhet Imre is „Grof de Bozyn” formában. A család velük két alágra szakadt, a nagyobb karriert az 1430–1440-es években Miklós leszármazottai futották be. A bazini alághoz tartozó Györgyi Péter fia Imréről keveset tudunk, csupán ebben az oklevélben tűnt fel megerősítőként. Felesége Rozgonyi György országbíró leánya, Ilona volt, talán apósa támogatása miatt volt jelen Bécsben.⁵⁷

16. Ónodi Cudar Simon pecsétje

Folytonos vonallal határolt pecsétmezőben kerek talpú pajzs, benne hatágú csatt, a Cudar család címere. A pajzs mellett két oldalt díszítés, fölötté „S” betű. Mérete kb. 17 mm.⁵⁸

Cudar Simon (1420–1465) a család ónodi ágának sarja. Az Anjouk alatt fényes pályát befutott nagybirtokos család részt vett a Zsigmond elleni felkelésben, így azt követően háttérbe szorultak. Jakab fia Simon az udvar tagja 1432-ben. Bárói tisztségre I. Ulászló alatt 1441-ben emelkedett pohárnokmesterként. Tisztségét 1444-ig, majd V. László hazatérte után 1453-tól 1456-ig töltötte be. Az 1440-es 1450-es években számos alkalommal tagja az országnagyoknak. Mátyás alatt 1458-tól 1462-ig ajtónállómester, 1459–60 között pedig a felső részek kapitánya.⁵⁹

17. Bátmonostori Töttös János pecsétje

A kör alakú pecsét mezejében enyhén balra dőlő címerpajzs. A pecsét közepe sérült, így csak feltételezhető, hogy a pajzs jobb felső sarkán sisak lehetett, felül balra néző kakas. A mező két oldalt sisaktakaró tölti ki. Két folytonos vonal között minuszkulás körirata: *S *iohannis *(...)os *de *batmonostor *. Mérete kb. 30 mm.⁶⁰

Bátmonostori Töttös János (1443–1452) a 14. században, az Anjouk szolgálatában felemelkedő Töttös család sarja volt, akiknek székhelye Bátmonostoron volt, amely később a nevük részévé vált. János apja, bátmonostori Töttös László 1426-tól

⁵⁷ Engel Pál – Lővei Pál – Varga Livia: A tornagyörgői, egy bazini és egy ismeretlen helyről származó sírkőről. Művészettörténeti Értesítő 30. (1981) 255–259. 258–259.; Körmendi T.: A Honpázmány i. m. passim és leszármazási tábla: 77.; Engel P.: Genealógia i. m. Honpázmány nem 9. Szentgyörgyi-ág.; A család másig alága kapcsán lásd Csermelyi József: Az óvári uradalom a Szentgyörgyi és Bazini grófok korában (1441–1521). Mosonmagyaróvár 2019.

⁵⁸ MH 21134. Analógiája nem ismert.

⁵⁹ Arch. 1301–1457. I. 45, 505, 515.; Engel P.: Genealógia i. m. Cudar (böcsi, ónodi); Arch. 1458–1526. I. 105, 108, 110.

⁶⁰ MH 21135. Analógiája nem ismert.

Zsigmond király udvarának tagja volt, 1439 és 1457 között több ízben betöltötte a kincstartói tiszte, 1440-ben királynéi tárnokmester volt, 1452-ben rövid ideig pohárnokmester. Kétszer nősült, Dombai Fruzsínával kötött második házasságából született János. Neve csupán birtokügyekben fordul elő. Az 1452-es oklevél nem említi nevét, csupán pecsétjét találjuk rajta. A pecsét körirata kizárja, hogy a báróságot betöltő apjái legyen a pecsét.⁶¹

18. Necpáli László pecsétje

A sérült pecsétfészkekben fennmaradt pecsét ábrája helyenként elmosódott, ugyanakkor véleményünk szerint megegyezik a Szentpéteri Imre által közölt 1447-es pecséttel, így jól rekonstruálható. A négykaréjos mezőben jobbra dőlő kerek talpú pajzsban kettőskereszt, felső sarkán sisak, a sisakdíszben két, egymással szemben ábrázolt növény madáralak. A karéj fennmaradó részeit sisaktakaró tölti ki. Az 1447-es pecsét leírása nyomán a minuszkulás körirata: + S ladislai – d necpal. Mérete kb. 25 mm.⁶²

Necpáli László (1421–1456) a Heves megyéből Turóc megyébe költöző 13. századi ősöktől (Maconka-fiak) eredő, Necpálon berendezkedő család leszármazottja. A család birtokai zömében Turóc megyében, illetve a szomszédos megyékben terültek el. György mester négy fia közül a legnagyobb karriert László futotta be. Trencsén megye ispánja volt 1434–1437 között, illetve több királynéi vár várnagya (Beszterce, Dobronya, Óvár, Sztrecsény). 1444-ben és 1447-ben biztosan részt vett az országgyűlésen. Két lánya született, Cecília és Zsófia, akiket szentmiklósi Pongrác Istvánhoz és Korbáviai Gergelyhez sikerült hozzáadnia.⁶³

19. Tornai (Berencsi) Szilveszter ajtónállómester pecsétje

Sérült pecsétfészkekben négykaréjos pecsétmező. Alul álló címerpajzs, benne lilomos koronából növény, jobbra néző, fején ugyancsak lilomos koronát viselő oroszlán. A pajzs fölött lovagsisak, a sisakdíszben a címerábra ismétlődik, a karéj több részét a sisaktakaró tölti ki. Körirata minuszkulás, melyet a karéj alul és felül megtör: · S · silv(...) – (...) rench ·.⁶⁴

Tornai (Berencsi) Szilveszter (1439–1460) Berencsi „Sáfár” István fia, egy északkeleti nemes család tagjaként nőhetett fel. Apja 1386-ban került be a királyi udvarba, mint udvari ifjú, később királyi sáfár, és 1411-ben győri és komáromi is-

⁶¹ *Kelényi Borbála*: Három Várdai-feleség végrendelete a késő középkorból. In: *Micae Mediaevales II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Péterfi Bence – Vadas András – Mikó Gábor – Jakab Péter. Bp. 2012. 159–176. 162. Vö. uo. jegyzetek.; *Engel P.*: Genealógia i. m. Töttös (bátmonostori).; Arch. 1301–1457. I. 504. Engel Pál tévesen Töttös Lászlót vette fel a megpecsételők közé lásd uo. 513. Vö. *Lővei P.*: „... jelen levelünket” i. m. 112.

⁶² MH 21136. Analógiája: *Szentpétery I.*: Hédervári Imre i. m. 164.

⁶³ Arch. 1301–1457. I. 214, 280, 304, 387, 437, 521. *Engel P.*: Genealógia i. m. Necpáli.

⁶⁴ MH 21137. Analógia: Archív mesta Košic, Collectio Schwartzbachiana No. 279. (1456, MNL OL DF 270 319.). A címer leírását vö. *Lővei Pál*: A tornai római katolikus templom középkori sírkövei. Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 59. (2017) 135–144.

pán is lett, de nem emelkedett tovább a ranglétrán. 1436-ban iktatták be Torna uradalmába, innen ered családnévük is. Halála után fia lett a tornai ispán 1440–1457 között, később 1451–1452-ben ajtónállómester volt. Felesége Csaholyi Zsuzsanna lett. Több gyermekük is született: Benedek, János, István, Erzsébet, Zsófia és Hedvig. Szilveszter rendszeres résztvevője volt az országgyűléseknek, s részt vett a Felső-Részeken garázdálkodó huszita zsoldosok megfékezésében.⁶⁵

20. Alsólendvai Bánfi Pál pecsétje

Gyöngykörrel határolt pecsétmezője sérült, több helyen hiányos. A mezőben kerek talpú pajzs nyomai láthatóak, a címerábra nem azonosítható. A pajzs fölött minusz-kulás „p” betű. Mérete kb. 28 mm.⁶⁶

Alsólendvai Bánfi Pál (1416–1471) a 12. századig visszavezethető Hahót nemzetség leszármazottjaként, és István mester, királynéi udvari lovag fiaként született. Birtokaik Lendva (Alsólendva) központtal Zala megyében terültek el. Felesége, Stibor Katalin lévén királyi engedéllyel megörökölte a trencsényi Bolondóc várát. Pál bárói méltóságot először 1437 és 1438 között lovászmesterként töltött be, majd 1438 és 1439 között ajtónállómester volt. I. Ulászlótól pénzverési jogot kapott 1444-ig a nagyobb országgyűléseken rendszeresen részt vett. V. László személyes uralkodása idején előbb ismét lovászmester lett 1453-tól 1455-ig és egyúttal zalai ispán 1453-ban, majd 1456 és 1458 között ajtónállómester volt.⁶⁷

21. Azonosíthatatlan pecsét (szentmiklósi Pongrác István?)

Zöld viaszba nyomott feltehetően kör alakú pecsét, mely elmosódott, azonosítása nehézkes. Az oklevél szövegében szereplő, de pecséttel nem azonosított magyar országnagy Szécsi Jánoson kívül szentmiklósi Pongrác István. Az elmosódott pecsétmezőben egy döntött pajzs körvonalai fedezhetőek fel, amelyben hasonló címermotívum lehetett, mint amilyenek szentmiklósi „Liptói” András 1435-ös pecsétjén láthatóak (levágott kéz és láb?). Mérete kb. 25 mm.⁶⁸

Szentmiklósi Pongrác István (1448–1479) bizonyos Bogomér rokonságához tartozó szentmiklósi család Szentmiklósi Pongrác Miklós négy ismert fia közül volt az egyik. Hírhedtebb, és a forrásokban gyakran előkerülő testvére Pongrác volt, aki az 1440-es és 1450-es években a Északnyugat-Magyarországon tevékenykedett,

⁶⁵ *Lóvei P.*: A tornai i. m. 138–139.; *Pozsgai Péter*: A földbirtoklás változásai és a kisnemesség Torna megyében (15–19. század). A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 46. (2007) 159–195. 164.; *Németh Péter*: A tokaji uradalom kialakulása. Századok 139. (2005) 429–447. 439. 56. jegyz.; Arch. 1301–1457. I. 50, 133, 141, 209, 488, 525.

⁶⁶ MH 21138. Analógiája nem ismert. Eltérő lenyomat: MNL OL DL 80 871.

⁶⁷ *Pohl Artur*: Az alsólendvai Bánfi család pénzverése a 15. században. Numizmatikai Közlemények 70–71. (1971–72) 71–73.; *Engel P.*: Genealógia i. m. Hahót nem 1–3. tábla.; Arch. 1301–1457. I. 42, 47, 51, 238, 514.; Arch. 1458–1526. I. 108.

⁶⁸ MH 21129. Analógiája nem ismert, sajnos István testvérének, Pongrácnak Giskrával kötött 1449-es békeszerződésén éppen Pongrác pecsétje nem maradt fenn. Körmöcbánya város levéltára: Körmöcbánya város tanácsa: Oklevelek és levelek I. 26. 1. Nr. 15. (MNL OL DF 250 001.) András pecsétjét l. MNL OL DL 44 029.

mint Hunyadi János szövetségese, V. László király támogatói, többek között Giskra ellen, feltehetően István is részt vett ezekben a harcokban. 1454-ben Hunyadi János kérésére V. László birtokadományban részesítette, később Komorowszki Péter lipitói ispánnal állt birtokaiért perben. Bárói, vagy ispáni tisztséget nem töltött be. Első felesége Necpáli László leánya, Cecília volt, akitől egy lánya született.⁶⁹

22. Kanizsai Imre pecsétje

Gyöngykörrel határolt pecsétmezőben kerek talpú pajzs, benne jobbra forduló, szárnyas sasláb. Körirata nincs, mérete kb. 18 mm.⁷⁰

Kanizsai Imre (1428–1465) nagyapja Miklós tárnokmester, apja János soproni ispán volt, családjának birtokai Nyugat-Magyarországon terültek el. 1442 és 1443 között vasi ispán, majd 1458-ban Vas, Veszprém, Sopron és Zala megye kapitánya volt, ezt követően nem töltött be sem bárói, sem ispáni tisztséget. Alsólendvai Bánfi Pál testvérének, Istvánnak Dorottya nevű leányát vette feleségül, csupán Miklós nevű fia ismert.⁷¹

23. Kanizsai Miklós (és László) pecsétje

Az oklevélben Miklós és László együtt került említésre, feltehetően együtt pecsételtek, amire a család történetében korábban is volt példa, az irodalom alapján azonban Miklós pecsétjét azonosíthatjuk. Folytonos vonallal határolt pecsétmezőben háromszögpajzs, benne jobbra forduló, szárnyas sasláb, a pajzs mellett kétoldalt egy-egy leveles ág, a pajzs fölött minuszkulás „n” betű. Mérete kb. 15 mm.⁷²

Kanizsai Miklós (1431–1469) és László (1431–1477) Kanizsai László soproni ispán fiai, Imrével másodfokú rokonok. Két testvérnek Mátyás trónra lépése után indult be igazán karrierje, kettejük közül is inkább Lászlónak, aki 1458-ban lovászmester, 1459 és 1461 között erdélyi vajda, majd 1464 és 1468 között ismét lovászmester volt. Emellett vasi (1458–1461, 1462–1464, 1476–1477), zalai (1458–1469) és soproni ispán (1460–1462) is volt. Miklóst együtt említették Lászlóval erdélyi vajdaként, valamint zalai (1458–1469), vasi (1459–1463) és soproni ispán (1460–1462) is volt.⁷³

⁶⁹ Majláth Béla: Liptómezei törzsökös családok 1526. évig. Turul 8. (1890) 97–111.; Engel P.: Genealógia i. m. Bogomér rokonsága 2. tábla: Szentmiklósi, Pongrácz, Pottornyai.

⁷⁰ MH 21140. Közli: Körmendi Tamás: Az Osl nemzetség címerváltozatai a középkorban. Turul 83. (2010) 3–24. 22. (3.7.2.). Analógiáját lásd Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron város (Diplomatarium) Nr. 3532. (DF 204 875.)

⁷¹ Reiszig Ede: A Kanizsaiak a XV. században. Turul 55. (1941) 22–31. 72–81.; Engel P.: Genealógia i. m. Osl nem, 5. tábla: Kanizsai.; Arch. 1301–1457. I. 229, 519.

⁷² MH 21141. Közli: Körmendi T.: Az Osl nemzetség i. m. 23. (3.10.1.). Analógiája: MNL OL 49 404. Kanizsai Imre és Kanizsai Miklós Korábbi közös pecsételésére l. Novák Á.: Középkori magyar i. m. 46.

⁷³ Arch. 1458–1526. I. 84, 117–118.; Arch. 1458–1526. II. 231, 327–329, 352.

24. *Guti Ország János pecsétje*

Zöld viaszba nyomott nyolcszögletű pecsét, melynek közepén kerek talpú pajzs, benne három ék. Minuszkulás körirata feltehetően a pajzs jobb felső sarkánál „S” betűvel indul, melyet egy rozetta követ. A körirat többi részének olvasata bizonytalan. Mérete kb. 15x17 mm.⁷⁴

Guti Ország János (1417–1457) a Gutkeled nemzetség Farkas családjának gúti ágának sarja volt, testvére a Mátyás alatt hosszú évekig nádorságot viselő Mihály volt. Elsőként alicusként 1427-ben említették. 1433-tól 1438-ig zarándi ispán, egyúttal 1437-ben aradi és csongrádi ispán, 1436 és 1437 között a kunok bírása volt. Rövid ideig, 1443 és 1444 között I. Ulászló király tárnokmestere, 1454 és 1457 között pedig a székelyek ispánja volt. Második feleségétől, Szeri Pósa Erzsébettől született Ilona nevű leánya, feltehetően már apja halála után Giskrához ment feleségül.⁷⁵

25. *Az országtanács pecsétje*

A kerek kockahálós, körökkel díszített mustrás pecsétmezőben a hármashalmon kettőskereszt áll. A kereszt karjainak végei kifelé hajlanak. Minusculás körirata: sigillum universitatis regni hungarie. Mérete kb. 30 mm. I. Ulászló király (1440–1444) várnai halálát követően a királyi hatalom átmeneti hiányát pótolva országgyűlésen határozták el az országnagyok (főpapok, bárók, nemesek és előkelők) egészének akaratát szimbolizáló pecsét elkészítését. A pecsét használatát az 1445. május 7-i dekrétum 15. cikkelye rendelte el az igazságszolgáltatás folyamatosságának biztosítására. A törvény szövege a Magyarország pecsétjének mondja. 1452-ig maradt használatban.⁷⁶

V. László „könyvespolca”

Természetesen nem mondható el, hogy III. Frigyes fiaként szerette volna Lászlót, de neveltetéséről nem feledkezett meg. Tanítóját a bécsi humanista értelmiség köréből választotta Kaspar Wendel és Johannes Tröster személyében, akik később Eneas Silvio Piccolomini unokaöcsének, Francesco Todeschini-Piccolomininek is nevelői lettek. Piccolomini Wendel kérésére írta meg 1450-ben *Tractatus de liberorum educatione* c. munkáját, mely V. László neveltetési útmutatójának is tekinthető.⁷⁷ V. László neveltetéséhez kéziratos kódexek is köthetők, melyek egy része széles kör-

⁷⁴ MH 21142. Analógiája nem ismert. Eltérő lenyomata: Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie, Zbior Dok. Perg. Nr. 5575. 32. és Nr. 5581. 26.

⁷⁵ Engel P.: Genealógia i. m. Gútkeled nem, 6. Farkas ága, 2. tábla: Ország (gúti); Arch. 1301–1457. I. 40, 98, 125, 148, 240.; Tárnokmesterségére vö. Novák Á.: A terebesi Perényi i. m. 140–141.

⁷⁶ MH 21143.; Szentpétery I.: Hédervári Imre i. m. 154–155.

⁷⁷ Szilágyi Emőke Rita: Vitéz János mecenatúrája. Johannes Tröster és az 1450-es évek. PhD doktori értekezés, Bp. ELTE BTK, 2013. 26, 37, 38.

ben ismert, mások kevésbé hozzáférhetőek. Az alábbiakban ezeket vesszük sorra, s képpel is közöljük a fontosabb foliókat.

A fiatal László király számára készítettetett könyveket Hoffmann Edit vette először lajstromba 1929-ben.⁷⁸ Véleménye szerint az Österreichische Nationalbibliothek Cod. Lat. 496. számon őrzött kézirat – amely Dietrich von Nieheim *Viridarium imperatorum et regum Romanorum* c. munkáját foglalja magába⁷⁹ – 1441-ben Mariazellben készült, és birtokosa a gyermek V. László lehetett.⁸⁰ Hoffmann előtt 1411-re datálták a kéziratot, majd a későbbi kutatás más készítettét tartott inkább valószínűnek.⁸¹ A pergamenre készült 92 foliót magába foglaló kódex első lapján (1r. Kép 1.), a szöveg alatt látható a római királyi (arany alapon ábrázolt fekete egyfejű sas) Csehország (vörös alapon jobbra ágaskodó kétfarkú koronás oroszlán), Magyarország (hétszer vágott vörös-ezüst pajzs), Morvaország (kék alapon vörös-ezüst sakkozott, egyfejű koronás sas) és Ausztria (vörös alapon ezüst pólya) címere. A kézirat és a címerek tüzetes elemzése alapján a 1956-os kiadók azt feltételezik, hogy Albert római királynak készülhetett a kötet, de idő közben elhunyt, és az 1440-ben megvásárolt III. Frigyes vehette át a római királyi címerrel díszített kötetet.⁸² Eme érvelés biztos lábakon áll, így el kell vetnünk, hogy V. László számára készült a kötet.⁸³

Abban azonban már a szakirodalom is megegyezik, hogy az Österreichische Nationalbibliothek Cod. Lat. 23*. számon nyilvántartott kézirat címlapjának (1r. Kép 2.) első iniciáléjában a fiatal V. Lászlót festették meg, amint egy Szent Péter és Szent Pál⁸⁴ szobrával díszített oltár előtt, imázsámulyon térdel. A képen az oltár mellett egy papi ruhát és egy kardot viselő alak látható, mint az egyházi és világi rend szimbóluma. A kötet Aelius Donatus *De octo partibus orationis* c. szónoklattannal, latin grammatikával foglalkozó munkáját tartalmazza. 1445–46

⁷⁸ Hoffmann Edith: Régi magyar bibliofilek. Bp. 1929. 53–56.

⁷⁹ Kiadása: Historisch-politische Schriften des Dietrich von Nieheim. Teil 1. Viridarium imperatorum et regum Romanorum. Bearb.: Alphons Lhotsky – Karl Pivec. (Monumenta Germaniae Historica, Staatsschriften des späteren Mittelalters 5/1.) Stuttgart 1956.

⁸⁰ Hoffmann E.: Régi magyar i. m. 54.

⁸¹ Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára: Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I. Fennmaradt kötetek: 1. A–J. (A MTA közleményei 23.) Bp. 1988. 46–47.

⁸² Lhotsky, A. – Pivec, K.: Historisch-politische i. m. IX–XII. Vizsgálatuk alapján a kézírás a 32. foliónál megtörik, s hónapokkal később fejezheték csak be.

⁸³ A kézirat vonatkozó folióját, az azon szereplő szöveget és Dézsi Lajos fordítását a Szilágyi Sándor által szerkesztett Magyar Nemzet Történetének III. kötete közölte 1895-ben a 612–613 oldalak között. Képét l. MH 25003.

⁸⁴ Az 1985–86-ban az OSZK-ban megrendezett kiállítás katalógusában a kézirat ismertetője Szent Kálmánt azonosította az oltáron álló alakkal. Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Bp. Budavári Palota, 1985. nov. 12. – 1986. febr. 28. Kiáll. rend. Vizkelety András. Bev.: Székely György. Bp. 1985. 129. A melki apátságban eltemetett, s ott nagy tiszteletnek örvendő szent ábrázolása azonban nem egyeztethető össze a kardot tartó alakkal, attribútuma sokkal inkább a vándorbot és az akasztókötel. Vö. Kerny Terézia: Szent Kálmán és Könyves Kálmán kultuszáról. Ars Hungarica 29. (2001) 1. sz. 9–32. 13. A kard egyértelműen Szent Pál általános attribútuma, különösen Szent Péter oldalán.

körül készült az osztrák Melk bencés apátságában. A másoló egy Niederaltaichból származó Simon nevű bencés barát volt, s a kódex az apátság ajándékként került a gyermek király tulajdonába.⁸⁵ Az iniciálé alatt látható V. László három országának négy címere: a magyar vágások, a morva sas, a cseh oroszlán, és középen az osztrák pólya. A címlap alján, balról a harmadik sisak forgója feltehetően a magyar címer színeiben köszön vissza. A 4r folián (Kép 3.) pedig az „S” kezdőbetű iniciáléjában tűnik fel ismét a magyar címer.⁸⁶

A gyermek király neveltetésének szerves része volt a keresztényi élet elsajátítása, melynek elválaszthatatlan részét képezte a napi imádság. A melki apátság másolóműhelyében készült a gyermek V. Lászlónak ajánlott imakönyv, mely a *Diurnale Ladislai regis* címet viseli. A mindössze 8 cm x 11,5 cm, 203 írott fólióból álló kötet készítője egy bizonyos *Johannes ab Ulma* nevű szerzetes volt, munkája az előzőekhez képest kevésbé művészi. A címlapon (6v. Kép 4.) a trónuson ülő Madonna lábai előtt imára kulcsolt kézzel térdepel az ifjú király, a trónus alsó és felső sarkaiban országának címerai láthatóak. Az óramutató járásával megegyezően haladva a jobb felső sarokban erősen elmosódva, alig kivehetően látható a cseh oroszlán, majd a morva sas, az osztrák pólya és végül a magyar vágások. A szöveghez kapcsolódó iniciálékon kívül a margóra mókás állatalakokat és számos, feltehetően fiktív címet festettek meg. A 93r folián (Kép 5.) ismételten az imádkozó V. László látható. Vélhetően az 1440-es 1450-es évek fordulóján készülhetett.⁸⁷ A kódex a csehországi Tepla premontrei kolostor könyvtárába került 1663-ban, ma a Cseh Nemzeti Könyvtárban őrzik Teplá MS.c.87. szám alatt.⁸⁸

Egyértelműen az uralkodásra való felkészítést szolgálta az a latin-német-cseh szótár, melyet a Biblioteca Apostolica Vaticanában őriznek a Cod. Palat. Lat. 1787. szám alatt. A kötet szerzője Johannes Holubarz volt, akit a szakirodalom V. László nevelőjeként ismer, a kötet másolója pedig Venceslaus de Elefant lehetett, aki a korabeli osztrák miniatúrák stílusában készítette a kötetet, ezért valószínű, hogy ez is egy osztrák műhelyben öltött testet.⁸⁹ Eme kötet esetében is megfestették V. Lászlót.

⁸⁵ Hoffmann E.: Régi magyar i. m. 54–55. *Csapodi Cs. – Csapodiné Gárdonyi K.*: Bibliotheca Hungarica I. i. m. 34., 33. sz.

⁸⁶ A címlapot közölték a Szilágyi Sándor által szerkesztette *Magyar Nemzet Történetének* IV. kötetében 1895-ben a 76–77. oldalak között. A képeket l. MH 25001–02.

⁸⁷ Hoffmann E.: Régi magyar i. m. 55.; *Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára*: Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. II. Fennmaradt kötetek: 2. K–Z. (AMTAK közleményei 31.) Bp. 1993. 222. 2714. sz. Részletes leírás és további irodalom: *František Hoffman*: Soupis rukopisů knihovny kláštera premonstrátů Teplá. Prága 1999. 436–439. 580. sz.

⁸⁸ Online megtekinthető: <http://www.manuscriptorium.com/cs> letöltés: 2021. ápr. 23.

⁸⁹ Hoffmann E.: Régi magyar i. m. 55–56.; *Csapodi Cs. – Csapodiné Gárdonyi K.*: Bibliotheca Hungarica II. i. m. 188. 2560. sz. Részletes vizsgálata: *Alois Haidinger*: Das Ladislaus-vokabular Rom, BAV, Pal. Lat. 1787. Kodikologische beschreibung. In: Oskar Pausch. *Imperator – Kaiser – Csesars. Die dreisprachigen Vokabulare für Ladislaus Postumus und Maximilian I. Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse, Band 321, Veröffentlichungen (IV) zum Schrift- und Buchwesen des Mittelalters, Band 3*). Bécs 2004.

A címlapon (3v. Kép 6.) az indadíszítéssel telerótt kék háttér előtt, aranyhímzéssel díszített zöld emelvényen, kék párnán balra fordulva ül a király, fején koronát, kezében országalmát és jogart tart, vállán aranykapocs fogja össze az aranyhímzéses vörös palástját. A kép keretének jobb felső sarkától kezdve az óramutató járásának megfelelően látható Csehország, Luxemburg (ezüsttel és késsel vágott mező előtt jobbra lépő koronás oroszlán) Morvaország, Ausztria és Magyarország címere. A 67 főlíóból álló munka első részében (4r–51r) a latin szavak szerint abc rendbe szedve találhatóak meg a fontosabb kifejezések – oldalanként húsz –, a második részben (51v–63v) pedig ezek tematizálva jelennek meg (pl. család, színek, stb.) A latin szavak kezdőbetűje felváltva vörössel és késsel szedve szerepel, a német és cseh kezdőbetűk pedig arany színezést kaptak.⁹⁰ Oskar Pausch véleménye szerint Holubař Cillei utasítására a király csehországi tartózkodása idején lehetett oktatója és testőre, így a kötet feltehetően röviden László gyámság alól való felszabadulását követően, 1452/53 körül készülhetett.⁹¹

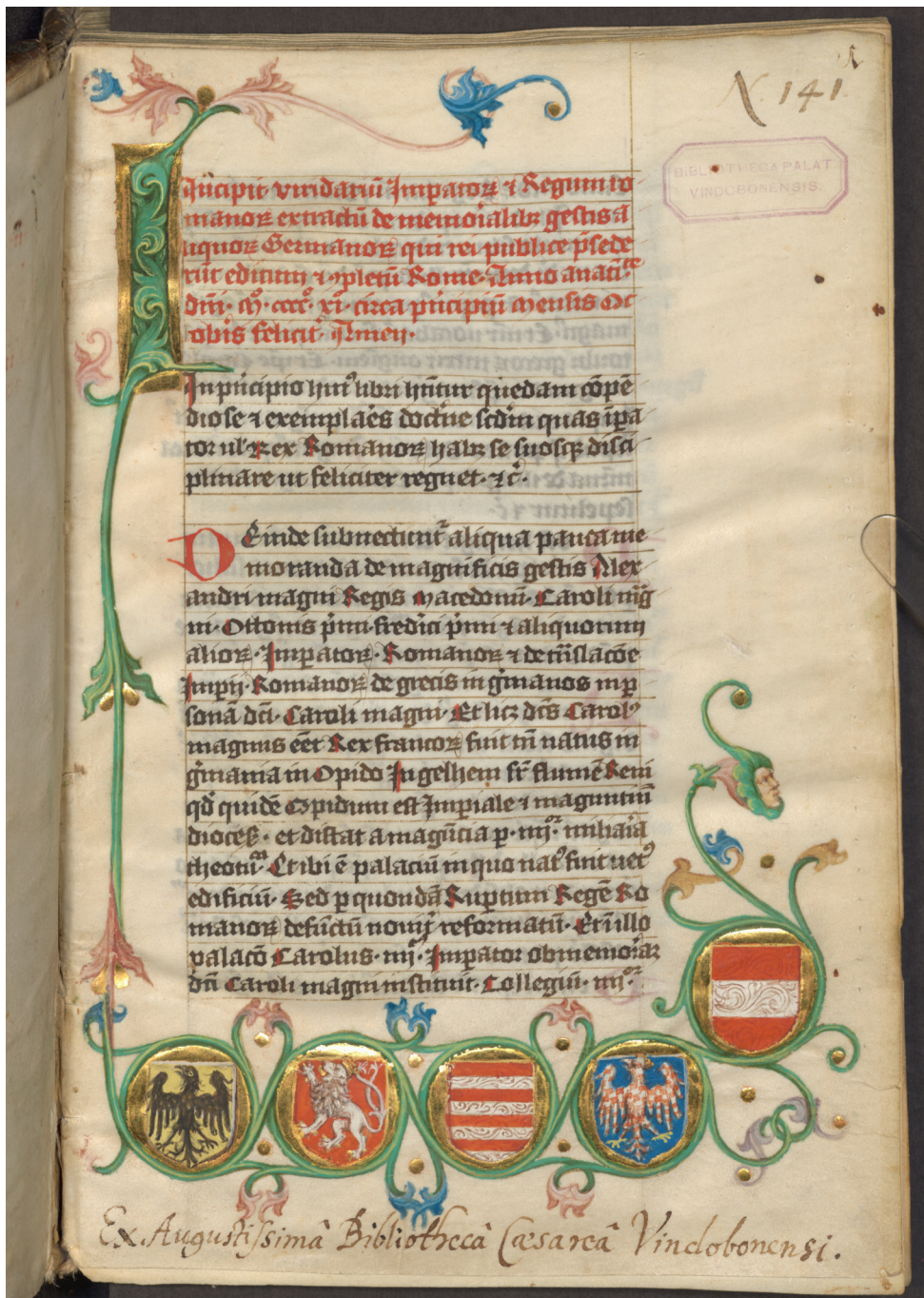
Összegzés

A fenti dolgozattal elsősorban egy ismeretredezés és forrásközlés volt célunk, s nem új összefüggések vizsgálata. Kutatócsoportunk forráskiadó munkáival és online forrásadatbázisával arra törekedett, hogy a magyar vonatkozású, külföldön őrzött történeti kútfőket közzé tegyék, s így mások számára is kutathatóvá váljanak. Nem volt rejtett célunk az sem, hogy egy középkortörténeti, művelődéstörténeti kiállításához kapcsolódó képi anyagot gyűjtsünk össze. Emellett terveink között szerepel, hogy V. László életére vonatkozóan listázzuk valamennyi sokpecsétetes oklevelet, s rajtuk keresztül összegyűjtsük annak a magyar elitnek pecsétanyagát, és rövid életrajzi adatait, akik ebben az időszakban meghatározó, vagy éppen csak epizód szerepet tölthettek be a magyar politikatörténetben. Ezek közül többet már sikerült részletesen publikálnunk, elsősorban az 1440-es évekből. A fentebb ismertetett 1452-es oklevél azonban különlegesnek tekinthető, hiszen a sokszor szereplő országnagyok mellett olyanok pecsétjeit is megtaláljuk, akik csak egy ilyen, nagyobb számú küldöttségben kaphatnak szót, holott egyes országrészek megkerülhetetlen családjainak tagjai. A pecsétek eddig rajzban voltak ismeretesek a szélesebb közönség előtt, most a digitális adatbázisunk segítségével bárki kutathatja. Bízunk benne, hamarosan a Diplomatikai Fényképgyűjtényt közzétevő adatbázisban is megtekinthetők lesznek más, Bécsben őrzött oklevélhez hasonlóan.

15–25. Kutatóstörténeti érdekesség, hogy a kötet felfedezéséről 1903-ban írtak először a Magyar Könyvszemlében. V. László király kódexe a vatikáni könyvtárban. Új folyam 11. (1903) 1. sz. 93.

⁹⁰ Online megtekinthető: <https://digi.vatlib.it/mss/detail/Pal.lat.1787> letöltés: 2021. ápr. 23.

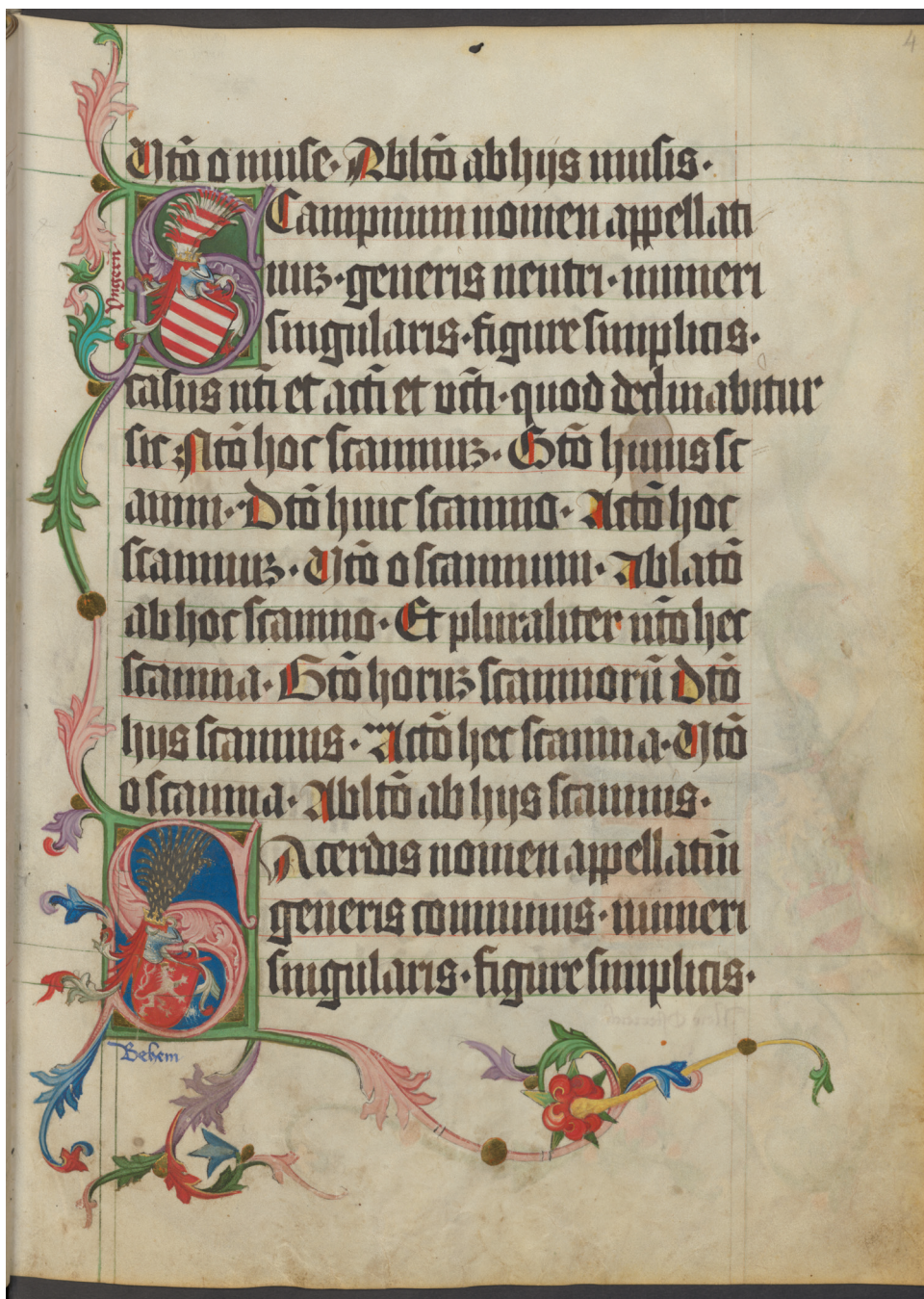
⁹¹ Oskar Pausch: Johannes Holubarz, informator serenissimi principis. In: Pausch, O.: Imperator – Kaiser – Csesars i. m. 37–42. A képet l. MH 29001.

Kép 1.

Kép 2.

Kép 3.

Kép 4.

Kép 5.

Kép 6.

Györkös Attila

I. FERENC FRANCIA KIRÁLY SPANYOL FOGSÁGA (1525–1526)

„Minden elveszett, kivéve a becsületet és az életet”
I. Ferenc francia uralkodó¹

A történészek által hangzatos módon a „lovagság utolsó csatájának” hívott ütközet Paviánál, 1525. február 24-én zajlott le, amikor – veresége után – I. Ferenc francia király egy évre Habsburg fogságba került. Ekkor már harminc éve folyt az a küzdelem, amelynek során a százéves háború után megerősödő francia monarchia a szétagolt Itália néhány tartományát szeretne volna megszerezni, különösen a Nápolyi Királyságot, valamint a Milánói Hercegséget, és emiatt szembekerült Európa számos nagyhatalmával, különösen a Habsburgokkal.

Ferenc hosszú ideig tartó fogságából nehezen szabadult ki. Le kellett mondania itáliai törekvéseiről, arra kényszerítették, hogy adjon át két tartományt a legyőzőjének, valamint fiait is túszként hagyta hátra. Ugyanakkor szabadulása után semmisnek nyilvánította korábbi vállalásait és 1526 tavaszán újabb Habsburg-ellenes ligát szervezett Cognac városában.

A korábbi történeti közvélemény gyakran ezt a momentumot tekintette a Mohácsnál elszenvedett vereség egyik okaként: a „Nyugat” saját problémái miatt nem tudott, vagy nem volt hajlandó segíteni a törökök által megtámadott Magyar Királyságnak. Ferenc paviai veresége és fogsága, illetve II. Lajos veresége és halála Mohácsnál tehát sokáig összekapcsolódott nemcsak a magyar,² de a nemzetközi szakirodalomban is. Garrett Mattingly 1955-ben a következőképpen fogalmazott híres diplomáciatörténeti munkájában: „a Mohácsnál aratott török győzelem válasz volt Paviára”.³ Arra utalt ezzel a kifejezéssel, hogy a fogságba került I. Ferenc – két-

¹ Az idézet eredetije: „tout est perdu sauf l’honneur et la vie” – Ferenc levele anyjának, a régens Savoyai Lujának a vesztes paviai csata másnapján. *Aimé Champollion-Figeac: Captivité du roi François Ier*. Paris 1847. 129.

² *Györkös Attila*: Mohács és a török–francia szövetség, avagy a „Nyugat árulásának” mítosza. In: A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai. Szerk. S. Varga Pál – Száraz Orsolya – Takács Miklós. (Loci Memoriae Hungaricae II.) Debrecen 2013. 339–351.

³ „The Turkish victory at Mohacs was the answer to Pavia.” *Garrett Mattingly: Renaissance Diplomacy*. New York 2010 [1955]. 177.

ségbeesésében – a török szultánhoz fordulhatott segítségért, aki a francia uralkodó támogatása érdekében Magyarországra rontott.

Alábbi tanulmányunkban igyekszünk megvilágítani I. Ferenc Habsburg fogadásának körülményeit, különös tekintettel annak diplomácia hatásaira, és igyekszünk amellet érvelni, hogy Pavia és Mohács nem egymásra adott válaszok voltak, hanem egymástól teljesen független események.

Az itáliai háborúk és a paviai csata

A szakirodalomban itáliai háborúknak (1494–1559) nevezett konfliktus gyökerei a klasszikus dinasztikus politikában rejlenek, de a 1519 utáni kiteljesedése már a nagyhatalmi érdekellentéteknek köszönhető.⁴

Két francia uralkodónak is voltak itáliai kötődései. XI. Lajos (1461–1483) megörökölte a kihalt Anjou hercegi család birtokait, de vele együtt annak nápolyi trónigényét is. Ő maga nem, fia azonban birtokba is kívánta venni a dél-itáliai királyságot. VIII. Károly (1483–1498) katonai akciója önmagában sikeres volt, csapataival végigvonult az egész Appennini-félszigeten, meghódította Nápolyt, de a francia befolyástól megrémült itáliai államok pápai vezetéssel Szent Ligát alkottak, ami az utánpótlási útvonalak elzárásával fenyegetett. Károlynak szabályszerűen haza kellett verekednie magát (Fornovónál 1495-ben legyőzve a Liga seregeit), s a továbbiakban csak diplomáciai síkon próbált trónigényének érvényt szerezni.

A történetünk szempontjából fontosabb másik itáliai terület, amelyre a franciák dinasztikus jogigényt támasztottak, a Milánói Hercegség volt. XII. Lajos (1498–1515), aki a Valois dinasztia oldalágából származott, itáliai felmenőkkel is rendelkezett. Nagyanyja abból a Visconti családból származott, amely 1447-ig uralta Milánót. Az ezt követően hatalomra jutó Sforza hercegi családot Lajos nem ismerte el törvényesnek és 1498-ban sikeres hadjáratot indított vélt/valós örökségének megszerzéséért.

Milánó ügye hosszú évekre a nemzetközi diplomácia egyik fontos kérdésévé vált. Mivel a hercegi cím elvileg császári investitúrához volt kötve és a Habsburgok értelemszerűen ellenezték a francia térnyerést Itáliában, mindent megtettek ennek megakadályozására. Az elkövetkezendő huszonöt évben a terület ötször cserélt gazdát, s míg a Sforzák német és – kezdetben – svájci katonai segítséget kaptak, addig a franciák az itáliai államok között próbáltak – változó sikerrel – szövetségeket találni. Egyébként ennek a politikának a részeként igyekezett XII. Lajos közeledni a Jagellókhoz is a 16. század első éveiben.⁵

⁴ A kérdés nemzetközi szakirodalma hatalmas. A magyar összefoglalásokról lásd *ifj. Barta János*: Az itáliai háborúk (1494–1559). In: A kora újkor története. Szerk. Poór János. Bp. 2009. 11–27.; *Rázsó Gyula*: A lovagkor csatái. Bp. 1987. 238–293.; *Györkös Attila*: Az itáliai háborúk. In: Európa az újkorban. Szerk. Orosz István – Barta János – Angi János. Debrecen 2006. 286–292.

⁵ A kérdés diplomáciai vonatkozásairól magyarul: *Györkös Attila*: A dinasztikus politika továbbélése az itáliai háborúk idején. In: A nemzetközi kapcsolatok története. Szerk. Schrek

A novarai csatában (1513) elszenvedett jelentős vereség után Lajos már nem próbálkozott többé Észak-Itália visszahódításával,⁶ utódja, I. Ferenc (1515–1547) viszont koronázása után azonnal Milánóba sietett hadaival. Marignanónál olyan jelentős győzelmet aratott a svájciak felett,⁷ hogy azok ettől kezdve francia szövetségben harcoltak tovább, feladva korábbi Milánó-barát politikájukat. Az újabb Habsburg–Valois konfrontáció elkerülhetetlenné vált, amikor 1519-ben V. Károly császárrá választásakor a Birodalom és Spanyolország egy uralom alatt egyesült. S valóban, 1521-ben ki is tört az újabb konfliktus.

A Bourbon-ügy

Bourbon Károly a korszak legjelentősebb francia arisztokratája volt, birtokai gyakorlatilag államot képeztek az államon belül. Az ország közepén elterülő Auvergne és Bourbon hercegségei, kiegészülve számos kisebb grófsággal, hatalmas anyagi erőt és politikai hatalmat biztosítottak számára. Moulins-i udvara a királyi háztartásával vetekedett. XII. Lajos uralkodása alatt részt vett az összes jelentősebb itáliai ütközetben, I. Ferenc hatalomra jutása után pedig a hadsereg főparancsnoka (*connétable*) lett, s a marignanói csatában ő vezette a francia elővédet. Ezt követően rövid ideig milánói kormányzóként is tevékenykedett.

A királyi hatalom megerősítésének évtizedek óta tartó folyamatában ugyanakkor Bourbon Károly hűbértartokai és a királyságtól gyakorlatilag független hatalma akadályt jelentettek. Emiatt fokozatosan kikerült az uralkodó kegyeiből. 1516 után gyakorlatilag alig kapott jelentős megbízatást, korábbi sikerei ellenére jelentősebb katonai feladatot nem bíztak rá. Bukása elkerülhetetlenné vált.

A korszak szokásai szerint egy arisztokrata dinasztia igyekezett egyben tartani a birtokait. Károly így saját harmadfokú unokatestvérét vette el feleségül, de annak 1521-es halála után az örökség kérdése ismét előkerült. A család másik oldalágának képviselőjeként az anyakirálynő, Savoyai Lujza is bejelentette igényét a Bourbon birtokokra, így hosszú, a feudális jog sajátosságaira jellemző perre került sor, amelynek végén – a király befolyásától nem függetlenül – 1523-ban Károlyt megfosztották tartományainak zömétől. Bourbon hercege ekkorra már kapcsolatban állt a francia monarchia ellenségének tekintett V. Károly császárral, így könnyű volt kimondani rá a felségsértés bűnét, birtokait pedig elkobozni. A herceg a birodalomba menekült, s a következő évben már a császári csapatok parancsnoka lett.⁸

Katalin. Debrecen 2020. 124–132.

⁶ *Olivier Bangerter*: Novare (1513). Dernière victoire des fantassins suisses. Paris 2012.

⁷ Tegyük hozzá, hogy a francia történeti köztudatban a marignanói győzelem élesebben van jelen, mint a paviai csatavesztés. *Didier Le Fur*: Marignan, 1515. Paris 2004. 11–14.

⁸ *Philippe Hamon*: Charles de Bourbon, connétable de France (1490–1527). In: *Les Conseillers de François Ier*. S. d. de Cédric Michon. Rennes 2011. 95–97.

Az 1524-es hadjárat és előzményei

A Valois–Habsburg konfliktusok 1521-ben újultak ki, egyes dél-németalföldi és navarrai városok kapcsán. A következő évben a harcok ismét Milánóba helyeződtek át, ahol a francia csapatok 1522 áprilisában Bicoccánál vereséget szenvedtek, így ki kellett üríteniük a tartományt. Ezt követte az angol uralkodó, VIII. Henrik (1509–1547) hadjárata az északi francia tartományok ellen, amelyet az angolok különös brutalitással vívtak: felégették a falvakat, erőszakoskodtak, kivívva maguk ellen a helyi lakosság haragját.⁹

1523-ban a franciák visszavágtak: míg az angolokat az utánpótlás hiánya kényszerítette vissza Calais-ba, addig Bonnavet admirális újra betört Lombardiába. Ez a hadjárat nem lett sikeres, a francia erőket nemcsak kiszorították, hanem az ekkor már Bourbon Károly által vezetett császári csapatok betörték Provence-ba is. 1524 nyara és szeptembere a dél-francia kisvárosok – gyakorlatilag ellenállás nélküli – meghódításával és különösen Marseille hosszú és sikertelen ostromával telt el.

A háború ezután újabb – immáron sokadik – fordulatát vette: a Ferenc által időközben összegyűjtött haderő ellentámadásba ment át, és ősz közepén a francia csapatok már újra Lombardiában jártak. Október 25-én visszafoglalták Milánót, majd a császári csapatok jelentős részét beszorították Pavia városába. Ferenc nem hallgatott tanácsadóira, akik a még Itáliában tartózkodó többi Habsburg seregetest felszámolását javasolták, hanem egy lassú és kényelmes ostromra rendezkedett be.¹⁰ Valóban, a francia erők négy hónapig (novembertől februárig) álltak Pavia előtt, nem erőltetve különösebben a küzdelem kimenetelét, ez azonban elég időt teremtett V. Károly számára, hogy felmentő sereget szervezzen.¹¹

A bosszú éjszakája

Hatalmas anyagi áldozatok árán (Bourbon hercege a családi ékszereit, Frundsberg császári parancsnok saját birtokait zálogosította el) január 25-re a Paviától egynapi távolságra levő Lodinál 24 ezres császári haderő gyűlt össze, zömében német zsoldosokkal. A két haderő még egy hónapig kószolgatta egymást – döntő siker nélkül. Végül, 1525. február 23-ról 24-re virradó éjszakáján a német csapatok áttörték a francia állásokat védő Mirabello vadaspark falait és meglepetésszerűen Ferenc katonáira törtek. Az ütközet sokáig kiegyenlített maradt, de a francia király egy mindent elsöprő lovasrohammal kívánta eldönteni az összecsapást. A lovagok támadása azonban elakadt a német és spanyol lövészek tüzeiben, és ezután könnyű prédául szolgáltak a császári gyalogság pikásai és alabárdosai számára.

A hatalmas veszteséget tetézte, hogy maga I. Ferenc király is fogságba esett. Ennek körülményeiről több, egymásnak ellentmondó beszámoló is fennmaradt. Az

⁹ Jasper Ridley: Henry VIII. London 2002 [1984]. 136–141.

¹⁰ Rázsó Gy.: A lovagkor i. m. 279.

¹¹ Angus Konstam: Pavia 1525. The Climax of the Italian Wars. London 1996. 46–52.

bizonyos, hogy a királyt fel nem ismerő egyik spanyol muskétás majdnem lelőtte és csak saját parancsnoka óvta meg az értékes ellenfél életét. A történelmi helyzet furcsa fintonaként Ferencet végül az a Bourbon herceg ejtette fogságba, akit ő fosztott meg másfél évvel korábban a birtokaitól és kényszerített a Habsburgok zsoldjába. A király azt válaszolta, hogy nem adja meg magát egy árulónak, s a helyzetet az oldotta fel, hogy a helyszínre érkezett a császári csapatok másik parancsnoka, Charles Lannoy, Nápoly alkirálya, aki előtt már méltónak tartotta letenni a fegyvert.¹²

Ferenc fogsága

A pavai vereség gyakorlatilag a franciák Mohácsaként értelmezhető. Mintegy tízezer katonájuk lelte halálát az összecsapásban, elesett a francia arisztokrácia színe-java: Bonivet admirális, La Palice marsall, és a veterán Louis de La Trémoille – mindannyian az itáliai háborúk korábbi vezetői. Az uralkodó mellett szintén tucatnyi főúr került a Habsburgok kezére, a legtekintélyesebbek közül Henri d'Albret, Navarra királya,¹³ illetve Anne de Montmorency marsall.¹⁴ A híres reneszánsz költő, és későbbi protestáns zsoldárfordító, Clément Marot is lövést kapott a karján, mielőtt fogságba esett.¹⁵

Fontos különbség ugyanakkor, hogy az uralkodó – bár egy évre fogságba került – nem halt meg, és az országa nem merült el a trónviszályok mocsarában.

Egyik utóbbi tanulmányában Jean-Marie Le Gall francia történész összehasonlítja a király nélkül maradt Franciaország helyzetét egy korábbi hasonló eseménnyel. 1356-ban, a százéves háború idején a Poitiers mellett vívott ütközetben II. Jó János király az angolok fogságába került. Távolléte alatt a monarchia belső káoszba süllyedt, elég csak a Jacquerie nevű parasztfelkelésre, Párizs lázadására, vagy a főurak önálló hatalmi ambícióinak megerősödésére gondolni. Ferenc távolléte idején nem történt semmi hasonló: az országot régensként az anyja, Savoyai Lujza irányította, a központi és helyi adminisztráció a nehézségek ellenére is ellátta feladatait, és – talán, ami a legfontosabb – az országot nem érte külső katonai veszély.¹⁶

¹² Konstam, A.: Pavia i. m. 72–83.

¹³ A későbbi IV. Bourbon Henrik francia király nagyapja.

¹⁴ Jean Jacquart: François Ier. Paris 1981. 166.

¹⁵ Henry Morley: Clement Marot. In: Uő: Clement Marot and Other Studies. I–II. Genève 1970. I. 153. Részben Marot latin-francia zsoldárfordításai ihlették Szenczi Molnár Albert magyar zsoldárátültetéseit, amelyeket a református egyházban a mai napig használnak. Lásd Császár Ernő: Szenczi Molnár Albert zsoldárai. Irodalomtörténeti Közlemények 24. (1914) 4. sz. 157–170.

¹⁶ Jean-Marie Le Gall: Autopsie d'une figure de la défaite. Le roi prisonnier ou les embarras du vainqueur, François Ier après Pavie. Hypothèses 11. (2008) 1. sz. 297–314. <https://www.cairn.info/revue-hypotheses-2008-1-page-297.htm> letöltés ideje 2021. jún. 23.

A királyt egy ideig Észak-Itáliában tartották fogságban, Pizzighetonében és Genovában, később átvitték Spanyolországba, ahol előbb Barcelonában (június 19.), majd augusztus közepétől Madridban raboskodott.¹⁷

A fogoly uralkodó egyébként saját udvartartással rendelkezett, amelyet leginkább a Paviánál fogságba esett francia arisztokraták alkottak. Kezdetben az ellátása is kitűnő volt, például amikor Barcelonából dél felé szállították, a helyi spanyol nagyurak és a városok is uralkodónak járó fogadtatásban részesítették, nyilvános fogadásokat, banketteket rendeztek számára. Állítólag Valencia hercege 30 ezer dukátot költött Ferenc szórakoztatására.¹⁸ A köznép szerencsésebb fele részesülni kívánt a francia uralkodók a korban általánosan elfogadott gyógyító erejében: abban, hogy a király kézrátétellel képes gyógyítani a görvélykört.¹⁹

Fogsága alatt intenzív diplomáciai tárgyalások indultak meg Franciaország sorsáról. Márciusban VIII. Henrik már közös angol-császári hadműveletet javasolt. Rendezési javaslata a következő volt: a császár megkapja az összes általa követelt határmenti francia területet, így Burgundiát és Provence-t, míg az angol uralkodó francia királlyá is koronáztatja magát.

A tervet V. Károly elutasította, elsősorban azért, mert félt Anglia megerősödésétől, másrészt úgy ítélte meg, hogy saját követeléseit háború nélkül is meg tudja valósítani, hiszen a kezében levő I. Ferentől kedvező békét tud kicsikarni.²⁰

Ezek a békefeltételek nagyon kemények voltak: a francia uralkodó mondjon le itáliai követeléseiről, adja át Burgundia hercegségét és Artois grófságát a császárnak, valamint szolgáltassa vissza Bourbon Károly elkobzott birtokait, és adjon neki amnesztiát.²¹ A Bourbon birtokok ügye érthetően a császár becsületbeli ügye volt, hiszen a korábbiakban említett módon a renegát herceg volt a Habsburg csapatok főparancsnoka, Pavia győztes hadvezére. A két előbbi tartomány pedig hosszú idő óta vitás hovatartozásának számított a két nagyhatalom között. Amikor 1477-ben az egyébként a Valois-dinasztia oldalágából származó Merész Károly burgundi herceg meghalt, lányát Habsburg Miksa vette feleségül. Ezzel a rendkívül értékes hercegség területe rá szállt, de a helyzetet a franciák sohasem fogadták el, és hosszú háborúban visszaszerezték a „burgundi örökség” ha nem is teljességét, de legalább egy részét, éppen a fent említett hercegséget és grófságot. V. Károly ezeket éppúgy családi örökségnek tekintette, mint ahogy I. Ferenc államának szerves részeként.

A császár 1522-es végrendelete a következőképpen nyilatkozott: „Ha halálunk eljövetelekor Burgundi Hercegségünk a mi uralmunk alatt áll, akkor azt kívánjuk, hogy holttestünk nevezett Burgundiai Hercegségben fekvő Dijon városában, a karthauziak rendházi templomában temetessék el, elődeink, a Merésznek nevezett Fülöp, János fia, és a Jónak nevezett Fülöp holttesteinek közelében, kik életükben

¹⁷ *Jacquart, J.*: François i. m. 174–175.

¹⁸ *Le Gall, J.-M.*: Autopsie i. m.

¹⁹ *Jacquart, J.*: François i. m. 174.

²⁰ *François-Auguste Mignet*: Rivalité de François Ier et de Charles-Quint. I–II. Paris 1876. II. 70–75.

²¹ *Champollion-Figeac, A.*: Captivité i. m. (No. LIX.) 149–159.

nevezett Burgundia hercegei voltak.”²² Burgundia tehát számára rendkívüli fontossággal bírt.

Ferenc néhány kérdésben kompromisszumot mutatott, de a burgundi örökségről nem volt hajlandó lemondani. Anyja, az otthon a régensi feladatokat ellátó Savoyai Lujza szintén elvetette a Habsburg felvetést. Az álláspontok megmerevedtek, a francia király azonban továbbra is fogságban maradt.

Mikor augusztusban Madridba szállították, Ferenc király helyzete megváltozott: jóval szigorúbb őrizet alá és rosszabb körülmények közé került. Megbetegedett, folyamatos láz és étvágytalanság gyötörte, misét is csak a saját szobájában hallgattott. Orvosai már lemondtak róla. Az értékes fogoly elvesztésének lehetősége V. Károlyt is megérintette: hat hónap után először, szeptember 18-án találkozott a francia uralkodóval. Lehetővé tette, hogy Ferenc nővérével, Navarrai Margittal is találkozhasson, aki egyébként egyfajta követként is közreműködött a tárgyalásokon.²³

A források tanúsága alapján egyébként úgy tűnik, hogy a francia uralkodó mély depresszióba esett: többször is írt levelet a régensnőnek, amelyben lemondási szándékát közölte az akkor hét éves fia, Ferenc *dauphin* (trónörökös) javára, de ebbéli szándéka nem került napvilágra hazájában. Kinyilvánította, hogy sohasem mond le Burgundiáról, inkább a börtönben hal meg. Verseket is írt, amelyek mind a paviai vereséggel, tanácsadóinak rossz javaslataival, katonáinak gyávaságával, személyes sorsának szerencsétlenségével foglalkoztak. Végeredményben azonban mégis arra jutott, ahogy egyik versében megfogalmazta: „Király nélkül soha nem létezett a mi nemes Franciaországunk”,²⁴ így felgyógyulása után kezdett hajlani a megegyezésre. Ebben az otthoni helyzet alakulása is megerősíthette. A francia elit egyre inkább kívánta az uralkodó visszatértét, s maga a régensnő, a király anyja is így írt a helyzetről fiának az egyik levelében: „meg akarunk menteni egy hercegséget [azaz Burgundiát], de közben veszélyeztetjük az egész királyságot”.²⁵ A szerződési feltételeket addig mereven elutasító Ferenc végül megtört: december 19-én kijelentette, hogy hajlandó elfogadni a császár feltételeit.

A madridinak nevezett szerződés aláírására 1526. január 14-én került sor. Mielőtt délután szignálta volna a császár által rákényszerített határozatokat, Ferenc saját francia kísérete előtt írásban deklarálta, hogy „minden, ami ebben [a szerződésben] meg van fogalmazva, semmilyen, de semmilyen hatással nem lesz és

²² Jean Delumeau: Reneszánsz és vallásháborúk. In: Franciaország története. I. Szerk. Georges Duby. Bp. 2005. 490–538. Itt: 495. Az idézetet fordította Sujtó László.

²³ Françoise Autrand – Lucien Bély – Philippe Contamine – Thierry Lentz: Histoire de la diplomatie française. Tome I. Du Moyen Age à l'Empire. Paris 2007. 211–212.

²⁴ „Sans roy ne fust la nostre noble France” (ford. Györkös Attila). Idézi: Jean-Max Colard: Le courage. La «veine royale» de François Ier poète. In: Devenir roi. Essais sur la littérature adressée au Prince, S. d. d'Isabelle Cogitore – Francis Goyet. Grenoble 2001. 131.

²⁵ Jacquart, J.: François i. m. 180.

nem is marad a jövőre nézve, és kinyilvánítjuk, hogy megőrizzük és fenntartjuk a francia korona jogait.”²⁶

Néhány órával később, a dokumentum aláírásával Ferenc ugyanakkor beleegyezett a korábbi feltételek zömébe: lemondott itáliai igényeiről, átengedte Burgundiát és az északi Tournai tartományt, visszahelyezte jogaiba a száműzött Bourbon Károlyt. Elfogadta, hogy a szerződés betartásának zálogaként két fia, a trónörökös Ferenc és az ifjabbik Henrik (később II. Henrik néven király, 1547–1559) túszként kerüljön a spanyol udvarba. Egyetértett azzal, hogy elveszi feleségül Habsburg Eleonórárt (V. Károly nővérét). Ünnepélyes esküt tett a Bibliára és lovagi becsület-szavát adta, hogy betartja a szerződés pontjait.²⁷

A császár és a király újabb, második találkozására egy hónappal később (február 13-án) került sor. V. Károly „jó testvérének és barátjának” (*bon frère et ami*) szólította az ekkor már lassan egy éve fogságában tartott Ferencet. Nem szabad elfeledni, hogy a Habsburg uralkodó Németalföldön nevelkedett, anyanyelve francia volt, német és spanyol alattvalóival sokáig csak nehézkesen tudott kommunikálni. A közös nyelv azonban ellentétes érdekeket takart. A császár területeket követelt, a király pedig csak a szabadulása érdekében egyezett bele a megállapodásba. Legközelebb 12 év múlva, egy sokadik újabb háborút követő sokadik újabb békeszerződés után találkoztak személyesen.²⁸ A francia uralkodó március 17-én lépte át a francia határt, ahol találkozhatott két fiával, akik túszként utaztak Spanyolországba.

Diplomáciai közzjátékok

Miközben I. Ferenc fogságban tartózkodott, két olyan diplomáciai esemény is lezajlott, amelyről a szakirodalomban igen vegyes értékeléseket olvashatunk.

Az első az angol–francia közeledés kérdése. Miután az angol uralkodók soha nem mondtak le francia trónigényükről, sőt 1513-ban és 1523-ban is betörték az országba, meglepőnek tűnhet, hogy éppen I. Ferenc fogsága idején köttetik „barátsági szerződés” a két ország között. 1525-ben hosszas tárgyalások után Savoyai Lujza követi és Wolsey bíboros, VIII. Henrik kancellárja megállapodtak egymással. Az angol kancellár vidéki birtokán, Moore-ban augusztus 30-án megkötött egyezmény a kölcsönös semlegesség deklarálása mellett kijelentette, hogy a két hatalom katonailag is támogatja egymást az országukba „betörők, a béke megzavarói és a támadó ellenség ellen” (*contra invasores, perturbatores et hostiles aggressores*).²⁹ A szerződés csak általánosságban fogalmazott, de nyilvánvalóan V. Károly ellen irányult.

²⁶ „Tout ce qui est convenu en iceluy sera et demeurera nul et de nul effet, et est délibéré de garder et poursuivre les droits de la couronne de France.” Id. *Jacquart, J.*: François i. m. 181.

²⁷ *Champollion-Figeac, A.*: Captivité i. m. 478.

²⁸ *Györkös A.*: A dinasztikus i. m. 129.

²⁹ *Champollion-Figeac, A.*: Captivité i. m. 305.

A kérdést tárgyaló *Giry-Deloison* francia történész maga is „természetellenesnek” nevezte a fordulatot,³⁰ utalva a korábbi és későbbi ellentétekre, de a szerződést – az ország nehéz helyzetére való tekintettel – egyértelműen a régensnő diplomáciai sikereként értékelte.

Ahogy fentebb említettük, VIII. Henrik 1525 márciusában még közös katonai akciót javasolt V. Károlynak, amely gyakorlatilag Franciaország felosztását jelentette volna. Ennek elutasítása elidegenítette egymástól a császárt és az angol uralkodót. Korábban az itáliai háborúkat részben angol hitelből finanszírozta a császár, ennek visszatörlesztésével azonban késlekedett, ami szintén nem javította viszonyukat. Az anyagi nehézségekkel küzdő Henrik így a franciákkal való meg egyezés mellett döntött. A moore-i egyezményben megerősítették, hogy a szövetség fejében a franciák hatalmas összeget, kétmillió aranykoronát fizetnek korábbi adósságaik fejében.³¹

Henrik semlegességének biztosítása nagyon fontos volt abban az időszakban, amikor I. Ferenc nem tartózkodott otthon. Az angol–francia viszony azonban nem vált igazi szövetséggé. Jellemző módon, amikor a francia követeket később, 1527 májusában Greenwich-ben fogadta a király, a terem falait két alkalmi festmény borította: az egyik az észak-francia Théroutanne ostromát ábrázolta, amelyet Henrik 1513-ban vett be, a másik pedig a guinegate-i csatát ugyanebből a hadjáratból, ahol az angolok győzelmet arattak.³² Erős jelzéseknek bizonyultak. Az 1530-as években a kapcsolatok lehűltek és 1544-ben Henrik már ismét császári szövetségben tört be Észak-Franciaországba.

A másik szintén problematikus diplomáciai esemény a francia–török kapcsolatok kérdése. Sokáig úgy a magyar, mint a nemzetközi szakirodalomban toposzként szerepelt, hogy a sarokba szorított I. Ferenc 1526 elején szövetségre lépett a törökkel. Ezzel korábbi tanulmányaimban már részletesen foglalkoztam,³³ így most csak röviden foglalom össze az eseményeket. Az egész koncepció két dokumentumon alapul, az egyik Szülejmán szultán 1526 eleji válaszlevele I. Ferencnek, amelyben segítséget ígér. Nem ismerjük azonban az eredeti segélykérő levelet. Ferenc 1526 elején még fogságban volt, nehéz elképzelni, hogy a török szultánnal tudott volna levelezni Madridból. Sokkal valószínűbb, hogy a régensnő akciójáról van szó, aki ebben az évben gyakorlatilag minden európai uralkodótól segítséget – elsősorban diplomáciai támogatást – kért fia kiszabadítása érdekében. Még Ferdinánd főherceg is megígérte, hogy közvetít az ügyben.³⁴

³⁰ *Charles Giry-Deloison*: Une alliance contre-nature? La paix franco-anglaise de 1525–1544. In: François Ier et Henri VIII. Deux princes de la Renaissance. Eds. Roger Mettam – Charles Giry-Deloison. Lille 1995. 53–62. <http://books.openedition.org/irhis/1475> letöltés ideje: 2021. jún. 20.

³¹ *Ridley, J.*: Henry VIII i. m. 144–145.

³² *Giry-Deloison, Ch.*: Une alliance i. m.

³³ *Györkös A.*: Mohács i. m., illetve *Györkös A.*: A dinasztikus i. m.

³⁴ *Champollion-Figeac, A.*: Captivité i. m. (No. LXXVII) 182–183.

A velencei forrásokból annyi biztos, hogy az egyébként magyar alattvaló Frangepán János 1525 decembere és 1526 februárja között Konstantinápolyban francia diplomáciai küldetésben járt. A minden bizonnyal általa hozott és számunkra is ismeretes szülejmáni válaszevléből nem derül ki semmi, a szöveg nem egyéb a keleti diplomáciában megszokott udvarias szófordulatoknál. Azt viszont tudjuk, hogy 1526 tavaszán-nyarán, már kiszabadulása után, Ferenc írt egy hasonlóan udvarias levelet, amelyben elhárította a török segítségnyújtás bármilyen formáját: „miután a mindenható Istennek és annak irgalmából, aki minket drága vérével megváltott, épségben érkeztünk vissza országunkba [...] nincs mit kívánnunk mástól annak oltalmára és fenntartására”.³⁵ Érdeemes megfigyelni a szöveg erősen keresztény, Krisztusra utaló és éppen ezért a muszlim diplomáciai közegeben nem feltétlenül favorizált szóhasználatát („és annak irgalmából, aki minket drága vérével megváltott”). Az viszont egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy a levél el is jutott a szultánhoz, hiszen francia levéltárban, datálás nélkül fennmaradt dokumentumról van szó. Az bizonyos, hogy Frangepán János 1526 júliusában azért kapott 200 livre összeget, hogy utazzon a levéllel Konstantinápolyba – tehát a nyár közepén még Franciaországban tartózkodott.³⁶ Ennek a diplomáciai akciónak Mohácshoz semmi köze nem lehetett.

A cognac-i liga és előzményei

A korábbiakban leírtakból is nyilvánvaló, hogy Ferencnek esze ágában sem állt betartani a madridi béke pontjait. Mikor hazaért Franciaországba, elkezdődött a klasszikus diplomáciai időhúzás. A szerződés a Burgundiára vonatkozó megállapodást titkos záradékként kezelte, mert a franciák januárban úgy érveltek, hogy időbe kerül felkészíteni a változásra a helyi elitet. Áprilisban ezért az uralkodó felhánytorgatta Louis de Praet császári követnek, hogy a madridi megállapodást több birodalmi és itáliai városban is nyomtatásban tették közzé, így az megjelent Antwerpenben, Rómában és Firenzében is.

A halogatás másik eszköze a rendi hagyományokra való hivatkozás volt. Ferenc érvelése szerint ilyen kérdésben nem lehet dönteni a tartományi gyűlés megkérdezése nélkül, amelyet június 3-ra hívott össze. A rendeknek írott levelében Ferenc ugyan hivatalosan nem gyakorolt nyomást a küldöttekre, de úgy fogalmazott, hogy „*ha be akarják tartani a szerződést, akkor szavazzák meg*” (kiemelés H. Hausertől). Ebben találhatunk némi sugalmazást, és a diéta értette is a célzást. Határozatukban kijelentették, hogy a három rend döntése szerint Burgundia „örökké a legnemesebb és legboldogabb francia korona” fennhatósága alatt kíván maradni.³⁷

³⁵ A magyar fordítást lásd *Szalay László*: János király és a diplomácia. Budapest Szemle 2. (1858) 8–9. Az eredeti szöveg kiadását lásd: *Négociations de la France dans le Levant*. Éd. Ernest Charrière. Paris 1848. 112–121.

³⁶ *Györkös A.*: Mohács i. m. 347–349.

³⁷ *Henri Hauser*: Le traité de Madrid et la cession de la Bourgogne à Charles-Quint. Genève 1976. [1912.] 69–79.

A Burgundiával kapcsolatos ügyek elég időt adtak Ferencnek arra, hogy újra cselekvőképesen tudjon visszatérni a nemzetközi porondra. Még a régensi korszakban kezdődött el a francia–itáliai kapcsolatok újragondolása. Ennek eredményeképpen a hagyományosan franciapárti Mediciek (Firenze és VII. Kelemen pápa), valamint a Habsburgok megerősödésétől féltő Velence egyaránt hajlottak egy újabb Valois-barát koalíció megkötésére. Ennél érdekesebb, hogy a császári hadak önkényét megszenvedő Milánói Hercegség, amelynek urát, Francesco Sforzát éppen ők helyezték vissza hatalmába, szintén csatlakozott a leendő Habsburg-ellenes szövetséghez.

Ferenc 1526. április 27-től a dél-francia Cognac városában tartotta udvarát.³⁸ Itt fogadta a vele szimpatizáló itáliai államok képviselőit, és kötötte meg velük május 22-én a híres cognac-i ligát.³⁹ Minden korábbi történetírói vélemény ellenére biztosan állíthatjuk, hogy a szövetség megalakulása semmilyen módon nem befolyásolta a magyarországi eseményeket, így a mohácsi csata kimenetelét sem. Bár az itáliai hadszíntéren folytak küzdelmek, abban az évben a franciák sem anyagilag, sem katonai szempontból nem vettek részt semmilyen Habsburg-ellenes akcióban.⁴⁰ Mohács nem Pavia következménye volt, de nem is a cognac-i ligáé.

Összefoglalás

Tanulmányunkban igyekeztünk megmutatni, hogy I. Ferenc paviai veresége milyen hatással járt a francia diplomáciára és a belpolitikai viszonyokra. Párhuzamokat próbáltunk találni a mohácsi katasztrofális vereség és a franciák részéről szintén tragikusnak tűnő itáliai kudarc között. Érvelésünk szerint a stabilabb belpolitikai viszonyok, és az a tény, hogy I. Ferenc csupán fogságba esett, de nem halt meg a csatatéren, majd tárgyalások útján visszanyerte a szabadságát, más helyzetbe hozta a francia királyságot, mint a mohácsi vereség a magyart.

Ugyanakkor néhány közkeletű szakmai toposzt is igyekeztünk cáfolni. Érvelésünk szerint nem volt francia–török szövetség 1526-ban, és a cognac-i liga sem járult hozzá a magyar királyság romlásához. Mohács ügyében éppen jelentős szakmai diskurzus folyik,⁴¹ amelynek eredményeihez ezzel az esettanulmánnyal szeretnénk hozzájárulni.

³⁸ Hauser, H.: *Le traité* i. m. 70.

³⁹ Autrand, F. – Bély, L. – Contamine, Ph. – Lentz, Th.: *La diplomatie française* i. m. 213.

⁴⁰ Autrand, F. – Bély, L. – Contamine, Ph. – Lentz, Th.: *La diplomatie française* i. m. 213.

⁴¹ Többek között és nem a teljesség igényével lásd: Több mint egy csata. Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben. Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. Bp. 2019.; Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. B. Szabó János – Fodor Pál. Bp. 2019.; Botlik Richárd: Az 1526. évi mohácsi csata „árnyékcseregei”. Bp. 2017.; B. Szabó János – C. Tóth Norbert: „Árnyékbox az árnyékhadcseregei” – avagy már megint mindenért Szapolyai a hibás. A magyar elit 1526. évi katonai szerepvállalásáról Botlik Richárd új könyve kapcsán. Hadtörténelmi Közlemények 131. (2018) 2. sz. 287–320.

Tózsá-Rigó Attila

EGY ÖNKÉNTES „FOGSÁGBA” VONULÁS TÖRTÉNETE. V. KÁROLY LEMONDÁSÁNAK ÉS VISSZAVONULÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI¹

Bevezetés. Foglyok, fogságok V. Károly uralkodása idején

Pávia, 1525. február 24. Az itáliai háborúk egyik döntő csatájában a francia király 29-32 000 fős haderejét az itáliai város falai előtt legyőzi V. Károly mintegy 24 000 fős serege.² A franciák vereségét tovább tetézte, hogy I. Ferenc király a császáriak fogságába esett. V. Károly uralkodásának talán ez az egyik legközismertebb olyan eseménye, amelynek során a fogságba esés jelentős hatással volt a későbbiekre. Ismertek Ferenc spanyolországi fogságának körülményei és következményei. A szorult helyzetben lévő francia uralkodó még szökést is megkísérelt, majd miután végképp elakadtak a tárgyalások – kissé középkorias eljárást idézve – két fiát ajánlotta fel saját szabadságáért. A következmény az 1526-os madridi szerződés aláírása volt, amelyet szinte kezdettől fogva nem tartottak be.

Bár a fenti példa a legközismertebb, mégis kijelenthető, hogy Károly (1500–1558, spanyol királyként 1516–1556, német-római császárként 1519–1556) uralkodása során több olyan esemény is meghatározó jelentőséggel bírt, amelyben valamely, az európai hatalmi viszonyokban kulcsszerepet játszó, tekintélyes személyiségnek fogságot kellett megélnie. Károly későbbi önkéntes elszigetelődéséhez hasonló VI. Adorján pápának (1522–1523) az esete. A páviai csatát megelőző évek egyik fontos eseménye volt, amikor 1521 december 1-én meghalt a Medici pápa, X. Leó. A következő év első napjaiban Utrechti Adorjánt választották pápává.³ Az újdonsült egyházfő több szálon is kötődött V. Károlyhoz. A legfontosabb, hogy ő volt az ifjú Habsburg egyik nevelője és megválasztása előtt Spanyolország kormányzója és főinkvizítora volt. Kézenfekvő lenne elfogadni a feltételezést, hogy Károly diplomáciai manővereinek köszönhetően foglalhatta el Adorján Szent Péter trónját. A köztük folyó levelezésből azonban egyértelműen kiderül, hogy magát a fiatal csá-

¹ A tanulmány elkészítése során nélkülözhetetlen segítséget nyújtott Domokos György, Guitman Barnabás és Korpás Zoltán.

² Korpás Zoltán: A Spanyol Monarchia hadszerkezete (1492–1537). In: *Új korszak határán: Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. Szerk. B. Szabó János – Fodor Pál. Bp. 2019. 155–179. Itt: 164.

³ Gergely Jenő: A pápaság története. Bp. 1982. 205–207.

szárt is meglepte a bíborosok döntése. Mindazonáltal Károly nagy lehetőséget látott a kedvező fordulatban, hiszen úgy tűnt, hogy ha az isteni gondviselésnek köszönhetően a pápai hatalom bizalmasa, egykori nevelője kezébe kerül, a Német-római Birodalom pedig az ő uralma alatt van, akkor nagy dolgokat vihetnek véghez a kereszténység békéje és egysége érdekében.⁴ Károlynak azonban, csakúgy, mint a madridi szerződés utáni években, csalódnia kellett.

Nemcsak az ifjú Habsburgot, hanem magát Adorjánt is meglepte, hogy neki szavaztak bizalmat Rómában, sőt nem is nagy örömmel fogadta a döntést. A derék hittudós-államférfi tisztában volt vele, hogy a reneszánsz pápák alatt (és már a korábbi korszakokban is) a római kúria leginkább az intrikák melegágyává vált. A feddhetetlen életű egyházfő két fő célt tűzött ki maga elé: a reformáció visszaszorítását és a keresztény fejedelmek összefogásának előmozdítását. Minderre azonban nem adatott meg neki a kellő idő, 1523 szeptemberében elhunyt.⁵ A kortársak szinte azonnal mérgezést kiáltottak, azonban sokkal valószínűbb, hogy az egyébként idős pápát a lelki vívódásai okozta betegség vitte el. A mindennapokban a szerzetesi egyszerűséget szem előtt tartó Adorján ugyanis szinte végig idegenként élt az Örök Városban és elszigetelődött a pápai udvarban. Végül a rá nehezedő nyomás és a lélektani fogság felőrölte szervezetét. A források szerint az utolsó időszakban megtört ember benyomását keltette.

Természetesen távolról sem beszélhetünk arról, hogy Károly hasonlóan vonakodott volna a császári cím elfogadásakor, hiszen közismert, hogy kiterjedt diplomáciai hadjáratot folytatott és jelentős összegeket mozgatott meg a császári cím elnyeréséért.⁶ Mindazonáltal a lélektani teher és a – többé-kevésbé – önkéntes elszigetelődés jelentős szerepet játszott Károly élete végén is.

Ne rohanjunk azonban ennyire előre, a korszakból még számos fontos fogásba esést ismerünk. I. Ferenc fogságához hasonlóan a schmalkaldeni háborút lezáró mühlbergi csata után is fogságba estek olyan jelentős személyiségek, akik Károly ellenfelei voltak. Az 1530–1531-ben létrejött schmalkaldeni szövetség tagjai nem csak a protestantizmus védelmét vállalták, hanem egyszersmind a Károly által megvalósítani kívánt univerzális császári hatalommal szemben is föl kívántak lépni.⁷ A háború közvetlen előzményei az 1542-es és 1545-ös braunschweigi háborúk voltak. Ezeket a szövetség seregei az utolsó katolikus hiten megmaradt északi fejedelem, II. Henrik braunschweigi herceg ellen vezették. Az első háború-

⁴ *Alfred Kohler*: Karl V. 1500–1558. Eine Biographie. München – Nördlingen 2014. 164–165.

⁵ Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/A/Adorj%C3%A1n,%20VI..html> letöltés: 2021. máj. 3.

⁶ Az augsburgi bankházak, főként a Fuggerek és Welserek által a császárválasztás céljaira folyósított, mintegy egy millió rajnai forint értékű hitelekhez és további hitelezéshez: *Tózsza-Rigó Attila*: A dunai térség szerepe a kora újkori Közép-Európa gazdasági rendszerében. Délnémet, osztrák, (cseh-)morva és nyugat-magyarországi városok üzleti és társadalmi háálózatai. Miskolc 2014. 77–78.

⁷ *Guitman Barnabás*: Fejezetek a schmalkaldeni háború történetéből. Világtörténet 4. (36.) (2014) 2. sz. 295–317. Itt: 295–296.

ban elűzték Henriket, majd mikor 1545-ben megpróbált tartományába visszatérni, fiaival együtt jogtalanul fogságba vetették.⁸ Károly számára ez az eljárás adott jogi és diplomáciai alapot ahhoz, hogy katonailag is fellépessen a protestáns szövetség ellen. A Henriknek és családjának a fogságba vetése megosztotta a protestánsokat is, főként Brandenburg távolodott el a Hesseni Fülöp és János Frigyes szász választó vezette szövetségtől.

A mühlbergi csata során a protestáns vezérek többsége a császáriak kezébe került. Érdekes adalék, hogy János Frigyeset egy magyar huszár vetette fogságba. Károly ezt a csatát tekintette legnagyobb győzelmének, még a lemondását követően is szívesen idézte fel szűk környezetében az összecsapás eseményeit.⁹ A szakirodalom egyetért abban, hogy Mühlberg volt Károly uralkodásának a csúcsa, ez volt ugyanis az a történelmi pillanat, amikor úgy érezhette, sikerül újra egységbe kovácsolni a Birodalmat. Tévedett.

A schmalkaldeni háborúban a protestáns szász herceg Móric, a választófejedelemi cím és egész Szászország megszerzésének reményében a császár oldalán harcolt. Az elkövetkező években azonban csalódott a császár politikájában és Károly ellen fordult. Ebben szerepet játszhatott az is, hogy a császár még 1547-ben elfogatta a herceg mostohaapját, Hesseni Fülöpöt. Károly a hitelét vesztt, házasságtörő protestáns vezetővel szemben eléggé engesztelhetetlen volt.¹⁰ A korszak egyik legjobb hadvezéréként számon tartott Szász Móric 1552 tavaszán váratlanul átkelt az Alpokon, s csak kevésen múltott, hogy Innsbruckban nem ejtette foglyul az egész császári udvart.¹¹ Végül is az 1555-ös augsburgi vallásbéke zárta le a több éve tartó háborúskodást. Nem sokkal később a birodalmát testvére és fia között felosztó császár önkéntes száműzetésbe vonult.

A száműzetésbe vonulás előzményei és háttere

*„A gyaloghintó megáll a templom kapuja előtt. Jobbra-balra, a fehér lépcsőkön fáklyás szerzetesek állnak [...]. A császár nem tudott szabadulni a szívét szorongató, aggasztó érzéstől. [...] Mert hiszen az ott a sírja: azok mögött a fehér falak mögött mondja majd utolsó imádságát.”*¹² Gerhart Ellert történelmi regényében így interpretálja azt a pillanatot, mikor Károly 1557 februárjában megkezdte önkéntes száműzetését a yustei (Estramadura, Kasztília) Szent Jeromos kolostorban. A regény kissé patetikus megfogalmazása arra utal, hogy valóban itt halt meg Károly 1558 szeptember 21-én. Utolsó, mintegy másfél évét ebben az önkéntes elszigetelésben töltötte, távol a világ és egykori birodalma ügyeitől.

⁸ Uo. 296.

⁹ Uo. 309–310.

¹⁰ *Luise Schorn-Schütte*: Karl V. Kaiser zwischen Mittelalter und Neuzeit. München 2000. 75.

¹¹ *Krász Lilla*: A reformáció és a német vallásháborúk. In: A kora újkor története. Szerk. Poór János. Bp. 2009. 283–311. Itt: 309.

¹² *Gerhart Ellert*: V. Károly. Bp. 1937. 327.

Központi jelentőségű kérdés, hogy a kora újkor egyik legjelentősebb uralkodója miért választotta ezt az utat? Jelen tanulmány terjedelmi keretei nem engedik meg, hogy mélyreható elemzést hajtsunk végre, mindössze arra van lehetőség, hogy néhány fontos momentumot emeljünk ki. Egy ilyen nagy horderejű döntés háttéréként magától értetődően azt érdemes vizsgálnunk, hogy milyen célkitűzések vezették Károlyt uralkodása során és ezekből mi és mennyiben valósult, illetve hiúsult meg?

A korszak közismert fogságba eséseinél már érintettünk néhány fontos témát. Károly minden tekintetben egy rendkívül sokrétű személyiségként mutatható be. Neveltetése kapcsán említésre került Utrechti Adorján. A vallási nevelés mellett jelentős szerepet játszott a burgund örökségként felfogható, „lovagi szellemiségű” nevelése is. Ennek láthatjuk többek között a megnyilvánulását a csatamezőkön, mikor is Károly számos ütközetben személyesen is részt vett a harcokban. Világi nevelői közül Guillaume de Croy, Chièvres nagyhatalmú ura (1458–1521), királyi főkamrás és tanácsos játszott fontos szerepet. Chièvres nagy hatást gyakorolt az ifjú Károlyra, s diplomáciai tehetségét is jelentős részben a franciabarát főkamrásnak köszönhetette.¹³ Az ifjú Habsburg talán legnagyobb befolyású tanácsadója Mercurio di Gattinara nagykancellár volt, aki a francia orientációval szemben egyre inkább más irányba fordította Károly gondolkodását. Gattinara számára a császári cím jelentette az elsődleges célt.¹⁴

Ezzel el is érkeztünk a legfontosabb ideológiai vezérfonalhoz, amely szinte folyamatosan vezette V. Károly tetteit, politikáját. A császár személyével szorosan összekapcsolódik a *Monarchia Universalis* megteremtésének a szándéka. Az univerzális monarchia eszmeisége korántsem Károly, vagy a 16. század szellemi terméke volt. Az elképzelés mélyen a középkori gondolkodásban gyökerezett, többek között már Aquinói Szent Tamás államelméletében is fellelhető a jogi és a teológiai legitimáció eszközeként.¹⁵ A 15. században használták a francia és a spanyol uralkodók is hatalmuk legitimációjára és még inkább kiterjesztésére.¹⁶ Az ideológiának a 16. századi aktualizálása és V. Károly politikájához történő formálása elsősorban Gattinara szellemi termékének tekinthető.¹⁷

Az ideológia értelmezésében az univerzális uralkodó, azaz a császár volt hivatva elhozni a keresztény világ egységét. A béke, a nyugalom és rend védelmezőjeként (*protector*) felelős volt a keresztény közösség boldogságáért, valamint az egyház oltalmazójaként (*defensor ecclesiae*) az univerzális birodalom monarchája köteles volt fellépni a kereszténység veszélyeztetői, például az eretnekek ellen, végül pedig az egyesített keresztény világot ennek megfelelően az oszmánok ellen kellett volna vezetnie. A gyakran elméleti síkon mozgó kategóriák mellett voltak nagyon is gyakorlatias elképzelések az elméletrendszerben. Ezek szerint a császár volt a

¹³ Kohler, A.: Karl V. i. m. 52–53.

¹⁴ Korpás Zoltán: V. Károly és Magyarország (1526–1538). Bp. 2008. 37.

¹⁵ Schorn-Schütte, L.: Karl V. i. m. 28.

¹⁶ Kohler, A.: Karl V. i. m. 95.

¹⁷ Korpás Z.: V. Károly i. m. 37.

törvények legfőbb forrása, s egyben a keresztény világ legfőbb bírása is.¹⁸ Hasonlóan pragmatikus, bár eléggé naiv elképzelés volt, hogy az egyesített kereszténység erőit rövid úton az ősellenség, a már említett oszmánok ellen kell majd fordítania. Károly életének egyik központi gondolata volt ennek az univerzális monarchiának a létrehozása. Természetesen nem úgy kell elképzelnünk, hogy Károly mindennapja-it folyamatosan ez a gondaltsor vezette, inkább csak egyfajta ideológiai keretként szolgálhatott számára, amely keretet a legtöbbször az éppen aktuális politikai, katonai és egyéb eseményekre adott *ad hoc* jellegű reakciók töltötték ki. Császárrá választása az ideológiai keret szempontjából központi jelentőséggel bírt, ez teremtette meg az elsődleges alapot az eszme megvalósításához, majd uralkodásának számos olyan – már korábban is érintett – pillanata volt, amikor úgy tűnt sikerül véghezvinnie hosszú távú elképzeléseit. Ehhez járultak még a spanyol felfedezéseknek és a korai kolonizációnak a sikerei, amelyek tovább erősítették Károly küldetéstudatát.

Mindannyiszor bebizonyosodott azonban, hogy ezek a reményteljes pillanatok is csak történelmi délibábok voltak. Már maga az alapkoncepció sem örvendett osztatlan sikernek a korabeli Európában. Károly és Gattinara is többször hangsúlyozták az univerzális császárság szakrális jellegét. Ezzel azonban, ha akaratlanul is, de a pápai hatalom tekintélyét támadták, amelyet „belülről” már egyébként is megtépáztak a 15–16. századi zsinati mozgalmak.¹⁹ A pápaság oldaláról jelentkező ellenállást gyakran fokozták különböző geopolitikai megfontolások is.

Hangsúlyozandó, hogy Károly és környezete nem azonosította a császári cím megszerzését az univerzális birodalom létrejöttével. Az 1519-es császárválasztást csak az első lépésként fogták fel ezen az úton. Itt azonban további geopolitikai akadályok jelentkeztek, leginkább francia oldalról. Az a tény, hogy I. Ferenc – közel sem esélytelenül – szintén „bejelentkezett” a császári címért, egyértelműen arra mutat, hogy ő maga szeretne volna megszerezni az európai szupremáciát, azaz Károly és a francia király versengett az univerzális monarcha szerepéért.²⁰ Miután Ferenc 1519-ben alulmaradt, komoly fenyegetést jelentett országa számára az európai hatalmi politikában jelentkező Habsburg túlsúly. Másként fogalmazva a Habsburgok országai és befolyási övezetei fojtogató gyűrűbe fogták a Francia Királyságot. Nem hiába tulajdonítják Richelieu-nek a híres mondatot, ami állítólag a vesztfáliai béke aláírásakor hangzott el: „*lefűztük a spanyol gyöngysort*”, azaz csak 1648-ra sikerült megtörni a Habsburg államok gyűrűjét. Maga az időpont is mutatja, hogy a 15. században gyökerező Habsburg–Valois szembenállás nem csak Károly idején, hanem az egész korszakban meghatározta a Birodalom és még inkább a császárok mozgásterét.

Folytatva a geopolitikai fejtegetést, a kissé közhelyes megfogalmazás szerint Károly birodalmában sohasem nyugodott le a nap. Az Aragón–Katalán korona már a 13–14. században is jelentős pozíciókat tartott a kezében a Nyugat-Mediterráneumban. Az aragón expanzió további fontos állomása volt a Nápolyi Királyság

¹⁸ Kohler, A.: Karl V. i. m. 96–97.

¹⁹ Schorn-Schütte, L.: Karl V. i. m. 27., 39.

²⁰ Korpás Z.: V. Károly i. m. 37–38.

megszerzése 1442-ben. A Spanyol Királyság áttételese tulajdonképpen az aragón pozícióknak köszönhetően bonyolódott bele az itáliai háborúba. Az 1530–1540-es években rövid időre az észak-afrikai partvidéken is sikerült pozíciókat szerezni. A rengeteg pénzt felemésztő észak-afrikai expedícióktól jóval jelentősebb volt a burgund örökségként megszerzett Németalföld. Burgundi Mária és I. Miksa házasságának köszönhetően a burgund férfiág kihalása után a Habsburg család kezébe kerültek a legfontosabb németalföldi tartományok. A Habsburg hatalmi terület kiterjesztését V. Károly hajtotta végre, ezzel saját hatalma alatt integrálta a teljes Észak-Németalföldet. Ennek keretében 1524–1528 között betagolta fennhatósága alá Frízlandot és Overijsselt, a folyamat második lépcsőjében pedig Gelderland meghódításával tette teljessé a térség integrációját.²¹

Területi kiterjedésüket, valamint hatásmechanizmusukat tekintve természetesen az 1492 utáni, Európán kívüli felfedezések hozták a legjelentősebb expanziót a Spanyol Királyság történetében. Még Károly életében létrejöttek az első alkirályságok az Újvilágban (Új-Spanyolország, Új Kasztília), s megkezdődött a tengerentúli térségek kiaknázása. A nagyjából egy generáción belül lezajlott újvilági terjeszkedés – első tekintetre – úgy tűnt, jelentős hasznot hoz majd a spanyol korona számára. Elég csak az irdatlan mennyiségű nemesfémre (a 16. században elsősorban még ezüstre) gondolnunk. Az ezüstflokk befutása során nagy valószínűséggel senki sem gondolta volna a kortársak közül, hogy áttételese majd éppen ez a nagy mennyiségű nemesfém fogja a gazdasági vesztét okozni Európa akkori elsőszámú nagyhatalmának, a Spanyol Királyságnak. Ezt a jelenséget a gazdasági nehézségeknél még tárgyalni fogjuk. Visszatérve a Károly keze alatt „egyesült” birodalomhoz, talán a legfontosabb momentum, hogy valójában soha nem sikerült, még csak megközelítőleg sem egységesen kezelnie a különböző tartományait. Ez utóbbiak rendkívül heterogén képet mutattak, mind etnikailag, mind rendi, törvényhozási, közigazgatási, stb. szempontból. A heterogenitás mellett annak a birodalomnak, amelyben „soha nem nyugodott le a nap”, éppen az egyik legnagyobb problémája a kiterjedése volt. Az ebből eredő problémákat a korabeli kommunikációs viszonyok között képtelenség volt áthidalni. A számos európai térségre és Európán kívüli területre kiterjedő birodalmi konglomerátumnak tehát az volt az egyik legnagyobb hibája, hogy hiányzott belőle az az alapvető koherencia, amely az összetartásához lett volna szükséges. Folyamatos problémát jelentett az egyes birodalomrészekben az uralkodó személyes jelentétének hiánya.²² Ennek egyik következménye az volt, hogy Károly szinte egész életében „úton volt” tartományai között, hogy ezzel is kompenzálja a hatékony igazgatási apparátusnak a hiányát. Mindezzel azonban

²¹ *Michael Limberger*: Von einer Textilregion zum Warenhaus Europas. Nordwesteuropas erste Schritte auf dem Weg zur Kernregion der Weltwirtschaft. In: *Globalgeschichte 1450–1620. Anfänge und Perspektiven*. Szerk. Friedrich Edelmayer – Peter Feldbauer – Marija Wakounig. Bd. 4. Wien 2002. 125–138. Itt: 128.

²² *Peter Marzahl*: Communication and Control in the Political System of Emperor Charles V. The First Regency of Empress Isabella. In: *The World of Emperor Charles V*. Szerk. Wim Blockmans – Nicolette Mout. Amsterdam 2004. 83–96. Itt: 84.

nem tudta áthidalni a megfelelő kommunikáció hiányát. Más megközelítésből ez a fáradhatatlan személyes mobilitás tanúbizonyságot tesz Károly rendkívüli munkabírásról is.

Visszatérve a Monarchia Universalis eszmeiségéhez, a koncepciónak a humanisták körében is voltak kritikussai. Rotterdami Erasmus az 1510-es években Károly környezetéhez tartozott Németalföldön. A humanista 1516-ban *Institutio principis Christiani* címmel 1516-ban megjelent fejedelemtükrét a fiatal Habsburgnak ajánlotta.²³ Erasmus az Istennek tetsző uralkodást szembeállította a zsarnoksággal. A szerző szerint nem egy birodalmi koncepció, hanem a keresztények közössége (*Universitas Christiana*) alkotja a legfelső morális szintet. Ez az egység minden kormányzati koncepció felett áll. A kereszténység egységének megőrzése érdekében pedig az uralkodónak elsősorban a békés megoldás lehetőségét kell előnyben részesítenie. A humanisták az univerzális császárság eszmeiségét nagyon gyakran éppen a zsarnoki önkény megtestesüléseként értelmezték, szemben a keresztény fejedelmek közösségével (*res publica christiana*).²⁴

A Német-római Birodalom fejedelmei és a birodalmi városok nem feltétlenül ilyen fennkölt megközelítésből értékelték a korszak hatalmi viszonyait. Károly 1519-ben úgy jelent meg a birodalmi politikai elit számára, mint aki majd képes lesz kiterjeszteni a Német-római Birodalom hatalmát és tekintélyét.²⁵ A fejedelmek jelentős része azonban hamar szembekerült a császári hatalommal, mivel Károly ambícióit – az esetek nagy többségében jogosan – saját hatalmuk veszélyeztetéseként fogták föl. A fejedelmi politika, tehát még a Birodalmon belül sem tette lehetővé az egységes birodalmi koncepció megvalósítását. Valójában már a Károly uralkodását megelőző korszakban is inkább csak eszmei szinten létezett a Birodalom, semmint tényleges birodalmi entitásként. Ebbe a már önmagában is komplex hatalmi konstellációba robbant bele egy Ágoston-rendi szerzetes 1517-es fellépése, amelynek hatása, majd a reformációnak éppen Károly uralkodása alatt végbement kibontakozása alapvetően felülírta az említett politikai viszonyokat.

A Német Birodalomban a lutheranizmus jelentette Károly számára a legnagyobb problémát. Nem önmagában a reformáció, mint mozgalom, hanem leginkább annak politikai vetületei töltötték el aggodalommal. A fejedelmek is elsősorban a császárral szembeni éppen aktuális politikai érdekük alapján ítélték meg Luthert és legtöbbször ennek fényében álltak mellé, vagy utasították el tanait. Ezek az összefüggésrendszerek pedig arra készítették Károlyt, hogy a Birodalomban lehetőség szerint a kompromisszumos megoldást keresse.²⁶

Érdemes itt megemlíteni, hogy Károly uralkodását alapvetően másként, szinte már ellentétesen értékeli a spanyol és a német történeti hagyomány. Míg a spanyol történeti emlékezet az állami egység megteremtését kapcsolja a nevéhez, addig a német történeti hagyomány a vallási-felekezeti szakadás időszakával azo-

²³ Kohler, A.: Karl V. i. m. 47–48.

²⁴ Ferdinand Seibt: Karl V. Der Kaiser und die Reformation. Berlin 1990. 92–93.

²⁵ Korpás Z.: V. Károly i. m. 37–38.

²⁶ Herny Kamen: Spain 1469–1714. A Society of Conflict. Harlow 2005. 76.

nosítja Károly regnálását.²⁷ Számos szerző eljátszik a gondolattal, hogy miért nem állt Károly német császárként a „nemzeti” megmozdulás élére, hogy az egyébként is ellenséges X. Leóval szemben, az angol, vagy a francia példához hasonlóan létrehozza a német nemzeti egyházat. Fontos azonban szem előtt tartani, hogy a Német-római Birodalom nem éppen birodalomszerű sajátosságaiból következően Károly hatalmi bázisát 1519 után is elsősorban a spanyol korona országai biztosították, amelyekben a német földön elképzelt reformokat nem lehetett volna keresztülvinni. Így amennyiben Károly a reformáció mellé állt volna, az óhatatlanul országainak szétszakításához vezetett volna.²⁸ Azt nyilván nem láthatta előre, hogy áttételesen a reformációval szembeni fellépése is éppen erre az útra viszi majd birodalmát.

Bár Károlyt hagyományosan a lutheranizmus ellenfeleként tartják számon, mégis érdemes megjegyezni, hogy sok esetben inkább a toleranciát, semmint a protestánsokkal szembeni éles fellépést választotta. Ennek számos megnyilvánulását lehetne felsorolni, kezdve az 1521-es worms birodalmi gyűléstől, ahol végül is semmilyen hathatós eszközt nem vetettek be császári oldalról azért, hogy megakadályozzák Luther távozását, az 1530-as években kiadott haladékokon keresztül, egészen a Mühlberg után meghozott interimekig. A gyakran megnyilvánuló toleráns hozzáállásával a birodalmi egység újrateremtését kívánta elérni. A Lutherrel és híveivel szemben – akár katolikus szövetségesei ellenében is felvállalt – engedékenységevel viszont legtöbbször sikerült kivívnia mindkét fél elégedetlenségét. Végül a fejedelmi ellenállás, a protestantizmus, valamint a Valois–Habsburg konfliktus abban a tényben (is) összekapcsolható, hogy a protestáns német fejedelmek legnagyobb támogatójukat általában a francia királyban találták meg.

Károly országai és azok érdekszférái már csak kiterjedtségükönél fogva is számos konfliktus lehetőségét hordozták magukban. A franciákkal, valamint az oszmánokkal vívott háborúk, a Birodalom belső konfliktusai azt eredményezték, hogy Károlynak szinte egész életében többfrontos háborúkban kellett küzdenie. Ismert olyan szerző, aki szerint leginkább a háborús konfliktusok okozták, hogy a császár kiegészve és rezignáltan visszavonult a világtól.²⁹ Nem tagadhatjuk el ezeknek a terhes konfliktusoknak az uralkodó pszichéjére gyakorolt negatív hatását. Érdemes azonban itt kibontani még egy problémakört, amely szorosan összefüggött a háborúkkal. A hadseregek és a flották fenntartása, a háborúk logisztikai követelményei, valamint a meghódított területek megtartása egyaránt óriási összegeket emésztett fel. A költségek növekedése egyik oldalról a korabeli hadügyi fejlődéssel magyarázható. A tűzfegyverrel felszerelt tömeghadseregek, valamint az erődharcászat fejlődése először éppen a 16. század első felében növelte meg drámaian a költségeket. Mindezt tetézte, hogy a spanyol korona pozíciónak védelmében egymástól távol lévő hadszíntereken (Észak- és Dél-Itália, Észak-Afrika, később Németalföld, stb.)

²⁷ Seibt, F.: Karl V. i. m. 10–11.

²⁸ Owen Chadwick: A reformáció. Bp. 2003. 51–52.

²⁹ Sigrid-Maria Grössing: Karl V. Der Herrscher zwischen den Zeiten und seine europäische Familie. Wien–München 1999. 11.

volt kénytelen seregeket fenntartani, ami tovább növelte a kiadásokat.³⁰ Emellett a másik probléma az volt, hogy a korabeli államoknak nem álltak rendelkezésre olyan források, amelyekből megfelelő készpénzt lehetett volna „kinyerni” a háborúk finanszírozására.³¹

A pénzügyi problémák, a háborúk, a Birodalom megosztottsága, a lutheranizmus mellett ugyancsak folyamatos problémát jelentettek a szinte állandóan pénzszűkében lévő császár számára. Ezt támasztja alá, hogy Károlynak a visszavonulása során fiának írt intelmeiben is kiemelt hangsúlyt kap ez a terület (lásd később). Mivel ezt a problémakört kevésbé szokta a Károllyal foglalkozó szakirodalom tárgyalni, érdemes a kérdéskört részletesebben megvizsgálni. A korszakban formálódó korai modern államnak az volt az egyik sajátossága, hogy a jelentősen megnövekedett költségekhez még nem tudott olyan kiforrott pénzügyigazgatási rendszereket rendelni, amelyek lehetővé tették volna a szükséges pénzügyi források előteremtését. Az állami kiadások finanszírozásában bekövetkezett tendenciaváltás eredményeként a késő középkorban még inkább hangsúlyos uradalmi birtokok jövedelmével szemben egyre nagyobb szerephez jutottak az adó- és vámbevételek, illetve a hitelek.³² Az adóbevételeket kiváltó és/vagy azok hiányát kompenzáló hiteleknek meghatározó jelentőségük volt nemcsak a háborúk finanszírozásában, hanem összességében az államok fenntartásában is.³³

A Birodalomra jellemző sajátos viszonyok megmutatkoztak a jövedelmekben is. A császár valójában folyamatosan bejövő adóbevételekkel nem számolhatott.³⁴ A török elleni védekezés szempontjából kulcsfontosságú töröksegély (*türkenhilfe*) ügye is egyfajta fura kettősséget eredményezett. A császárnak mintegy hivatalból kötelessége volt a Birodalom határainak a védelme. A kereszténység ősellensége ellen felajánlott adót (*freiwillige Hilfe*) viszont csakis a birodalom határainak a védelmére lehetett felhasználni, azaz „külpolitikai” célokra, mint például Ferdinánd megsegítése a Magyar Királyság területén, már nem lehetett elkölteni.³⁵

³⁰ Jan Glete: *War and the State in Early Modern Europe. Spain, the Dutch Republic and Sweden as the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-Military States*. London–New York 2002. 39.

³¹ James D. Tracy: *War Finance and Fiscal Devolution in Charles V's Realms*. In: *The World of Emperor Charles V*. Szerk. Wim Blockmans – Nicolette Mout. Amsterdam 2004. 69–82. Itt: 69–70.

³² Peter Rauscher: *Verwaltungsgeschichte und Finanzgeschichte. Eine Skizze am Beispiel der kaiserlichen Herrschaft (1526–1740)*. In: *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung und Bürokratisierung. Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der Frühen Neuzeit*. Szerk. Michael Hochedlinger – Thomas Winkelbauer. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 57.) Wien–München 2010. 185–211. Itt: 186.

³³ Peter Musgrave: *The Early Modern European Economy*. Hampshire–New York 1999. 129–130.

³⁴ Vajnági Márta: *A Német Nemzet Szent Római Birodalma*. In: *A kora újkor története*. Szerk. Poór János. Bp. 2009. 167–190. Itt: 183., 188.

³⁵ Bagi Zoltán: *A birodalmi gyűlés és a Magyar Királyságnak szánt töröksegély kérdése a 16. században*. In: *Mozaikok a Magyar Királyság 16–17. századi történelméből*. Szerk. Bagi

Felmerülhet a kérdés, hogy ahogyan a spanyol katonai erőt,³⁶ vagy a diplomatákat, szakértőket,³⁷ úgy tudta-e hasznosítani Károly a spanyol korona pénzügyi forrásait is a német birodalmi ügyekben. Itt első körben számolnunk kell a spanyol rendek tiltakozásával. A rendek már 1519-ben megkérdőjelezték, hogy Károly képes lesz-e a császári címmel együtt járó teendői mellett a spanyol országok érdekeit képviselni.³⁸ Az 1520–1522-es *comuneros*-felkelés részben éppen a császárválasztás finanszírozására miatt kivetett adók miatt robbant ki. A felkelés leverése után viszont az uralkodó könnyebben tudta kezelni a rendi oppozíciót, és főként kasztíliai forrásokat tudott mozgósítani a császári politika támogatására.³⁹ Végül azonban a spanyol állam pénzügyi lehetőségeiben adódott még egy súlyos, strukturális probléma.

Itt érdemes visszatérni röviden az Újvilágból beáramló nemesfém és a spanyol gazdaság kapcsolatához. A beáramló nagy mennyiségű nemesfém devalválta a spanyol fizetőeszközöket. Ez azzal járt, hogy a spanyol üzleti szereplők hátrányba kerültek külföldi partnereikkel, főként az angolokkal és a németalföldiekkel szemben, akik központi szerepet játszottak az ibériai gyapjúexportban. Ez közvetlenül is érintette az államot, mivel Károly idején a gyapjúexportot koordináló szervezet, a *mesta* már állami monopóliumként működött. A spanyol pénz leértékelődésének az állam szempontjából áttételesen is volt negatív hatása. Nevezetesen, mivel a devalváció miatt a spanyol üzleti szereplők kedvezőtlen pozícióba kerültek külföldi partnereikkel szemben, így egyre inkább csökkentek a spanyol állam vámbevételei.

Végül megemlíthető még, hogy az árforradalom mellett további problémát okozott az egyre növekvő kereslet is. A spanyol gazdasági rendszer nem tudta teljes mértékben kiszolgálni a társadalom és az udvar igényeit. Számos területen mind nyersanyagokban, mind késztermékben behozatalra szorultak, amely tovább növelte a spanyol gazdaság kitérttségét. Az importra költött pénzek pedig értelemszerűen nem a saját gazdasági teljesítőképességet növelték.⁴⁰

Károly háborúi tehát nem az elvesztett csaták miatt jelentettek problémát, sőt Károly uralkodásának katonai mérlegét összességében pozitívnak értékelhetjük, amint azt már láthattuk, a döntő ütközetek tulajdonképpen mind megnyerte, azonban arra már általában nem volt lehetősége, hogy ezeket politikai téren is ki tudja aknázni. A további, még fontosabb probléma a háborúk finanszírozásában

Zoltán Bp. 2012. 192–214. Itt: 194–195. Mindazonáltal nem feledkezhetünk meg arról, hogy a birodalmi rendek által finanszírozott katonaság nélkül Habsburg oldalról nem lehetett volna fenntartani a magyarországi hadszínteret.

³⁶ Zombori István: Hatalom és családi viszály. V. Károly és I. Ferdinánd kapcsolata. Világtörténet 15. (1993) 2. sz. 3–14. Itt: 11.

³⁷ Korpás, Z.: V. Károly i. m. 214.

³⁸ Uo. 38.

³⁹ Walther L. Bernecker: Spanische Geschichte. Vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart. München 1999. 20.

⁴⁰ Gracia Rubio Martín: España en el siglo XVI, del cénit a la decadencia, pese a las ingentes llegadas de metales preciosos de América. In: Francisco Pizarro. El hombre desconocido. Szerk. Maria del Carmen Martín Rubio. Madrid 2014. 1–17. Itt: 5–10.

rejtett, mindez pedig értelemszerűen súlyos hatást gyakorolt a teljes államszervezetre. Elég abba belegondolnunk, hogy az első spanyol államcsődre 1557-ben került sor. Bár ekkor már Fülöp ült a trónon, az azonban nyilvánvaló, hogy a strukturális nehézségek Károly uralkodása alatt fejlődtek ki.

Visszatérve a visszavonulását megelőző évekre, Mühlberg után úgy tűnt sikerül legalább a Birodalomban elérnie a kitűzött célokat. Viszonylag gyorsan csalódnia kellett. Valójában nem csak a Mühlberg utáni éveket tekinthetjük a császári hatalom hanyatlási időszakának.⁴¹ Már a negyvenes évek elején is súlyos nehézségek mutatkoztak, amelyeket a crépy-i béke és a schmalkaldeni háborúban elért sikerek egy időre még el tudtak fedni.

Felkészülés a visszavonulásra, egy önkéntes császári fogság körülményei

Egy ilyen nagy horderejű döntés nyilván rendkívül komplex lelki folyamatoknak volt az eredménye. Ebből következően az erre történő felkészülés is döntően ilyen folyamatokat foglalhatott magában. Ezekről azonban csak áttételesen maradtak fenn értékelhető dokumentumok. Jelen tanulmány terjedelmi keretei elsősorban arra adnak lehetőséget, hogy bepillantást nyerjünk abba, hogy Károly, mint császár hogyan készült fel a visszavonulásra.

Politikai örökségének az volt a központi kérdése, hogy országait melyik közeli rokonára hagyja, azaz pontosabban, hogyan ossza fel birodalmát öccse, Ferdinánd és fia, Fülöp között. Károly már Mühlberg „másnapján” megkezdte az előkészületeket arra, hogy fia jobban megismerhesse a különböző birodalomrészeket. Érdekesebb, hogy Fülöp 1548-ig nem hagyta el Spanyolországot. Az év végétől mintegy két éves körútba kezdett, amelynek egy részén a császár is elkísérte. Az infáns itáliai, német és németalföldi tartományokat városokat látogatott végig. Valójában a Habsburg-házon belüli felosztási kísérletek nem Fülöp utazásával kezdődtek, hanem már a negyvenes évek második felében egyre többször előkerült a dinasztia belüli közbeszédben, anélkül, hogy az érintettek sejtették volna a császár jövőbeni visszavonulását.⁴² A Habsburg családon belüli „osztzkodás” bevett eljárás volt már korábban is, számos példát látunk rá az osztrák Habsburg hercegek közötti szerződésekben.

Jelen esetben a Károly és Ferdinánd közötti felosztás egészen a harmincas évek elejéig nyúlik vissza. Ferdinánd némi győzködése után Károly 1531-ben járult hozzá, hogy öccsét római királlyá koronázzák. Nagy valószínűséggel a császár ekkor azért döntött így, mert Fülöp még túl fiatal volt. A negyvenes években az ifjú elérte a nagykorúságot, s egyre inkább érlelődött Károlyban, hogy megtartsa fia számára a császári címet. A császár személyének, illetve úgy általában a spanyoloknak a megítélése azonban rendkívül negatív irányt vett a schmalkaldeni háború idején. A császár jelentős részben spanyol csapatainak köszönhette

⁴¹ Károly egyik legjelentősebb szakértője, Alfred Kohler monográfiája az 1548–1556 közötti éveket a császári hatalom hanyatlásaként aposztrofálja. Kohler, A.: Karl V. i. m. 327–355.

⁴² Kohler, A.: Karl V. i. m. 327–329.

a győzelmét, katonái azonban annyit kegyetlenkedtek és pusztítottak német földön, hogy a lakosság gyűlölettel fordult minden ellen, ami spanyol. Ez kihatott a választófejedelmek gondolkodására is, akik így mereven elzárkóztak a spanyol ágból származó lehetséges utódtól. Károlynak a fent említett elképzelése 1548-ra komoly súrlódást eredményezett Ferdinánddal is, aki szerint a birodalmi ügyek, valamint a török elleni védekezés egyaránt azt tette logikussá, hogy őt (és utódait) válasszák császárrá.⁴³

A Károlyval szembeni rendi szembenállás azt eredményezte, hogy a fejedelmek Ferdinándhoz közeledtek. Ugyanakkor a Birodalom (osztrák) Habsburg hatalmi vonalának preferálásával egyúttal végleg elutasították az univerzális Monarchia elképzelését. Ferdinánd utódainak az öröklése azonban ettől még nem vált egyértelművé. Károly szeme előtt továbbra is birodalmának az egysége lebegett. A dinasztia belüli tárgyalásokon az volt a fő célja, hogy találjon egy olyan modellt, amellyel a jövőben továbbra is biztosítható a személye által összekapcsolt részek közötti szoros kapcsolat. Erre az a megoldás látszott számára a legalkalmasabbnak, hogy a császári címet a két Habsburg ág képviselői felváltva öröklék, azaz Károlyt Ferdinánd, őt Károly fia, végül Fülöpöt pedig Ferdinánd fia, Miksa követte volna a császári trónon. Mindemellett Károly Fülöp itáliai pozícióit is egyre inkább erősítette. A negyvenes évek végén Ferdinánd számára egyre fenyegetőbb lett, ahogy Károly felépítette fia öröklését Ferdinánd ágával szemben.⁴⁴

Ebben a légkörben kezdődtek meg 1550 májusában, Augsburgban a Habsburg családi tárgyalások. Az egyeztetésekbe kezdetben Miksát nem is vonták be, csak Ferdinándot. Az elhúzódó megbeszélések után, 1551-ben megkötött Habsburg családi egyezményben Károly elismerte Ferdinánd jogát a császári trónra (ez már a tárgyalások elején sem volt igazából kérdés), cserébe öccse ígéretet tett arra, hogy támogatni fogja Fülöp öröklését.⁴⁵ A „spanyol öröklés” kérdésében Ferdinándnak azért kellett meghátrálnia, mert a tárgyalások egy bizonyos ponton már a Habsburg-ház végleges szétszakadásával fenyegettek. Az ekkoriban már sokkal realitárból politikát folytató Ferdinánd azt a kártyát játszotta ki fia öröklésének az érdekében, ami a leginkább támogatásra talált a választófejedelmek között. Ferdinánd ugyanis azt szorgalmazta, hogy Fülöppel egy időben Miksát is koronázzák római királlyá, mivel így a fejedelmek, Fülöp esetleges halála után olyan személyt választhatnak, aki szoros kapcsolatban van a Birodalommal, beszéli a nyelvüket, azaz nem egy „kívülálló”. Ezek az elvek konkrétan vissza is köszöntek a passai tárgyalások során. A fejedelmek a passai szerződés megkötése után is valós veszélyként értékelték a spanyol öröklés lehetőségét, ezt a tényt pedig Ferdinánd folyamatosan felhasználhatta Károlyval szemben.⁴⁶

A Habsburg fivéreknak a rendekkel fennálló viszonyában jelentkező különbség a passai szerződés utóéletében is megmutatkozik. Már a tárgyalásokon is Fer-

⁴³ Zombori I.: Hatalom i. m. 11–12.

⁴⁴ Kohler, A.: Karl V. i. m. 330–331.

⁴⁵ Zombori I.: Hatalom i. m. 12.

⁴⁶ Kohler, A.: Karl V. i. m. 331., 334.

dinánd vitte a közvetítő szerepet a császár és a fejedelmek között. Károly vonakodott az 1552 augusztusában megkötött szerződést ténylegesen végrehajtani, ezzel szemben Ferdinánd a passauai szerződést a rendekkel folytatott további tárgyalások kiindulópontjaként értékelte.⁴⁷ Mindennek fényében nem véletlen, hogy a vallási ügyeket érintő, 1555-ös augsburgi tárgyalásokon Habsburg részről már Ferdinánd volt a fő tárgyaló. Maga a császár – saját elhatározásából – nem is vett részt az 1555-ös birodalmi gyűlésen. Megbízottainak pontos instrukciókat adott, amelyek újabb nézeteltéréseket generáltak Ferdinánddal. A véleménykülönbségekből és a hatásköri vitákból végül a fiatalabb Habsburg jött ki előnyösebben. Ferdinánd energikusan és egyben diplomatikusan vezette le a gyűlést, ami nagyban emelte megbecsülését a rendek körében.⁴⁸

Az augsburgi vallásbéke rendelkezéseit itt nem fejtem ki részletesen. Annyi bizonyos, hogy míg Károly a passauai szerződést komoly fenntartásokkal fogadta, addig az augsburgi birodalmi gyűlés rendelkezéseit egyenesen már elutasította.⁴⁹ Összességében az 1552–1555 közötti időszak érlelte meg benne véglegesen a hatalomról történő lemondást. A birodalmi gyűlés végére megszületett a konkrét elhatározás Károlyban, hogy átadja a császári hatalmat öccsének, aki *de facto* már a megelőző két évben tulajdonképpen számos területen átvette a császári teendőket. 1555. szeptember végén érkezett Ferdinándhoz a Brüsszelben időző császár követe. A császár tudatta királyi öccsével, hogy lemond minden világi hatalomról és élete hátralévő részét békében és nyugalomban Isten szolgálatával fogja tölteni. A hatalom tényleges átadása nem ment gyorsan, 1556-ban sikerült lezárni minden bürokratikus és jogi folyamatot, s a választófejedelmek csak 1558-ban adták beleegyezésüket az uralkodó-váltásba.⁵⁰ Fennmaradtak Károly instrukciói, amelyeket a Ferdinándhoz utazó császári küldötteinek írt. Ebben Károly arra hivatkozik, hogy „*hosszan tartó testi gyengesége miatt*” nem tudott a fejedelmekkel személyesen találkozni. Egyben kéri a fejedelmeket, hogy fogadják el „*a római királyt jogszerű és Istentől adatott császáruknak*”.⁵¹

A császári címnek ilyenén módon történő átruházására addig még nem volt precedens a Birodalomban. Ferdinánd nagyon is tartott tőle, hogy az emiatt esetlegesen kirobbanó politikai válság általános európai háborút fog kirobbantani. A francia- és az oszmán fenyegetés mellett Itáliában is feszült volt a helyzet, még a pápával is számítani lehetett fegyveres konfliktusra. Így a lemondást érintő tárgyalásokat eltolta 1556-ra.

Végül is a várt konfliktus-sorozat elmaradt. Károly lemondásával megszűnt a személyében megtestesülő, egységes Habsburg szupranacionális hatalom. Fülöp még 1555-ben lemondott az 1551-es augsburgi családi szerződésben foglalt

⁴⁷ Schorn-Schütte, L.: Karl V. i. m. 79.

⁴⁸ Kohler, A.: Karl V. i. m. 344–345., 350.

⁴⁹ Zombori I.: Hatalom i. m. 12.

⁵⁰ Kohler, A.: Karl V. i. m. 349–350.

⁵¹ Quellen zur Geschichte Karls V. Hg. Alfred Kohler. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit, 15) Darmstadt 1990. 480–481.

lehetőségről, azaz vállalta, hogy Ferdinánd halála után nem száll ringbe a császári címért.⁵²

Károlynak jelentős sikerei mellett számos – korábban már érintett – kudarcot kellett megélnie. Az általa kitűzött politikai céloknak a megghiúsulása az ötvenes évekre általános rezignáltságot eredményeztek nála. Lelki vívódásaihoz hozzájárultak személyes tragédiái is. Édesanyja Aragóniai és Kasztíliai (Őrült) Johanna kedélybetegsége még Károly fiatalkorában rohamosan súlyosbodott, s a pszichés problémák egyre inkább eluralkodtak Johannán. A világtól elzárva élő asszony nem sokkal Károly visszavonulása előtt, 1555 áprilisában hunyt el. A források szerint Károlyt mélyen megérintette és egész életére elkísérte fiatal feleségének 1539-es elvesztése. Portugáliai Izabella egy vetélés során fellépett komplikációkba halt bele 36 évesen. Károly, bár voltak szerelmi kapcsolata, többé nem házasodott meg és élete végéig gyászolta Izabellát.⁵³ A lemondását megelőző években a megpróbáltatások már aláásták a császár fizikai és mentális egészségét is, azaz a lelki fájdalomra érő sorozatos csalódottság miatt a végletekig kimerülten távozott a nagypolitika világából.⁵⁴ Ami a gyermekeit illeti, velük nem tartott fenn atyai szeretetre épülő, szoros kapcsolatot. Fiatalkori nevelésükben egyáltalán nem is vett részt. Távol-ságtartó volt kezdetben Fülöppel is. Ennek nem csak az volt az oka, hogy a sokat utazó császár egyszerűen nem volt jelen a gyermek környezetében, hanem egyszerűen nem foglalkozott vele. Csak azután fordult felé nagyobb érdeklődéssel, hogy bebizonyosodott, hogy Fülöp alkalmas lehet majd utódjának. Ez a rideg hozzáállás meghozta „eredményét”, a fiú egyszerre csodálta és gyűlölte apját. A törvénytelen nászból származó Juan (a későbbi lepantói győző) már azelőtt istenítette Károlyt, hogy megtudta volna, hogy ő a vér szerinti apja. Károly még kevesebbet törődött vele, mint Fülöppel, már csak yustei magányában ismerte el hivatalosan fiának.⁵⁵

Károly felkészülésének egyik személyes jellegű forrása a Fülöphöz írt intelmei. Érdemes ezeket közelebbről is megvizsgálni. Az 1555 októberében papírra vetett gondolatok első része a fejedelmi erényekkel foglalkozik. Az instrukciók első része általános kijelentéseket foglal magában. Így például arra inti fiát, hogy a jó fejedelemnek inkább kegyet kell gyakorolnia alattvalói felé, azok boldogságát szolgálva, mivel a boldog és tiszteletet mutató alattvalók sokkal szívesebben szolgálják uralkodójukat, mint azok, akik csak félelemből teszik ugyanezt.⁵⁶

⁵² Kohler, A.: Karl V. i. m. 351–352.

⁵³ Négy törvénytelen gyermekéről tudunk. A Johanna von der Gheensttel folytatott szerelmi kapcsolatából született Don Juan de Austria (a lepantói győző, rövid ideig Németalföld kormányzója), aki közismerten fényes katonai és politikai karriert futott be a korszakban.

⁵⁴ John Julius Norwich: *Four Princes*. Henry VIII, Francis I, Charles V, Suleiman the Magnificent and the Obsessions that Forged Modern Europe. New York 2017. 25.

⁵⁵ Martina Fuchs: *Die vielen Gesichter eines Kaisers*. Zur Rezeption Karls V. in deutscher Epik und Drama. In: *The World of Emperor Charles V*. Szerk. Wim Blockmans – Nicolette Mout. Amsterdam 2004. 311–336. Itt: 317–318.

⁵⁶ Kohler, A.: *Quellen* i. m. 468–470.

A jó fejedelelem által használt konkrét eszközök között elsőként a hitet és az igazságosságot, vagy más fordításban a jogszerűséget emeli ki. Más helyen (szintén Fülöpnek írt levelében) némileg patetikusan úgy fogalmaz, hogy a buzgó uralkodó hatalma két bástyára épül: a (katolikus) hit és a törvények védelmére. Amennyiben a fejedelelem a hitet szavakban és tettekben is megvédelmezi, az nagy autoritást és tekintélyt kölcsönöz hatalmának. A törvények betartatásában nem csak a szankcionálásnak, hanem a könyörületességnek, sőt a jutalmazásnak is fontos szerepe van az alattvalók felé.⁵⁷

Az intelmek első részének közel a fele azzal foglalkozik, hogy a jó fejedelemnek hogyan kell gondoskodnia az ország bevételeiről. Eszerint a különböző jövedelemtípusok két részre oszthatók, aszerint, hogy azok beszedését hogyan éri el a hatalom. A szokásos vagy bevett jövedelmek, mint pl. adók, vámok és egyéb járulékok, amelyeket úgymond „*jószántukból*” fizetik be az alattvalók. Emellett az uralkodó időről időre kénytelen más forrásokhoz is nyúlni, amelyeket kényszerrel vagy fenyegetéssel kell az emberektől beszédni. Ez utóbbiakban nagy veszély rejlik, mivel sérelmeket, sőt az uralkodóval szembeni gyűlöletet idézhetnek elő. Az elvi megfontolások mellett itt olyan konkrét fogalmakra is kitér Károly, mint kamatok és vámok, hivatalok áruba bocsátása, stb. Ezzel szoros összefüggésben arról is értekezik fiának, hogy a fejedelemnek nagy figyelmet kell fordítania hivatalnokaira és vámosaira, nehogy munkájuk túl nagy elégedetlenséget váltson ki az emberekből. Végül arra is kitér, hogy nem szabad az alattvalókat túlzó és főként haszontalan (célokra kivetett) adókkal terhelni.⁵⁸

A pénzügyekkel foglalkozó részben több helyen is említésre kerül, hogy többek között azért is fontos a bevételek kezelése, hogy az uralkodónak megfelelő hadsereg álljon rendelkezésre. Ezzel összecsengve az intelmek második része a háborúkat tárgyalja. Eszerint nagy figyelmet kell fordítani a katonai fegyelemre és a kiképzésre. Károly szerint nem kell túl nagy sereg, de túl kevés embert sem szabad fegyverben tartani. Megadja az ideális létszámokat is: 30 000 gyalogos és 4 000 lovas.⁵⁹ Az nem derül ki a szövegből, hogy ezt a spanyol korona összes országára kellene-e vonatkoztatnia Fülöpnek. Érdekes, egyszersmind érthető információ, hogy a hatalmas tengerentúli birtokokkal rendelkező egykori uralkodó azt írja fiának: „*Arról, hogy hogyan kell egy tengeri háborút megvívni, nem sokat tudok neked mondani*”.⁶⁰ Annál többet értekezik viszont az erődökről és főként a mezei seregekről, valamint a harceszközökről, többek között az ágyúkról. A mezei hadak összetételére azt a „receptet” adja, hogy a leghatékonyabb, ha azokat „*németekből, spanyolokból, és olaszokból*” állítják össze, arra azonban vigyázni kell, hogy ezeket a nációkat, valamint a németalföldi katonákat az esetleges összetűzések elkerülése végett nem szabad egy táborban elszállásolni.⁶¹ Felhívja még fia figyelmét arra, hogy ápoljon

⁵⁷ Uo. 468.

⁵⁸ Uo. 471–473.

⁵⁹ Uo. 473–474.

⁶⁰ Uo. 474.

⁶¹ Uo. 475.

jó viszonyt az „osztrák hercegekkel”, mert azok katonai téren válogatott katonákkal tudják őt kisegíteni, ha szükséges.⁶²

Megemlíthető, hogy külön kitér arra, hogy fiának mindig készen kell állnia a háborúra az (ős)ellenség oszmánok ellen, mert azok folyamatosan veszélyeztetik országait. A „magyar háborúban” („*Zu dem Ungerischen kriege*”) viszont nem áll fenn ilyen veszély, mert ott támaszkodni lehet Bécs nagy erődjére (sic!), valamint a szomszédos német népekre, illetve a törököknek itt egyébként is „*a Dunán felfelé kell hajózni, ami kedvezőtlen nekik*”.⁶³ Nem tudni, hogy ezeket az optimista kijelentéseket mire alapozta Károly mindössze három évvel az 1552-es események után, amelyeknek a híre bizonyíthatóan eljutott a császárhoz.⁶⁴ Végül részletesen értekezik még az itáliai helyzetről és a franciákkal szembeni fellépés lehetőségeiről.⁶⁵

A felkészülés mellett érdemes még kitérni arra, hogyan nézett ki egy császár önkéntes fogsága. Mintegy ötven fő tartott vele az estramadurai kolostor magányába. Yuste egyébként kellemes vidéken feküdt, amelyet Károly akkor keresett fel gyakran, mikor felesége még élt és a toledói rezidencián tartózkodtak. A környék gazdag volt halakban, gyümölcsökben és kellemes klíma uralkodott. Megkockáztatható, hogy a megtört Károlyt az Izabellával együtt töltött időkre emlékeztethette a vidék. Szűk udvartartásának tagjai azonban jórészt gyűlölték a kolostort. A császárt mintegy harminc évig szolgáló udvarmestere, Luís Mendez de Quijada kijelentette, hogy ez a hely olyan magányos, hogy csak olyan ember bírja elviselni, aki elhatározta, hogy maga mögött hagyja a világot.⁶⁶ Végül is, éppen ez volt a cél. Károly tökéletesen meg volt elégedve, s állítólag csak azt bánta, hogy már korábban nem vonult vissza önkéntes fogságába.

Fennmaradt egy inventárium arról, hogy milyen klenódiumok voltak Károlyal yustei „magányában”. Nos, távolról sem jelenthető ki, hogy a világtól visszavonult egykori nagyhatalmú uralkodó teljes szerzetesi szegénységben töltötte volna utolsó hónapjait. A forrás szerint számos értékes festmény, ékszerek és egyéb értékes ingóság volt Yustében. Néhány érdekes darabot érdemes kiemelni. Károly egy selyem zsákocskában néhány pergamenre festett képmást tartott magánál. Az egyik a császárnét ábrázolta, egy másikon Károly volt látható gyermekként, végül a legérdekesebb, hogy volt még egy képmás a francia királyról is. A reprezentatív tárgyak között szerepelt többek között egy ébenfából készült homokóra, aranyozott és zománcozott csatok, brillek, aranykeretes medálok, sőt még arany fogpiszkálók is.

⁶² Uo. 476.

⁶³ Uo. 476–477.

⁶⁴ Hozzátehetjük, hogy az ötvenes évek elején több olyan háború is folyt Európában, amelyek Károlyt közelebből érintették, mint az oszmánok magyarországi foglalásai. Többek között zajlott az éppen aktuális francia támadás a Rajna vidéken és Metz térségében, Szász Móric említett hadjárata, a piemonti háború, tengeri háború a Mediterráneumban. Kohler, A.: Karl V. i. m. 337–338.

⁶⁵ Kohler, A.: Quellen i. m. 478–480.

⁶⁶ Norwich, J. J.: Four Princes i. m. 166.

Emellett Károly személyes tárgyai között voltak még quadránsok, asztrolábiumok és különféle geometriai eszközök.⁶⁷

A volt császár számos, szép kivitelezésű és különféle nyelveken írt könyvet, valamint térképgyűjteményeket vitt magával a kolostorba. Az étkezést nagyszámú ezüst és aranyozott edény, pohár és evőeszköz szolgálta. Külön ezüst eszközök („*Silberzeug der Aptheke*”) szolgálták Károly egészségét (poharak, kannák, fiolák és dobozkák). Ezeken belül külön doboz szolgált a befőttként (?) eltett citromhéjaknak és a cukrozott töknek. Ékszerei elsősorban vallási jellegű tárgyak voltak, keresztek, rózsafüzérek és ereklyetartók. Az inventárium szerint számos festmény díszítette a kolostor falait. Károly magával vitte Tizianónak legalább öt képét. Ez utóbbiak közül az egyik a császárt és a császárnét, egy másik pedig csak a császárnét ábrázolta életnagyságban. Károly ruhatárában is volt néhány értékes darab. Tizenhat hosszú férfi viselet szerepel az összeírásban, ezek pehelytollal, vagy tunéziai bárányprémmel voltak bélelve, némelyik anyaga bársony volt és volt köztük hermelinnel díszített darab is. Az inventáriumot nem sokkal a maláriában elhunyt Károly 1558. szeptember 21-i halála után írták össze.⁶⁸

Károly visszavonulásának politikai, lelki oldala számos nézőpontból értékelhető. Leggyakrabban az általános politikai és ideológiai céljainak a kudarcát látják az önkéntes száműzetés mögött. Abban már nehezebb dönten, hogy ez egy belátási folyamatnak volt-e az eredménye, melynek során bebizonyosodott, hogy nem tudja végrehajtani hosszú távú terveit, vagy más megközelítésből nem tudott beletenyugodni kudarcaiba, s szinte már fanatikusan ragaszkodott az uralkodása első évtizedeiben kialakított elképzeléseihez. Összességében egy fontos momentumot mindenképpen ki kell emelnünk. A korszakban, de talán általában a történelemben sem találunk példát arra, hogy valaki, aki ekkora hatalommal rendelkezett, szembesülve azzal, hogy hosszú távú elképzelései nem valósíthatók meg, képes volt elengedni a hatalmat, s valóban megnyugvást talált a visszavonulásban.

⁶⁷ Kohler, A.: Quellen i. m. 482.

⁶⁸ Uo. 483–486.

Hiller István

EMIGRÁCIÓ, AVAGY ÚT A HATALOMBA ILLÉSHÁZY ISTVÁN

1606. június 23-án két elégedett ember állt fel a tárgyalóasztal mellől. Örültek a közös munka sikerének és bíztak abban, hogy együtt fogják formálni a jövőt. Bíztak egymásban. Ez azért volt némiképp meglepő, mert néhány évvel korábban az egyikük halálra ítélte a másikat.

A bécsi béke, amelyet Habsburg Mátyás főherceg az uralkodóház nevében és Illésházy István, Bocskai István erdélyi fejedelem teljhatalmú megbízottja hozott tető alá, korszakos megállapodás volt. Hogyan jutottak el eddig? Milyen út vezetett el odáig, hogy a két ellenfél megegyezésre jutott? S főként hogyan lehet az emigrációt politikai építkezésre használni? Illésházy és Mátyás főherceg viszonya érdekes és tanulságos válaszokkal szolgál.

Illésházy István 66 éves volt a bécsi tárgyalások idején, idős embernek számított.¹ Életének döntő részében nem vett részt az országos politikában és sokáig semmi jel nem utalt arra, hogy ezen változtatni kíván. 1540-ben született Illésházán, Pozsony közelében. Édesapja, Illésházy Tamás vármegyei alispánként dolgozott, középnemesi család feje. Ismert volt a vármegyén belül, ám „nagypolitikai” ügyekben, főként nemzetközi kérdésekben, nem játszott szerepet. Fia pályája sem alakult másképp. Katonáskodott, mint számosan a nemesifjak közül, 50 lovas parancsnoka volt, de jól érzékelhetően nem ez volt az a terület, amit magának életcélként kívánt. 33 évesen lett alispán a megyéjében, ahogy az apja. Hivatalát nem viselte hosszú ideig, 4 év múltával kinevezést kapott a Pozsonyi Kamara tanácsosi tisztségére, s ebben a hivatalában már sokkal jobban kibontakozott a karaktere. Illésházy István végtelenül precíz, nagy munkabírási és szorgalmas ember volt. Minden részletnek alaposan utánanézett, ellenőrzött, újabb és újabb adatokat, információkat kért, de az apró adatok mellett pontosan látta a nagy egészet is. Eljárása, ügyintézése és következtetései logikusak és egyértelműek voltak, nem nagyon lehetett velük vitatkozni, mert nem lett volna értelme. Egyértelmű lett, Illésházy értett a pénzügyekhez, átlátta a folyamatokat és makacsul kiállt a véleménye mellett. Megkérdőjelezhetetlenül tekintélyt szerzett magának, és ismertsége, hírneve egyre szélesebb körben terjedt. Ez a fajta hírnév azonban nem azt jelentette, hogy szerették. Elismerték és tisztelték, ám nem kedvelték. Ez természetesen a munkájából is fakadt. Kontrollált

¹ *Szakály Ferenc*: Illésházy István (1540–1609). In: Nagy képes milleniumi arcképcsarnok. Szerk. Rácz Árpád. Bp. 1999. 82–83.

és vizsgálódott, pénzügyekben kutakodott, gazdálkodást kért számon, utánajárt, hogy mi a helyzet a végvárakkal, csak éppen a végváriakat faggatta, akik nyilván nem az elszámolásokkal kívánták tölteni napjaikat. Ellenszenves volt a munkája, sokakat idegesített és tett mérgessé, még akkor is, ha a munka minőségében és korrektségében nem kétkedtek. Kamarai tanácsosként pénzzel bánt nap, mint nap, de tisztességét nem kérdőjelezte meg senki. Mégis meggazdagodott.

Krusich Jánost meggyötörte a török. A korponai főkapitány vitézül küzdött ellenfeleivel Szécsény mellett, de alulmaradt a küzdelemben és fogságba esett. Tekintélyes család tekintélyes sarjaként a győztesek nem is gondoltak arra, hogy sorsáról helyben szülessék döntés, hanem egyből Konstantinápolyba vitték. Nyilván eleve nem élt benne apja emléke, aki Dalmáciában harcolt az oszmán sereg ellen, s Split közelében fogták el. Lefejezték, s holttestét csak óriási összeg ellenében szolgáltatták ki. Nagy reményei tehát nem lehettek, hacsak nem az, hogy a törökök számára többet ér a pénze, mint a feje. Pénzből ugyanis nem volt hiánya. Krusich ugyanis az ország egyik legvagyonosabb famíliájának egyetlen fiú leszármazottja volt, s házassága csak tovább növelte a vagyont. Felesége, Pálffy Kata a Dersffy és Erdődy családok hírét és nem kis részt vagyonát hozta a házasságba, így a Krusich-Pálffy frigy a királyság egyik legnagyobb családi vagyonfelhalmozása lett, amit sokan és gyakran emlegettek. Birtokuk, pénzük volt, fiúgyermekük azonban nem. Leányuk Ilona nem véletlenül sokak figyelmét felkeltette, s bár Balassi Bálint biztosan szebben tudott udvarolni másoknál – nagyon szerette volna feleségül venni Krusichék lányát –, mindazonáltal Maximilian von Dietrichstein nyerte el a kezét. Ezzel a lépéssel a Krusich-Pálffy család a legmagasabb birodalmi arisztokrácia körébe lépett.² Krusich János azonban nem sokáig élvezhette ezt a lehetőséget, néhány évvel Ilona házassága után, 1580-ban elhunyt. Pálffy Kata pedig ott maradt özvegyen és nagyon-nagyon gazdagon.

Erdődy Anna néhány évig volt csak feleség. Számos ágon és módon volt rokona Pálffy Katának. Vagyonra és tekintélyre családnevének ismeretében nem is szorul nagyon magyarázatra. Édesapja Erdődy Péter horvát bán volt, akire már-már úgy tekintettek, mint egy uralkodóra. Első férje Dersffy István, szintén neves familia tagja, özvegységben hagyta, ahogy néhány év múlva ő maga is második férjét, 6 évi együttlét után. 1577-ben költözött a másvilágra. A megözvegyült férj Illésházy István volt.

Néhány év különbséggel az országban az egyik leggazdagabb asszony és az országban előmenetelét a legtudatosabban építő férfi házastárs nélkül maradt. Ez az állapot nem tartott sokáig. Pálffy Kata és Illésházy István 1581-ben házasodtak össze. Mindketten hittek abban, hogy boldogok és sikeresek lesznek együtt. Minden okuk meg is volt rá. Ebbéli érzésüket csak erősíthette, ha rápillantottak az újdonsült feleség testvérére, Pálffy Miklósról, akinek jövődöbelijét Maria Fuggernek hívták. Illésházy István 1581-re Pozsony vármegyei középnyemesből az Erdődy, a Dersffy,

² *Péter Katalin*: Illésházy Istvánról. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica* 13. (2008) 2. sz. 127–165. Itt: 131–137.

a Krusich, a Pálffy, a Dietrichstein és a Fugger családokkal került kapcsolatba. Elképesztő vagyon és korlátlan befolyás birtokosai. Kitől kapott – örökségként –, kitől várhatott – befolyást – de arra, ami valójában történt, kevesen számítottak.

A drinápolyi béke igazából sohasem teremtett nyugalmat. Állandósuló kisebb-nagyobb összecsapások, szabályozatlanság és kiszámíthatatlanság jellemezte a következő évtizedeket. Végvárok és végváriak néztek egymással szembe és miközben egyik fél sem mondta fel a megkötött békeszerződést, alig volt, aki ténylegesen tisztelte és betartotta. Elhúzódó és éveken – mit éveken, évtizeden – áthúzódó háborút azonban nem akart senki. Maga a konfliktus, látva az előzményeket – elkerülhetetlen volt, s a kikerülhetetlen hadakozás mögött, ha nem is érett és kihordott, de feltétlenül létező ideológia is állt – a török kiűzése az elfoglalt területekről –, ám az, ami és ahogy történt, az nem volt jó senkinek.³ Vagy majdnem senkinek.

Pálffy Miklós, Illésházy István sógora nagyszerű katona és kitűnő szervező volt. Tehetségét mindenki elismerte, dicsérték az egyik oldalon, félték a másikon. Az Oszmán Birodalom elleni egyre csak húzódó, egyre hosszabb háborúban a keresztény seregek legkiválóbb parancsnoka, számos kiemelkedő haditett kiötlője és végrehajtója, Győr visszafoglalója. Király és pápa elismerő címekkel és hálálkodó üzenetekkel halmozta el, a Bécsben szolgálatot teljesítő diplomaták pedig szorgosan ismételték meg hazaküldött jelentéseikben Pálffy nevét.⁴ A nagyszerű és dicső tettek mellett azonban érdemes másra is figyelni. Ahogy egyre világosabb lett Pálffy számára is, hogy minden siker mellett átütő és végérvényes győzelem egyhamar nem várható, úgy kristályosodott ki benne, hogy a hosszú távú ellátás biztosítása alapvető és létfontosságú. A jelentős számú hadsereg összetartása és hadra foghatósága a harci buzdítás mellett mást is igényelt. Leginkább gabonát meg bort. Ráadásul sokat és megbízható rendszerességgel. Előzetesen ugyanis nem történt meg annyi tartalék felhalmozása, ami a katonák számára évekre elegendő lett volna és ilyen jellegű gazdasági felkészülés sem volt. Pálffy sikerei, a háború reménytelen kimenete, de a vereség elkerülése minden eszközzel azt jelentette, hogy menet közben kellett megbízható megoldást találni. Olyan embert, aki ért a szervezéshez, olyat, aki ért a gazdasághoz, akinek van tapasztalata és aki ért a pénzhez. Nem volt kétség, ez az ember Illésházy István volt. Pálffy teljesen megbízott a sógorában, aki a hadsereg ellátmányának legfőbb szervezőjeként egyben szállítóként pontosan és precízen teljesített mindent. Néha viselt hivatalos, ezzel kapcsolatos címet – főadószedő – máskor cím nélkül, de érvényes megbízással szállított gabonát, bort és mindent, amit kellett. Márpedig sok minden kellett és mindenből sok. Biztos piac a

³ Jan Paul Niederkorn: Die europäische Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606) Wien 1993.; Geoffrey Parker: The „Military Revolution”, 1560–1660 – a Myth? Journal of Modern History 48. (1976) 2. sz. 195–214. Magyarországon: Kelenik József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Hadtörténeti Közlemények 103. (1990) 3. sz. 85–95. Itt: 89–95.

⁴ Jedlicska Pál: Adatok erdódi báró Pálffy Miklós, a győri hősnek életrajza és korához 1552–1600. Eger 1897.

háború – mondhatni, s ez esetben ez feltétlenül igaz is volt. Illésházy szervezett és szállított, a katonák ettek, ittak és harcoltak, Pálffy meg fizetett. Pontosan és sokat. Az évszázad fordulójára, amikor már hét éve folyt a háború, és miután 1596 nyarán Mezőkeresztesnél a legnagyobb ütközet is döntetlenül végződött, senki sem tudta megjósolni, meddig tart még ez az egész. Illésházy 60 éves volt ekkor. Dúsgazdag. Házasságai és a háború igényelte szolgáltatásai révén, gazdagabb, mint amennyit bármikor is remélt és gondolt. Gazdagabb az országban majd mindenkinél. Mégsem gondolta, hogy itt meg kellene állnia.

Likava, Szitnya, Csábrág vára, trencsényi és lipcsei ispánság, Szentgyörgy és Bazin mezővárosok zálogjoga, Surány és Trencsény vára, amihez még három mezőváros és 24 falu tartozott, Tovacov Morvaországban, majd Hodonin és Gödingen uradalma. A felsorolás messze nem teljes, de így is sok. És akkor még nem beszélünk a készpénz állományról, ami pontosan meghatározhatatlan. Elég annyi, hogy csak az utóbbi 3 morvaországi birtok megszerzéséért 900 ezer forintot fizetett ki, hitel felvétele nélkül, a megállapodások megkötése után szinte azonnal, készpénzben. Alig felfogható nagyságrend! Volt, aki mégis felfogta.

A hosszú török háborúban nem bírtak egymással. Sem a Habsburgok, sem az Oszmán Birodalom. Se győzelem, se vereség, csak – változó intenzitással – harc, s béke még a láthatáron sem volt. Kimerült a lakosság, kimerültek a katonák és kimerült a Kincstár is. Ehhez persze hozzájárított az is, hogy a prágai udvartartás iszonyú összegeket emésztett fel. Rudolf megkérdőjelezhetetlenül vibrálóan érdekes manierista centrumot hozott létre, Európa legkülönbözőbb helyeiről jöttek ide tudós és saját vélt tudásukat fitogtató emberek, ám mindez nagyon, de nagyon drága dolog volt.⁵ A kényszerű helyzet a Hradcsinban⁶ és a Hofkriegsrat, az Udvari Haditanács székhelyén a bécsi Hofburgban egyre többeknek okozott erős fejfájást. Megoldást kellett találniuk, s a helyzetet csak súlyosbította, hogy 1600-ban elhunyt a nagyszerű Pálffy, a sereg istenített vezére. Se parancsnok, se pénz – a helyzet válságos lett a Habsburg udvar számára. Pénzt kellett találni. Találtak.

Joó János királyi személynök nem akarta, hogy szeressék. Nem is szerette senki. Azt azonban mindenki elismerte, hogy roppant éles eszű ember, akinek mindig eszébe jut valami. Nem fogyott ki az ötletekből. Erre a krízis szituációra is volt terve. Abból az egyszerű tényből indult ki, hogy onnan kell elvenni, ahol van. Az Udvari Kamara bevételei nem nőttek, sőt inkább csökkentek, külföldi segítségre nem lehetett számítani, akkor a királyságon belül kellett körülnézni. Pethő Ferenc, Rákóczi Zsigmond, Homonnai Drugeth György, Balassa András, Nádasdy Tamás mind ennek az ötletnek lettek szenvedő alanyai. Perek, eljárások indultak, sorozatban. 1601-től számos magyar arisztokrata család tagjai kerültek több, mint kínos helyzetbe. A vádak változatosak voltak, a cél minden esetben ugyanaz. Birtok, vagyis pénz. Ebben a helyzetben került elő Szentgyörgy és Bazin városok ügye.

⁵ R. J. W. Evans: Rudolf II. Ohnmacht und Einsamkeit. Graz–Wien–Köln 1980.

⁶ R. J. W. Evans: Das Werden der Habsburgermonarchie, 1550–1700. Gesellschaft, Kultur, Institutionen. Wien–Köln–Graz 1989.

A két mezőváros Illésházy István zálogbirtoka volt. A Magyar Kamara tulajdona, de Illésházy megszerezte felettük a zálogjogot. Szép jövedelmet húzott belőlük és semmilyen engedményt nem tett. Felesleges lett volna kísérletezni, hiszen Illésházy kamarai múltját mindenki ismerte, pontosan tudott minden részletet, átlátta a jövedelmek és kiadások összes ágát-bogát, s ez finoman fogalmazva megkeserítette a városok életét. Az uralkodó – nyilván nem önnön magától – azzal a javaslattal élt, hogy a két város váltsa ki magát. Elég elképesztő és példátlan eset. A városok mindenesetre a Magyar Kamarához fordultak – minthogy Illésházyhoz felesleges lett volna – s ezek után, bízva a tálcán nyújtott lehetőséggel azt vállalták, hogy ők maguk kifizetik a zálog összegét, csak hadd kerüljenek ismét a Kamara fennhatósága alá. Magyarán minden jobb, csak Illésházytól el.

A kérelemről biztosan tudott Joó János, s vélhetően az ő ötlete adta az újabb lökést. Ettől az ügytől függetlenül ugyanis korábban egy másik település, Modor esete adta a lehetséges példát. Modor úgy került ki a Szentgyörgy és Bazin helyzetéhez igen hasonló szituációból, hogy az uralkodó – feltételezhetően javaslatra – a megváltás összegének fejében szabad királyi városi rangra emelte Modort, így a város kikerült a zálogból, sőt a mezővárosi státuszból, s élvezhette az addig elérhetetlennek látszó privilégiumokat. Mindenki jól járt. A Kamara pénzhez jutott a város meg szabad lett. Azaz nem mindenki járt jól. A nemesség számos képviselője emelte fel a hangját, rendi jogaik csorbítását látták a megoldásban, s ebben nem is tévedtek. A nemességnek egyáltalán nem állt érdekében a szabad királyi városok számának növekedése – érthető okokból, hiszen saját lehetőségeik csökkentek. Illésházy is ezek közé tartozott, s akkor, amikor a két mezőváros esetében személyében, még pontosabban vagyonában is érintett lett, felháborodásának adott hangot. Azt gondolta egy tisztán jogi-vagyoni kérdésről van szó és nincs benne semmi más. Tévedett.⁷

Illésházy megmozgatta minden kapcsolatát, rengeteg levelet, beadványt írt, hosszan sorolta az érveit, de nem jutott semmire. Olyannyira nem, hogy végül Szentgyörgy és Bazin megkapta az engedélyt, s megválthatta önmagát. Illésházy felháborodottsága végtelen volt. Nem akarta annyiban hagyni. Érezhető volt, hogy egyre inkább idegessé és zaklatottá vált, egyre keményebben fogalmazott, mígnem 1600 november 8-án egy a Magyar Kamarának címzett levelében egyebek mellett megkérdőjelezte, hogy a döntés a Magyar Királyság törvényeivel, illetve Rudolf király ezen törvényekre tett esküjével összhangban áll-e? Megkérdőjelezte a király döntését. Sőt törvény- és királyi esküellenesnek vélte azt. Ez volt az a pont, ahol eltévesztette a mértéket és az arányt. És ez volt az a pont, ahol Joó Jánosnak, Istvánffy Miklós főajtónállómesternek – és társainak – ötlete támadt. Hic Rhodus, hic salta!

⁷ A perről és előzményeiről: *Károlyi Árpád*: Illésházy István hűtlenségi pöre. Bp. 1883.; továbbá *Ötvös Péter*: Illésházy István bujdosása. In: Pálffy Kata leveleskönyve. Iratok Illésházy István bujdosásának történetéhez, 1602–1606. S. a. r., bev. Ötvös Péter. Szeged 1991.

Az Udvar támadásba lendült. A király 1601 tavaszára Pozsonyba összehívta az országgyűlést. A dieta előtt azonban már világossá tették álláspontjukat, s összehívva a Magyar Tanácsot megvádolták Illésházyt. A vádirat, formailag javaslat, hosszú jogi szövege alapos előkészületre utal. Számos pontban és több, egymástól független ügyben támadták Illésházyt és végkövetkeztetésképp a király tekintélye elleni támadásnak nyilvánították Illésházy ténykedését. Hosszú procedúra kezdődött, ami áthúzódott a következő, 1602. évi országgyűlésre is, de láthatóan az uralkodói kör nem tágitott, végig akarta vinni az ügyet. Ennek már valójában nem sok köze volt mezővárosokhoz, gazdasághoz. Ez már nyíltan és brutálisan politika volt. Komoly, országos politika. Olyan terület, ahol Illésházy még nem járt. 62 éves volt, de politikával – az ebben az értelemben vett politikával – eddig nem foglalkozott.

Nem túlságosan merész feltételezés, hogy az ítélet előbb megvolt, mint a lefolytatott per. Illésházyt felségárulással vádolták és akaratukat tűzön-vízen keresztülvitték. Formálisan a végzést 1603. március 13-ra datálták.⁸ Az ítéletet Istvánffy fogalmazta, Illésházyt fej- és jószágvesztésre ítélték. Csakhogy jobban kellett a józága, mint a feje.

Innentől kezdődően egészen valószínűtlen dolgok történtek. Az Udvar úgy döntött, mindenkit eltakarít, aki csak árthat neki. 1603. november 3-án elfogatták Joó Jánost, majd másnap, november 4-én megpróbálták elfogni Illésházyt. Egyet ide, egyet oda. Majdnem. Illésházyt ugyanis nem találták sehol. És bár közvetlen és cáfolhatatlan bizonyíték nincsen rá, megalapozottnak tűnik az a feltételezés, hogy Mátyás főherceg, aki, ha nem is közvetlen ítélethozó volt, de nyilvánvalóan az Udvar nevében háttérből irányította az egészet, időben Illésházy tudomására hozatta, hogy addig menjen, amíg mehet. Mert – ismételten – nem a feje kell, hanem a józága. Magyarán birtok és pénz. És Illésházy ment.

„Én nem vagyok affajta, hogy szökjem, az igazság és törvény útját kerüljem, hanem birtokos nemes és becsületes ember vagyok, ki nem börtönt, nem fogságot, nem ezt a megbecstelenítést, hanem kegyelmet érdemeltem hosszas szolgálati-mért.” – írta november 11-én morvaországi – tehát nem magyarországi birtokáról.⁹ A jószágvesztés ugyanis „csak” a magyarországi birtokait érinthette, de azért jónak látta, ha a Habsburg Birodalom határait elhagyja. Lengyelországba ment, ám folytonosan és állandóan szervezett. Feleségének, Pálffy Katának számos levelet írt, hiszen a feleség Magyarországon maradt, és másokkal is tartotta a kapcsolatot. Esterházy Farkas, aki Illésházy unokaöccse volt egy időre követte őt Lengyelországba, és bizony nem „egyedül” érkezett. Számos szekér dugig megrakva kísérte Trencsényből, s Illésházy hirtelen összekapart pénzéből vitt még 39 ezer tallért is. Önmagában egy vagyon.

Felmerül a kérdés, miféle távollét ez? A választ kár a jogban keresni, az a lényeg, hogy Illésházy maga hogyan gondolta, hogyan értékelte. Ez pedig egyértelmű. Emigránsnak tartotta magát, s kényszerű emigrációnak lengyelországi ottlétét. Igazságtalan ítéletnek a rá kirótt büntetést és jogfosztottságnak a helyzetét. Egyér-

⁸ Károlyi Á.: Illésházy István hűtlenségi i. m. 90., 127.

⁹ Uo. 130.

telművé vált számára, hogy beadványokkal, jogi úton, vagy éppen engedményekkel, tisztázással nem jut semmire. Márpedig vissza akart kapni mindent. Mindent, amit egész életében szerzett. Ami az övé volt. Kereste a lehetőséget, várta az alkalmat. És az el is jött.

Pálffy Kata a férje érdekében Prágában és Bécsben próbált eljárni. Kettejük levelezése világos bizonyítéka annak, hogy Illésházy egy pillanatra sem mondott le a visszatérésről, az elkobzott javai visszaszerzéséről. Pálffy Kata mindenről pontosan beszámolt és pontosan úgy tett, ahogy férje az üzenetekben leírta. Őszintén szólva nagyszerű párost alkottak. Egy öntudatos és okos asszony, és egy igazságában mindvégig bízó és eltökélt férj kapcsolata bontakozik ki belőle. Illésházy az emigráció időszakában irdatlan mennyiségű levelet írt másoknak is. A lengyel királynak, a Habsburgok legfelsőbb döntéshozó testületének, a Titkos Tanácsnak,¹⁰ annak minden egyes tagjának és rengeteg más mindenkinek. Levelei, indokai hangvételében semmi lázítás, semmi ellenszegülés nincs, inkább annak beláttatása, hogy neki igaza van, s a jogtalanságot orvosolni illenék. Kétségtelenül voltak olyanok, akik hajlamosak lettek volna a mérlegelésre, de az ítélettel ellenkező, azt megmásító döntés nem született. Végeredményként az vonható le, hogy nem jutott egyről kettőre. Egy ideig.

Magyarországon azonban a hangulat egyre forróbbá vált. A nemesség nem felejtette a pereket, s különösképpen nem Illésházy esetét. Akit korábban tisztelték és elismertek, ám nem kedveltek, egyre népszerűbb lett. Mindenki, valóban mindenki, aki a politikai hírekről, az Illésházy perről tudott, koncepciós pernek tartotta az egészet. Ráadásul attól is tartottak, hogy lesz-e következő, hiszen, ha Illésházyval megtették, miért ne tennék meg mással is. Minél tovább tartott Illésházy távolléte, annál gyakrabban emlegették. Amit korábban kritizáltak, az megkopott, ellenben ami elismerésre méltó volt, azt kiválónak kezdték gondolni. Illésházy István még sohasem volt annyira népszerű Magyarországon, mint amikor nem volt Magyarországon. Az elítéltből hős lett. És minderről a Lengyelországban élő emigráns pontosan tudott.

Bocskai István sokáig el sem tudta képzelni, hogy ne odaadó híve legyen a Habsburg uralkodónak.¹¹ Egész fiatalkorát a király környezetében töltötte, ismert mindenkit és őt is ismerte mindenki. Aztán egy idő múlva őt sem kerülték el az intrikák, sőt vádaskodások. Visszavonult hazai birtokára, mígnem az Illésházy per idején, de attól függetlenül őt is perbe fogták. Bocskai tiltakozott Basta rémtettei ellen és ez pont elég volt ahhoz, hogy számon kérve ezt rajta Prágába vigyék, ahonnan csak két év múltán engedték el. Bocskai kétségtelenül kapcsolatban állt a törökországi száműzetésben élő Bethlen Gáborral. Félített titka volt ez, s egy sajátos eset kapcsán úgy gondolta, hogy Belgiojoso, kassai kapitány rájött erre. Hogy megelőzze a támadást

¹⁰ *Thomas Fellner-Heinrich Kretschmayr: Die Österreichische Zentralverwaltung. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749). I. Geschichtliche Übersicht. Wien 1907.*

¹¹ *Benda Kálmán: Bocskai István. 1557–1606. Bp. é. n. 92–131.*

ő maga kezdett katonai előkészületekbe, mire Belgiojoso úgy gondolta, hogy támadásra készül, pedig épp ellenkezőleg, védekezésre készült fel.¹² A konfliktus oda vezetett, hogy a kassai főkapitány serege és Bocskai hadai – immár kiegészülve a Belgiojosótól átállított hajdúkkal – 1604. október 14-én éjjel Álmosdnál megütköztek és Bocskai fényes győzelmet aratott. Innentől kezdve Bocskai térfoglalása elképesztő gyorsaságú volt, egy sereg vármegye, város hódolt neki, sőt segítette küzdelmét, így a Bocskai-felkelés komolyan veszélyeztette már a Habsburgok magyarországi uralmát. Sikeres volt a hadmezőn, megválasztott erdélyi fejedelemként kellő legitimitással is bírt, de az egész gépezetből még hiányzott valami. Pontosabban valaki.

Nem tisztázott, hogy ki tette meg az első lépést. Hogy Bocskai vette-e fel a kapcsolatot Illésházyval vagy fordítva. Annyi azonban bizonyos, hogy logikus és zseniális lépés volt. Egymásra talált két ember, a hajdúk által istenített kálvinista erdélyi fejedelem és a főrangúak körében népszerű evangélikus emigráns. 1605. június 6-a az első bizonyított dátum, amikor Illésházy Bocskainak írt levelében közli, hogy a felkelés pártjára áll.¹³ Létrejött egy politikai szövetség, amely döntőnek bizonyult az elkövetkező időkre. Illésházy innentől már nem kért. Nem írt beadványokat, nem győzködött senkit. Kapcsolatban maradt a Habsburg udvar minden jelentős tisztségviselőjével, de a hangnem megváltozott. Elszánta magát. Az emigráció bármilyen keserű is volt, hasznot hozott neki. Még pontosabban kitűnően használta fel a kényszerű helyzetet arra, hogy elérje célját. Ő maga nem gondolt felkelésre, fegyveres ellenállásra, de ha már az kitört, meglátta benne a lehetőséget, sőt egyre nyilvánvalóbbá lett számára, hogy többről van szó, többről lehet szó, mint önmaga sérelme. Belefoglalta saját esetét egy sokkal nagyobb képbe és megvoltak a képességei ahhoz, hogy összekösse a rajta esett méltánytalanságok megszüntetését a Bocskai által képviselt célokkal. Ám ez már nem magánügy volt, hanem a legszélesebb értelemben vett közügy. Politika. 65 évesen politikus lett.

1605 nyarán hagyta el Lengyelországot és lépte át a határt. Kapott udvari menedéklevelet, ám ennek az égadta világon semmi jelentősége akkor már nem volt. Ő diktált, nem neki diktáltak. Visszafoghatta volna magát, de az első napokban nem tette. Az ellene lefolytatott perben kétségkívül aljas szerepet vállalt Somogyi Istvánt saját házában fogatta el és minden teketória nélkül felakasztatta.¹⁴ Bosszú volt, felesleges lenne másként magyarázni. Ennyi, nem több, nem kevesebb. Innentől kezdődően azonban tárgyalta. Ő lett Bocskai első számú és teljhatalmú tárgyalóbiztosa. A fejedelem és serege a hadszíntéren, Illésházy pedig a tárgyalóasztalnál. Térben elkülönülve, gondolatban és céljaikat tekintve teljes egységben.

¹² *Benda Kálmán – Kenéz Győző*: Barbiano generális jelentése a Bocskai-szabadságharc első hónapjairól. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969/70. (1971) 155–180.

¹³ *Károlyi Á.*: Illésházy István hűtlenségi i. m. 159.; továbbá *László Andor*: Illésházy István csatlakozása Bocskaihoz. *Történelmi Szemle* 59. (2017) 3. sz. 379–399.; *Szilágyi Sándor*: Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban legnagyobb részben a köpcsényi levéltárban levő eredetiekről. *Magyar Történelmi Tár* 1. (1878) 1-3.: 1. közl. 3–84.; 2. közl. 273–338.; 3. közl. 579–652.

¹⁴ *Károlyi Á.*: Illésházy István hűtlenségi i. m. 160.

Ettől kezdődően Illésházy István rég nem látott politikai karriert futott be. Pontosabban használva tehetségét és tapasztalatát a legmagasabb szinten – a bel-földi és nemzetközi kapcsolatok területén egyaránt – alakította a viszonyokat. Jól lehet látni, hogy nem készült politikusnak, nem is akart sokáig a politikában forgo-lódni, de amikor a kényszer és saját egyéni helyzete rávitte, elképesztő aktivitással és sikerrel művelte.

Nagyszerűen képviselte Bocskai és a felkelés érdekeit a Habsburg udvarral folytatott tárgyalásokon. S amikor felmerült, hogy a végtelenségig nyúló háború lezárása az Oszmán Birodalommal már minden érintett fél érdeke, egyöntetű véle-mény volt, hogy Illésházynak ott a helye. Mert vele könnyebben megy, nélküle nem biztos, hogy összejön. Az 1606-ban megkötött két békeszerződés, a bécsi béke június 23-án, és a zsitvatoroki november 11-én egyértelműen korszakhatár. Az Illésházy életmű szerves része. Olyan figyelemre méltó teljesítmény, amely feltétlen részle-tesebb elemzést érdemel, s amelybe mindenképp érdemes bekapcsolni az egykori emigráns gondolkodásának és mentalitásának változásait.

A bécsi béke, a Bocskai-szabadságharcot lezáró paktum Mátyás főherceg és Illésházy István tárgyalásainak eredménye. A zsitvatoroki békekötés, a Habsburg és az Oszmán Birodalom közötti megegyezés, a hosszú török háború lezárása, Illésházy közvetítő szerepe nélkül – az erdélyi fejedelem képében – nem jött volna így létre.¹⁵ Joggal nevezik bécsi-zsitvatoroki kettős békeműnek. Már csak azért is, mert a bécsi megállapodás tartalmazza, hogy a törökkel is békét kell kötni, ezzel előírá-nyozva a tárgyalások megkezdését a Portával. Valami egész különleges történt. Illésházy, aki személyében is összekötötte a két békekötést – ő volt az egyetlen, aki mindkét tárgyaláson végig részt vett –, jogi értelemben továbbra is elítélt volt. A Habsburg udvar úgy tárgyalta Illésházival, Bocskai képviselőjeként, hogy még nem vonta vissza a korábbi döntését, magyarán olyan valakivel tárgyal, akit ő maga ítélt fejesztésre. Nem nehéz belátni, hogy ez az állapot sokáig nem volt fenntart-ható, végül is mégiscsak elképesztő, hogy olyan két ember szignálta a békedoku-mentumot, akik közül az egyik – ha nem is személyében – ítélkező volt, a másik meg elítélt. 1606. július 4-én, 10 nappal azután, hogy a bécsi békét megkötötték, megtörtént a rendezés, ismételten Mátyás főherceg és Illésházy között, amelyben kimondták, hogy javaiba és méltóságaiba visszahelyezik az elítéltet.¹⁶ A törvényi rendezés azonban még évekig váratott magára.

„És minthogy az előző időkből, tudniillik az Urnak 1603-ban elmúlt eszten-dejében, a „Laetare” vasárnapot követő legközelebbi ötödik napon, Pozsonyban a kamarának és a királyi ügyek igazgatójának, meg a királyi fiscusnak a kérésére, tekintetes és nagyságos Illésházy István ur, Magyarországnak a mostani nádora ellen, bizonyos kerülő eljárással, Magyarország jogai és ennek az országnak törvé-nyes eljárása, a törvénykezés szakai és ennélfogva a kiváltságos nemesi szabadság

¹⁵ *Karl Nehring: Magyarország és a zsitvatoroki szerződés. (1605–1609) Századok 120. (1986) 1. sz. 3–49.; Makkai László: A bécsi és zsitvatoroki kettős békemű. In: Magyarország története, 1526–1686, III/2. Főszerk. Pach Zsigmond Pál, szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1985. 745–755.*

¹⁶ *Károlyi Á.: Illésházy István hűtlenségi i. m. 162.*

ellenére, Bécsben ítéletet hoztak és ítélő levelet készítettek és azt részben a királyi, meg a káptalani, részben pedig némely kamarai emberek útján végre is hajtották, a mely végrehajtás által, úgy az említett mostani nádor urnak, mint az ő feleségének, nagyságos Pálffy Katalin urasszonynak is, az összes ingó és ingatlan javait, az országos jogai és szabadságai sérelmére elfoglalták és elvették.

1.§ Magyarország karai és rendei tehát, az érintett ítélőleveleket és ítéleteket, az előrebocsátott módon, avagy bármiképen követett minden eljárásukkal, és végrehajtásukkal együtt, mint az ország előírt jogainak ellenére kiadottakat, készítettéket és végrehajtottakat, hatályon kívül helyezik, megsemmisítik, erőtlenné nyilvánítják és e közönséges decretumban örökre erő nélkül valóknak rendelik és jelentik ki.”¹⁷

Ez az 1608. évi „koronázás utáni” törvények 23. cikkelye. De mi történt közben? Milyen út vezetett el Illésházy nádorra választásáig? A bécsi-zsitvatoroki kettős békemű utáni két év különleges figyelmet érdemel. Illésházy politikai értelemben vett legaktívabb időszaka volt ez. Elképesztő tempót diktált, éjt nappallá téve dolgozott, fogalmazott, tervezeteket készített, minden addigi tapasztalatát és megszerzett tudását bevetette abba, hogy valami újat hozzon létre. Alig hihető, hogy az akkor már tényleg idős ember hogyan alkalmazta egy újfajta szisztéma kialakításához az energiáit. Teljesen nyilvánvaló, hogy az ítélet és emigráció időszaka erős felhajtóerővel bírt és ösztönözte arra, hogy alakítsa a jövőt. Immár nem, vagy nemcsak a saját jövőjét, hanem az ország jövőjét. Illésházyt az emigráció állította politikai pályára. Nyilván csak és kizárólag a saját esete nem vezetett volna olyan eredményre, mint amit produkált, de nélküle és a vele történetek nélkül nem vetette volna bele magát abba a forgatagba, aminek aztán vezéralakjává vált.

Bocskai 1606. december 29-én, 49 évesen, máig vitatott körülmények között meghalt. Politikai végrendelete évtizedekre kijelölte az utat: addig, amíg a Szent Koronát a Habsburgok birtokolják, vagyis, amíg a királyi Magyarország uralkodói a Habsburgok, mindaddig szükséges az önálló Erdélyi Fejedelemség fenntartása.¹⁸ Ám hogyan működtethető mindez, milyen a királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség viszonya, és egyáltalán, milyen lesz a berendezkedés a sikeres Bocskai szabadságharc után a királyi Magyarországon? Ezekre a kérdésekre csak olyan ember tudott megfelelő választ adni, akit éppúgy tiszteltek Magyarországon, mint ahogy megvolt a megfelelő respektje Erdélyben. Ezeken a kérdéseken és problémákon gondolkodott Illésházy, míg végül letette a javaslatát.

Pontosan értette, hogy a politika eszközrendszerében, arzenáljában milyen szereppel, sőt milyen erővel bír a kompromisszum. Ő, akit fej- és jószágvesztésre ítélték, aki emigrációba kényszerült, remek képességgel ismerte fel, hogy mi a helyes, mi a legeredményesebb megoldás. Illésházy nem a korábbi állapotok mechanikus helyreállításában gondolkodott. Pontosán érzékelte az egyensúly hiányát

¹⁷ Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár, 1608–1657. évi törvénycikkek. Ford. Kolosvári Sándor – Óváry Kelemen, jegyz. Márkus Dezső. Bp. 1900. 37. II. Mátyás 1608. évi k. u. decretuma, 23. cikkely.

¹⁸ Bocskai István Testámentomi rendelete. Előszó, jegyz., szerk. Szigethy Gábor. Bp. 2003.

és az erre való igényt, a Habsburg Birodalom helyzetét és érdekeit éppúgy, mint az Erdélyi Fejedelemség lehetőségeit, különösképp abban a vetületben, hogy aktív résztvevője volt a törökkel megkötött békének is. Tér nyílt és ezt éles szemmel vette észre. Politikus lett belőle, hosszú távra tervezett, értette a korlátokat, ám tudta, hogy milyen célok lehetnek reálisak.

„Tégy engem királlyá, s nádorrá teszek téged! Nem Felség, tégy engem nádorrá, s én királlyá teszek téged!” – ebben a párbeszédben benne volt minden, amit Illésházy kigondolt.¹⁹

Mátyás császár akart lenni és ehhez kellett Magyarország, vagyis Illésházy támogatása. Illésházy alapjaiban akarta újra szabályozni a Habsburg–magyar viszonyt, és ehhez kellett Mátyás egyetértése. Rudolf uralma már egyébként is ingatag volt, így fivére kikényszerítette a lemondását, 1608. június 25-én ez meg is történt, majd szeptember 9-re Pozsonyba összehívta a magyar országgyűlést. Kész forgatókönyvvel érkeztek és valami olyat csináltak, ami addig páratlan volt.

Az országgyűlés törvénykezési munkáját két, egymástól jól elkülöníthető részre tagolták. Ugyanaz az országgyűlés, ugyanazok az emberek elfogadták, hogy jogi értelemben is két részre bontják a diétát, s a két rész logikusan, de sorrendiségében is mutatva az akaratot, kiegészíti egymást. Rendezték a vallásszabadság kérdését az országban, meghatározták a nádorválasztás mechanizmusát, törvénybe iktatták a bécsi és a zsitvatoroki békét azzal, hogy Mátyásból akkor lesz magyar király, ha más döntésekkel együtt koronázása után ezeket a cikkelyeket elfogadja és szentesíti. Ezek után új szerkezetbe helyezték a magyar törvényhozást. Létrejött a kétkamarás magyar országgyűlés, megszabták a két ház összetételét, majd két nap különbséggel törvényesen is beiktatták Mátyást Magyarország királyává, és Illésházyt Magyarország nádorává. Olyan megállapodás jött létre, amely nemcsak az aktuális hatalmi viszonyokat tükrözte, hanem évszázados távlatba rendezte az uralkodóház és a magyar rendek kapcsolatát, és a magyar országgyűlés szerkezetét, működését.

Az elitéltből, az emigránsból Magyarország második legfontosabb embere lett. A király után az első. Alig fél évig töltötte be a hivatalát. A létrehozott szerkezet azonban – a kétkamarás magyar törvényhozás – majd 350 évet élt meg. Ez Illésházy István politikai öröksége.

Az emigráció tette politikussá. Nem kívánta és nem is ambicionálta a politikát, nyilván nem az ellene hozott ítéletet, és hogy el kellett hagynia a hazáját. A kényszerhelyzetet azonban építkezésre használta, átlátta a gyakran változó események folyamatát, s azok alakítójává tette magát.

A Bocskai-szabadságharc a magyar történelem egyik legsikeresebb küzdelme volt. Olyan katonai sikersorozat, amelyet politikai előnyökre tudtak váltani, s ezek hosszú távon – számos kérdésben évszázados távlatban is – befolyásolták a magyar politikatörténetet.

¹⁹ *Hiller István: Illésházy István (folytatás).* In: Nagy képes milleniumi arcképcsarnok. Szerk. Rácz Árpád. Bp. 1999. 85.

Illésházy István nélkül ez nem sikerült volna. Emigrációjának története, s egész életpályája egyáltalán nem tipikus, hanem nagyon is ritka és különleges. Az emigráció lett az út a hatalomba. Bejárta ezt az utat. Hatvankilenc évesen, 1609. május 5-én hatalma csúcsán, Magyarország nádoraként hunyt el.

Bozzay Réka

HADIFOGSÁG A HOLLAND ARANYKOR IDEJÉN

Középkori előzmények

A hadifoglyok hosszú évezredekén keresztül kiszolgáltatottak voltak legyőzőik bosszújának vagy éppen jóakaratának. Katonák tették le a fegyvert és adták meg magukat, bízva az ellenfél kegyelmében. A hadifoglyokra gyakran várt halál, majd az ókortól kezdve felismerték értéküket, és rabszolgaként dolgoztatták vagy értékesítették őket.¹ A háború és béke jogának kérdésével korai keresztény szerzők, mint Szent Ágoston vagy Aquinói Szent Tamás foglalkoztak. Hangsúlyozták, hogy az ellenfelek kínzása, megcsonkítása vagy önkényes kivégzése szemben áll a keresztény erkölcsökkel, továbbá közös érdek a háborús kegyetlenséget és pusztítást keretek között tartani, mert az különben csak bosszút szül. Ugyanakkor az „etikus hadviselést” nem tartották szükségesnek olyan ellenfelekkel szemben alkalmazni, akiket vallásuk, származásuk vagy kultúrájuk miatt alacsonyabb rendűeknek tekintettek.²

A korai és érett középkorban, ha a közkatonákat megadásra kényszerítették, le kellett tenniük a fegyverüket, csatlakozniuk kellett a győztes hadsereghez, kicserélték, eladták rabszolgának, vagy elengedték őket, miután megfosztották tulajdonuktól, esetleg megcsonkították őket. Túlélésük azon múlt, hogy a győztes parancsnok úgy érezte-e, hogy kivégzésük valamilyen politikai vagy katonai célt szolgálna, néha viszont egyszerű bosszúból végeztek velük.³ Az érett középkorban hadifoglyokon olyan harcosokat értettek, akiket legyőztek vagy megadták magukat és akiket ezek után fogságban tartottak. Nagy különbségek mutatkoztak ebben a kérdésben koronként, helyenként és a háború fajtája szerint. Lovagcsapatok ütközetében az ellenfelek arra törekedtek, hogy győzelmet arassanak egymás felett és hadifoglyokat szerezzenek, de ne semmisítsék meg egymás táborát. A nemesség „vértelen” küzdelmére többféle magyarázat is létezik. Talán a becsületkódex és a keresztény értékek betartása volt fontos, esetleg nehéz fegyverzetük miatt eleve nehezebb volt hosszabb harcot folytatniuk. Persze azt sem szabad elfelejteni, hogy

¹ *Sibylle Scheipers*: Prisoners and Detainees in War, European History Online: http://ieg-ego.eu/en/threads/alliances-and-wars/war-as-an-agent-of-transfer/sibylle-scheipers-prisoners-and-detainees-in-war#section_2 letöltés 2020. márc. 13.

² *Gijs Rommelse*: Zeevarenden achter de tralies. De krijgsgevangenen van de grote zeeoorlogen, 1652–1674. Hilversum 2020. 12.

³ Uo. 33.

a hadifoglyok sok pénzt érhetnek.⁴ A reguláris harcok során sok hadifoglyot ejtettek, a hadi események táborról táborig zajlottak, ahol a felek megállapodásokhoz és szerződésekhez igyekeztek magukat tartani. Ilyen háború volt 1329 és 1333 között az utrechti püspökség területén, ahol viszonylag sokat hadakoztak egymással az utrechti és a holland tartományi katonák, de mindössze csak 12 ember vesztette életét.⁵

A 13. század közepétől komoly fejlődés érzékelhető a hadviselésben, több pénz jutott a hadi kiadásokra is. Saját lovagjaik életének kockáztatása helyett az uralkodók bérkatonákat, városi polgárőröket vetettek be. Amikor 1256-ban Holland tartomány katonái legyőzték a flandriai csapatokat, csak a lovagokat és gazdag polgárokat vették őrizetbe, a szegényeket elengedték. A 14. századtól kezdtek válási, jogi és társadalmi tényezők is szerepet játszani a hadviselés legitimitásában, a katonai erőszak visszaszorításában és a hadifoglyokkal való bánásmódban. A keresztény testvérek nem mészárolhatták le következmények nélkül egymást, hanem tisztességes bánásmódot érdemeltek és hosszútávon szabadon is bocsáthatók lettek.⁶ A tiszteket általában megkímélték és bebörtönözték, hogy váltságdíjat kérhesenek értük. A fogoly tárgyalhatott fogvatartójával a fogságbeli ellátása, szabadon bocsátása áráról, illetve arról, hogy mennyi időn belül kell megfizetnie szabadsága árát. Amikor létrejött egy megállapodás, tárgyalót küldtek a fogvatartott családjához vagy képviselőihez,⁷ hogy hírt vigyen a kívántösszegekről és a fizetési határidőről, vagy a foglyot feltételesen szabadon bocsátották, hogy maga szedje össze a pénzt vagy a megállapodásban szereplő javakat. Az ár általában arányos volt a fogoly társadalmi és anyagi helyzetével.

A 14. és 15. században kezdtek az alacsonyabb társadalmi állású katonákra is kiszabni váltságdíjat, melynek oka volt, hogy egyre több közrendű katona vett részt angol és francia oldalon is a százéves háborúban. Ezek a katonák társadalmilag és feladatukat tekintve egyenlőnek tekintették egymást, így az ellenfél bebörtönzése és váltságdíj kérése a katonatársak egymás közötti szolidaritásának jele lett. Ugyanakkor valaki fogságba ejtése egy alulfizetett katona számára komoly gazdasági haszonnal is kecsegtetett.⁸ A 14. században a százéves háború idején a hadifoglyokért fizetett váltságdíj bevett gyakorlattá vált. A 15. században, a burundi hercegek idején viszont úgy tűnik, hogy a lovagi kultúra már kiveszőben volt. Mikor Schonhoven bíróját Holland tartomány belviszályai idején 1425-ben elfogták, elengedéséért cserébe becsületszavát kellett adnia, hogy kifizeti hadifogsága

⁴ *Ronald de Graaf*: Krijgsgevangen in middeleeuws Holland. *Holland Historisch Tijdschrift* 3. (2017) 100.

⁵ Uo. 101.

⁶ *Gijs Rommelse – Frank de Hoog – Carin Gaemers*: Hollandse krijgsgevangen. *Holland Historisch Tijdschrift* 3. (2017) 98.

⁷ *Rommelse, G.*: Zeevarenden i. m. 33.

⁸ Uo. 33.

árát. Mikor kiderült, hogy a pénzt nem tudta összegyűjteni, élve eltemették. Más nemeseket zsákba varrtak és a Lek folyóba dobtak.⁹

A középkor során számos elfogadott jogi megállapodás született a „jó” hadviselésre, a foglyokkal való bánásmódra és a váltságdíjra vonatkozóan. A fogvatartókat kötelezték, hogy a foglyoknak megfelelő szállást biztosítsanak, azok sebeit ellássák. A foglyokat bántalmazni, megcsonkítani nem lehetett, megölni is csak nagyon nyomós indokkal. Különösen kegyetlennek tekintették, ha a fogoly nem vásárolhatta meg szabadságát, de veszélyes ellenfeleket természetesen akár évekig is börtönben tarthattak. A háborús jogok alkalmazásával az atrocitásokat kívánták elkerülni, ezen jogokat alapvetően a keresztény erkölcsök és a megtorlástól való félelem hívta életre.¹⁰ A foglyok ellátásáról a középkori Németalföldön kevés információ van. A gelrei herceg Reinoud 1361 és 1371 között Eduard nevű testvérét tartotta fogva, de közben teljes ellátásban részesítette. Ez a bánásmód azonban kivételesnek számított, a többség ugyanis alig kapott enni, sem másfajta ellátásban nem részesült. A rossz körülmények viszont arra ösztönözték a foglyokat, hogy minél előbb összeszedjék a kiváltásukhoz szükséges pénzt. Nemesi származású hadifoglyok gyakran kaptak éves díjat, hogy abból éljenek, sőt néha szabadon is engedték őket, hogy a váltságdíjuk összegyűjtését intézhessék. 1350 körül Holland tartomány lovagjainak legalább 30 százaléka nagy eséllyel fogságba került.¹¹ A Brederode családból 1283-at követően hat generációból mindenki legalább egyszer hadifogoly lett, ami magas katonai rangjukat tekintve nem is olyan meglepő.¹² A legnagyobb hadifogoly csoportot a Holland tartománybeliek ejtették 1304-ben a Zierikzee utáni csatában, ahol a flandriaiakkal harcoltak Zeeland északi része feletti uralomért. Mintegy 3000 flandriai katonát fogtak el, kolostorokban és templomokban helyezték el őket, és kegyetlenül bántak velük. Bár holland grófja megígérte mindenkinek a rangja szerinti bánásmódot, a valóságban ez nem mindig történt így.¹³ A középkori uralkodóknak kevés befolyásuk volt a csapataik által behajtott váltságdíjra. Azzal, hogy fizették a katonákat fegyveres szolgálatukért, jogot formálhattak volna a foglyokra, de azok a gyakorlatban a fogvatartók tulajdonában maradtak. A legtöbb katonának gazdag foglyok elejtése jelentette az elsődleges motivációt, de a legtöbb uralkodónak is járt rész a zsákmányból és a váltságdíjból. Ha egy foglyot csere folytán vagy politikai okokból el kellett engednie a fogvatartónak az uralkodó kérésére, akkor az uralkodónak kompenzálnia kellett az elmaradt váltságdíjat.¹⁴

⁹ Graaf, R. de: Krijgsgevangen en i. m. 101.

¹⁰ Rommelse, G.: Zeevarenden i. m. 33.

¹¹ Antheun Janse: Ridderschap. Portret van een adellijke elite in de late middeleeuwen. Hilversum 2001. 305.

¹² Uo. 306.

¹³ Graaf, R. de: Krijgsgevangen en i. m. 103, 105.

¹⁴ Rommelse, G.: Zeevarenden i. m. 33.

*Kora újkori állam és hadviselés**II.1. Az abszolút állam kialakulása*

A kora újkori Nyugat-Európának egyik legfontosabb vívmánya, hogy az állam fokozatosan megszilárdította ellenőrzését alattvalói és területei felett, kiterjesztette bürokratikus apparátusát, hogy új politikai irányelveket fogalmazzon meg és alkalmazza azokat, valamint törvényei betartását kikényszerítse.¹⁵ A fejlődő tengerentúli és gyarmati kereskedelem, illetve az új iparágak hasznának lefölözésére a kormányok képviselőtestületek és parlamentek létrehozását sürgették. Az állam létrejöttében rendkívül fontos szerepet töltött be a haderő monopolizálása és szabályozása. Az államok állandó hadsereget és hadiflottát hoztak létre, amelyek segítségével védték dinasztikus érdekeiket, védték vagy megerősítették adóforrásaikat és letörték lázadó területeik autonómia iránti törekvéseit. Az állam határozta meg a stratégiai célokat, biztosította a hadsereg fizetését, bérelte fel a zsoldosokat, hozta létre a kormányzati szerveket, melyek irányították a katonai logisztikát, bevezette az egységes kiképzést, jeleket, zászlókat, egyenruhákat, kikényszerítette a fegyelmet, kinevezte a parancsnokokat és tiszteket.¹⁶

II.2 Új jogi keretek

A 16. századtól kezdve az európai államok kisajátították a hadifoglyok ügyeinek intézését, és ezek a hadviseléssel kapcsolatos konvenciók lassan utat találtak a nemzetközi jogba is. Az államok kezdtek felelősséget vállalni a hadifoglyok elhelyezéséért és ellátásáért, szerződésekkel biztosították a fogolycseréket és a foglyok szabadon bocsátását.¹⁷ A kora újkorban a háborút már nem tekintették az emberi bűnökért járó büntetésnek. Az európai háborús jogot humanista szerzők teoretizálták és ezzel szekularizálták is egyben. Az etikus és jogos háború fogalmát olyan filozófusok bővítették ki, mint a spanyol domonkosrendi szerzetes Francisco de Vitoria (1483–1546), aki felismerte a szuverén állam szükségszerűségét és a politikai közösség jogát az önvédelemre. Ragaszkodott ahhoz az elvhez, hogy egy állam intenzív háborút indíthasson, ha egy idő után az ellenség nem tudta az elszenvedett károkat megnyugtatóan rendezni. Véleménye szerint a háború feladata nem az ellenség megsemmisítése, hanem a béke és biztonság helyreállítása volt.¹⁸ A protestánssá lett, ezért Itáliából Angliába menekült Alberto Gentili (1552–1608) szerint a háborús jogok a természetjogból erednek, mivel azok az egész emberi közösséget érintik, és nem a politikai vagy morálfilozófusok tanításaiból származnak. Szerinte a háború a hatalom legitim gyakorlata nemcsak a haza védelmében,

¹⁵ *Gijs Rommelse – Roger Downing: State formation, maritime conflict and prisoners of war. The case of Dutch captives during the Second Anglo-Dutch War (1665–1667).* Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis 1. (2014) 29.

¹⁶ Uo. 30.

¹⁷ *Rommelse, G. – Frank de Hoog, F. de – Gaemers, C.: Hollandse i. m. 99.*

¹⁸ *Roger B. Manning: War and Peace in the Western Political Imagination. From Classical Antiquity to the Age of Reason.* London 2016. 195., 196.

hanem a szélesebb emberi közösség megtartása érdekében is. A háborúnak nyilvánosnak, jogosnak kell lennie, amelyet hagyományos, megszokott fegyverekkel vív két szuverén uralkodó. Szükséges hivatalos, nyilvános hadüzenetet készíteni közösen megállapított protokoll szerint, amennyiben a korábbi békés egyeztetések sikertelenek voltak. Gentili véleménye szerint háborút csak fegyveresek ellen lehet vívni, fegyvertelenek földjeit, tulajdonát és házait, vagy műkincseket nem szabad megsemmisíteni. Mérsékletet, a fölösleges kegyetlenség elkerülését szorgalmazta a háborúban, kivéve útonállókkal és kalózzal szemben, akikre nem vonatkozott a háborús jog. Hitt abban, hogy a háború feladata a béke biztosítása.¹⁹

A flamand Justus Lipsius (1547–1606) az egész kora újkori Európában inspirálta a tudósokat, hogy tanulmányozzák a római politikai és katonai intézményeket és saját koruk problémáira alkalmazzák azokat. Lipsius állandó hadsereg meglétét szorgalmazta, ahova a katonákat az állam saját polgárai közül toborozták. A kora újkori államok anyagi fejlődésével ez a 16. század végére lehetővé is vált. Lipsius a katonai erőt tette a modern abszolutista állam alapjává, továbbá amellet érvelt, hogy a katonai kérdéseket nem lehet elválasztani a kül- és belügyektől, valamint az anyagi forrásoktól. Mivel a katonai szervezésre, hadviselési módszerekre és ezeknek a finanszírozására vonatkozó leírások politikai elmélet részét képezték, így Lipsiust tekinthetjük a kora újkori állam filozófiai atyjának. Lipsius hadi reformokra vonatkozó javaslatait Orániai Móric, az Egyesült Tartományok helytartója és főparancsnoka, illetve unokatestvérei megfogadták, és a holland hadsereget hatékony és fegyelmezett katonai erővé formálták a németalföldi szabadságharc alatt.²⁰ Lipsius a holland társadalmi és erkölcsi értékeket nem csak a háború indítására használta, hanem életek megmentésére, amivel ezzel a kereskedelmet és a gazdaságot is védte.²¹

Egy másik németalföldi jogász, Hugo Grotius (1583–1645), igyekezett megtalálni a jogi kényszert az igazságos háború doktrínájához, továbbá ahhoz, hogyan lehet úgy háborút vívni, hogy megkíméljék az emberek tulajdonát és ezzel létrehozzanak egy nemzetközi jog keretet.²² Elgondolásai az univerzális természetjogon és az ebből származó népjogon alapultak. Ez utóbbinak kellett az államok közötti politikai-jogi viszonyokat tisztáznia. Grotius és a többi tudós a háborús jogon belül, amely a népjog részét képezte, különbséget tett a „ius ad bellum”, vagyis az igazságos háborúhoz való jog és a „ius in bellum”, azaz a háború közben alkalmazandó jog között. Grotius *De iure belli ac pacis* (1625) című művének első két könyve azt tárgyalta, hogy milyen körülmények között lehet igazságos háborút folytatni, a harmadik pedig a háború szabályait foglalta össze.²³ Ezen fejezetben emelt szót a féktelen pusztítás ellen és olyan kérdéseket tárgyalt, mint „mérseklet a megölés jogának gyakorlásában igazságos háború esetén, mérseklet a dolgok elpusztítása és hasonló

¹⁹ Uo. 218.

²⁰ Uo. 204–205.

²¹ Uo. 216.

²² Uo. XXIV.

²³ *Rommelse, G.: Zeevarenden i. m. 12.*

cselekmények tekintetében, mérséklet az ellenségtől elfoglalt dolgok tekintetében, mérséklet a hadifoglyok tekintetében.”²⁴

A németalföldi szabadságharc (1568–1648) hadifoglyai

Ahogy az állam elkezdte monopolizálni a hadifoglyokkal kapcsolatos összes ügyet a 17. század során, úgy kezdte meg az állami bürokrácia szervezni a foglyok fogvatartását, a foglyokkal való bánásmódot, a cserét és a váltságdíjat. Az ellenséges államok hivatalossá tették azokat az egyezményeket, melyeket a parancsnokok a csatatéren kötöttek egymással. Jó példa erre a németalföldi szabadságharc. Az első években a harcban álló felek – a felkelő protestáns tartományok és a területet birtokló spanyol Habsburgok – nem tartották magukat azokhoz a megállapodásokhoz, melyek az „igazságos” háború során a hadifoglyoknak védelmet nyújtottak volna. A spanyol királyi csapatok az ellenfeleiket felkelőknek tekintették, akik nem érdemtek könyörületet. A királyi katonák is ugyanolyan kevéssé lehettek biztosak az életükben, ha a felkelők kezébe kerültek. A katonaság jelentős részét kitevő német lándzsás bérkatonák saját hagyományaiknak megfelelően védelmet nyújtottak egymásnak, de a spanyol, holland, angol, skót, francia csapatok ezt a tradíciót csak kevéssé követték és lemészárolták egymást. Ebben változást az 1580-as és 90-es évek hoztak, amikortól a hadifoglyokat kezdték megkímélni és váltságdíjért megvehették a szabadságukat. Különösen a magas rangú tisztek életét kímélték meg, mert érték akár egy egész vagyont is kaphattak. Frízland helytartója, Ernst Casimir 1595 szeptemberében került a királyi csapatok kezére és 10 000 gulden váltságdíjért engedték el. Alacsonyabb rangú tisztek is személyenként megvásárolhatták a szabadságukat. Amikor a felkelők csapatai 1597-ben elfoglalták Bredevoortot, minden egyes elfogott királyi katona szabadon bocsátásának összegéről egyenként tárgyaltak, melynek összege 20, 25 és 30 gulden között mozgott, ami 2-3 havi zsoldnak felelt meg. Ez a módszer jól működött, amíg a hadban álló feleknek egyforma érdekeik fűződtek a foglyok gyors cseréjéhez, máskülönben óriási összegeket követelhettek a szabadon bocsátásért. Ha pedig túl sokáig tartották fogva a katonákat, akkor a foglyok hatalmas adósságokat halmozhattak fel.²⁵

Az elfogott katonákat a szárazföldön fallal körülvett városokba szállították és helyi felügyelőkre bízta, akik fizetségért cserébe szalmával, gyújtóssal és étellel látták el őket. 1600-ig nem voltak szabályok arra vonatkozóan, hogy mennyibe kerül a foglyok eltartása. A visszaélések elkerülésére 1599-ben Francisco Mendoza, a királyi csapatok alparancsnoka javasolta az ellátásra felhasználható pénz és a váltságdíj összegének megállapítását katonai ragok alapján. A hollandok elfogadták Mendoza javaslatát, de a következő évben annak végrehajtását mégis felfüggesz-

²⁴ Kovalcsik József: Hugo Grotius: A háború és béke jogáról. 1–3. kötet. Hadtörténelmi Közlemények 1. (1961) 266.

²⁵ Olaf van Nimwegen – Adri van Vliet – Petra de Groen: De aard van de strijd (1568–1648). In: De Tachtigjarige Oorlog. Van opstand naar geregelde oorlog 1568–1648. Szerk. Petra Groet et al. Amsterdam 2013. 423.

tették. Az 1600-as nieuwpoorti csatában Mendoza és még több száz másik királyi tiszt került a felkelők fogságába. Az általános rendi gyűlés, a Staten Generaal, kihasználta az alkalmat és azt követelte a spanyoloktól, hogy a királyi csapatok fogságában lévő felkelőket váltságdíj nélkül engedje el. A Staten Generaal ígéretet tett arra, hogy minden spanyol foglyot elenged, ha tisztességes árat fizetnek értük, Mendozát pedig akkor engedik el, ha sikerül megegyezni arról, hogy a továbbiakban hogyan bánnak egymás foglyaival. Brüsszelben 1601 januárjában ebbe bele is egyeztek. Közel másfél éves tárgyalássorozat után 1602 májusában sikerült megegyezni a királyi és a felkelő csapatok foglyairól. A megállapodás a Mendoza-féle 1599-es ajánlat kibővített változata volt, melyben rögzítették a katonai táborokban szolgáló személyzet váltságdíját, továbbá elfogadták, hogy nőket és gyermekeket nem lehet fogságba vetni. Ez a megállapodás nemcsak az állam, hanem a katonai parancsnokok számára is nagy jelentőséggel bírt. A kapitányoknak ugyanis magukra kellett vállalniuk a váltságdíj kifizetését, amit saját zsebből teljesítettek, és annak összege gyakran meghaladta a katona napi zsoldját. Az 1602-es megállapodás szerint viszont a váltságdíj kifizetése után a foglyot 48 órán belül el kellett engedni. A hadifoglyokról szóló közös megegyezés a háború végéig, 1648-ig érvényben maradt és aránylag jól működött.²⁶

Had- és jogtörténészek is egyetértenek abban, hogy a késő középkorban jellemző váltságdíj rendszer, ahol a fogvatartó és a fogoly magán megállapodást kötött az ellátás és szabadon engedés feltételeiről, lassan az állam hatáskörébe került, amely a hadifoglyok börtönben tartását és ellátását szervezte, illetve cseréjükéről vagy elengedésükről a tárgyalásokat folytatta. A történészek megállapításai elsősorban a szárazföldi háborúkra vonatkoznak, kérdés, hogy igazak-e a tengeri hadviselésre is,²⁷ amely – szemben a szárazföldivel – gyakran kereskedelmi vagy gazdasági érdekből indult, és amelyben magánszemélyeknek évszázadokon keresztül nagy befolyásuk volt. A középkorban a kereskedők fegyverekkel szerelték fel hajóikat, ha ellenségre számíthattak. Az államoknak sokáig nem volt szükségük saját állandó haditengerészeti erőre vagy nem voltak forrásaik annak fenntartására. Ha szükségük volt hajókra, béreltek a kereskedőktől. A kora újkorban azonban az állam érdekeltté vált az állandó haditengerészet létrehozásában és a hozzá kapcsolódó infrastruktúra kialakításában. Az állami szerepvállalás ellenére a magánszemélyek továbbra is fontos szerepet játszottak a tengeri konfliktusokban. Számos állam számára az államilag finanszírozott kalózkodás (az ún. privatérok) továbbra is szükséges eleme maradt a haditengerészetnek.

Mivel az állam hatalmának kérdése a tengeri ügyekben tisztázatlan maradt, magánszemélyek pedig továbbra is folyamatosan részt vettek haditengerészeti konfliktusokban, így a katonai jogszokások különbözhetek szárazföldön és vízen. A 15. és 16. században általánosan és kölcsönösen elfogadott jogszokások alakultak ki a szárazföldi hadviselésben: katonák korrekt irányítása csata idején, az ellenségnek való helyes megadás módja, annak kérdése, hogy milyen körülmények között teheti

²⁶ Uo. 426.

²⁷ *Rommelse, G. – Downing, R.: State formation i. m. 30*

le egy helyőrség a fegyvert, egészen odáig, hogyan kellene bánni a hadifoglyokkal, illetve elengedni vagy kicserélni őket. Eleinte ezek informális megállapodásokat jelentettek a harcoló felek között, végül hivatalos kétoldalú megegyezések lettek. Az azonban nem világos, hogy milyen feltételek mellett és milyen mértékben alkalmaztak hasonló megállapodásokat tengeri háborúk idején. Az államhatalom csekély jelenléte, a magánszemélyek jelentős részvétele miatt valószínűleg kevesebb konszenzus volt a hadban álló felek között a tengeri hadműveleteknél.²⁸

A tengeren vívott harcokban sokkal tovább tartott, mire sikerült hasonló megállapodásra jutni, ott ugyanis továbbra is érvényben maradt, a korban csak „lábmosásnak” (voetenspoelen) emlegetett kegyetlen kivégzési mód, mely során két rabot egymásnak háttal összekötöztek és a fedélzetről a vízbe dobtak. Den Briel bevételével, valamint Holland és Zeeland városainak 1572-es átállásával a tengeri koldusok flottája átalakult a felkelő tartományok hadiflottájává. A tengeri ütközetek viszont továbbra is kegyetlenek maradtak. 1572 és 1576 között a zeelandi vizeken harcoló felek a lehető legkevesebb foglyot igyekeztek ejteni. A magasrangú katonákért cserébe itt is jó váltságdíjat reméltek, ezért velük jól bántak. Amikor Flips van Marnixot, Sint-Aldegonde urát 1573-ban Maassluisnél fogságba ejtették, akkor a szárazföldön Utrechtben a Vredenburgben őrizték a váltságdíj megérkezéséig. Hasonló bánásmódban részesült Bossu gróf is, akit a felkelők fogtak el 1573-ban és kíséretével együtt Hoorn városában tartottak fogva. Hosszú tárgyalások után a két foglyot nem egymással cserélték ki, hanem Marnix van Sint-Aldegondét egy spanyol ezredesre, míg Bossu három évig maradt fogoly és a genti pacifikáció (1576) után engedtek él. A történet érdekessége, hogy Bossu ezek után a felkelők oldalán harcolt tovább.²⁹

Egy évtizeddel később, amikor a dunkerque-i kalózok megjelentek, az erőszak és a kegyetlenkedés kezdte uralni a vizeket. Miután Parma 1583-ban elfoglalta Flandria parti sávját és Dunkerque-t a privatér- és hadiflotta bázisává tette, kiadta az első kalózleveleket. Holland és Zeeland tartományokban azonnal heves vita alakult ki arról, hogyan kell ezekkel a privatérokkal bánni. A privatérok a reguláris hadsereg részét képezték és érvényes kalózleveleik voltak, tehát a katonai jog szerint nem lehetett volna őket mint tengeri rablókat elfogni. Antwerpen 1585-ös spanyol megszállása után a zeelandi admirális Justinus van Nassau admirálisnak 400 guldent fizetett az ellenséges tengerészeti katonaság kivégzéséért. Az admirális minden ellenséges katonát vízbe vettetett akkor, amikor a dagály a holttesteket a partra sodorta.³⁰ A zeelandi admirális ezt már túlzásnak találhatta. Mindenekelőtt igyekeztek a privatérokért cserébe a saját halász- és kereskedő flottájukon szolgáló embereket kicserélni. Egy év múlva Leicester parancsnok megtiltotta a tengerész foglyok kivégzését. A Staten Generaal nem ismerte el Parma kalózleveleit és 1587-ben hivatalossá tették, hogy a flandriai hadi- és privatér flottát tengeri

²⁸ Uo. 31.

²⁹ *Nimwegen, O. van – Vliet, A. van – Groen, P. de*: De aard i. m. 427.

³⁰ *Adri P. van Vliet*: „Foeij ongehoorde daed! De luydjens die maer varen Tot winning van hun brood te werpen in de baren!” Duinkerkers. Kapers of zeerovers? In: *Kapers en piraten*

rablóknak tekintik. Aki megadta magát, azzal szemben nem ismertek könyörületet, minden elfogott privatért vízbe ölettek. A Staten Generaal remélte, hogy ezzel a privatér hajók legénységét megfélemlíti, illetve a saját embereit elrettenti attól, hogy az ellenséghez csatlakozzanak, továbbá ezzel akarták megbosszulni a flandriai privatérok hasonló praktikáit. Több hajóskapitány sem ekkor, sem később nem követte ezt a parancsot, inkább partra tették a foglyokat. Sajnos a partra érve újból elfogták őket, kihallgatták, remélve, hogy minél több információhoz jutnak az ellenség szándékairól, majd mindenféle eljárás nélkül felakasztották őket. Kivételt képeztek a fiatal matrózok, akiket vagy kicseréltek vagy arra kényszerítették őket, hogy holland hadihajókon szolgáljanak.³¹ Érdekes, hogy a dunkerque-i privatérhajókon szolgálókra a szárazföldi háborús törvényeket alkalmazták és kicserélték őket vagy váltságdíjat fizettek értük, de a felnőtt matrózoknak csak ritkán kegyelmeztek meg.

A hollandok tengerész hadifoglyokkal szembeni kegyetlen bánásmódját a flandriai admiralitás nem hagyhatta megtorlás nélkül. Minden királyi katona nyilvánosságra került kivégzése után a Flandriában fogságban tartott északi foglyokat felakasztották vagy vízbe dobták. Az amszterdami, rotterdami és vlissingeni hajókat, ahol korábban királyi foglyokat öltek meg, 1599-ben a dunkerque-i admiralitás parancsára elsüllyesztették, más hajók személyzetét pedig pedig gályákra küldték.³² Különösen a tengerparti lakosságot érintette súlyosan a tengerészekkel szembeni kegyetlen bánásmód, hiszen családtagjaik szolgáltak a hajókon és kerültek fogságba. A Staten Generaal folytatott ugyan tárgyalásokat a dél-németalföldiekkel a foglycseréről, de az 1620-as években ezek nem vezettek eredményre. A vízbeölés gyakorlata megmaradt, sőt 1625-től kezdve ez a kapitányoknak adott instrukciók állandó részét képezte, akik ezért még külön fizetést is kaptak. Dél-Németalföldön viszont ugyanettől az évtől kezdve a felkelő területekről származó halászsokat a szárazföldre vitték és fogságba vetették.³³

1629-ben végre változás történt az északiak felfogásában, aminek kifejezetten gazdasági okai voltak. Nem hiába féltek az északiak attól, hogy az elfogott embereiket Flandriában szabadon bocsátják, akik aztán a dunkerque-iek szolgálatába állnak és az északi vizekről hasznos információkat adnak át az ellenségnek. A vízbeölés nem érte el a kívánt elrettentő hatást, számos északi matróz állt flandriai szolgálatban. A Staten Generaal és Brüsszel 1629-ben megállapodást kötött a tengeri hadifoglyokkal való bánásmódról Európában és azon kívül. Nem kellett váltságdíjat fizetni értük, elég volt a fogvatartásuk költségeiért jóvátételt adni. Azokat a matrózokat viszont kihagyták a cseréből, akik maguknak köszönhették balszerencséjüket, mivel konvoj nélkül vagy nem megfelelően felfegyverzett hajókkal utaztak. A Staten Generaal hivatalosan ragaszkodott még a vízbeöléshez, de

schurken of helden? Red. Joost Schokkenbroek – Jeroen ter Brugge. Amsterdam 2010. 31.

³¹ *Nimwegen, O. van – Vliet, A. van – Groen, P. de: De aard i. m. 428.*

³² Uo. 429.

³³ Uo. 430.

már nem várta el, hogy a kapitányok erre esküt tegyenek. A következő években ez a kegyetlen kivégzés kezdett valóban kiveszni a gyakorlatból.³⁴

Az angol–holland kereskedelmi háborúk

A németalföldi szabadságharc 1648-ban a vesztfáliai békével ért véget, melyben az európai nagyhatalmak elismerték a Holland Köztársaságot. A háború utolsó éveire sikerült a hollandoknak a világ egyik legnagyobb kereskedelmi és hajós nemzetévé válniuk, köszönhetően többek között az 1602-ben alapított Kelet-indiai és az 1621-ben felállított Nyugat-indiai Társaságuknak. Az időközben I. Károly kivégzésével (1649) szintén köztársasággá lett, Oliver Cromwell irányítása alatt álló Anglia a polgári forradalom (1642–1651) okozta zűrzavaros idő után igyekezett gazdaságát helyreállítani. Hamarosan azonban szembesülnie kellett a hollandok kereskedelmi előnyével. 1651-ben Cromwell még próbálta a hollandoknak felajánlott szövetség révén azok kereskedelmi elsőbbségét megfékezni, de a hollandok részéről történt visszautasítást követően ideológiai propagandát indított a holland „régens uralom”³⁵ ellen, amely csak a pénzt tiszteli, gazdasági világhatalomra tör, akárcsak korábbi Habsburg elnyomóik. 1651-ben az angolok hajózási törvénye ráadásul kimondta, hogy külföldi árut csak az előállító ország hajói vagy olyan hajók, ahol a legénység fele legalább angol, hozhatnak az angol kikötőkbe, továbbá külföldi hajók nem szállíthatnak angol árut egyik angol kikötőből a másikba. A törvény egyértelműen a közvetítő kereskedelemmel foglalkozó hollandok ellen irányult. A feszültség 1652-ben háború kirobbanásához vezetett, amely 1654-ig tartott.³⁶ A második angol–holland háborúban a kereskedelmi megfontolások még fontosabb szerepet játszottak, mint az ideológia. A háború kiváltó oka volt, hogy az angolok a hollandok nyugat-afrikai rabszolgakereskedő állomásai közül, ahonnan az amerikai és karibi cukornád ültetvényekre szállítottak munkaerőt, többet elfoglaltak. A holland Michiel de Ruyter (1607–1676) admirálisnak sikerült ezeket a posztokat visszafoglalnia 1664-ben, majd egy évvel később hivatalosan is kitört a háború. Az 1667-es bredai békében az angolok visszaadták az összes, hollandoktól elfoglalt Európán kívüli területüket, kivéve a jelentéktelennek tartott észak-amerikai Nieuw Amsterdam kolóniát (ma New York).³⁷ A harmadik háborúban (1672–1674) a főelleniséget a franciák jelentették, akik az angolokkal, valamint a kölni és münsteri püspökkel szövetségre lépve szárazföldön támadták jórészt a hollandokat, elsősorban ideológiai okokból, mert a köztársaság „valódi szabadságát” a két uralkodó, II. Károly és XIV. Lajos, nem nézte jó szemmel. A háború végét a két uralkodó között

³⁴ Uo. 431.

³⁵ 1650-ben, II. Vilmos helytartó halálakor fia még csak néhány napos volt, így a hatalom a nagy politikai befolyással bíró, gazdag kereskedőcsaládok, a régensek kezébe került, akik vezetője 1653-tól Johan de Witt, Holland tartományi ügyvédje lett.

³⁶ *Rommelse, G. – Downing, R.: State formation i. m. 36.*

³⁷ Uo. 37.

kibontakozó ellentét okozta, akik nem tudtak megegyezni Hollandia felosztásáról és végül külön béketárgyalásokba kezdtek a hollandokkal.

A németalföldi szabadságharcot lezáró vesztfáliai béke után a szárazföldi és a tengeri háborúkban a hadifoglyokkal kapcsolatos ügyeket a hollandok egyforma módon intézték. A Staten Generaal határozta meg a politikai és jogi kereteket, de a gyakorlati dolgokkal (foglyok elhelyezése, ellátása, kicserélése stb.) többnyire már nem foglalkoztak, mivel az a hadsereg vezetőinek és a tengerészeti admirálisoknak volt a feladata. Az angol–holland háborúk idején diplomatáikon és ágenseiken keresztül foglalkoztak a hadifoglyok ügyeivel, ha kétoldalú megbeszélésekre volt szükség, de a gyakorlati kérdésekkel ekkor is az admirálisok törődtek.³⁸

Holland részről arra vonatkozóan, hogy hova vigyék az elfogott angolokat, nem voltak írott szabályok. A privatérok főleg a saját kikötőikbe szállították a foglyokat, de ha az elfogott hajó megrongálódott, akkor a legközelebbi kikötőt választották. A nagy tengeri csatákban a körülmények határozták meg, hogy kit hova vittek. Az admirálisoknak (Amszterdam, Enkhuizen/Hoorn, Harlingen, Middelburg és Rotterdam) megvolt a maguk területe, és mindegyik a saját flottáját mentette. A zeelandi hajósok a zeelandi admirálisához tartoztak, így a hadifoglyaikat is oda vitték, de így tett a többi hajós is, kivéve, ha a helyzet gyors partraszállást kívánt, mert akkor másik kikötőbe is befuthattak. Arra is volt példa, hogy a foglyokat az admirálisok egymás között osztották szét. A szárazföldre érve a fegyveres őrök ideiglenes helyre vitték a foglyokat pl. egy városi börtönbe. Mivel az admirálisok városaiban a börtönök kapacitása korlátozott volt, ezért a környező falvakban vagy városokban helyezték el a foglyokat. A sebesülteket helyi kórházakban látták el. A foglyok elszállásolásáért, ellátásáért, gyógyításáért az admirálisok fizettek.³⁹ A külföldi foglyok jelenléte tehát végeredményben támogatta a helyi gazdaságot. Az időközi cserék során a foglyok eltartásának költségét igyekeztek áthárítani a foglyokra, vagy azokra, akik kiváltották őket.⁴⁰ Az admirálisoknak viszonylag nagy önállóságuk volt a fogolycserék terén is, így előfordulhatott, hogy helyi kereskedők, akiknek angol kapcsolataik voltak, keresték meg őket bizonyos angol foglyok szabadon bocsátásáért. Ennél is gyakoribbak voltak azonban a diplomáciai úton elért cserék. 1653-ban három holland hajóskapitányt cseréltek ki három angolra, akiket a livornói csatában ejtettek fogságba. Az angol diplomaták később az admirálisokat keresték meg egyenként az angol foglyok szabadon bocsátásával, de kiderült, hogy koordináció hiányában szerencsésebb a Staten Generaal közbenjárását kérni. Ezek után a Staten Generaal az admirálisoknak is teljes névlistákat készített, amelyeken a fogságban lévőket sorolták fel rang, életkor és a hajó neve alapján, ahol korábban szolgáltak.⁴¹ Az időközi cserékre azért is volt szükség, mert a hajókon szolgáló személyzet pótlása mindkét fél számára nagy nehézségeket jelentett, ezért igyekeztek a foglyok közül a legjobb embereket kiváltani. A holland földön fog-

³⁸ *Rommelse, G.*: Zeevarenden i. m. 37.

³⁹ Uo. 38.

⁴⁰ Uo. 39.

⁴¹ Uo. 41.

vatartottak ellátása – különösen a beteg, idős foglyoké – komoly gondot jelentett, ezért próbáltak azoktól megszabadulni. Ennél is érdekesebb viszont, hogy a holland flottába mennyi brit és skót tengerész került be, akár a hadifoglyok közül is, mivel a hollandok készpénzben és elég megbízhatóan fizették a zsoldot. 1667-ben, amikor Michiel de Ruyter Chathamig hajózott ki, flottájában számos angol szolgált, a kortárs angolok nagy megrökönyödésére.⁴²

Angliában a holland hadifoglyokkal több állami szerv is foglalkozott, melyek Cromwell államtanácsa alá tartoztak a háború kirobbanásakor. A hatékonyabb ellátás érdekében azonban az angolok Edward Whalley egykori katonatisztrel az élen egy speciális bizottságot hoztak létre, mellyel a Staten Generaal megbízottjai a foglyok cseréjét intézték. A második angol–holland háború idején a hadifoglyok egy része helyhiány miatt a saját hajóján maradt, másokat a szárazföldi angol városokban helyeztek el,⁴³ a sérült hadifoglyok ellátást az angolok regionálisan szervezett bizottságai intézték.⁴⁴ A korabeli forrásokból arra lehet következtetni, hogy sokkal több holland hadifogoly került Angliába, mint amennyi angol került Hollandiába.⁴⁵

Hollandiához hasonlóan Angliában is biztosítani kellett a foglyok elhelyezését, általában a nagy kikötőkben. A tengeri csaták után a hajókat bevontatták és a hadifoglyok adatait összeírták, hogy a későbbi cseréket ezzel is megkönnyítsék, majd a foglyokat elosztották, sokakat Londonba küldtek, ahol ideiglenes fogdákat állítottak fel, de a vidéki börtönöket is megtöltötték. A foglyok ellátásában az állam mellett magángazdasági szereplők is részt vettek.⁴⁶ A hadifoglyokat Angliában munkára is fogták, a mezőgazdaságban vagy a hajókon kellett szolgálniuk, a munkájukért fizetést kaptak. De hadifoglyokat alkalmaztak a nagy kelet-angliai mocsárlecsapolási munkákban is.⁴⁷ A kortárs jogászok szerint a hadifoglyok munkára kényszerítése nem volt etikus, de az angolok arra hivatkoztak, hogy a szegényeket is munkára lehetett fogni a hagyományos törvények szerint, a hadifoglyok pedig szegények voltak. A hollandok közül többen szívesen vállalták a munkát, másokat viszont kényszeríteni kellett, főleg a mocsárlecsapolásra.⁴⁸ Az első és második kereskedelmi háború során nagyon sok holland fogoly vesztette életét az angol fogságban élelem vagy ellátás hiánya miatt. Az Angliában raboskodó hollandok ellátása érdekében még a helyben letelepedett holland közösség is gyűjtött adományt.⁴⁹ A harmadik háború során megegyeztek, hogy mindenki maga látja el a hadifoglyokat, de az angolok csak a fogvatartást fizették ki, a holland hadifoglyokról az admirali-

⁴² <https://www.pepysdiary.com/diary/1667/06/14/> letöltés 2020. márc. 18.

⁴³ *Rommelse, G. – Downing, R.: State formation i. m. 39.*

⁴⁴ *Rommelse, G.: Zeevarenden i. m. 45.; Rommelse, G. – Downing, R.: State formation i. m. 39.*

⁴⁵ *Rommelse, G.: Zeevarenden i. m. 47.*

⁴⁶ Uo. 51.

⁴⁷ Uo. 52.

⁴⁸ Uo. 52.

⁴⁹ *Rommelse, G. – Downing, R.: State formation i. m. 43.*

tások próbáltak gondoskodni. Arról is megállapodtak, hogy egy az egyben cserélnek foglyokat, főleg tiszteket, de matrózokat is.⁵⁰

Tudunk arról is, hogy a hadifoglyok szökéssel próbálkoztak, és erre jó alkalom kínálkozott akkor, ha a foglyok eltartásukért cserébe munkát vállaltak. Többben megpróbáltak a nekik kijelölt munkahelyről elszökni és felkeresték a londoni holland nagykövetet. Hasonlóan gondolkoztak a Hollandiában fogva tartott angol hadifoglyok is, ahogy tudták, felkeresték Sir George Downing nagykövetet vagy az embereit, esetleg a Hollandiában élő igen jelentős létszámú angol közösség segítségét kérték, majd Oostendén vagy egy másik flamand kikötőn keresztül menekültek vissza Angliába. Feltűnő, hogy a nagykövetek levelezésükben nem említik név szerint a rengeteg segítségüket kérő alacsony rangú katonát, azok csak adminisztratív iratokban kerülnek elő. Kitüntetett figyelemmel a nagykövet és munkatársai csak a tengerésztiszteket látták el, őket pedig foglyokként is jobb bánásmódban részesítették fogvatartóik.⁵¹ Családtagok is igyekeztek közbenjárni szeretteik szabadon bocsátása érdekében. Közülük is különösen kiemelkednek az asszonyok, akik a család férfi tagjainak fogságba esésével a kenyérkeresőt is elvesztették. A politikai kapcsolatokkal nem rendelkező asszonyok, saját női közösségük erejében bízhattak egyedül. Többször előfordult, hogy csoportosan keresték fel az admirálisokat vagy más igazgatási központokat, és ott az épületek előtt csoportosan hangosan kiabálva vonták felelősségre a hatóságokat. Akár tettelegességig is fajulhatott a dolog. A lowestofti csata után (1665) a zeelandi admirális, Johan Evertsen kocsin igyekezett Hágába, hogy ott a Staten Generaal számára átadja jelentését, amikor felbőszült asszonyok egy csoportja kirángatta a kocsijából és vízbe dobta.⁵²

Az angol–holland kereskedelmi háborúk során a hadifoglyokkal szembeni kegyetlen bánásmód csak elvétve fordult elő, a *ius in bello* előírásait mindkét fél elfogadta. A foglyok ellátásával kapcsolatban viszont nem volt még egyetértés a kortársak között sem.

Konklúzió

A háborúk nagyon komoly anyagi és személyi áldozatot követeltek a harcoló felektől. Fontos kérdésként merült fel a harcok során, szükség van-e hadifoglyokra, ha igen, mi legyen a sorsuk. A középkori Németalföldön éppúgy látunk példát a foglyokkal való emberséges bánásmódra, mint az elfogottak kegyetlen kivégzésére is. A hadifoglyok helyzetében komoly változást hozott a hadviselés szükségességéről vallott felfogás átalakulása. A kora újkori jogászok a háborút a béke fenntartásának eszközeként tekintették, ennek megfelelően mérsékletet követeltek az elfoglalt területek lakosai és a fogságba vetett katonák iránt. Ennek a gyakorlati megvalósítása hosszú folyamat eredményeként jött létre, alapjait Németalföldön a szabadságharc idején rakták le, amikor a felkelő tartományok és a spanyol Habsburgok által irányított dél-németalföldi területek képviselőinek sikerült a száraz-

⁵⁰ Rommelse, G.: Zeevarenden i. m. 59.

⁵¹ Uo. 69–70.

⁵² Uo. 73.

földi hadműveletek során ejtett foglyok cseréiről megállapodniuk. A megállapodást már két egyenrangúnak tekintett államhatalom kötötte meg, a középkorra jellemző magánmegállapodások kezdtek eltűnni a gyakorlatból. A tengeri háborúkban a foglyokkal szembeni embertelen bánásmód még évtizedekig bevett szokás maradt, ugyanis itt kevesebb befolyása volt a központi államhatalomnak. A jórészt tengeren vívott angol–holland kereskedelmi háborúk már alkalmazták a *ius in bello* elveit, diplomáciai megoldásokat kerestek a foglyok cseréjére. Komolyabb anyagi és gyakorlati gondot egyedül a foglyok ellátása jelentett mindkét harcoló fél számára.

